

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Иван М. Јовановић

Социолошко дело Мирка М. Косића

докторска дисертација

Београд, 2023.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Ivan M. Jovanović

Sociological Work of Mirko M. Kosić

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023.

Ментор:

проф. др Слободан Антонић; редовни професор Филозофског факултета у
Београду

Чланови комисије:

проф. др Ивана Спасић; редовни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду

проф. др Душан Мојић; редовни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду и Економског факултета Универзитета у
Београду

проф. др Данило Вуковић; редовни професор Правног факултета
Универзитета у Београду

Социолошко дело Мирка М. Косића

Сажетак: О социолошком делу Мирка М. Косића (1892 - 1956) је могуће ваљано говорити једино холистичким приступом, анализом његових социолошких дела на српском и на немачком језику. Рад ће представљати квалитативно истраживање проверавајућег карактера. Отклон од могуће субјективности треба солидну методолошку поставку. Најпре, прављена је разлика између Косићевог дела уопште и Косићевог дела у хуманистичким наукама, јер је Косић у тим оквирима био полихистор.

Следствено томе, радом ће се у том погледу проверавати три хипотезе. Најпре, да ли је наш аутор пре свега социолог? Ако јесте, да ли је и колико је вредно и значајно његово социолошко дело? Напослетку, питање је да ли постоји веза између његовог социолошког дела и његове јавне активности у периоду од 1941–1944. године?

Налази до којих се дошло истраживањем јесу да је наш аутор пре свега социолог. Потом, његово социолошко дело је вредно и значајно, он је важан социолог, наш најважнији социолог у међуратном периоду. Напослетку, прихвата се хипотеза према којој је неутемељена монокаузална веза између његовог социолошког дела и његове јавне активности (1941 - 1944). Штавише, инсистирањем на поменутој вези су скрајнути и занемарени лик и дело нашег социолога. На путу доласка до поменутих сазнања су особито коришћени биографски и упоредни метод. Рад не представља панегирик Косићу и његовом социолошком делу, те су у њему представљене критике Косићевих савременика, односно рецентније критике Косићевог социолошког дела. С друге стране, не би требало заборавити његов лик и социолошко дело без којих није потпуна повесница домаће социологије.

Кључне речи: холистички приступ, социолошко дело, квалитативно истраживање, хипотезе, критика, биографски метод, упоредни метод.

Sociological work of Mirko M. Kosić

Abstract: One could speak adequately of sociological work of Mirko M. Kosić (1892-1956) only by employing holistic approach, that is to say by analysing his work in Serbian and German. This work will represent qualitative research with the purpose of checking validity of the hypotheses. To do away with potential subjectivity requires solid methodological basis. First and foremost, a distinction is made between Kosić's work in general and his work within humanistic sciences, since he was a polyhistor in this domain.

According to this central storyline, this work will test three hypotheses: First and foremost, is our author a sociologist at all? Assuming that he is, how valuable is his sociological work? Finally, is there is a distinction between his sociological work and his public activity within the period 1941. to 1944.?

The findings that we reached are that our author is a sociologist. Secondly, his sociological work is valuable and important, he is an important author, the most important sociologist within the interwar period. Finally, we confirm the hypothesis that argues that monocausal relationship between his sociological work and his public activity within the period 1941. to 1944. is unfounded. What is more, insisting on the said relationship one could neglect and deflect the figure and work of our author. We used biographical and comparative method in order to reach the given findings. This work does not represent a simple eulogy to Kosić and his sociological work, so that we displayed criticism of his contemporaries, as well as recent critics of his sociological work. On the other one should not forget his work and deed without which a comprehensive history of our sociology would not be possible.

Keywords: holistic approach, sociological work, qualitative research, hypotheses, critique, biographical method, comparative method.

САДРЖАЈ:

1. УВОД	
1.1 Уместо увода.....	1-3
1.2 Социолошка релевантност теме дисертације.....	3-12
1.3 Круцијална методолошка питања по темат рада.....	12-19
1.4 Сумарно виђење методолошког оквира рада.....	19-20
2. БИОГРАФИЈА МИРКА М. КОСИЋА	
2.1 Биографија и библиографија.....	20-21
2.2 Први начин примене биографског метода.....	21-22
2.3 Живот Мирка М. Косића од 1892. до 1918. године.....	22-25
2.4 Деловање Мирка М. Косића у међуратној Југославији (1918-1940)	25-28
2.5 Живот и улога Мирка М. Косића у току рата и окупације у Србији (1941-1944).....	28-29
2.6 Мирко М. Косић у емиграцији (1945-1956).....	29-30
2.7 Други начин приповести биографије.....	30-37
2.8 Најдиректнији начин примене биографског метода.....	37-38
3. ЕКОНОМСКО ДЕЛО МИРКА М. КОСИЋА	
3.1 Увод.....	39-39
3.2 Мирко М. Косић као економиста.....	39-43
3.3 Мирко М. Косић као социолог.....	43-54
3.4 Мирко М. Косић је пре свега социолог.....	54-54
4. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛОШКОГ ОПУСА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	
4.1. Увод.....	55-55
4.2 Периодизација Косићевог социолошког стваралаштва.....	55-56
4.3 <i>Пангерманизам (1912) и Модерна Германија(1912)</i> као рана социолошка дела Мирка М. Косића.....	56-61
4.4 Часопис <i>Друштвени живот</i> (1920–1930).....	61-63
4.5 Дела из 1934. године.....	63-64
4.6 <i>Увод у општу социологију</i> (1934).....	64-72
4.7 <i>Проблеми савремене социологије</i> (1934).....	72-80
4.8 Закључак	81-82
5. МИРКО М. КОСИЋ И ПОСЕБНЕ СОЦИОЛОШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ:	
5.1 Увод.....	82-84
5.2 Историјска социологија у Косићевом социолошком делу.....	84-102
5.3 Допринос Мирка М. Косића социологији села.....	102-116

5.4 Политичка социологија у Косићево стваралаштву.....	116-126
5.5 Закључак.....	126-127

6. ДА ЛИ ЈЕ МИРКО М. КОСИЋ ПРЕДВИДЕО ВЕЛИКИ РАТ 1914. ГОДИНЕ?

6.1 Увод.....	127-129
6.2. Појмовно одређење предвиђања.....	129-133
6.3 Мирко М. Косић и предвиђање Великог рата.....	133-139
6.4 Закључак.....	140-143

7. СОЦИОЛОШКО ДЕЛО МИРКА М. КОСИЋА НА НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

7.1 Увод.....	144-146
7.2 <i>Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschaenkung</i> (1917).....	146-155
7.3 „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“ 1933/1934).....	155-159
7.4 „Aus den Tiefen des Balkans“ (1948/1949).....	160-165
7.5 „Zellen und Cliques: Erste Vortrag“ (1953).....	165-169
7.6. Закључак.....	170-171

8. КРИТИКЕ КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛОШКОГ СТВАРАЛАПТВА

8.1 Увод.....	171-172
8.2 Критика Јована Скерлића.....	172-176
8.3 Критика Милоша Тривунца.....	177-179
8.4 Критика Милована Митровића.....	179-180
8.5 Режим истине у науци с рефлексом на социолошко дело Мирка М. Косића.....	181-182

9. КАКВА ЈЕ ВЕЗА ИЗМЕЂУ КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛОШКОГ ДЕЛА И ЊЕГОВЕ ЈАВНЕ АКТИВНОСТИ?

9.1 Увод.....	182-183
9.2 Мирко М. Косића и национализам.....	183-185
9.3 Однос Мирка М. Косића према фашизму.....	185-189
9.4 Однос Мирка Косића према националсоцијализму.....	189-191
9.5 Баналност преливања друштвене теорије у јавну активност.....	191-192
9.6 Размишљања која су генерисала виђење о баналности.....	193-199
9.7 Мирко М. Косић и марксизам.....	199-202
9.8 Закључак.....	202-204

10. ВРЕДНОСТ И НАУЧНИ ЗНАЧАЈ КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛОШКОГ ДЕЛА

10. 1 Пледоаје за промишљање вредности и научног значаја Косићевог социолошког дела.....	204-213
10. 2 Новинска полемика као сурогат вредности и научног значаја Косићевог социолошког дела.....	213-221
10. 3 Мирко М. Косић је наш најважнији међуратни социолог.....	221-223

11. ЗАКЉУЧАК	224-232
- ИЗВОРИ.....	233 - 246
- ЛИТЕРАТУРА.....	246 - 254

1.УВОД

1.1 Уместо увода

Промишљати научни темат, а занемарити научни метод било би аналогно, примерице, анализирању чувеног портрета Леонарда да Винчија *Мона Лиза* које не узима у обзир њен осмех. Метод није тек орнамент науке, а предмет је проучавања методологије која је шири појам. Она, пак, представља грану логике, њену дисциплину или, још тачније изражено, општу методологију је уопште немогуће издвојити из логике (Milić, 1996: 15). Саобразно предмету рада, првенствено се у виду има методологија друштвених наука, односно социолошких истраживања, а не општа методологија. Но, постоји нешто што треба да претходи причи о методу, а што није без везе са методом, односно што је претпоставка смисла овог рада као социолошког. Поједностављено речено, метод ће указати како се нешто проучава, а предмет шта се проучава. Дакле, јасно је из наслова шта је предмет рада, али се намеће питање да ли је предмет овог рада социолошки релевантан?

Саобразно реченом, *намера уводног ракурса дисертације није* занимање тек за методолошка питања, *већ* за методолошка питања у вези са радом чије би апсолвирање пружило научно достојанство покушају израде истраживања о социолошком делу Мирка М. Косића. Својевремена обнова социолошког интересовања за историју,¹ не би имала ту снагу и убедљивост, да претходно није бар начелно рашчишћен највећи део методолошких питања (Антонић, 1995: 35). Мада поменута аналогија није најузорнија, почетку рада би требало да припадне, не какво рашчишћавање методолошког терена, већ јасно и недвосмислено постулирање методолошких основа рада или структуре истраживачког поступка. То би пре свега значило аргументовање темата рада као социолошки релевантног, његово постављање у односу на бинарне опозиције квантитативно/квалитативно истраживање, проверавајуће/експлоративно истраживање у односу на функцију истраживања, те потенцијална епистемолошка преимућства, односно дефицијентности такве врсте рада. Напослетку, то је циљ самог истраживања, одабир методолошких поступака који ће у раду бити коришћени, евентуални проблеми у вези с темом који се настоје приметити и отклонити, критика Косићевог социолошког

---

¹ Слободан Антонић пишући о настанку историјске социологије као посебне социолошке дисциплине говори о периоду изазова (1820–1880), периоду кризе (1880–1960) и периоду обнове (1960–...), периоди који се односе на контекст парафразирања у раду, те на настанак историјске социологије.

дела од стране његових савременика, али и рецентније критике савременика Мирка Косића, те разматрање контекстуалног оквира истраживања.

Овде као полазна тачка одговора на постављена питања може да послужи једна метафора. Зацело, реч је о драгоцену умној оставштини навестиоца модерног света,² Френсиса Бекона (1561–1626). Енглески мислилац се сматра родоначелником модерне научне и филозофске мисли. Поред осталог, он сматра да је „метод оруђе разума“ и пружа нам сликовито сведочанство о томе метафором шестара у свом *Новом органону* (1620).³ Метафора шестара као инструмент разума искључује случајност, спонтаност, генијалност, те канонизује метод као инструментариј научног пута који научника извесно води до сазнања. Примерице, неко слободном руком може исцртавати круг ако је вешт, или случајно. Шестар, пак, омогућава већини да научи цртање круга. Аналогни задатак би требало да има метод. Поменуто компарирање доследно показује да круг нема основа без нулте тачке,⁴ односно поменути научни (социолошки) метод не би имао смисла ако тема рада не ужива научни (социолошки) основ.

Нулта тачка овог мисаоног пута јесте, већ је речено, основаност теме, њеног предмета као социолошки релевантног. Држим да овакво одређење свој почетак може да има у аргументу да је Мирко М. Косић перципиран у јавном, најпре социолошком дискурсу као социолог. Разуме се, требало би испитати да ли исто вреди и у међународним омерима. Једновремено, на тај начин би се утврдила постојећа знања о социолошком делу нашег социолога, али је интенција да се она, ако одговор не буде одречан, овим радом надограде. Појавност поменутог „круга“ би ваљало контекстуализовати. Конкретно, *то би значило да Косићево социолошко дело није исто што и његов научни фондус уопште*. Наиме, утисак је да је реч о истраживачком опусу који се односио на социологију, али и на статистику, демографију, економију, историју, те за њега не би било претенциозно рећи да је у извесном смислу био полихистор у области хуманистичких наука, један ренесансни дух. Саобразно наведеним његовим бројним занимањима, библиографија његових објављених радова обухвата 266 јединица (Војиновић, Богдановић, 2013: 419).⁵ Наиме, још је као осамнаестогодишњак

---

² Израз представља истоимени назив рада Радмиле Шајковић „Френсис Бекон – навестилац модерног света (поводом тристапедесетогодишнице смрти)“ (38–54) у *Огледу о нововековној европској филозофији* (2005).

³ Frensis Bekon (1974) *Novi organon*, Naprijed, Zagreb.

⁴ Овде се не мисли на израз који фигурише у мерним скалама, већ на његово значење у математици.

⁵ Жарко Војновић и Марија Богдановић су аутори рада *Библиографија објављених радова Мирка М. Косића*. Поменути број библиографских јединица се неретко односи и на одломке из наведених дела

(1910) почео да објављује текстове и писао је до 1954. године у емиграцији. Његово списатељство је подразумевало и текстове на књижевне и сличне теме, текстове о националним питањима, уједињењу Јужних Словена, пангерманизму, докторску дисертацију, књигу коју објављује за потребе наставе из економских предмета, уопште, радове из економије, најважније књиге из области социологије, брошуре политичко пропагандног карактера, публикације, чланке, приказе књига, преводе књига, социолошке радове у немачким стручним часописима. Не би требало занемарити интелектуалну оставштину и научни ангажман аутора од 1933. до 1940. године. Збиља, делује непојамно како је у времену оскудном средствима комуникације успевао да дође до свих релевантних извора, те да на основу њих развије властите ставове.

1.2 Социолошка релевантност теме дисертације

Дакле, не би требало губити из вида како предмет овог рада није Косићево дело уопште, већ његово *социолошко дело*. Најпре, овај рад треба на трагу реченог социолошко основаност као нулту тачку у поменутој метафори. Другачије исказано, колико је и да ли је Косићево социолошко дело признато у Србији и од стране домаћих аутора и социолога,⁶ али и ван ње?

Пажња у одговору на постављена питања ће бити усредсређена на Косићево социолошко дело на српском језику, али и на немачком језику. Још је 1913. године најплоднији и најауторитативнији српски књижевни критичар почетком XX века Јован Скерлић⁷ написао критички осврт о књизи социолога Мирка М. Косића, *Модерна Германија*. Поменути критички осврт под називом „Један војвођански социолог“ објављен је у *Српском књижевном гласнику*. Дакле, Косић је још у двадесетој години живота од стране Јована Скерлића био виђен као социолог. Овај податак ће бити

нашег социолога, те у том погледу ваља рачунати на ову околност када је реч о наведеном броју библиографски јединица. Иако свака од наведених библиографских јединица неће бити коришћена у изради овог рада који се занима за Косићево социолошко дело, оне ће на концу бити наведене и као илустрација онога што су израдили Жарко Војновић (виши дипломирани библиограф – библиотекар, Народна библиотека Србије) и Марија Богдановић (виши дипломирани библиограф – библиотекар, Народна библиотека Србије).

⁶ Формално-правно, данашњи назив државе је Република Србија. Србија је, пак, своју државност од 1878. године градила кроз Краљевину Србију, Краљевину СХС од 1918. године, Краљевину Југославију од 1929. године, ФНРЈ од 1946. године, СФРЈ од 1963. године, СРЈ од 1992. године, те кроз форму Државне заједнице Србија и Црна Гора од 2002. године. Мирко М. Косић је рођен 1892. године у Великој Кикинди. У овом раду ће се о Косићу доследно говорити као о српском социологу. Дакако, некад је стварао у земљи, некада ван ње. Разуме се, таква контекстуализација ће бити навођена, али Мирко М. Косић ће бити схватан као српски социолог, што и јесте.

⁷ Ово су речи Маринка Лолића, научног сарадника Института друштвених наука у Београду.

проблематизован на више начина у раду. Неколико година доцније, тачније 1925. године Станоје Станојевић⁸ објављује дело *Народна енциклопедија српско – хрватско – словеначка* у којој као сарадника помиње Мирка Косића. Надаље, Предислав Кубуровић је након Косићеве смрти 1956. године објавио некролог *Поводом смрти српског социолога (др Мирко Косић 1892–1956)*. Велики писац Радомир Лукић 1959. године у реферату *Друштвени услови развоја социологије у Југославији*, саопштеном на IV Светском социолошком конгресу у Стрези, помиње важну улогу Мирка Косића у развоју наше социологије. Социолог Милован Митровић у часопису *Социолошки преглед*, бр. 2–3/1974, објављује текст „О потреби преиспитивања нашег социолошког наслеђа“ у којем упућује на значај Косића за домаћу социолошку повесницу. Године 1980. у *Зборнику за друштвене науке Матице Српске*, бр. 68/1980, објављен је текст Милована Митровића, „Социологија Мирка Косића“. Исте године су исписане речи: „Иако економист, па дуго и професор економије, Мирко Косић се више бавио социолошким него економским проблемима“ (Благојевић, 1980: 584). О овој реченици, уопште о схватањима Обрена Благојевић биће више говора у делу овог рада који се бави провером тога да ли је Мирко М. Косић социолог или економиста. Наредне године је Федор Никић у књизи *Радови (1919–1929)* посветио два текста Мирку М. Косићу: „*Др М. Косић (1892–1956)*“ и „*Социолошко друштво и часопис Друштвени живот*“. Милован Митровић објављује докторску дисертацију, односно књигу *Југословенска предратна социологија* (1982) у којој је посветио једно поглавље, односно део Косићевој социологији и његовом доприносу југословенској социологији (Mitrović, 1982: 154–169). Косић се у истој књизи помиње и под одредницом *Друштвени живот* (стр. 136) као уређивач поменутог часописа. Милосав Јанићијевић 1984. године у свом делу *Стваралачка интелигенција међуратне Југославије* помиње Мирка М. Косића као професора Правног факултета у Суботици. На фону Митровићеве дисертације, пак, Љиљана Словић у уџбенику *Савремена социологија* (1996) пише о Мирку Косићу као социологу. Социолог Војин Милић у књизи *Прилози историји социологије* (1989) пише о улози Мирка Косића у развоју социологије у Југославији, као и у свом делу *Друштвена структура и покретљивост у Југославији* (1996). Социолог Борислав Милић је 1994. године припремио пријаву докторске дисертације о Мирку Косићу као социологу (објављену доцније у зборнику *Мирко М. Косић – личност и дело*, 2013).

---

⁸ Станоје Станојевић (1874–1937) био је српски историчар, први српски енциклопедиста, члан Српске краљевске академије и редовни професор Београдског универзитета.

Социолошкиња⁹ Јелена Петровић је 1996. године одбранила дипломски рад на тему *Социолошко дело Мирка Косића* на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду, њен ментор је био Аљоша Мимица. Године 1997. у зборнику *Економска теорија у транзицији* (ур. Ђорђе Шуваковић и Михаил Арандаренко), политиколог Драган Суботић објављује прилог „Допринос Мирка Косића (1892 – 1956) развоју међуратне социолошке и економске мисли“. Тодор Куљић, пак, пишући о генерацијама у немачкој и југословенској социологији закључује да је прва генерација социолога у Југославији истекла из генерације социолога рођене до 1915. године (Кулјић, 2009: 153), а у њу спадају М.Косић, Д. Томашић, Сл. Јовановић, А. Фиаменго, С. Вукосављевић, Р. Лукић и други (Mitrović, 1982). Симо Ц. Ђирковић, истраживач историје и новински уредник, у књизи *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*. пише о Косићевој делатности за време Другог светског рата, али и у вези с Косићевим активностима пре рата. Милован Митровић у књизи о *Социологији у Србији (1959–2009): институционални развој* коју је приредила Марија Богдановић поводом педесетогодишњице институционалног развоја социологије у Србији помиње период који је претходио том развоју.¹⁰ У том контексту он говори о Мирку М. Косићу као о економисти и социологу који је близак идејама немачке формалне социологије (нарочито социологије Л. ф. Визеа) (Митровић 2009: 36). На Авали је 1. и 2. септембра 2012. године одржана научна конференција *Сто година социологије у Србији*. „Повод за овај научни скуп био је први текст у рубрици „Социологија“ *Летописа Матице српске*, бр. 5, написан за 1912. годину, који је написао Мирко М. Косић“ (Антонић, 2012: 9). У свесци број један посебног издања *Социолошког прегледа* налази се рад Милована Митровића, „Један век српске социологије“. На поменутом научном скупу су рад представили Милена Станојевић и Дејан Петровић: „Мирко Косић – једна заборављена социологија“. Рад је

⁹ Косић је на 62. страни дела *Модерна Германија* употребио израз социолошкиња. У поменутој књизи, пишући поглавље „Мушки, женски и љубав“ Косић говори о телефонисткињама, благајницињама, конораисткињама. Поменуто дело је написано 1912, године. Не треба губити из вида да се Харијет Мартино (1802–1876) сматра за прву социолошкињу, те да је у својим делима тридесетих, четрдесетих година XIX века објављивала радове и у њих увела феминистичку социолошку перспективу на проблеме у вези с браком и одгајањем деце. Дакле, Косић већ као двадестогодишњак користи инклузивни језик, неколико деценија након првих радова Харијет Мартино. Штавише, није неуобичајено да Косић доцније у својим радовима цитира феминисткиње, најзад, мада није створио заокружен социолошки систем, у својим социолошким радовима се бавио кључним областима савремене социологије међу којима је и социологија породице. На неки начин ово не би требало да изненади. Наиме, на овом месту треба подсетити да је у *Летопису Матице српске* 1913. године објављен рад Мирка М. Косића „Пети међународни феминистички конгрес у Будимпешти“. Дакле, наш социолог је од раних дана живота и стваралаштва био склон феминистичким питањима и рано је развио сензибилитет за оно што и у данашњем социолошком и јавном дискурсу слови за слово елементарне писмености.

¹⁰ Дакако, ауторка овде има у виду педесетогодишњицу од настанка Одељења за социологију на Филозофском факултету у Београду.

најпре објављен у посебном издању *Социолошког прегледа* (свеска 1), доцније, рад је био један од четрнаест реферата на научном скупу у Кикинди који ће управо бити поменут, те је имао место и у зборнику који је годину дана касније приредио Јовица Тркуља. Дакле, 18. и 19. октобра 2012. године у Кикинди је у организацији кикиндске Народне библиотеке „Јован Поповић“, Српског социолошког друштва и кикиндског Центра за културу дијалога организован научни скуп *Мирко М. Косић – личност и дело*. На поменутом скупу у Кикинди поднето је 14 реферата и прилога, након којих је вођена садржајна расправа (Тркуља 2012: 6). Сви прилози са скупа објављени су у часопису *Hereticus* Vol. X (2012), No. 3 – 4. Такође, они али и расправе,¹¹ публиковани су и годину дана касније у зборнику *Мирко М. Косић – личност и дело* (2013) који је приредио Јовица Тркуља. Како ће ти радови представљати својеврсну инспирацију за овај рад, није згорег на овом месту их посебно навести, штавише, сви они чине солиднијим аргумент да овај рад представља социолошки релевантну тему, што потврђује и основна илити струковна вокација аутора ових радова.

Наиме, зборник је подељен у више тематских области. На почетку се налазе прилози за биографију Мирка М. Косића. Приређивач овог зборника је приложио саопштење за поменути научни скуп, реч је о раду „Контроверзе око Мирка Косић“, раду који представља прилог полемичком дискурсу о личности и социолошком (интелектуалном) делу Мирка М. Косића (Тркуља, 2013: 17–92). У зборнику следи рад, такође важан додатак биографији нашег социолога, „Др Мирко М. Косић у Кикинди – прилози за биографију“ (Томин, 2013: 93–121). У контексту прве тематске области зборника, на трећем месту се налази рад Марије Танацков, „Завичај Мирка Косића – Велика Кикинда и Кикинђани“ (Танацков, 2013: 121–129). У овој области се налази и рад „Мирко Косић као универзитетски наставник и друштвени радник“ (Милојевић, 2013: 129–147). Не треба губити из вида ни дело „Мирко М. Косић и јужнословенско питање“ (Пејин, 2013: 148 – 155). Нарочито је по темат дисертације значајан рад „Улога

---

¹¹ Овде се у првом плану имају одговори и писани траг мишљења Мирка Косића: „Је ли 27. март био плаћен?“, „Мисли Адама Прибићевића“, „Адаму Прибићевићу *Ad Personam*“, „Ко је 'дрско лагао' и ко 'фалсификовао'“, „Јесам ли ја најжешћи и најпоследњи противник германског империјализма?“, „Сетон Ватсон и Донован не демантују“, „Одговори мајору Живану Л. Кнежевићу“, „Господину др Слободану Јовановићу, председнику ЈНО у Лондону“, „Одговор г. професору Ситон Вотсону“ (Тркуља, 2013: 182–215). Поменути материјал је битан због субјективне димензије друштвене појавности промишљања дела и понашања Мирка М. Косића. Симплификовано, о раду ће, поред осталих, знатно бити коришћен биографски метод о којем ће бити речи.

и активност Мирка Косића за време окупације Србије 1941–1944“ (Глишић, 2013: 148–156).¹²

Други део зборника се занима за социолошке односно економске идеје Мирка М. Косића, а ово питање је врло важно за доцније постављање хипотезе рада.¹³ Овај део почиње радом „Мирко М. Косић – живот, идеологија и наука“ (207 – 216). На истом трагу је и значај рада „Мирко М. Косић као социолог и економиста села“ (Гордић: 216–249). Важан је и рад који се односи на етаблирање социологије као науке, а то је рад који се односи на питање социолошког метода у Косићевом делу, дакако, то је „Примена социолошког метода у доступним радовима Мирка Косића“ (Станковић, 2013: 249–258). У сврху разумевања социолошких идеја Мирка Косића битан је рад „Идеологија и прећутана социологија Мирка Косића (Шутовић, 2013: 259–272). Најконкретније, рад који помаже разумевање односа економије и социологије у Косићевом делу је рад „Економске идеје Мирка Косића“ (Мијатовић, 2013: 273–299). Научно-публицистичком делатношћу нашег социолога се бави наредно поглавље зборника које доноси рад значајан за виђење критике Косићевог социолошког дела, а то је „Скерлићева критика Модерне Германије“ (Лолић, 2013: 303–310). Исти аутор нас упознаје с још једном темом важном за проверу хипотезе овог рада, те инкриминације на његов рачун и њихово апстраховање, а то је „Актуелност Косићевог схватања пангерманизма“ (Лолић, 2013: 312–330). Први стручан професионалан социолошки часопис је нешто о чему се одређеније може пронаћи приказ у научном раду насталом исте године када и претходно поменути рад „Мирко М. Косић као уредник и сарадник листа Друштвени живот“ (Вукотић, 2013: 331 – 344). Последњи рад у трећем блоку зборника је тема која показује свестраност нашег социолога, а то је „Доминација геополитике у трећем периоду живота и рада Мирка М. Косића (Спичановић, 2013: 345 - 356).

Четврто поглавље зборника доноси спорове око научног доприноса Мирка М. Косића и његовог социолошког дела. Најпре, ту је рад „Мирко Косић – једна заборављена социологија“ (Петровић, Станојевић, 2013: 359 - 374). У том контексту је занимљиво излагање „Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално опредељење“ (Бакић, 2013: 375 – 398). Значајан за

---

¹² Неколико десетина наредних страна доноси прилоге значајне за прву тему зборника, односно за биографију Мирка М. Косића. Генерално, поменути радови и прилози ће бити солидна основа употреби биографског метода у овом раду, а о томе ће тек бити речи.

¹³ Заправо, сви радови зборника су важни за даље проверавање постављених хипотеза рада.

разумевање околности живота и научне делатности аутора је рад „Мирко Косић и социолошко друштво“ (Антонић, 2013: 399 – 427). На концу овог осврта следи рад „Мирко Косић по други пут међу Србима“ (Митровић: 428 – 442). Овај блок радова зборника носи прилоге, али такође, и прилоге важне за контекстуалну анализу настанка самог зборника. Више од тога, поменути *Прилози* који се налазе у четвртном поглављу овог зборника, тичу се полемика о лику и делу Мирка М. Косића које су се повеле у часопису „Политика“. Сем уводног текста који је сачинио приређивач овог зборник, а то је Јовица Тркуља, налази се и седам текстова који су сукцесивно излазили у часопису „Политика“, а то су: „Ризична награда“ (Тодор Куљић), „Мирко Косић као социолог и антитоталитариста“ (Пејин Јован), „Награда са именом колаборационисте“ (Миле Мирков), „Непрецизност једног историчара“ (Борислав Милић), „О Мирку Косићу није речено ништа ново“ (Јован Пејин), „Позив на дијалог о Косићу“ (Јовица Тркуља), „Социолошко друштво одустало од награде „Мирко Косић“ (Димитрије Буквић). Поменута полемика у часопису „Политика“, те текстови који су је сигнирали, представљаће својеврсно „огледало“ ове дисертације у њеном последњем поглављу у којем ће се разматрати вредност и научни значај Косићевог социолошког дела.

Уследио је адендум зборнику који се односи на хронологију и библиографију Мирка М. Косића. Радови пре настанка поменутог зборника, радови самог Мирка М. Косића, радови настали након издања поменутог зборника, дакле, сви радови чине писану реч којом се сертифициује појавност Мирка М. Косића као социолога. Ипак, утисак је да поменути зборник тендира ка тачки инфлексије у занимању наше социолошке јавности у смеру већег занимања домаћих социолога за Косићев социолошки опус.

Године 2014. Дејана Оцић објављује рад „Енциклопедијска мисао и делатност Станоја Станојевића“. Рад је објављен у *Љетопису* српског културног друштва „Просвијета“ (2014) – свезак XIX. Мирко М. Косић је у раду првог српског енциклопедисте на два места поменут као социолог.¹⁴ Поред наведеног, Иван Јовановић је након објављивања поменутог зборника сачинио његов приказ у часопису *Социолошки преглед* (јануар – март 2014), бр. 1. Исте године, а поводом сто година од

---

¹⁴ Дакле, у поменутом раду се помиње на странама 283 и 286. како ће контекст излагања о Мирку Косићу на страни 283 бити експлициран у трећем поглављу дисертације и како ће пратити тонус поменутог поглавља, на овом месту бих навео шта ауторка пише о Мирку Косићу на страни 286. „Социолог, универзитетски професор и народни посланик Мирко Косић (1892 – 1956), као вицегувернер и један од водећих Недићевих стручњака за финансије, емигрирао је септембра 1944. године из Београда у Швајцарску и тамо, пошто му је био забрањен повратак, остао до смрти.“ (Оцић, 2014: 286).

почетка Великог рата у часопису *Социолошки преглед* (октобар – децембар 2014) бр. 4 објавио је рад „Да ли је Мирко М. Косић предвидео Велики рат 1914?“ У броју којим је обележено 80 година од излажења *Социолошког прегледа*, vol. LI (2018), no1, Иван Јовановић објављује рад „Социологија и историја у Косићевом делу: осам деценија касније“, који се бави и разлозима Косићевог одсуства из првог броја *Социолошког прегледа*, те његовим значајем за фундирање историјске социологије као посебне социолошке дисциплине у нас. У истом броју часописа, Јовица Тркуља у чланку „Настанак социолошке периодике у Србији“ помиње Мирка М. Косића, Ђорђа Тасића и Михаила Илића као професоре који су заједно са својим колегама с Правног факултета у Београду дали значајан допринос настанку социолошке периодике у Србији. Такође, Тркуља пажњу посвећује првом специјализованом социолошком часопису у Србији, *Друштвени живот*. О Косићу говори као о његовом уреднику, издавачу, финансијеру. Напоследку, никако на крају по значају, Слободан Антонић у истом броју часописа *Социолошки преглед* у свом раду „Оснивање *Социолошког прегледа* 1938. године“ помиње Мирка Косића као социолога који је 1934. године објавио две своје најзначајније социолошке књиге, *Увод у општу социологију* и *Проблеми савремене социологије*. Прва Бранка је, пак, 2018. године објавила књигу *Srpski intelektualci i Jugoslavija 1918 -1929*. Бавећи се питањем које се односи на расправу: племе или народ или нација, ауторка подсећа на Косићево схватање српско – хрватско – словеначких релација које је утемељио у теоријском разликовању појмова народ – нација позивајући се на Фердинанда Тениса (Prpa, 2018: 70). Ауторка, међутим, име Мирка Косића помиње и у делу књиге који се односи на биографије српских интелектуалаца, актера књиге. Одредница која се односи на Мирка Косића почиње реченицом: „Социолог, економиста, политичар“ (Prpa. 2018: 380). Кикиндске новине 2020. године почињу да издају фељтон *Мирко М. Косић – заборављени Кикинджанин*, чији је аутор Јовица Тркуља. Године 2022. социолошкиње Ивана Спасић, Јелена Пешић Марија Бабовић објављују дело *Sociology in Serbia – A Fragile Discipline* - Реч је о књизи састављеној од пет поглавља, а друго поглавље „Uncertain Beginnings: Sociology in Serbia Until 1945“ је особито важно, јер се занима за почетке социологије у Србији до 1945. године, а у том контексту се помиње Мирко М. Косић као социолог. Исте године ССД објављује превод књиге Зинаиде Голенкове са руског језика на српски језик *Прилог историји југословенске социологије*.

Октобра месеца 2022. године Јовица Тркуља и Иван Јовановић су одржали предавање *Сећања и подсећања на Мирка М. Косића* (1892 – 1956) поводом стотридесетогодишњице од рођења Мирка М. Косића. У децембру 2022. часопис *Благодарје* објављује рад „Мирко М. Косић без маске“, рад Ивана Јовановића којим су провучена нека од питања која су предмет занимања ове дисертације. Имајући у виду речено, дакле, неспорно је да је Мирко М. Косић као социолог био и да јесте признат у Србији.

Но, питање је какав одговор се да очекивати када је по среди област ван Србије. Утисак је да то важи и за научни свет и ван Србије (Југославије). Но, који и какви разлози наводе на такав утисак? Заправо, 1923. године постаје кореспондент Међународног института за социологију (Париз – Женева), дописни члан Немачког социолошког друштва (*Deutsche Gesellschaft fuer Soziologie*) (Берлин - Келн), Чешког социолошког друштва у Брну и социолошког друштва Солвеј у Бриселу. У емиграцији Косић наставља свој научни рад као редовни и дописни члан Немачког социолошког друштва у Келну, објављује у часопису *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie* низ социолошких студија. На Једанаестом конгресу немачких социолога 23/24. септембра 1952. године у Ванхајму одржао је врло запажено предавање „Zellen und Cliquen“ (Ћелије и клике). На тај начин је наш социолог остао присутан и у међународној научној литератури. Од свих предратних српских социолога Косић је, после Валтазара Богишића, имао највећи међународни углед, јављајући се као сарадник угледних међународних социолошких часописа, пише Митровић (2012: 13). У знаменитој монографији Жоржа Гурвича и Вилберта Мура *Социологија у двадесетом веку* (1945), Јозеф Роучек (Joseph S. Rousek 750 – 754) је био аутор одељка о Југославији. Он Мирка Косића назива „изванредним социологом своје земље“, а за његову књигу *Увод у општу социологију* каже: „Књига је изврсна, једнака било ком раду написаном на енглеском језику од стране америчких научника (...). Сличног високог квалитета су и његови *Проблеми савремене социологије* (Београд, 1934)“ (Rousek, 1945: 748). Осим тога, у *Социолошком речнику* (Brensdorf, Bulow, *Woerterbruch der Soziologien*, 1995) помиње се Мирко Косић као социолог. Такође, у *Међународном социолошком лексикону* објављеном у Штутгарту (1969), Косић је добио посебну одредницу (*Internationales Soziologen Lexikon*, Brensdorf, Wilhelm/Knospe, Horst, Stuttgart). Часопис

Soziale Welt објављује некролог Мирку Косићу који је написао Леополд фон Визе¹⁵. Он, поред осталог, пише да је Немачко друштво за социологију настојало да Косића приближи јавности, те да је он био један од најцењенијих сарадника *Келнског часописа за социологију*. На концу, ваља поменути и књигу *Кратка историја социологије (A Short History of Sociology, 1962)* Хајнца Мауса, у којој аутор разматра настанак и развој социологије као посебне науке од времена просвећености до средине двадесетог века. У најзначајније социологе с југословенског простора, поред Слободана Јовановића, Валтазара Богишића, Јована Цвијића помиње Мирка М. Косића, а од Хрвата Антуна Радића, и у фусноти Динка Томашића, Клемента Михановића, као и католичког клерикалца, Јозу Томашевића.

Најпосле, требало би поменути Зинаиду Голенкову која је 1984. године написала дело *Очерк истории – социологической мысли в Югославии*. Руска социолошкиња у књизи говори о социологији у Југославији као науци која је тридесетих година XX века млада наука. Но, ауторка помиње Мирка Косића као једног од југословенских социолога у том периоду, као аутора првог уџбеника социологије на поменутим просторима, као уредника часописа *Друштвени живот*, те о основним карактеристикама Косићевог виђења социологије. Такође, Зинаида Голенкова и Николај Петровић Нарбут су 2010. године објавили дело *Историја социолошке мисли у земљама централне и источне Европе* (2015).¹⁶ Дакле, Мирко М. Косић је и ван Србије био и јесте признат као социолог.

Напоследку, може се закључити да наслов рада *Социолошко дело Мирка М. Косића*, односно предмет овог рада *представља социолошки релевантну тему*. Ово важи за нашу земљу, али и за научни дискурс ван ње. Упориште за овакав закључак јесу наведени радови у којима је Косић недвосмислено перципиран као социолог у очима струке. Неко би могао да примети да се овај податак могао ставити у „џеп“ фусноте. Сматрам да на крају рада постоји списак литературе, али да ово навођење није редувантно¹⁷ јер је формирано од стране некога ко опредељује све битне методолошке

---

¹⁵ Поменути некролог је, разуме се, сачињен на немачком језику. Он ће бити представљен у оном делу овог рада где ће бити речи о Косићевом социолошком делу на немачком језику. Разуме се, биће наведен онај део некролога немачког социолога који је у научном, социолошком смислу значајан по овај рад о социолошком делу Мирка М. Косића.

¹⁶ Мада је књига објављена 2010. године у Москви, у Србији је доживела едицију 2015. године у Заводу за уџбенике.

¹⁷ Овде се мисли на избегавање *coru paste* мудрости. Још је Хераклит из Ефеса сматрао да многознаштво и мудрост нису исте ствари. Да је тако, енциклопедије би биле најпапетније.

карактеристике овог рада, његове хипотезе. Осим тога, мада је Мирко М. Косић као социолог врло занемарен и скрајнут, претходне напомене су важне како аутор ове дисертације не би о себи оставио представу некога ко сматра да занимање за Мирка М. Косића и његово социолошко дело почиње овом дисертацијом. Претходни део овог одељка потврђује да то нипошто није тако, а на пасиван начин шаље поруку да таква појава није и не треба да буде у духу науке и карактеристика научног рада.

1.3 Круцијална методолошка питања по темат рада

Прича о целини обавезује да се назначи контекст настанка Косићевих радова, а контекст је целина у којој појава добија прави смисао, те би за израду овог рада требало нагласити чињеницу да је временски оквир Косићевог списатељства временски период од 1910. до 1954. године. Овде бих истакао *периодизацију Косићевог социолошког стваралаштва*, односно издвојио бих неколико временских периода у том смислу:

а) Период његовог најранијег стваралаштва који почиње 1910. године, а завршава се изградом докторске дисертације 1917. године. У њему би се могло трагати за карактеристикама стваралаштва раног Косића;

б) Надаље, од тог времена, дакле, од 1918. до 1941. године се дâ говорити о зрелом Косићу;

в) Најпосле, дало би се осмотрити и Косићево позно стваралаштво у периоду од 1944. до 1954. године.

У овим оквирима би ваљало анализирати када и зашто долази до тематских заокрета у Косићевом стваралаштву, такође, требало би сагледати постојаност његовог социолошког дела у односу на економско стваралаштво, изнад свега, о његовом социолошком делу би било, у научном смислу речи, коректно говорити у целини. Мада његово списатељство на немачком језику није у потпуности истовремено са животом на немачком говорном подручју, односно с периодом када је био у емиграцији, чињеница је да су његови радови на немачком језику доминантно настали у том периоду. Дакле, наведена *временска периодизација* целокупног Косићевог стваралаштва биће вишеструко корисна за ваљано расуђивање његовог социолошког дела. Она би била насупрот осуђивању његовог дела које је базирано редуковањем његовог социолошке активности на радове настале на матерњем језику. Заправо, расуђивање његовог социолошког дела ће сигнирати цели рад супротстављајући научни дискурс курсу

досадашњег посматрања Косићевог дела које је, утисак је, најмање у вези са науком, односно са социологијом. Дакле, поменута периодизација и упит у вези с њом ће бити често истицани у раду и неће представљати редувантни манир рада, већ оно кроз шта ће се огледати сваки део рада.

Међутим, иако је поменута истраживачка тема присутна у нашој науци, пре свега у склопу изучавања домаће социолошке традиције, један од главних проблема је био тај што је Косићево социолошко дело готово искључиво поимано кроз његово стваралаштво на српском језику, док су занемарени остајали његови радови на немачком говорном подручју, нарочито они објављени у доба емиграције (1944–1956). На тај начин бих готово казуистичком приступу истраживања Косићевог социолошког дела у овом раду супротставио холистички¹⁸ приступ истраживању социологије овог аутора. Осим тога, у овом квалитативном истраживању такав приступ би био један од основних епистемолошких принципа на којем би ово истраживање почивало. Према томе, намера је да поменута мањкавост буде исправљена у овом дисертацијом.

Проблем је и изванредан зазор према Косићу, који у делу наше социолошке заједнице води до његове хотимичне скрајности. Косићевом делу је посвећен научни скуп у Кикинди, али социолога је на њему било мало. Слободан Јовановић, Радомир Д. Лукић и Сретен Вукосављевић имају сабрана дела, док главни Косићеви радови објављени на немачком језику више од пола века након његове смрти још нису преведени на српски језик, нити је издавање његових сабраних дела уопште у плану. Предлог да се награда Српског социолошког друштва за најбољу социолошку књигу назове по Косићу (2011) изазвао је праву буру у нашој социолошкој заједници, па је тај предлог одбачен. У средњошколском социолошком штиву се нигде не помиње Косићева социологија, слично је и са универзитетском литературом и наставом из социологије. Штавише, заборав Косићевог дела је оставио траг у литератури која је важна за остале научне области. Рецимо, Косић је три деценије јавно деловао против пангерманизма и немачког империјализма, а историчар и академик Андреј Митровић, стручњак за немачко-српске односе, не помиње његова дела *Пангерманизам и Модерна Германија* у нашој оскудној литератури о Немачкој и Немцима (Јолић, 2013: 311–312).

---

¹⁸ Од речи *to holon* што значи целина. Холистички приступ је један од основних епистемолошких принципа на којима почива квалитативно истраживање (Mimica, Bogdanović, 2007: 316).

Тема ове дисертације се, дакле, неће тицати само истраживања традиције наше социолошке мисли, већ и социологије сазнања и *режима истине* у научној заједници, као и гносеологије уопште, те је стога и те како актуелна и данас. Разуме се, идеја ове дисертације неће бити апологија Косића – у њој ће бити пренете све критике *Косићевих савременика*,¹⁹ као и доцнијих истраживача на рачун *Косићевих дела*, као што ће се критички размотрити и могући недостаци његовог социолошког опуса. Али тежиће се објективном и беспридрасудном истраживању Косићевог социолошког дела које је, утисак је, скрајнуто и није му посвећена довољна пажња домаће социолошке заједнице.

Надаље, овде је по среди *квалитативно истраживање*,²⁰ а преглед постојеће литературе и постојећих знања даје основ за постављање хипотеза. Потреба за научном хипотезом осећа се тек онда када се појави неки проблем: хипотезе се рађају као одговори на неки практични или теоријски проблем! (Шушњић, 2007: 53). Зацело, овај рад према функцији истраживања неће бити експлоративног, већ *проверавајућег карактера*. Штавише, већ је констатовано да метод представља конститутивно ткиво науке. Поред тога, један од основних епистемолошких принципа науке, јесте објективност.²¹ „Објективност се кроз метод остварује у два вида: као отвореност према стварности и као проверљивост“ (Богдановић, 2007: 311).²² Сматрам да ће поменути проблем дискрепанце Косићевог фундуса социолошког стваралаштва и његове скрајнутости и занемарености највећма бити решаван *разматрањем следећих хипотеза*²³ у раду:

---

¹⁹ Овде се у виду, рецимо, има Тривунчева критика Косићевог дела *Модерна Германија*. Такође, поред критике Милоша Тривунца ваља имати на уму и у раду већ поменути критику *Модерне Германије* Јована Скерлића. Милан З. Влајинац је, примерице, критички писао о књизи Мирка М. Косића, *Основи економне политике* (1925). Мада је ова критика упућена његовом економском делу које није у фокусу овог рада, и она ће бити размотрена, штавише, и због тога што је и сам Косић одговорио на ову критику.

²⁰ Може другачије да се каже и квалитативни приступ или квалитативна социологија. Научна истраживања могу да буду квалитативна, али и квантитативна. Прво подразумева анализу одређене појаве на основу речи, документа, а друго анализу одређене појаве у бројевима, прецизно и статистички. Ове методе се најчешће комбинују.

²¹ Као остали епистемолошки принципи науке се наводе: опшност, систематичност, прецизност, поузданост.

²² Наведено према *Sociološkom геџнику* (2007) чији су приређивачи Mimica, A. и Bogdanović, M.

²³ Хипотеза (грч. *Hypothesis*) – претпоставка у истраживачком поступку.

Више од тога, треба имати у виду да су три хипотезе рада обрађене кроз једанаест поглавља. Математички симетрично би било да по готово четири поглавља буду у функцији провере сваке од три хипотезе. У овом раду то неће бити случај. Живот није математика, неће то бити ни овај рад. С друге стране, ни она поглавља рада која су у функцији конкретних хипотеза рада не значи да посредно нису у функцији осталих хипотеза рада, те рада у целини. Сем тога, настојаће се да се радом оствари његова компактност, конзистентност.

- Мирко М. Косић пре свега је социолог. Он је оставио значајан интелектуални траг у друштвеним наукама, нарочито у економској науци, али је по свом опусу и основном научном опредељењу пре свега био социолог.
- Мирко М. Косић је значајан социолог, један од најважнијих утемељивача ове науке у Србији, како на свом раду и афирмацији социолошке теорије, тако и по својим доприносима у оквиру посебних социолошких дисциплина. Његов утицај је, ипак, био ограничен првенствено због политичке компромитације услед колаборације у Другом светском рату.
- Не постоји једнозначан и једносмерни детерминизам између Косићеве социологије и његове политичке делатности, односно из Косићевог социолошког опуса не следи и колаборација с фашистичким окупатором, због чега би се Косићева социологија нужно морала дисквалификовати као „конзервативна“ и „реакционарна“.

Разуме се, хипотеза је тек прелиминарно објашњење неке појаве и цело истраживање овог рада ће бити у функцији провере наведених хипотеза. Дакако, истраживање може и да их оповргне, јер оно је управо због могуће двосмерности истраживање, коначно, оне могу тек делимично да буду прихваћене, односно одбачене.

Већ је поменута околност, значајна по цели рад да ово дело треба да представља резултат квалитативног истраживања. Оно као такво имплицира *две битне рефлексије по овај рад*, две назнаке које нарочито треба да буду истакнуте у самом уводу рада. *Најпре*, такво истраживање треба више да сугерише наредна питања него да пружа коначне одговоре, то јест да има хеуристичку улогу – у смислу продубљивања закључака (Ђурић, 2007: 314). С тим у вези, намера овог истраживања није да се дође до коначног одговора на тему рада, већ да се иницира један, у научном смислу речи полемички дискурс о занемареном и остракизованом социолошком делу Мирка М. Косића. *С друге стране*, као најбитнији недостатак квалитативног метода се истиче врло могућа субјективност истраживача, уношење његових мишљења и личних утисака, оптерећеност његовим сопственим вредносним становиштем (Ђурић, 2014: 315). На почетку је поменуто Беконово виђење метода као оруђа разума. У раду ће се

настојати да метод буде отклон од субјективности, те залог чувања методолошких принципа, саобразно реченом, најпре објективности.

Мада је ово поглавље насловљено као *Увод*, оно није тек део, већ је намера да буде целина у малом, сажетак који у грубим потезима говори о главним настојањима рада. Дакле, неспорно је да је темат рада социолошки релевантан. Предмет овог рада је Косићево социолошко дело. Под његовим социолошким делом имају се у виду не само радови настали уочи Првог светског рата, као и радови између два рата, већ и његов научни ангажман из периода емиграције у Швајцарској (1945–1956), односно његово социолошко дело настало на немачком говорном подручју. Већ је поменуто да би предмет рада био целовит поглед на његово укупно социолошко стваралаштво.

Истакнуто је, овим се радом настоји проверити да ли је Мирко М. Косић пре свега социолог, а тек потом економиста. С друге стране, претпоставка је да он није било какав социолог, већ да Косић оставља битан траг, иницијалну бразду у многим посебним социолошким дисциплинама. Ту се првенствено мисли на економску социологију, историјску социологију, социологију села, на оно што је одређено као политичка социологија. Да би се радом пружио целовит поглед на његов социолошки опус, није било довољно направити само указивање и промишљања социолошког опуса на матерњем и на немачком језику. Наиме, постоји цели низ интелектуалних активности Мирка М. Косића, његових доприноса посебним социолошким дисциплинама који остају непримећени. Дакако, овде се у виду има и Косићево етаблирање и његова списатељска активност у часописима важним за социологију, уопште за науку. Намера је овог рада да он не би требало да представља какву јалову дескрипцију социолошког стваралаштва Мирка М. Косића, већ етаблирање једног проблемског приступа у појединим аспектима његовог стваралаштва, уопште његовог социолошког стваралаштва. Уколико је недвојбено шта је предмет рада, циљ рада је да се утврди вредност Косићеве социологије за изградњу и развој ове науке у Србији, као и актуелност његових налаза за данашње промишљање различитих друштвених феномена.

За констатовање социолошке релевантности теме, за уочавање теоријског проблема, те постављање хипотеза, спецификума рада као квалитативног истраживања, али и идентификовање предмета и циља рада, неопходан је преглед постојеће

литературе. Но, истраживање²⁴ не би било само потврда постојећег знања, већ и покушај његове надоградње. Изнад свега, а саобразно постављеним хипотезама, те с предметом и циљем истраживања, у дисертацији ће бити *коришћени различити социолошки методи*. Биографски метод²⁵ ће бити драгоцен за сагледавање Косићевих социолошких и политичких становишта у пракси, за целовит приступ појавности његовог стваралаштва, односно за њену субјективну димензију. С друге стране, настојање да се оцени Косићево социолошко стваралаштво води ка поређењу с достигнућима Косићевих савременика, али и данашњих социолога, напослетку, поређења фаза самог Косићевог социолошког стваралаштва у његовој различитој животној доби. Све то кандидује употребу упоредног метода²⁶ као важног за истраживање Косићевог социолошког опуса. У раду ће бити коришћена *дискурзивна анализа* како би се открили теоријски и други утицаји који постоје између других социолога и Косића (и обратно), као и да би се боље разумела социолошка усмереност и научна кохерентност његовог дела.

Праћен Хегеловим диктумом „истина је целина“, уводним делом ћу настојати да „сачувам“ тоталитет који је започет словом о важности метода, а који се завршава причом о методу дисертације. Он је одређен предметом рада, хипотезама, циљевима истраживања. Сериозност научног карактера рада захтева нарочит обзир према методу, и то је наглашено због треће хипотезе истраживања. Рад нипошто не припада области историје као научне дисциплине, већ социологији. С друге стране, реч је у извесном смислу о *историји домаће социологије. Антипод науци је псеудонаука*. „Псеудонаучник је особа која није научник, која нема одговарајуће знање, компетенције, резултате, али која се представља као научник да би добила поверење јавности“ (Вујчић, 2019: 24)²⁷. Аутор претходне речи је историчар. Тематски, дисертација припада социологији, прецизније, историји домаће социологије. Псеудонаучници који се занимају за

---

²⁴ Често се може чути мишљење да научно истраживање почиње посматрањем или „прикупљњем чињеница“. Нема ничег нетачнијег и наивнијег од таквог мишљења (Petrović, 2007, 194).

²⁵ У методолошкој литератури нема сагласности, али ни посебних расправа око дефиниције биографског метода. Уместо тога, мноштво различитих израза користи се готово у значењу синонима: употреба или метод „личних“ односно „људских докумената“ („personal“ или „human documents“), „животна прича“ („life story“), „животна историја“ („life history“), „историја случаја“ („case history“) итд (Bogdanović, 1993: 121).

²⁶ Да свако поређење није употребни метод говори литература Војина Милића *Социолошки метод*, те књига Војина Милића, *Упоредни метод и социологији* (2006).

²⁷ Немања Вујчић је ванредни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду.

социолошко дело Мирка М. Косића,²⁸ међутим, нису људи без компетенција, знања, писмености, образовања, али њих много више занима сам резултат. Надаље, Вујчић говори да је научнику јако битан метод. Научник би требало да скупи све изворе који говоре о некој теми и да настоји да не узме само тврдње које му одговарају, а да игнорише све остало.²⁹ Псеудоначни приступ је лако оповргнути, али тиме његов утицај не нестаје. Овај рад би требало да буде почетак краја таквом утицају. Стога, овде је реч о теми која се много осуђује, али се ретко расуђује. Премда је реч о историји домаће социологије, ваља нагласити да прошлост није нешто што је неповратно отишло. Она се да зло/употребити, а то унеколико важи и за дело нашег социолога које је остракизовањем, и не само социолошке заједнице, у нас злоупотребљено на начин да је било немогуће да буде употребљено. У овој дисертацији ће бити коришћена занемарена социолошка грађа нашег социолога. Истраживање ће показати колико таква амбиција има смисла. У истраживачком смислу је врло изазовна констатација да Косићеви радови имају статус националне баштине и практичну важност у промишљању питања националне и светске привреде и политике (Гордић, 2013: 246).

Констатовано је да ће предмет рада бити Косићево целокупно социолошко списатељство, не само његови радови на српском језику. Но, и Косићево дело *per se* би могло да буде у духу раније поменуте Хегелове сентенце. Наиме, оно може да буде подвргнуто Куљићевој изради класа генерација социолога у Југославији. Митровић, пак, пишући о међуратној социологији у нас, уз Валтазара Богишића, Слободана Јовановића и Ђорђа Тасића, односно њихова социолошка дела, помиње и социологију Мирка М. Косића. Разуме се, овде су по среди српски социолози у међуратном периоду. То ултимативно потврђује и наслов Митровићевог рада, „Један век српске социологије“ (2012). И у овде поменутој констелацији, пре свега у Митровићевој класификацији, треба тражити специфичност и појавност социолошког дела српског социолога, те која би од наведених класификација била валиднија по овај рад када је у питању наш социолог. Напросто, желе се доследност и континуитет у односу на које ће овде бити реч о Косићевом социолошком опусу, а то је, разуме се, српска социологија. Јасно је да ће овде драгоцен бити упоредни, односно компаративни метод који представља најстарији и најраширенији аналитички поступак за испитивање друштвене узрочности

---

²⁸ Међу њима има појединаца из академског света, дакако, угледних професора, сарадника у настави, а о њима ће бити речи у овом раду.

²⁹ О супротстављању казуистичком приступу било је речи у претходним реченицама овог поглавља.

(Pić, 2007: 319). Домаћи државни оквир Косићевог стваралаштва чине различите државе.

Најпосле, оцене укупног Косићевог социолошког стваралаштва могу бити различите без обзира на истоветност примарне грађе, односно без обзира на исту основу наспрам које се изриче суд о укупном социолошком делу нашег социолога. Можда својеврсни амортизер могу да буду речи које се односе на пресократску филозофију, односно на Милетску школу. Наиме, она је значајна не по ономе што је постигла, него према ономе што је покушала (Rasel, 1962: 48). Мирко М. Косић је много тога покушао, отворио је многа фундаментална социолошка питања. Рад ће одговарати колико је тога успео на том плану. Уза све то се не сме занемарити чињеница динамичних животних околности кроз које је пролазио. Она су остављала траг на Косићева занимања и његову личну, животну судбину. Мислим ту у првом реду на чињеницу да је био савременик два светска рата и околности које су сигнирале његову животну путању. Могуће је да завршне речи Јелене Петровић које се налазе у закључку њеног рада сада треба навести пред крај почетка овог рада. „Ако треба направити кратак резиме свега до сада реченог о делу Мирка Косића, неизбежно се намеће закључак да је његов живот и рад прави одраз догађаја који су обележили прву половину XX века, у друштвеном и културном погледу нарочито бурних у Југославији. Време које је тражило брза решења многобројних проблема наметало је наукама, а посебно друштвеним, задатке којима оне још нису биле дорасле, али су их с друге стране, и подстицали у даљем развоју“ (Петровић, 1996: 55). Оваква мисао коју је донео крај једног рада, почетак овог рада може у великој мери оплеменити, бити нека врста светионика који може знатно осветлити меандре и рукавце научног истраживања које предстоји. Овде најпре мислим на отклон од олаког изношења ригидних оцена и етикетирања на рачун социолошког стваралаштва Мирка М. Косића.

1.4 Сумарно виђење методолошког оквира рада

На крају поглавља уводне речи, али нипошто на крају према значају, ваљало би сумарно подсетити на одговоре који су кључни по методолошки оквири рада, а који су изнети у самом уводу. *То су: дистинкција између Косићевог научног дела уопште и његовог социолошког дела конкретно, социолошка релевантност теме рада и временска периодизација Косићевог социолошког стваралаштва, научно истраживање које је квалитативног карактера и базира се на холистичком приступу, према*

функцији истраживање је проверавајућег карактера, три су хипотезе које се радом проверавају, циљ истраживања је научни и истраживачки допринос повести домаће социологије и отклон од априорног зазора према социолошком делу нашег социолога. Наравно, биће присутна и *критика социолошког рада Мирка М. Косића* која је долазила од стране његових *савременика*, али присутне су и временски *новије критике*. У њиховој временској дискрепанци и њиховим суштинским особеностима се могу тражити проблеми који су, поред осталог, предмет овог рада.

2. БИОГРАФИЈА МИРКА М. КОСИЋА (1892–1956)

2.1 Биографија и библиографија

Заправо, не би требало губити из вида како предмет овог рада није Косићево дело у целини, већ његово *социолошко дело*. У том погледу је важно питање да ли се у Косићевом мисаоном путу може ставити знак једнакости између његове биографије и социолошке библиографије. Држим да би одговор на ово питање могао да буде потврдан. Примерице, наш социолог живи и ствара у веома бурном и крупним историјским догађајима бременитом времену. Новонастала држава је формирана 01. 12. 1918. године. Косић остварује свој политички ангажман као народни посланик (1935 – 1938) испред десно оријентисаног „Радног клуба“. „Косић је један од оних интелектуалаца који су побијали тезу о „троименом народу“, доказујући је како је научно неодржива. Том питању је Косић посветио и неколико своји расправа – *хрватско питање и национално јединство, национално јединство с гледишта социологије*“ (Петровић, 1996: 7). Јасно је колико су контекст живота аутора, односно његова биографија остављали траг на његову библиографију и то ће се надаље потврђивати кроз овај рад или ти ће потврдити значај овог поглавља и важност биографског метода по овај рад.

Дакле, у овом одељку рада би се ваљало занимати за биографију аутора чије је социолошко дело предмет разматрања. Постоји више начина да се то учини. Заправо, то ће се у овом раду чинити седиментно. Један начин био би фактографски и тек описно би упућивао на круцијалне моменте животних доби Мирка М. Косића.³⁰ Но, и у том случају не би требало губити из вида речи: „Тешкоће су што се његова биографија

---

³⁰ Овде мислим на први начин представљања који према конотацији сачињеној од стране Јовице Тркуље за зборник *Мирко М. Косић – личност и дело* представља брижљиво и садржајно, а не енциклопедијско излагање. У раду ће, пак, бити представљена скромнија варијација Тркуљине изведбе у зборнику.

почела писати после пола века од Косићеве смрти и што више нема живих сведока који су у току окупације сарађивали са њим“ (Глишић, 2013: 156). Други начин би, пак, настојао да осенчи Косићеве активности и његово дело самом биографијом нашег социолога. Била би по среди у том случају употреба биографског метода, схватања унутрашње стране, субјективне димензије и момената у животу и активности нашег социолога. Други начин би задовољио теоријски разлог да приступ друштвеним појавама буде целовит, односно да приступ социолошком делу Мирка М. Косића у овом раду и у том погледу буде целовит (Bogdanović, 1993: 123). Тако ће овакав начин излагања бити у извесном смислу присутан и у различитим деоницама рада, те није реално у тек једном поглављу ставити тачку на сторију о Косићевој биографији. Конкретно, овде је реч о личним документима Мирка М. Косића. Наиме, рад неће представљати зборник различитих тема. Врло ће се инсистирати на конзистентности рада, поглавито на биографији нашег социолога, те биографском методу који би се користио у сврху научне усмерености рада и његовог научног кредибилитета. С обзиром на амбицију рада, овде би требало представити оба начина приповести Косићеве биографије, разуме се, другопоменути приступ би представљао својеврсну надоградњу лексиконском представљању Косићеве биографије.

„Предмет социологије је и она сама, јер наука не стоји изван друштва, већ представља његов интегрални део“ (Шљукић, С. и Јанковић, Д., 2015:15). Ова реченица, дакако, вреди и када је реч о самом аутору чији је социолошки опус предмет овог рада. Речено на почетку поглавља се чини доиста важним када је у питању схватање предмета рада. Није реално очекивати да ће све бити речено о Косићевој биографији кроз једно поглавље рада.

2.2 Први начин примене биографског метода

Најпре, требало би навести фактографску, условно речено сажету варијанту целог животног пута нашег социолога.³¹ Она ће унеколико коинцидирати с различитим периодима Косићевог стваралаштва који су у раду раније наведени. Наш социолог је, подсећања ради, писао од 1910. до 1954. године. Ту је издвојен период његовог најранијег стваралаштва, период у којем је у омерима овог рада препознат рани Косић,

---

³¹ Фундус информација о којима ће највећма бити речи у писању о првом начину приповести биографије Мирка М. Косића, дакако, упориште има у зборнику Јовице Тркуље *Мирко М. Косић – личност и дело*. Стога, поменуто дело као литература неће бити навођено, изузетно, биће наведено и оно што су апострофирали аутори чији се радови такође налазе у Зборнику.

а који се завршава израдом докторске дисертације 1917. године. Надаље, од тог времена се да говори о зрелом Косићу до тридесетих година двадесетог века. Најпосле, дало би се осмотрити и његово позно стваралаштво из периода живота проведеног у емиграцији, у времену од конца четрдесетих до половине педесетих година двадесетог века. Будући да је овде реч о биографији а не само о интелектуалном прегнућу, оваквом триптиху стваралаштва и живота аутора би се могао додати поглед на доб од Косићевог рођења до 1910. године.

2.3 Живот Мирка М. Косића од 1892. до 1918. године

Саобразно реченом, у најранијој деоници би се могли навести они аспекти Косићевог живота који се односе на његово рођење, детињство, односно на почетни период његовог школовања, те на његово национално опредељење за време Првог светског рата. „Наведено је већ да, у недостатку аутобиографских списа, главни проблем у реконструисању Косићеве биографије представља ограниченост или тежа доступност извора за поједине периоде живота“ (Милић, 2013: 209). Овакве речи су имале смисла до појаве Тркуљиног зборника *Мирко М. Косић – личност и дело* (2013). Појавом овог зборника може да се каже да је више аутора који су писали о биографији Мирка М. Косића. Међу њима су Јовица Тркуља,³² Марија Танацков, Драгомир Томин, Венцеслав Глишић, Борислав Милић, Момир Милојевић, Милован Митровић (1982). Још је аутора који су помињали за ову дисертацију значајне податке из Косићеве биографије. Но, усудио бих се да радове поменутих аутора узмем за радове који се занимају за посебне аспекте Косићевог стваралаштва, а не за радове који се баве превасходно Косићевом биографијом, већ појединим секвенцама његове животне сторије. У сазнајном смислу и такви радови знају да буду битни за причу о Косићевој биографији, али овде нису сврстани у првенствено биографске радове о Мирку М. Косићу.³³

Сви овде наведени радови ће бити вредни за ову дисертацију, али држим да у дисертацији нарочиту пажњу треба обратити на рад Јовице Тркуље. Наравно, тек синергијом радова поменутих аутора и података из радова који доносе важна сазнања

---

³² Јовица Тркуља у мају 2020. године пише за Кикиндске новине фељтон О заборављеном Кикинђанину Мирку Косићу.

³³ Примерице, то су неки од следећих радова: рад Александра Гордића „Мирко М. Косић као социолог и економиста села“, рад Бошка Мијатовића „Економске идеје Мирка Косића“, рад Дејана Петровића и Милене Станојевић „Мирко Косић – једна заборављена социологија“, рад Милојице Шутовића „Идеологија и прећутана социологија Мирка Косића“ и др.

из биографије нашег социолога, исходује, мишљења сам, разумевање различитих аспеката његовог социолошког дела. Поједини од ових аутора истичу неприкосновен значај за реконструкцију основе извора података, изворе који се налазе у Архиву, Музеју и Црквеној општини у Кикинди,³⁴ а делом и у Новом Саду. С друге стране, наводи се да у недостатку аутобиографских списа главни проблем у реконструисању Косићеве биографије представља ограниченост или тежа доступност извора за поједине периоде живота, а ово се нарочито односи на период окупације Србије (1941–1944) и поратне окупације (Милић, 2013: 209). Мада је Јовица Тркуља много учинио за отклон од заборављања лика и дела Мирка М. Косића, недостатност биографских података из живота Мирка М. Косића за период окупације Србије (1941–1944) је остала константа. Реперкусије ове чињенице ће посебно бити изражене у десетом поглављу овог рада које се бави односом Косићевог социолошког дела и његове јавне активности у овом периоду његовог живота. Генерално, ова чињеница нипошто не умањује врло значајан допринос Јовице Тркуље. Овај део одељка рада је, подсећам, усмерен на Косићев живот до његове израде дисертације или до краја Првог светског рата.

Ваљало би кренути од Косићевог рођења. Мирко М. Косић је рођен у Великој Кикинди 13/25. марта 1892. године у породици Косић, породици која се доселила у Банат из Херцеговине крајем осамнаестог века. Дакле, Мирко је рођени Кикинданин, а да је тако, записано је у протоколу крштених православног храма Свети Никола. „Парох Константин Рајковић, под редним бројем 164 уписао је дана 13/26. марта 1892. године да је рођен Мирко, син дугогодишњег кикиндског учитеља Михаила и мајке Данице (рођ. Новаковић). Кум је био Милан Петровић, кикиндски адвокат, новинар, редитељ и политичар“ (Томин, 2013: 122). Мирков отац Михаило (1856) је основну школу завршио у Великој Кикинди а службовао у Будиму, након чега се вратио у Велику Кикинду у којој је радио као учитељ. Миркова мајка Даница, рођена Новаковић, била је учитељица. Мирков старији брат Славко рођен је 1886. године (Тркуља, 2013:47).

Школовање нашег социолога почиње похађањем основне школе (1899–1904), у том периоду се истицао марљивошћу и израженом амбицијом. Након основне школе је

---

³⁴ Треба подсетити на праобразак примене биографског метода, на дело *Пољски сељак у Европи и Америци* (1918–1921). Две основне врсте докумената су биле: 1) Документа институционалног карактера које су бележиле поједине установе (пољске новине, имигрантске организације, социјалне агенције за пружање помоћи страним држављанима, полицијски и судски извештаји о прекршајима и криминалу, документација пољске црквене општине у Чикагу); 2) Лични документи (писма и аутобиографије). Овде је у конкретном случају реч о институционалним документима (Богдановић, 1993: 131–132).

уследио период Косићевог даљег образовања. Године 1905. уписао је мађарску гимназију у Великој Кикинди, али је након завршеног трећег разреда, 1908. године морао да је напусти због недисциплине, те због сукоба са школским властима. Овакви догађаји у Косићевом животу показале се као правило, а не изузетак. „Већ смо истакли да је Косићу његов, најблаже речено неуобичајени карактер задавао доста проблема. Био је асоцијалне природе, нетолерантан у дискусијама, те је често долазио у сукобе са саговорницима и колегама. Био је због тога веома усамљен. Није могла да га разуме ни супруга, Швајцаркиња Маргот, рођена Кнабе, јер, према речима његовог пријатеља др Федора Никића, са њом није могао да састави неколико месеци годишње“ (Томин, 2013: 123). Сличне појаве конфликта, нетрпељивости биће присутне у Косићевој каријери. То ће управо потврђивати прича о Косићевој биографији. Логично, године 1908/1909. школовање је наставио у другој средини, у Новом Саду, у српској гимназији, у школи у којој је завршио четврти разред. Доцније је пети и шести разред гимназије похађао у Кронштат – Брашову. Календарске 1909/1910. седми и осми разред похађа у Трсту. Школске 1911/1912. започиње студије на Универзитету у Стразбуру/Штрасбургу (на немачком језику). У Великој Кикинди је боравио 1912. године, да би већ наредне године студије наставио на Камералистичком факултету у Минхену, доцније и на Економско-социјалном факултету у Минхену.

Но, пре почетка рата Косић је наставио друштвено-политичко и национално деловање, те с часописима и листовима у домовини (највећма с *Летописом Матице српске*). Приде, Косић у том периоду путује у Минхен и Беч. Том приликом се укључује у рад Академског друштва „Зора“, у оквиру кога му је поверена израда политичког програма деловања за 1914. годину, програма који је јавно презентован на Видовдан исте године.

Коначно, почео је Велики рат, али је Мирко Косић избегао мобилизацију у Аустроугарској, и преко Минхена, Русије и Румуније се вратио у Србију, да би у Крагујевцу ступио у добровољачки одред српске војске и учествовао у борбама на Дрини и у Посавини. У бици на Мачковом камену бива тешко рањен, након чега је служио у Одељењу за пропаганду. Аустроугарски суд је, пак, у одсуству, Михаила Косића и његове синове Мирка и Славка осудио на робију. Године 1915. борави у Нишу. Покреће и уређује часопис *Југословенски гласник* који је објављен у пет бројева. После повлачења са српском војском преко Албаније у зиму 1915/1916. године, упућен је с Крфа у Швајцарску да заврши студије. Поред тога, у листу *La Serbia* који излази у

Женеви је писао о питањима уједињења Јужних Словена. Године 1917. Косић се интензивно посветио студијама и дисертацију *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschaerung* („Социолошке основе ограничења рађања“) брани на Универзитету у Цириху, а Косићев ментор био је Роберт Михелс. Напоследку, тиме је био промовисан за доктора економско-политичких наука. Наредне године је у Цириху објављена Косићева дисертација. Не би требало занемарити ни чињеницу да је био у прилици да слуша предавања економисте Луја Брентана, економисте Георга Фридриха Кнапа, разуме се, социолога Леополда фон Визеа и поменутог му ментора Роберта Михелса. Управо ова чињеница ће касније бити размотрена, такође, и поменута имена Косићеви професора уопште, али и посебно кроз упит посебног поглавља које ће се занимати за питање да ли је Мирко Косић првенствено социолог или економиста.

Ово је период којим се у омерима овог рада завршава прва од три деонице у периодизацији Косићевог стваралаштва. Држим да је овај тренутак маркантна тачка у том смислу што се рефлектовала на Косићев научни и животни пут. Динамичност Косићевих активности ултимативно потврђује могућност сукцесивног праћења сваке наредне године до конца његовог живота.

2.4 Деловање Мирка М. Косића у међуратној Југославији (1918–1940)

Пре свега, Мирко М. Косић се 1919. године враћа у Београд. По повратку у Београд посветио се каријери на универзитету, Матици српској и привредно-политичком животу. Уследило је покретање часописа *Друштвени живот – социјални научни часопис за политику, економију, законодавство и социјалне науке* (1920). Исте године је указом краља Петра I постављен за доцента за економске и финансијске науке Правног факултета у Суботици који је у то време био у саставу Универзитета у Београду. Године 1922. је на захтев Јована Цвијића, а за потребе социолошких истраживања у Војводини написао „Социографска упутства за испитивање села“ (1922). Овај факат, поред осталог, чини легитимном и потребном причу у петом поглављу овог рада, причу о значају Косићевих активности и прилога социологији села, те његовом значају за фундирање ове социолошке дисциплине у нас. Наредне године је изабран за ванредног професора статистике, привредне и социјалне политике у Љубљани, а исте године објављује *Социографска упутства за испитивање села* (1922) у Матици српској у Новом Саду. Већ је у уводном делу рада констатовано како Косићево социолошко дело није провинцијалног карактера, већ да је свој траг остављао

и ван Србије. Основ за овакво виђење је почела да пружа и 1923. година у Косићевим интелектуалним активностима.

Наиме, поменуте године Косић интензивира своје активности на међународном плану. Заправо, Косић те године постаје кореспондент Међународног института за социологију (Париз – Женева) и дописни члан Немачког социолошког друштва (Deutsche Gesellschaft fuer Soziologie) (Келн – Берлин). Нити наредна календарска година није представљала изузетак од Косићевог интелектуалног ангажовања, те наш социолог објављује два текста: „Новији типични покушаји конституисања социологије“ (Љубљана 1924) и „Идеја прогреса у савременој социологији“ (Београд 1924). Важан податак у академском животу Мирка М. Косића се догодио наредне године. Наиме, он је 1925. године изабран за редовног професора националне економије на Правном факултету у Суботици. Исте године је за потребе наставе из економских предмета које је држао на факултетима у Суботици и Љубљани објавио књигу *Основи економне политике*. Овај податак из Косићеве биографије, поред осталих, отвориће питање које артикулише једна од хипотеза, те треће поглавље овог рада, питање да ли је реалније писати рад о Мирку М. Косићу као економисти и његовом економском делу или о њему као о социологу и његовом социолошком делу. Исте године се десио и догађај значајан као показатељ друштвених активности Мирка М. Косића. С друге стране, оваква чињеница се додаје дилеми која је малочас наведена, а која ће бити присутна у наставку рада. Томе у прилог иде и наредна, 1926. година. Наиме, Мирко М. Косић тада бива постављен за помоћника министра за трговину и индустрију, а то место напушта већ наредне године. У Косићевом животу биографија није нити налик равној линији. То потврђује и 1928. година када учествује у сукобима у Матици српској између „реформатора“ и „конзервативаца“.

Тако је Косић постао кандидат за председника Матице српске, али је ова кандидатура одбијена. Симптоматично је образложење одлуке које Косића квалификује као „конфликтну личност“ и човека „тешке природе“. Ово је нит у Косићевој биографији која га прати од 1908. године и сукоба са школским властима због којих је морао да напусти школовање у гимназији у Кикинди (Тркуља, 2013: 457). Хронолошки посматрано, утисак је да је још увек по среди животна доб нашег социолога у којој преовладава његово занимање за економију и економска питања. Тако нешто потврђује и 1929. година, односно објављивање студије *Савремени економско-политички правци, особито у средњој Европи*, која је настала у време великих друштвено-економских

промена двадесетих година XX века. Да овај период није доб у којем се унисоно посвећује економским приступима, мада то чини претежно, потврђује наредна, 1930. година. Заправо, Косић поново покреће и уређује часопис *Друштвени живот*. Том приликом објављује бројне чланке, аналитичке текстове, осврте и приказе (чланци „Средња Европа или Балканска унија?“, „Поводом светске привредне кризе и др). Година 1931. потврђује већ примећену константу у погледу Косићеве природе. Наиме, незадовољан својим статусом на Правном факултету у Суботици, 25. марта подноси оставку. Константност његове природе потврђује и сукоб с руководством Трговинско-индустријске и занатске коморе и након тога следи његов губитак права на надокнаду. С друге стране, Косић поменути године у Београду објављује књигу *Основи економне политике* (1925). Два фактотума која сигналирају поменути годину доследно говоре о, с једне стране Косићевом преовлађујућем занимању за економију у односу на социологију још увек, те о виолентности његове природе која осцилира између еристичности и његовог интелектуалног давања. Године 1933. објављује брошуру *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам*. Ово делце је објављено у Чачку, а у њему Косић критички говори о бољшевизму у СССР-у, фашизму у Италији и нацизму у Немачкој. Од ове до 1940. године Мирко М. Косић је држао предавања на Коларчевом народном универзитету у Београду, предавања која ће бити обрађена у дисертацији пратећи теме поглавља овог рада. Уследила је година када је објавио две књиге у Београду: *Увод у општу социологију* (1934) и *Проблеми савремене социологије* (1934), књ. 1, штавише, питање које ће кроз рад бити проблематизовано је да ли ова дела представљају преломну тачку Косићевог опредељења да се занима најпре за социологију. Ово је особито важно и због Косићевог укупног доприноса социологији, и у том смислу за проверу постулираних хипотеза овог рада које претпостављају важност Косићевог социолошког дела у односу на његово економско дело. Наредна, односно 1935. година доноси Косићево политичко ангажовање. Он прихвата да буде кандидат за народног посланика „Радног клуба“. У предизборној кампањи држи митинге у Великој Кикинди и околним местима. Тако је на листи Богољуба Јевтића на изборима 5. маја 1935. изабран за народног посланика Великокикиндског среза. Наредне године проводи у Великој Кикинди, држи посланичке говоре, објављује брошуре које су у вези с питањима политике – *Хрватско питање и национално јединство* (1937) и *Политичке идеологије* (1937), те *Наша спољна политика: говори одржани у Народној скупштини приликом дебате о буџету 1938/39 год.* У годинама пред Други светски рат држи предавања на Коларчевом народном универзитету.

2. 5 Живот и улога Мирка М. Косића у току рата и окупације у Србији (1941–1944)

Ипак, на линији хронолошког низа овде би се у грубим потезима могао приказати Косићев живот од 1941. до 1944. године. Косић је својим деловањем у претходној временској доби три деценије деловао против пангерманизма и немачког империјализма. Штавише, „испитујући идеолошке темеље пангерманизма, Косић је дошао до закључка да се њихово порекло налази у „германском расизму“ (Лолић, 2013: 312). Стога је након напада Немачке на Југославију покушао да са Симовићевом владом напусти земљу и оде у емиграцију. Међутим, на аеродрому код Никшића у авионима није било места за њега, и он се враћа за Београд. Почетком јуна испитује га комисија формирана ради утврђивања улоге појединих личности у догађајима 27. марта 1941. године. Комисија је утврдила да је Косић био против пуча и демонстрација 27. марта, а било је познато како је подржавао идеју неутралности Краљевине Југославије, како би се са што мање жртава сачекао крај рата, те показује разумевање за потезе владе Цветковић – Мачек и потписивање Тројног пакта.

Стога је Милан Недић Косићу понудио место вицегувернера Српске народне банке. Мада је наступио период вишемесечног колебања Мирка М. Косића, понуду је прихватио 10. октобра 1941. године и потписао уговор којим је постављен за заменика гувернера. На том месту је Косић био под надзором и директивама Франца Нојхузена Тркуља, 2013: 463). Наредне године је оболео гувернер Милан Радосављевић, те је Косић фактички обављао посао гувернера. Следеће године, дакле, 29. маја 1943. је обновио уговор у којем су прецизиране његове обавезе. Исте године је у Београду објавио брошуру *На историјској раскрсници* (нелоцирано и недатирано издање). У јуну 1944. је инсценирао пљачку 650 милиона динара, коју је извршила београдска четничка организација, а тада је новац из Завода за израду новчаница пребациван у банку. По информацији да му је Гестапо на трагу због пружања помоћи Дражи Михаиловићу, почетком октобра одлази у Минхен, а одатле у Швајцарску. Убрзо Озна хапси и ликвидира неколико Косићевих сарадника из Српске народне банке (Тркуља, 2013: 463).

2.6 Мирко М. Косић у емиграцији (1945–1956)

Преостаје период Косићевог живота у раздобљу између 1945. и 1956. године. Заправо, у периоду од 1941. до 1948. године било је тешко говорити о Косићевом интелектуалном стваралаштву. Тај период није навођен ни у раније истакнутој

периодизацији социолошког стваралаштва Мирка М. Косића. Да би се дошло до Косићевог социолошког стваралаштва од 1949. до 1954. године, до треће деонице Косићевог социолошког стваралаштва, требало би поменути неку реч о Косићевом животу од 1945. до 1949. године. Већ 1945. године је на основу увида у прикупљене податке Озне и саслушања три сведока Мирко М. Косић проглашен за ратног злочинца. Тако је 1946. године у ФНРЈ од стране власти третиран као издајник, ратни профитер и *de facto* као ратни злочинац. Живео је у Лугану и припрема издања у стручним часописима. Те године долази до његовог сусрета са Живојином Перићем, који је такође емигрирао у Швајцарску. Траг Косића који се сукобљава примећује се у препирци око Косићевог аустрофилства. Неосноване и злонамерне дисквалификације се примећују и у листовима у југословенској емиграцији (*Глас канадских Срба, Американски Србобран, Наша реч* и др.).

Дакле, ако је прва доб Косићевог стваралаштва обухватила период 1910–1917, друга доб време од 1930-их до 1940-их, трећа доб се односи на време од 1949. године до 1954. године. На овом месту бих Косићеву биографију у последњем периоду његовог стваралаштва описао радовима који су обележили последњу деоницу његовог социолошког стваралаштва. Визбаден и година 1949. доносе под окриљем часописа *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* објављује чланак „Aus den Tiefen des Balkans“. Већ ова година потврђује да говорити о овом периоду Косићевог стваралаштва не значи у овом периоду причати искључиво о Косићевом стваралаштву на немачком језику. Косић, наиме, објављује брошуру *Зар опет по старом? или Партиски „прваци“, „колаборатери“ и „бунтовници“*. Рукописи на српском језику настављају свој живот и у наредној календарској години. Дакле, у *Американском Србобрану* од 3. априла 1950. године Косић објављује текст и износи тезу да је 27. март 1941. био плаћен и као аргумент цитира професора Ситона Вотсона. Иста година доноси две брошуре: *Је ли 27. март 1941. плаћен?* и *На историјској раскрсници*. Наредне, 1951. године у зборнику *Soziologische Farschung in Unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*, у издању *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* из Визбадена објављује прилог „Politische Soziologie“. Исте године је у *Американском Србобрану* објављен чланак „Србија и Балканска унија“. Емигрантски листови *Порука, Наша реч* и *Ослобођење* оштро критикују Косићеву тезу да је 27. март био плаћен и проглашавају је за лаж и клевету. Врло значајан чланак објављује 1952. године у часопису *Die Zeit*, чланак „Cliquen in der modernen Gesellschaft“. Године 1953.

објављује у два часописа. Најпре, реч је о часопису *Zavičaj = Home* (Сан Фернандо) у којем објављује прилог „Два света међу нама самима“. Осим тога, реч је о часопису *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* у којем објављује чланак „Zellen und Cliques: Erster Vortrag“. Да је списатељска активност нашег социолога активна потврђује и 1954. година, односно часописи *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* и *Soziale Welt* (Баден-Баден) у којима објављује неколико стручних приказа.

Године 1956. се погоршава здравље Мирка М. Косића и убрзо је преминуо. Кремиран је у Лугану, а према његовој жељи пепео је посут у правцу отаџбине Србије. Тиме се завршио не само Косићев пут, већ и биографска путања која је овде дистингована у три деонице распознавања три лика, три периода у стваралаштву Мирка М. Косића.

2. 7 Други начин приповести биографије

Приступ који се односи на унутрашњу, не тако видљиву и истакнуту димензију живота и стваралаштва Мирка Косића ће бити задовољен употребом биографског метода и погледом с оне друге стране биографије. Сматрам да би овај други приступ био солидно реализован постављањем упита на следећа питања, те одговорима на њих:

Место рођења?

Дакле, констатовано је да је Мирко М. Косић рођен у Великој Кикинди 1892. године. Но, није Мирко Косић само неко ко се родио у том месту. „Наиме, на формирање Мирка Косића пресудно су утицале прилике Великокикиндског привилегованог диштрикта: њихово жртвовање за националне интересе, стављање духовних изнад материјалних вредности, везаност за традицију, храброст, спремност да се и живот да за свој народ (Косићи су били добровољци у Првом светском рату), стални рад на сопственом образовању и духовном уздизању, вера у снагу обесправљених, залагање за друштвене промене, жеља за сопственом државом, потреба за правдом, истином, бескомпромисност, стална ангажованост на подизању културног и образовног нивоа српског народа у Аустроугарској све до уласка Војводине у састав Краљевине СХС“ (Танацков, 2013: 93). Читајући овај подужи навод, као у огледалу се да видети свака карактеристика личности Мирка М. Косића која га је кроз његове

активности доследно одликовала. Дакле, место и доб обликовања личности нису најважније за оно што персону јесте, али не, нису неважни.

Име и презиме нашег социолога?

Треба имати на уму да је наслов ове дисертације *Социолошко дело Мирка М. Косића*. Према је речено шта се у ширем смислу речи подразумева под његовим социолошким делом које ће бити предмет рада, ништа директно није поменуто у вези са именом аутора, речју, у вези с његовом биографијом. Намера је да у овом делу биографија не буде хронолошки доследна или, пак, тематски консеквентна, већ да буде саображена темату, па и насловници рада.

Једнако и без разлике се примећује у поменутих биографијама да је наш социолог живео од 1892. до 1956. Рођен је у Великој Кикинди³⁵ 13/25. марта 1892. године у породици Косић, која се доселила у Банат крајем 18. века, из Херцеговине, из села Косић (Тркуља, 2013: 20). Дакле, јасно је одакле потиче презиме нашег социолога. Латинска изрека *nomen est omen*³⁶ у случају нашег аутора, међутим, не би имала прелазну оцену када је реч о имену нашег социолога. Но, доцније ће бити речи о виолентности Косићевог карактера, а она ће бити недвојбено важна за разумевање не/успеха у јавној делатности и академској каријери нашег првог школованог социолога. Да је Мирко М. Косић рођени Кикинђанин записано је у протоколу крштених православног храма Свети Никола. Парох Константин Рајковић записао је датум Мирковог рођења под редним бројем 164 (Томин, 2013: 22). У наслову дисертације остаје загонетка средњег слова Мирка М. Косића. Реч је, наиме, о имену Мирковог оца Михаила³⁷ који је био дугогодишњи кикиндски учитељ. Податак је значајан не само због онога што нам је данас познато као социјална карта, већ нам по много чему даје прилику да солидније разумевамо све круцијалне карактеристике интелектуалног и социолошког стваралаштва нашег социолога.

---

³⁵ Најраније детињство провео је у Кикинди где је завршио и прва три разреда гимназије, касније је долазио у Кикинду, али у њој није живео. У не сувише дугој историји Кикинде (нешто више од 250 година) Косић је једна од личности које су оставиле неизбрисив траг свог постојања, али о њему се зна мало или се о њему ништа не зна (Томин, 2013: 121–122).

³⁶ Ова сентенца значи *име је ознака*, односно у имену неког предмета изражена је суштина тога предмета. То, додуше, не мора увек да буде тачно. Може, примерице, човек да се зове Богољуб, а да буде борбени атеиста. Међутим, код назива других предмета може да буде другачије. Наведено филолошко тумачење имена нашег социолога нема сазнајну вредност по саму тему рада, али је на изванредан начин индикативно у погледу најмаркатнијих тачака живота нашег социолога.

³⁷ Име Михаила Косића се помиње у свим наведеним биографијама, најчешће и тамо где у фокусу није Миркова биографија, већ неко питање из Косићевог стваралаштва.

Употреба више светских језика у социолошком стваралаштву Мирка М. Косића?

Наиме, Мирко је био једно од двоје деце оца Михаила (1856–1937), учитеља, мајке Данице, рођ. Новаковић, домаћице (Тркуља, 2013: 20).³⁸ Такође, Мирко је имао старијег брата Славка (1886–1955). Може се приметити да је Мирко користио више светских језика пишући своја дела, да је први уџбеник из социологије у нас завршио речима на латинском језику. Како те факте објаснити биографијом Мирка М. Косића? Пре свега, то можемо разумети управо биографским аспектима Мирковог живота. Најпре, Мирков отац је имао сасвим солидно образовање, по занимању био је учитељ. Осим тога, у то време је био обичај да се у школама уче старогрчки и латински, те да родитељи за школовање своје деце бирају више школа, у разним местима у којима је настава држана на различитим језицима (немачком, мађарском или српском), најзад, крајем 19. и почетком 20. века у Великој Кикинди је било уобичајено да деца уче школе на различитим језицима (српском, мађарском и немачком) и тако, поред матерњег савладају још два језика (Тркуља, 2013: 23).

Надаље, треба осенчити значење поменутих Миркових завршних речи које се налазе на крају уџбеника:

HOMINIS SAPIENTIA EST UT NEQUE TE OMNIA SCIRE PUTES, QUOD DEI EST; NEQUE OMNIA NESCIRE, QUOD PECUDIS EST ENIM ALIQUOD MEDIUM, QUOD SIT HOMINIS. ID EST SCIENTIA CUM IGNORATIONE CONIUNCTA ET TEMPERATA (Косић, 1934: 230).³⁹

У ЉУДИ ЈЕ ТАКВА ПАМЕТ ДА НИТИ БИ МОГАО ДА ПОМИСЛИШ ДА ЗНАШ СВЕ, ШТО ЗНА БОГ, НИТИ ДА НЕ ЗНАШ НИШТА, КАО МАРВА. НАИМЕ, ИМА НЕШТО У СРЕДИНИ, ШТО ЈЕ СВОЈСТВЕНО ЉУДИМА. ТО ЈЕ НАУКА КОЈА ЈЕ ПОВЕЗАНА СА НЕЗНАЊЕМ И ЊИМЕ УСМЕРАВАНА (Косић, 1934: 230).

Мирко Косић врло индикативним речима завршава наш први уџбеник из социологије. *Природа Бога је савршена, природа животиња је довршена, а људска природа је несавршена. У том погледу и наука може да буде један од залога за*

---

³⁸ Највише података о Мирковим родитељима се дâ пронаћи у биографији Мирка М. Косића коју је сачинио Јовица Тркуља.

³⁹ Језик науке, кажу, јесте латински језик. Примерице, Диркем је докторирао 1893. године, а његова докторска дисертација ће постати једна од најзначајнијих студија у историји социологије – *О подели друштвеног рада*. У складу с тадашњом академском праксом Диркем је истовремено приложио и латинску тезу – *Quid Secundatus Politicæ Scientiæ Instituendæ Contulerit* – коју је завршио новембра 1892 (Fournier, 2012: 135).

усавршавање несавршене људске природе, човековог духа. С обзиром да је реч о уџбенику социологије, држим да када помиње науку, логично је, Косић мисли на социологију. Другачије исказано, тумачим да су ове речи својеврсни пледоаје за социологију као науку о којој се Косић тако нарочито и сугестивно изражава на концу књиге. С друге стране, ове речи следе након Косићевог непосредног занимања за идеологију, те неизмерне опасности од идеологизације друштвених наука, нарочито социологије (Косић, 1934: 229). Уважавајући субјективно искуство аутора у тренутку појаве првог уџбеника из социологије, мишљења сам да оба начина тумачења поменутих речи могу да се поимају као два лица истог виђења. Изнад свега, у овим речима се да препознати и нит Сократовог поимања не/знања. Он је сматрао да је незнање људи двоструко. Постоје они који мисле да знају, односно не знају да не знају, и они који не знају шта други људи знају. Сократ је, пак, једини тврдио да не зна, те га је пророчиште у Делфима, односно бог Аполон сматрао најмудријим човеком. Било би непристојно овакве речи учитавати у лик Мирка М. Косића, али њихов траг се препознаје.

Сем тога, употреба различитих светских језика у Косићевом стваралаштву дугује његовом необичном начину гимназијског, а касније и универзитетског школовања. Наиме, гимназијско школовање је започео у мађарској гимназији у Кикинди, наставио у српској у Новом Саду, да би прешао у Кронштат – Брашов, седиште ердељских Немаца, где је похађао немачку гимназију, а матурирао је 1911. године у хуманистичкој државној гимназији у Трсту. Такође, студирао је на неуобичајен начин, али на начин који је надаље ласкао употреби различитих језика. Напросто, није се определио за један универзитет, већ је готово из године у годину прелазео с једног на други. Студије започиње у Стразбуру на Правном факултету, а наставља на Камералистичком факултету у Минхену. Најпосле, похађа Економско-социјални факултет у Женеви, да би напослетку студирао и докторирао 1917. године на Правном факултету у Цириху. Очигледно је да је критериј за избор различитих факултета био саображен курсевима наставника међународног угледа, који су држани у различитим семестрима. Разуме се, њиова имена су већ поменута.

Темперамент и личност Мирка М. Косића?

Дакле, овде бих подсетио на раније речено, али бих тражио правилност у унутрашњој димензији његовог темперамента која је оставила значајан траг на

манифестацију његових не/активности. После завршетка трећег разреда гимназије 1908. године, морао је да напусти гимназију у Кикинди због недисциплине, али и због сукоба са школским властима.

Године 1928. учествује у сукобима у Матици српској између „реформатора“ и „конзервативаца“. На предлог новосадске напредне групе кандидован је за председника Матице српске. Ова кандидатура је одбијена с образложењем да је „конфликтна личност“ и „тешка природа“.

Но, пре тога је написао књигу *Основи економне политике* (1925) и изабран је за редовног професора националне економије. „Споља гледано, била је то бриљантна универзитетска каријера. Међутим, Косић није био омиљен на суботичком Правном факултету. Често је имао сукобе са колегама.⁴⁰ Због његовог индивидуализма и некооперативности није био омиљен у наставничком колективу, још мање међу јавним радницима и политичарима Суботице и Војводине“ (Тркуља, 2013: 47). Стога је био незадовољан својим статусом на Правном факултету у Суботици, те је 25. 3. 1931. поднео оставку.

Исте године долази у сукоб са руководством Трговинско-индустријске и занатске коморе, након чега је отпуштен из службе, без права на икакву надокнаду. (Тркуља. 2013: 457–461). Заправо, у свом раду у Комори он је испољио ароганцију, велику грамзивост, бескрупулозно коришћење привилегија и присвајање материјалних средстава (Тркуља, 2013: 58). Такође, водећи листови југословенске емиграције (*Глас канадских Срба, Американски Србобран, Наша реч* и други) водили су кампању против Косића и оптуживали га за колаборацију, те да 1948. године настоји да се одбрани од неоснованих оптужби и дисквалификација (Тркуља, 2013: 464–465).

Такође, Федор Никић, Ђорђе Тасић и Мирко Косић су имали амбицију да оснују Социолошко друштво. Тек петнаест година доцније Ђорђу Тасићу је пошло за руком да прво оснује Друштво за правну филозофију и социологију 1935. године, које ће 1938.

---

⁴⁰ Постоје подаци о Косићевом сукобу с професором Алексом Ивићем, до којег је дошло половином 1928. због једног Ивићевог дописа ректору Универзитета. У овом допису он је наводно оклеветао свог колегу Косића, због чега је овај, противно ставу управе факултета, поднео среском суду у Суботици тужбу против Ивића. Поред тога, Косић је био подозреван према руским професорима сматрајући да су они страни агенти и да некритички подржавају немачке нацисте само зато што су радикални противници комунизма (Види: Миодраг Симић, *нав. Дело*; и Драгомир Томин „Др Мирко Косић, Кикинђанин, талентовани научник и политички визионар, популарни усамљеник“, *нав. Дело*, стр. 280).

године променити име у Друштво за социологију и друштвене науке, које је покренуло издавање часописа *Социолошки преглед*⁴¹ (Тркуља, 2013: 46).

Но, без обзира на најрадикалнији осврт на Косићеву биографију, никада, ни код аутора који су то чинили, овај аспект живота нашег социолога није остављао у сенци Косићево дело. Разуме се, он је као такав имао знатне рефлексije на његово социолошко дело, и њега нипошто не би требало занемарити у настојању да се дође до солидније слике Косићевог социолошког дела. Држим да о томе убедљиво говоре следеће речи које на тај начин верно сумирају деоницу приче о Косићевом темпераменту и личности. „У његовој биографији, али и 'патографији', тј. индивидуалној психо(пато)логији, сигурно постоје тамне мрље које се ничим не могу обрисати; међутим, несумњиво је испољавао независност и храброст у изношењу ставова – зато је и био неомиљен. Уистину је био контроверзна, па и конфликтна личност (нпр. показивао је нетрпељивост према Вукосављевићу, чак га оптужујући да је масон – 1950/51: 12),⁴² али то не сме засенити грандиозно дело, јер је подстицајан онај аутор који уместо равнодушности поларизује интелектуалну заједницу на поштоваце и опоненте“ (Гордић, 2013: 244). Напросто, мишљења сам да Гордић има право када истиче да Косићева биографија не сме да остави у сенци његово дело, али бих инсистирао и на томе да, с друге стране, његово социолошко дело⁴³ не може и не би требало у сенци да остави његову биографију, а нарочито не онда када је о њој реч, као сада. Такође, не бих олако пролазио мимо фусноте која је део управо изнетог навода,

---

⁴¹ Слободан Антонић је мишљења „да се група друштвених научника окупљених око Ђорђа Тасића и његовог Друштва за социологију, у другој половини тридесетих година већ уобличена у специфичну научну заједницу, повезану не само интересовањем за социологију, већ и местом становања (Београд) рада (Правни факултет у Београду). Због тога је Косић некако нужно, барем у прво време, морао остати по страни. Али да није било Другог светског рата, ми не можемо знати да се и Косић не би укључио у рад Друштва за социологију, или да не би објавио неки прилог у *Социолошком прегледу*. Насупрот Милићевој оцени, не мислим да је Тасићево друштво била нека идеолошка групација која је одбијала Косића због његовог наводног конзервативизма. Она је пре била заједница научника са специфичним социолошким истраживачким и популаризаторским програмом, у коме је свакако и Косић могао да нађе своје место“ (исто, стр. 7).

⁴² Непримерена и велика одбојност према Вукосављевићу може се објаснити суревњивошћу с обзиром на катедру социологије села, која је Косићу била недоступна, док ју је овај Косићев нешто старији вршњак прво добио, упркос формалној неквалификованости (будући да није имао ни завршене основне факултетске студије). Међутим, чињеница је, с друге стране, да је до краја 1940-их Вукосављевић већ објавио двестотинак писама са села, док је Косић осим *Упутстава* имао свега још 2–3 рада у којима се дотиче социологије села, а да су разлози за ускраћивање ове почасте Косићу били сасвим независни од Вукосављевића. Опет, овај последњи је још пре рата остварио успешнију политичку каријеру од Косића, а интересантно је да су се обојица пензионисала у својим четрдесетим годинама.

⁴³ Никако не би требало губити из вида да је темат овог рада *Социолошко дело Мирка М. Косића*.

јер она најављује причу о Косићевом доприносу социологији села као посебној социолошкој дисциплини.

Косићев однос према политици

„Мирко Косић је у политичким активностима пре Првог светског рата и између два светска рата био везан за страначке борбе у Великој Кикинди. Кандидовао се за народног посланика на изборима 1935. године и био изабран“ (Танацков, 2013: 117). Да ли се Мирко Косић аутентично занимао за политику, да ли је ово занимање долазило као последица његовог образовања за политику? Сматрам да би одговор био одречан, наиме, он се назире из осталих факата Косићеве биографије који нуде слику о Косићевој биографији. Поглед на Косићеву универзитетску каријеру доноси неуспех у вези с Косићевим ангажовањем на Београдском универзитету. Ваља подсетити да је Косићу нуђено место на Универзитету у Цириху (Тркуља, 2013: 60) Ипак, он је као сасвим природно видео да му је место на Правном факултету у Београду. Међутим, Косић није примљен за доцента. Ирелевантни су разлози за ову причу, разлози међу којима се истичу они који се односе на Косићеву личност, а то су Косићева препотентност, претенциозност, својеглавошћ и искључивост (Тркуља, 2013: 40). На Правном факултету у Суботици, слично је било. Ту је постао доцент 1920. године, две године доцније је изабран за ванредног професора Универзитета у Љубљани, а 1925. за редовног професора у Суботици. Међутим, оставку на то место је поднео 25. марта 1931. године. Дакле, његова универзитетска каријера је била неуспешна.

Ни јавна активност није бележила другачији пут. Еклатантан је случај првог стручног, професионалног часописа *Друштвени живот*. Реч је о часопису који је основао и до краја живота уређивао Мирко Косић. Часопис је излазио 1920. и 1921. године у Београду, а обновљен је 1930. године у Новом Саду. У покушају да покрене научни часопис као орган Социолошког друштва које није успео да оснује, Мирко М. Косић нам је у наслеђе оставио часопис *Друштвени живот* (Вукотић, 2013: 343). Већ је јасно да овај неуспех у Косићевој јавној активности бива испраћен још једним неуспехом који је у вези са оснивањем Српског социолошког друштва.

2. 8 Најдиректнија начин примене биографског метода

Ипак, на почетку овог поглавља је речено како ће прича о Косићевој биографији на својеврстан начин бити обухваћена готово целим радом, те да она не може да буде

обухваћена једним поглављем рада. Тачније, излагање о карактеристикама његовог социолошког опуса може се потпуно разумети уколико се разуме значење које људи придају одређеним догађајима и ситуацијама, те узимањем у обзир субјективног искуства самог учесника. Заправо, субјективно искуство Косића би требало да буде сагледано из перспективе њега као актера догађаја, особито политичких активности. „О политичкој активности Мирка Косића постоје супротна гледишта. О њима се већ деценијама воде оштре дискусије са дијаметрално супротним ставовима и закључцима. У тим полемикама једни су га игнорисали, други вређали, а трећи обележавали као издајника и ратног злочинца. Живећи повучено у Лугану (Швајцарска) од 1945. до краја живота 1956. године, сâм Косић се повремено укључивао у ту полемику настојећи да разјасни мотиве, циљеве и резултате свог јавног и политичког деловања, да одговори на некоректне нападе на његову личност и дисквалификације његовог дела. Он је то чинио у емигрантским часописима и периодици, најчешће у листовима *Ослобођење*, *Препород*, *Глас канадских Срба*, *Американски Србобран*, и др. Тако су настајали његови текстови: *Зар опет по старом?*, *Је ли 27. март 1941. плаћен?* (1950, 39), *На историјској раскрсници* (1950, 84) и *Гробари Југославије – ко је „дрско лагао“? Око 27. марта 1941* (1951: 37). У њима су садржани Косићеви одговори на већину напада који су долазили са различитих страна“ (Никић, 2013: 185).

Асоцијација на биографски метод се сликовито назире. Као пример може да се узме случај друштвене институције. Дакле, лимит са ограничењем апстрактног проучавања формалне организације би се у случају Косића сводио на фактографско навођење маркантних животних догађаја из повести његовог живота. С друге стране, служећи се примером друштвене институције, ако се не ограничимо на апстрактно проучавање њене формалне организације већ анализирамо начин на који се она јавља у личном искуству њених чланова и пратимо утицај који она има на своје чланове, онда можемо да кажемо да је реч о употреби биографског метода. Шта би, пак, подразумевало употребу биографског метода у случају социолошко дела нашег социолога? Овакво одређење биографског метода у први план истиче коришћење личних докумената у којима актер описује свој доживљај и друштвене односе који су га изазивали, те постаје „савршен материјал“ за проучавање неког друштвеног процеса (Bogdanović, 1995: 121–179). Марија Богдановић констатује да у личне документе могу да се уброје: аутобиографије, биографије, дневници, писма, мемоари, кратке белешке и поруке, записи фотографије и сл. Малочас је наведен подужи навод Федора Никића.

Поменути навод упућује на Косићеве одговоре (писане текстове, усмене изјаве и сличне наступе), а имајући у виду све то, Федор Никић објављује делове полемика које је он водио у разним листовима и публикацијама од 1949. до 1951. године. Но, овде не бих сада обраћао пажњу на документа која нису научног карактера, на малочас наведена документа која нису у духу темата рада, односно Косићевог социолошког дела. На тај начин бих дошао у својеврсну дискрепанцу са основном идејом рада. Напросто, бавио бих се на првом месту историјом, а не социолошким делом Мирка М. Косића. То не значи да поменутих докумената макар не би требало бити свестан, па и саме историје у раду. То, међутим, значи да је овде изнад свега реч о социолошком делу Мирка М. Косића.

Дакле, неспорно је да се почетак примене биографског метода у науци везује за Чикашку школу и дело *Пољски сељак у Европи и Америци*, за дело чији су аутори Вилием Томас и Флориан Знањецки (Bogdanović, 1993: 126). Документи који чине искуствену основу ове велике студије грубо су подељени у две велике групе:

1) У прву групу спадају документи институционалног карактера;

2) Други велики извор су документи које бисмо могли назвати личним у најужем значењу речи, а у случају поменуте студије то су била писма и једна обимна аутобиографија.

Кроз варијацију на две велике групе докумената се, дакле, може трагати за изворима који су важни за примену биографског метода. Исто се односи и на овај рад.

3. ЕКОНОМСКО ДЕЛО МИРКА М. КОСИЋА

3. 1 Увод

Наш социолог јесте оставио значајан траг у области економског интелектуалног стваралаштва. Утолико је већа обавеза да се осенчи економски аспект Косићевог дела, другачије исказано, да се у његовом укупном интелектуалном прегнућу компарирају његово социолошко и економско дело. У фокус, у том смислу, долазе питања која представљају прве реченице овог поглавља која уједно представљају значајну хипотезу по овај рад. Разуме се, с обзиром на темат ове дисертације *Социолошко дело Мирка М. Косића* намеран сам да подсетим како је једна од претпоставки овог рада да је Мирко М. Косић пре свега социолог, а не економиста. „Све што мислимо и чинимо у науци, зависи од избора наше претпоставке (Шушњић, 2007; 17). С друге стране, ни претпоставка није тек случајан избор, она зависи од предмета истраживања. Стога, најпре бих аргументовао потребу и основаност ове и овакве претпоставке. У њеној служби би била поставка у облику логичке дихотомије, сучељавања теза. Кроз сучељавање са антитезама дошло би се до синтезе која ће оспорити или потврдити хипотезу. Да ли су дисјунктивне ове области у Косићевом интелектуалном стваралаштву? Ако нису, која од њих има предност?

Основ за овакву претпоставку рада се може пронаћи још на истеку прве деонице Косићевог социолошког дела. „Докторску дисертацију *Die soziologischen Grundlagen der Geurtenbeshraenkung* („Социолошке основе ограничења рађања“) брани 1917. године на Универзитету у Цириху и бива промовисан за доктора економско – политичких наука“ (Тркуља, 2013: 459).

3.2 Мирко М. Косић као економиста

Најпре бих изнео аргументе о томе да Мирко М. Косић јесте, пре свега, економиста. Наиме, Косићево научно интересовање за економију *de facto* постоји. Стога се у делу литературе некада често представља најпре као економиста, па тек потом као социолог.

Индикативно је у том погледу како Милован Митровић почиње своју одредницу посвећену Мирку Косићу у *Sociološkom leksikonu* (Mitrović, 1982: 297) „Косић, Мирко (27. 3. 1982. Велика Кикинда – 26. 6. 1956. Лугано, Швајцарска) економиста и социолог.“ Митровић константност овог става показује и тачно три деценије касније у

свом раду „Један век српске социологије“ (2012). Он помиње Валтазара Богишића, Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Сретена Вукосављевића, Веру Ерлих, Радомира Д. Лукића. „У односу на тај круг београдских правника – социолога, изузетак у међуратној српској социологији, у извесном смислу био је *Мирко Косић* (1892–1956), економиста и социолог, близак идејама немачке формалне социологије (нарочито Леополда фон Визеа)“ (Митровић, 2012: 12). Дакле, Митровић инсистира на томе да је Мирко М. Косић пре свега економиста. На другим местима се Косић помиње као банкар, као професор економске науке, привредне политике и социологије (Ћирковић, 2009: 270). „Нема сумње да је Косић економиста и по знању и по образовању“ (Мијатовић, 2013: 296).

Своје занимање за економски аспект друштвеног живота показује још у својим најранијим радовима. Овде се мисли на *Пангерманизам* и на *Модерну Германију*. Наиме, о пангерманизму не пише само као о културној и политичкој доктрини, већ и као о економској доктрини. У *Модерној Германији*, поред осталог, анализира социјално-економску структуру друштва. Касније, писао је и економска дела, књигу *Основи економне политике* (1925)⁴⁴ и неколико економских радова: *Савремени економско-политички правци особито у Средњој Европи* (1929), *Превирања у светској привреди – криза капитализма?* (1931), *Политичка идеологија и савремена економска теорија* (1940), итд. Поменути економски радови су управо највише економски пошто у њима готово да не постоји социолошка нота (Мијатовић, 2013: 290). Докторску дисертацију *Die soziologische Grundlagen der Geburtenbeschaenkung* („Социолошке основе ограничења рађања“)⁴⁵ брани 1917. године на Универзитету у Цириху и бива промовисан за доктора економско-политичких наука. Као Косићеви учитељи наводе се, поред тек неколицине социолога, и Леополд фон Визе, Георг Фридрих Кнап и Луј Брентано.⁴⁶

Георг Фридрих Кнап (1842 – 1926) је деценијама професор националне економије у Стразбуру. Кнап је чист економиста који се углавном бави монетарним питањима, а са социологијом није имао везе (Мијатовић, 2013: 274). Особиту пажњу

---

⁴⁴ У овом делу показује импресивно познавање текуће економске литературе (1925, 5–8).

⁴⁵ Још се од 1912. године под утицајем Роберта Малтуса заинтересовао за проблем демографије и економије. О односу демографије и економије и посебно о односу природног прираштаја становништва и друштвеног развоја, Косић је нарочито писао у приказу књиге Понтуса Фалбека „Неомалтузијанизам у односу према расној хигијени“ и у чланку „Опадање рађања у светлу науке“ (Тркуља, 2013: 37).

⁴⁶ Луј Брентано је иначе заслужан за развој српске економске науке почетком XX века пошто су, пре Косића, код њега учили Велимир Бајкић и Милан Стојадиновић.

требало би обратити на Косићевог учитеља Фон Виза (1876 – 1969). „Фон Визе је познато име у социологији, али је претходно школован као економиста (докторат из економије) и пре Првог светског рата је предавао економске предмете на више универзитета (Берлин, Хановер)“ (Мијатовић, 2013: 214).

У вези са Брентаном постоје, утисак је, највеће нејасноће код аутора који пишу о Косићу. Наиме, испред презимена Брентана Милован Митровић не наводи имена учитеља, а на сајту ССД⁴⁷ додато је име Франц, напослетку, Дејан Петровић и Милена Станојевић у свом раду „Мирко Косић – једна заборављена социологија“, такође додају име Франц испред презимена Брентано. Франц је својевремено био утицајан филозоф и психолог. „Међутим, мислим да учитељ Мирка није био Франц већ Лујо Брентано, Францов млађи брат и професор економије. Аргументи су следећи: Франц Брентано је у време Косићевих студија био стар, полуслеп човек, који је живео у Италији; с друге стране, Косић је провео две године својих студија (1912–1914) на Универзитету у Минхену, где је националну економију предавао тада веома утицајни и цењени економиста, Луј Брентано.

На Косићеве економске радове се осврнуо и Лазар Пејић у својој докторској дисертацији, односно у књизи *Развој економске мисли у југословенским земљама до Првог и у Југославији између два светска рата* (1986).⁴⁸ Он више пута, разуме се, у различитим поглављима свог рада помиње Мирка М. Косића, али готово доследно као економисту. Пејић у једној фусноти на страни 163. помиње Косића као аутора који је први у *Народној енциклопедији српско-хрватској-словеначкој* (ур. Станоје Стојановић) употребио термин „Бајкићева школа“. Ко је заправо Велимир Бајкић? Бошко Мијатовић на 297. страни свог рада истиче да је Косић велики значај придавао моралном елементу, те социјалном питању. Надаље, Мијатовић сматра да је сличан случај с млађом историјском школом, Брентаном, односно с Бајкићем. Сам Бајкић је писац новије историјске школе (Пејић, 1986: 147). О њему пишу Лазар Пејић, односно Бошко Мијатовић.

Аргументима који говоре о Косићу као економисти може се додати критика Павла Павловића. Реч је о једном од истакнутих представника радничког покрета који

---

⁴⁷ http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=107%3A-18921956&catid=49%3A2011 –12-11-16-56-29&Itemid=4141, 13.7.2012.

⁴⁸ У регистру имена Пејићевог рада са следећом учесталошћу и наводом страна помиње се Косић Мирко, (163, 182–184, 196, 212, 308, 318, 340, 341).

је критиковао реформистичке и ревизионистичке идеје у домену аграрних теорија, поред осталих Мирка Косића (Пејић, 1986: 308). Илустративно је за контекст приче да је на Правном факултету у Суботици био постављен за доцента Економске и финансијске науке октобра 1920. године. Доцније, 1925. године је изабран за редовног професора. У међувремену је постављен и на факултету у Љубљани за ванредног професора статистике, привредне и социјалне политике. Када се погледа, не само Косићева универзитетска каријера, већ и његова јавна делатност чини се значајним трагом његовог економског образовања. Наиме, 1926/1927. је обављао функцију министра за трговину и индустрију. Најзначајнија за целу структуру дисертације, те хипотезу која излази из његових економских активности, напослетку и за његове мисаоне преокупације надаље, јесте понуда Милана Недића да Косић постане вицегувернер Српске народне банке. Он је ту понуду прихватио и 10. октобра 1941. потписује уговор којим је постављен за заменика гувернера, а како се гувернер др Милан Радосављевић разболео, Косић фактички обавља посао гувернера (Тркуља, 2013: 463).

Нарочито питање којим се бави Бошко Мијатовић јесте којој школи економске мисли припада Мирко М. Косић. Он сматра да је то сасвим извесно немачка млађа историјска школа, чији је један од предводника био Лујо Брентано (Мијатовић, 2013: 296). Ова школа се компарира са школом (британске) класичне економије, а суштинске разлике су, пак, између ове две школе биле мање но што се чинило на први поглед. Наиме, и за припаднике немачке историјске школе Адам Смит је био највећи ауторитет, те конкуренција и тржиште су сматрани основом економског живота (Мијатовић, 2013: 296). Напросто, овде наведено треба да послужи као прилог сериозности става према коме је Косић, најпре, економиста.

Постоји још значајних аргумената који су ваљани за онога ко би у лику Мирка М. Косића видео најпре економисту. У том смислу не би требало занемарити издања у едицији трговачко-индустријске коморе у Новом Саду. Конкретно, реч је о радовима *Привреди у Војводини у 1926. години* и *О привреди у Војводини у 1927. години*. Такође, у часопису *Летопис Матице српске* је имао више радова који се баве економским питањима: „Аграрна реформа у Чехословачкој“ (1925), „Англо-сашки капитал у Средњој Европи“, „Талијански рад и кредит у иностранству“ (1925), „Привредни послови у Војводини“ (1925), „Аграрне реформе у Румунији“ (1924). *Летопис Матице српске* није једини часопис за који је писао Косић, а за овај контекст су релевантни

радови објављени у часопису *Друштвени живот*. Примерице, то су: „Народна економија“ (1921), „Реформа наставе социално економских наука“ (1921), „Аграрна реформа у Војводини“ (1922).

3.3 Мирко М. Косић као социолог

Колико је након свега наведеног изгледно говорити о социолошком делу Мирка М. Косића, пре свега о Косићу као социологу, а који је према основном образовању економиста, који је професуру и јавне делатности обављао као економиста, према свему што је управо наведено? Сем тога, не би требало занемарити ни следеће аргументе.

Чиме би се имало противуречити ставу да је Мирко М. Косић пре свега економист? Могло би се почети управо од малочас наведене Косићеве дисертације *Социолошке основе ограниченог рађања (Die Soziologischen Grundlagen der Gerbutenebscraekung)*. Било је говора о Косићевим учитељима који су економисти.

Но, овде не треба занемарити Косићевог ментора Роберта Михелса (1876 – 1936), социолога. Посебно је ценио Косића, а на Универзитету у Торину држао је предмете: економија, политичке науке и социологија. Он је Аутор чувеног „гвозденог закона олигархије“ и поставио је „закон клике“. Утицај Роберта Михелса на Косића је кроз оба закона видљив у Косићевој социологији, односно у његовој политичкој социологији. Михелс јесте поставио „закон клике“ који је дао у свом делу *Социологија политички странака* (1911). С друге стране, Косић је 1952. године на Једанаестом конгресу немачки социолога у Ванхајму држао прво предавање на тему *Ћелије и клике (Zellen und Cliquen)*.

Може се остати на тону приче о Косићевој дисертацији. „Иако су рађање и смрт биолошке чињенице, њихово испољавање преваходно зависи од друштвених фактора. Због тога се демографија налази у тесној вези са социологијом (Вулетић, 2021: 121).⁴⁹ Речено не значи да су економија и демографија без икакве везе. Било би добро компарирати поједине социолошке, односно економски речник по питању статуса демографије и демографских питања. У социолошком речнику се помињу одреднице: демографија, социјална демографија, демографске инвестиције, демографски модели,

---

⁴⁹ Чињеница о тесној вези се на одређен начин види и кроз саджај уџбеника за почетнике у социолошком образовању.

демографски процеси (Bogdanović, Mimica, 2007: 71 - 75). У социолошком лексикону, пак, помиње се демографска транзиција (Лукић, 1982: 66). С друге стране, постоје економски речници у којима се под одредницом Д помињу: давалац финансијског лизинга, датум валуте, добитна картица, депозит, депозитер, депозитне олакшице, девизе, девизне резерве, девизни курс, девизни ризик... Демографија се у неким од економских речника, дакле, уопште не помиње.

У коначници, ово не значи да је демографија социолошка дисциплина, али не значи нити да је она економска дисциплина. Не, држим да је демографија интердисциплинарна област. „Отуда, она окупља истраживаче разних профила, међу којима су социолози, антрополози, економисти, правници, психолози, антрополози, лекари, биолози, лекари, географи, историчари, политиколози, математичари и други (Ракчевић, 2007: 71). У конкретном случају, демографија је највећма имала одлике социолошке примене или примене демографије као социјалне демографије о чему не сведочи само поднаслов Косићеве тезе, а о чему ће доцније бити више речи у овом раду. Речју, демографија представља студијски програм на Географском факултету, она не постоји на тај начин нити на Филозофском факултету, нити на Економском факултету. Полемика у том смислу је ирелевантна по тему рада, неће бити циљ кад год се буде помињала, већ ће се односити на социолошку примену демографије у Косићевом делу.

Индикативни су и већ наведени радови *Савремени економско-политички правци особито у Средњој Европи* (1929), *Превирања у светској привреди – криза капитализма* (1931), *Политичке идеологије и савремена економска теорија* (последњи текст, објављен пред сам рат). За почетак, садржај Мијатовићевог рада треба интерпретирати, али и надоградити. Основ таквом приступу, те и одговор на овде постављено питање дају речи самог аутора: „Овде нећемо покушати да макар површно и најкраће прикажемо све што је Косић рекао у својој књизи, већ ћемо дати концизан преглед и анализу само оних Косићевих ставова које је сматрао важним за разумевање његових економских погледа. Стога се нећемо бавити његовим бројним социолошким екскурзијама у теме које нису стриктно везане за економију, као што су разматрање религије, етике, државе и њене улоге у животу друштва, или чисте политике и слично.“ (Мијатовић, 2013: 276).

За почетак је значајно макар примети да такве екскурзије заиста постоје. Такође, требало би приметити да Мијатовић у свом раду помиње социологију пишући о Косићевом економском делу. Штавише, цитирајући Смелсера и Сведберга, он каже да је Косић ову књигу писао претежно као економски социолог,⁵⁰ да је економски живот посматрао кроз социолошке наочаре. Управо се економска социологија може дефинисати као примена социолошких традиција у покушају објашњења економских појава (Swedberg, 2006: XI). Заправо, и поменути аутори примећују како је економска социологија „социолошка перспектива примењена на економске феномене. Сам Косић говори да су многи социолози у економији видели основну снагу читавог друштвеног и културног живота (Косић, 1925: 9). У синтези одговора на изазов ова два задатка, да се доћи до солидније тезе једне од три хипотезе дисертације која намеће се питање да ли је Мирко М. Косић пре свега социолог или, пак, економиста.

Осим тога, за историју идеја је свакако једино важно дело аутора, а не формално образовање или место где је провео радни век, вели Мијатовић пишући о Косићу. Надаље, додаје он, Косић је поред социолошких писао и економске текстове, некада из животне нужде, а некада од слободне воље (Мијатовић, 2013: 275). Напросто, вреди имати на уму, примерице, крајње баналан аргумент, рецимо, силабус предмета *историја социјалних теорија*,⁵¹ конкретније, део испитних питања⁵² на докторским студијама Одељења за социологију. Платон, Аристотел, Тома Аквински, Макијавели, Џон Лок, Томас Хобс, Монтескије *etc.*⁵³ нису према формалном образовању социолози, не помињу Контов неологизам социологија, али су равноправно присутни у фондусу знања социолошких теорија које школовани социолог поседује уз познавање класичних, савремених социолошких теорија. Доследно, овај резон би се могао применити када се мери однос квалификовања Мирка М. Косића пре свега као социолога, или првенствено као економисте. Дакле, овде се може бити у сагласју с Мијатовићевим ставом о Косићу као економисти, али и као социологу. Но, овде још нема одговора на наведену хипотезу. Овде ће доцније бити размотрена три Косићева

---

⁵⁰ Назив економска социологија (*sociologie economique*) први помиње Емил Диркем у *Социолошком годишњаку* (Станојевић, 2016: 173). Поред утицаја француске традиције, у развоју ове дисциплине помињу се још две традиције. Реч је о немачкој традицији *Wirtschaftssoziologie*, односно о америчкој традицији *economy and society* (Видицки, 2016: 571–600).

⁵¹ У *Appendixu* дисертације се дају видети поменута испитна питања. Поменути прилог се налази пре навођења извора, прелиминарне литературе.

⁵² Други део испита се односи на савремене социолошке теорије.

⁵³ Овде треба имати на уму, поред осталих, незаборавне класике као што су *Држава*, *Политика*, *Владалац*, *Левитан*, *Дух закона*.

економска текста⁵⁴ и, пре свега, *Основи економне политике* (1925).⁵⁵ Постоји ли, пак, хомологност списатељства Косићевих економских и социолошких радова? Занимљиво, Мијатовић примећује да је Косић радове на економске теме писао само до 1931, да би се тада пензионисао, преусмерио на социологију и убрзо, 1934. године, објавио неколико већих социолошких радова, први уџбеник из социологије у нас (Мијатовић, 2013: 275). Овде се у виду имају две најзначајније књиге, према мишљењу Антонића, које је Косић написао из социологије.⁵⁶

Но, све и да се сагласим са Мијатовићевим ставом како је Косић писао радове на економске теме само до 1931. године, упитно је колико је и у том периоду перципиран као економиста, а колико као социолог. Овде није по среди Скерлићева критички осврт „Један војвођански социолог“ (1913), већ и рад Дејане Оцић „Енциклопедијска мисао Станоја Станојевића“ (2014). „По стручном опредељењу самих аутора и по одредницама које су писали, наравно, може се одредити ко је од њих био задужен за коју област: Александар Белић за језик, Урош Донић за штампу, Радослав Грујић за цркву, Павле Вујевић за географију, Владимир Ћоровић, Алекса Илић, Никола Радојчић - за историју, Никола Вујић за археологију, *Мирко Косић за социологију*, Коста Манојловић за музику и др.“ (Оцић, 2014: 283). Дакле, утисак је да и када је Косић писао радове на економске теме до 1931. године, заправо, да је и тада перципиран на првом месту као социолог. Сем тога, не би требало губити из вида да је у првом поглављу ове дисертације наведено да је Мирко Косић и на 286. страни истог рада Дејане Оцић наведен као социолог, а тек након тога су поменути његова остала ангажовања у животу, али он није навођен као економиста.

Сем тога, Мијатовићевој опаски бих додао, а на тону холистичког приступа Косићевом делу који се у овом раду заступа, да је у емиграцији од 1945. до 1956. писао значајне социолошке радове на немачком језику. Напоследку, треба рећи, Мијатовић има право када констатује да се заправо не зна и да је тешко знати шта је у последњих 25 година Косић мислио о економским питањима (Мијатовић, 2013: 275). Писао је већ је поменуто, економска дела, једну књигу и неколико озбиљних радова, у којима је некада употребљавао социолошки приступ за економске феномене, а некада писао без тих наочара са јаким економским резонансом (Мијатовић, 2013: 296). Сем тога, „ипак, врло

---

⁵⁴ Видети страну 13.

⁵⁵ Ово дело је написао за потребе професуре на Правном факултету у Суботици, али и за потребе наставе у целој земљи.

⁵⁶ Раније је поменуто да Антонић овде мисли на *Увод у општу социологију* (1934).

је мало писао о конкретним економским темама, а обично о најкрупнијим питањима: социјална правда и социјално питање, историја различитих доктрина и идеологија, и због економског и државног поретка (капитализам, социјализам, фашизам, национал-социјализам, бољшевизам)“ (Мијатовић, 2013: 296).

Симптоматичан је и један навод из Пејићевог дела: „На Љубљанском универзитету статистику је предавао Мирко Косић који се више посвећује социолошко-демографској проблематици и статистици.“ Карактеристичан је рад Александра Гордића „Мирко М. Косић као социолог и економиста села“ (2013). Аутор консеквентно говори о особености Косићеве појаве, његовог одређења предмета социологије, о социографији и социологији села, о односу социологије и социјалног деловања, савремености и актуелности Косићевих судова, о његовом деловању у бурном времену. У сазнајном смислу ово су вредна питања за темат рада, међутим, у овом тренутку највећу пажњу заслужује наслов „Социолошко виђење економије и аграрне економије“. Наиме, Косићу се замера да је више пружио социолошко виђење економије него што се бавио теоријом економије. Сматрам да и оваква примедба потврђује Мијатовићеву реч о социолошкој ноти Косићевог економског дела. Гордић је уочио лако уочљиву, али изразито вредну околност. Косић види привреду као сегмент друштва „у тесном и многоструком преплету са осталим појавама социјалног живота, нарочито са породицом, правом, државом, уметношћу и моралом; разноврсни су њихови међусобни утицаји и везе, делују једно на друго и посредно и непосредно, право и повратно“ (Косић, 1925: 10).

У том погледу је драгоцен и увод Мијатовићевог рада. Он нагласак ставља на почетак Косићевог дела *Основи економне политике* (1925). Истиче да је Косић започео ову књигу на начин који није типичан за економисту, већ за социолога: „Човек, који је од увек живео у скупинама те је по својој природи социјално биће, деловао је у служби разноврсних друштвено-животних вредности: у првом реду религијских, а затим политичких и естетских“ (Косић, 1925: 9).⁵⁷ Садржај поглавља „Увод“ поменуте књиге обухвата следећи списак: 1) *Економија*; 2) *Држава*; 3) *Политика као пракса*; 4) *Политика и наука*; 5) *Политика и етика*; 6) *Наука и економија и економна политика*; 7)

---

⁵⁷ Према Мијатовићевом наводу у „Економским идејама Мирка Косића“ (2013).

Психолошка и социјална основа економне политике; 8) *Носиоци и средства економне политике*; 9) *Циљеви и мерила*.⁵⁸

Од 40. стране Косић пише о развоју економно-политичких доктрина до 122. стране. Потом следи други део књиге од 125. до 410. стране посвећен аграрној политици. Међутим, Мијатовић пишући о овом делу Косићеве књиге констатује да наш социолог примењује својеврстан историјско-социолошко-економски приступ (Мијатовић, 2013: 288). Гордић у том смислу примењује да не треба само излагати Косићев поглед на економску проблематику и његове класификације економских дисциплина јер су то чинили Благојевић 1980. и Мијатовић 2012, већ би нагласак требало ставити на етнолошко-антрополошке и социолошке основе економије које истиче на многим местима. Штавише, Косићева економија која повезује економске трендове с демографским, политичким и уопште друштвеним тенденцијама није остављала места за неко изграђено становиште о предмету и циљевима економије. Дакле, Косић није пренебрегавао социјалну функцију привреде. Разуме се, и у његовим економским погледима флагрантно струји социолошки резон. Није згорег поменути у овом блоку аргумената који говоре о Косићу као социологу да је пишући критику за *Модерну Германију*, критичр Јован Скерлић свој рад насловио са: „Један војвођански социолог“. Јасно је, Скерлић није доживљавао Косића као економисту, те ни *Модерну Германију* као економско дело. Није овај податак крунски аргумент за виђење Косића као социолога, али не треба занемарити ни да долази од најплоднијег и најауторитативнијег српског књижевног критичара 20. века. Не би требало занемарити ни чињеницу да је Косић поменуто дело писао као двадесетогодишњак. Својим резонем и начином промишљања и писања био је већ у том тренутку доживљен као социолог, мада су његова круцијална дела из социологије објављена 1934. године.

Раније је већ поменута реченица која нарочит смисао добија сада. „Иако економист, па дуго и професор економије, Мирко Косић се више бавио социолошким него економским проблемима“ (Благојевић, 1980: 584). Овде није занемарљив контекст, књига у којој фигурише оваква реченица се зове *Економска мисао у Србији до Другог светског рата* (1980). Аутор⁵⁹ брижљиво, на готово 1000 страна говори о генези

---

⁵⁸ *Основи економне политике* (Косић, 1925: 8–39).

⁵⁹ Обрен Благојевић (Дулут – Минесота, 14. 11. 1912 – Београд, 30. 11. 2001). Био је гувернер НБ ФНРЈ и на другим државним функцијама (1944–1948); научни саветник Института за економику и пољопривреду (1956–1965); професор универзитета Правно-економског факултета у Нишу (1969–1977).

економске мисли на нашим просторима до Другог светског рата. Књига броји пет поглавља. Она углавном носе наслове хронолошких периода које обухватају. Заправо, реч је о следећим поглављима: 1) Економска мисао у феудализму; 2) Крај XVIII и прва половина XIX века; 3) Друга половина XIX века; 4) Прве деценије XX века; 5) Период између два светска рата. Разумљиво, најобимније је последње поглавље (557–917). Име Мирка Косића се помиње у оквиру петог поглавља које се бави грађанском економском мисли.⁶⁰ Овај податак је вреднији због назива навода који следи. Они су обухваћени називом *Два изразита економска политичара*. Благојевић ту наводи Велимира Бајкића и Милана Стојадиновића. Дело је драгоцене јер се у поменутих пет поглавља наводе имена 131 аутора чији су прилози и радови директно или индиректно драгоцен прилог српској економској мисли, поглед на економска питања који Обрен Благојевић наводи у делу које је драгоцен прилог пружању одговора на дилему поменути у овом одељку рада. Зашто је важно, овде најзначајније, име Мирка Косића? Поред филозофа рационализма, просветитеља, писаца школских речника, васпитача кнежева, правника, етнографа, статистичара, банкара, књижевника, уз име Мирка Косића се наводи социологија.⁶¹ Сматрам да аутор неправедно изоставља ову реч када пише о Слободану Јовановићу ако је већ помиње у случају Живка Гојковића. За контекст приче је још једино битно да је простор у овом делу добио и Сретен Вукосављевић (1881–1960) на две стране (798, 799) овог обимног дела. Заправо, Вукосављевића и Јовановића помиње у петом делу књиге у којем, хронолошки посматрано, говори о периоду између два светска рата. И овај податак сведочи колико Благојевићу није приоритетна социологија, тим више, колико се она смислено помиње у Косићевом случају. Компарирајући Јовановића и Вукосављевића с Косићем, у Благојевићевом делу упадљиво је, с једне стране, да се Косић не налази у одељку о некономистима, и с друге стране, да се веома сугестивно и значајно помиње социологија.

САНУ: Одељење друштвених наука: дописни члан од 21. 2. 1974., редовни од 7. 5. 1981; заменик секретара ОДН (1977–1981), члан управе Фонда за научна истраживања (1977–1986).

Приступна беседа: *Економски мислиоци у Српској академији наука и њеним претходницима током стогодишњег развоја 1841–1941*. Глас / САНУ 83 (1976) 169–174; 89 (1983) 283–291; 95 (1989) 413–418; 104 (1998) 391–396.

⁶⁰ Имена која се овде помињу су: Милорад Недељковић, Милан Тодоровић, Александар Јовановић, Душан Пантић, Александар Билимовић, Мијо Мирковић, Љубомир Дуканац, Тихомир Марковић, Ђурађ Николић, Бранислав Тодоровић.

⁶¹ Не може се занемарити да се социологија у овом обимном делу помиње и уз име Живка Гојковића. „*Политички буквар за матору децу* је Гојковићева књига, писана у циљу популарисања знања о извесним значајним питањима из разних области науке и живота: социологије, етике, економије итд.

Да је Мирко М. Косић социолог па тек потом неко ко се бави економијом, биће аргументовано и целим овим радом. Чињеница је да Благојевић међу бројним ауторима једино у Косићевом случају каже: „Иако економиста, па дуго и професор економије, Мирко Косић се више бавио социолошким него економским проблемима“ (Благојевић, 1980: 584). Но, ја бих се сагласио најпре с тим да је Мирко М. Косић био економски социолог. Вреди се подсетити на Мијатовићев став да је Косић књигу *Основи економне политике* (1925) писао претежно као економски социолог. „Нема сумње да је Косић душом био социолог и да је вероватно најважније радове написао у социологији. Претпостављам да је бављење економијом и економским пословима за Косића био посао из нужде, јер га за социолога тада готово и није било. Напросто, по среди је примена социолошке перспективе на економске феномене. То, сматрам, Мирка М. Косића чини социологом.

Као социолог, он није само економски социолог. Радом ће бити показано да постоји више посебних социологија у којима је Косић оставио значајан, некада и пионирски рад, али и да је он изнад свега социолог, поред осталог економски социолог, а тек онда економиста. Многи су примери аутора које Благојевић помиње у свом обимном делу.⁶² Међу њима не постоји мислилац у чијем случају социологија може да има место које ужива у Косићевом случају. Да, он јесте економиста, али је пре свега социолог. То ће ултимативно потврђивати и цели овај рад о његовом социолошком делу, рад какав не би био могућ код аутора чија имена чине импозантан списак и говоре о сериозности научног приступа у делу нашег академика.

Не треба занемарити ни чињеницу да је Косић поред социолошких писао и економске радове, али да је то често било из егзистенцијалних разлога, јер се социологија као наука у институционалном смислу налази у иницијалној фази развоја. Еклатантан пример је најважнија књига коју је написао из области економије – *Основи економне политике* (1925). Књига је првенствено писана за потребе наставе економских предмета у целој земљи. Јасно је како је Косићева биографија недвосмислено утицала на његову библиографију.

Суптилност дистинкција социолошког и економског је врло изражена код аутора који је предмет овог рада. „Мирко Косић је први на нашим просторима скренуо пажњу

---

⁶² Посматрајући цели списак имена аутора које Обрен Благојевић помиње у свом делу *Економска мисао у Србији до Другог светског рата* он помиње и име Мирка Косића.

на социологију развоја и економику раста. Он понајпре, када настоји да предметно уоквири феномен развоја, наступа са становишта релативизма: „оно што је развој за једне није за друге, јер једни напредују на уштрб других...“⁶³ Истовремено, за Косића исправно, развој није идентичан економском расту како су већ тада настојали да прикажу западни либерали, ти адвокати непотпуног тржишта“ (Станковић, 2013: 256). Не би требало занемарити ни социолошку референцу Мирка Косића на коју се Владан Станковић позива, не би требало бити адвокат економије у социолошком делу.

Наговештавајући давање одговора на једну од хипотеза овог рада, на питање насловљено овим одељком рада, послужио бих се још неком илустрацијом. Наиме, по среди је његов рад из 1933. године *Социолошки и економски основи реформе друштва*. Наизглед, Косић једнако третира социолошки и економски аспект реформе друштва, али у коначници, он говори о реформи друштва. Косић још далеке 1912. године био аутор рада *Пангерманизам*. „Он посебно наглашава да пангерманизам није само политичка, већ и економска и културна доктрина, настала систематским радом немачке политичке, културне елите, као и учешћем свих других слојева немачког друштва“ (Јолић, 2013: 328). Економиста никада не би правио овакав закључак, социолог би следио пут мноштва узрока не би ли уважио специфичност друштвеног детерминизма на путу долажења до циља и мноштва узрока који опредељују циљ.

Можда је најилустративније за завршницу овог поглавља употребити речи Јовице Тркуље које наговештавају и почињу причу о наредној теми овог рада. Према њима се Косић интензивно занимао за економију и актуелне економске теме, али није запоставио своју ужу струку – социологију (Тркуља, 2013: 48). Речено не значи да би требало занемарити Косићево економско дело, али оно није од прворазредног значаја за тему овог рада и свеукупност Косићевог интелектуалног и социолошког стваралаштва. Напоследку, то би у првом плану било питање за економисту. Какогод, сматрам из свега реченог да је Мирко М. Косић пре свега социолог, јер је економска дела највећма писао као социолог, а социолошка дела, пак, није писао као економиста.

Никако не би требало заборављати периодизацију Косићевог социолошког стваралаштва изнету у уводном делу рада. Овде највећма мислим на трећу доб Косићевог живота, на период који Косић проводи у емиграцији. Довољно је погледати Косићеву биографију у овом раду или списак његових библиографских јединица.

---

⁶³ М. Косић, *Идеја прогреса у савременој социологији*, стр. 22.

Утисак је да у том периоду стваралаштва Мирка М. Косића преовладавају социолошки радови у његовом списатељству, био бих слободан да кажем радови из политичке социологије. Углавном су као едитори у питању угледни социолошки часописи из Немачке. Овде бих навео неколико узорних примера у том погледу којима ће бити посвећена особита пажња у овом раду које се занима за Косићево социолошко дело:

1. „Politische Soziologie“ (*Soziologische Farschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*, Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Koeln,, Westdeutscher Verlag, 1951, S. 171–196;
2. „Zellen und Cliquen Erster Vortrag“ *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, 1952/1953, Vol. 5, S. 230–261;
3. „Aus den Tiefen des Balkans“ (*Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, Vol. 1, No. 2 1948/46, S. 125–143.

Понављам, овде наведени и не само поменути радови из последње фазе Косићевог социолошког стваралаштва немају везе са економијом већ са социологијом, односно с политичком социологијом. Но, када се осмотри и остатак Косићевог социолошког стваралаштва чак и када постоје социолошки радови у пуном капацитету тог израза, а што је несумњиво случај с Косићевом дисертацијом којом се окончава крај прве деонице његовог социолошког дела, наш социолог не занемарује економски аспект у својој социолошкој анализи, инклинирајући социолошком прилазу који уважава један мултифакторални приступ разматрању друштвеног феномена. Мада наш социолог не занемарује ни еманципацију жена, културни аспект, а то значи и религиозни, он не губи из вида ни економски разлог конкретне друштвене појаве. Ту преваходно има у виду квалитет дечјег живота, породичну потрошњу и потребе, економски калкулус који је незанемарљив при рођењу детета (Kossitsch, 1917).

Налаз до кога сам дошао читајући Косићево економско, односно његово социолошко дело, јесте да је Косић и социолог и економиста. Другачије исказано, његово социолошко дело не искључује његово економско стваралаштво и *vice versa*. Но, чини се да је економско дело писао као социолог, а да социолошко дело није писао као економиста. Мада је Косић према свом основном образовању и био економиста, преимућство у његовом интелектуалном раду и стваралаштву бих, пак, дао социологији. Када се погледа зборник Јовице Тркуље *Мирко Косић – личност и дело* (2013), да се приметити да је само један од аутора економиста према основном

образовању, један аутор је правник (Јовица Тркуља), а да су аутори десет радова социолози.⁶⁴ Просто, није никакав оксиморон у дисертацији о социолошком делу Мирка Косића имати поглавље чији је наслов Економско дело Мирка Косића. Дакле, имајући у виду једну од хипотеза овог рада, одговор је недвосмислен, Мирко М. Косић јесте економиста, али је он пре свега социолог. Наредна поглавља овог рада, до једанаестог, анализираће основаност тезе да је наш социолог један од важнијих утемељивача ове науке у Србији, али исто тако и колики је његов допринос у оквиру посебних социолошких дисциплина, те колико је и да ли је тај утицај ограничен због политичке компромитације услед колаборације за време Другог светског рата.

Ипак, важно је правити дистинкцију између Косићевог економског и социолошког дела. Ако говоримо о Косићу као једном од наших утемељивача економске социологије, логично је, мисли се на социолошку, а не на економску дисциплину. Генерално, данас постоје настојања да се реконструише развој економске социологије. На трагу таквих покушаја се да судити о оправданости изнетог става да је Косић један од оснивача економске социологије у нас. Колико је хронолошки и временски одрживо виђење да је Косић један од утемељивача економске социологије у Србији? „Предмет овог рада представља покушај реконструкције историјског развоја економске социологије, чији ће се ток објашњавати посредством друштвених чинилаца који су на њега битно утицали. Рад је подељен на три историјска периода који су означени као преткласични (1700–1890), класични (1890–1960) и савремени период (1980–...) економске социологије (Видици, 2016: 572). Из ове перспективе није претенциозно казати већ речено, а то је да се о Мирку М. Косићу може говорити као о једном од зачетника економске социологије у Србији који је живео и стварао током класичног периода ове дисциплине. Штавише, речено је да Косић социологију сматра и науком о социјалним фактима. У том смислу је препознавао потребу за конституисањем „специјалних социологија“ (социологије права, социологије религије, привредне социологије, али и економске социологије (Косић, 1934: 18).

Напоследку, може се казати да је Косић као социолог остављао значајан траг у домаћој социологији фундарањем, поред осталих економске социологије, као једне од посебних социолошких дисциплина у нас. Његов допринос у овој области се препознаје у другој деоници његовог социолошког стваралаштва. У првој фази се препознају

обриси његовог занимања за економију кроз социолошке анализе, у трећој деоници његовог стваралаштва преовладава његово занимање за политичку социологију. Међутим, његова главна дела из области социологије, утолико и економске социологије се односе на другу фазу његовог стваралаштва.

3.4 Мирко М. Косић је пре свега социолог

Разуме се, не бих желео да се поглавље рада заврши утиском о јаловом компарирању Косићевог економског и социолошког стваралаштва, те у сенци његовог прилога скромне сазнајне вредности. Другачије речено, зашто је и да ли је уопште битно да ли је Косић неко ко се третира као социолог или као економиста? Начелно, такви упит и одговор заиста нису толико важни. Но, занимање за овакво питање би ваљало контекстуализовати у оквире рада, темата дисертације. Заправо, одговор на хипотезу рада који је изнет, одговор да је Мирко Косић најпре социолог, а тек потом економиста трасира пут основаности занимања за важност Косићевог социолошког дела. Колико би било реално постављати питање о важности његовог социолошког опуса да је одговор на хипотезу рада такав да је Косић првенствено економиста. Тек сада када су приложени аргументи да се он за социолошка питања највећма не занима као економиста, односно да се за економска питања занима као социолог, јасно је да је основано постављати питања која су тема дисертације.

Наиме, колико се може говорити о важности његовог социолошког дела? Да ли се она исцрпљује чињеницом да је оно битно само утолико што је његово дело било проскрибовано или се након намере да се приступи његовим радовима може увидети и указати на важност његовог социолошког дела? Реч је о неким од питања која ће бити размотрена у наредним поглављима рада, а чији одговори ће једновремено представљати одговор на другу хипотезу дисертације, хипотезу која свој смисао добија одговором на питање које је размотрено управо овим поглављем рада.

„Иако је Мирко Косић првенствено познат као социолог, у његовом животу важну улогу играла је и економија, па се поред његовог имена с правом наводе два занимања: економиста и социолог.“⁶⁵ Збиља је Мирко М. Косић првенствено социолог, он јесте пре свега социолог, а до краја рада ће бити јасна сазнајна вредност ове чињенице, мада је важну улогу у његовом животу имала и економија.

---

⁶⁵ *Социолошки лексикон*, Мирко Косић (аутор Милован Митровић).

4 . ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛОШКОГ ОПУСА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

4.1 Увод

Мада ће овом дисертацијом бити обухваћено социолошко стваралаштво Мирка М. Косића на српском и немачком језику, разматрање теме рада бих почео његовим штивом на српском језику. Држим да стваралаштво нашег социолога на српском језику представља неизоставан део промишљања Косићевог социолошког дела, али не би требало њим да се заврше. Штавише, разматрање његовог стваралаштва на српском језику ће показати, поред осталог, да ли је оно у поређењу са његовим социолошким делом на немачком језику важније и вредније. Разуме се, поменуто поређење није примарни циљ рада. Главни задатак поглавља јесте сагледавање основаности хипотезе да ли је и колико су наш социолог и његово дело значајни за социологију. Након што је претходним поглављем рада потврђено да је Косић као полихистор изнад свега социолог, наредни делови рада ће показивати колико и зашто је важан као социолог.

Његово социолошко дело на српском језику има своје место у оквирима периодизације социолошког стваралаштва о којој ће бити речи. Периодизација о којој ће бити говора, треба нагласити, није у потпуности аналогна са његовим списатељством на матерњем језику. Но, цела прича овог поглавља, рада уопште, своју својеврсну нулту тачку може да има управо у поменутој периодизацији његовог социолошког дела.

4.2 Периодизација Косићевог социолошког стваралаштва

Дакако, овде се има у виду намера изложена на концу претходног поглавља. Темпорално се може значајно уназад трагати за обрисима Косићевог социолошког резона на српском језику.⁶⁶ То ће потврђивати и цели рад који ће, поред осталог, представљати својеврсну карактеризацију Косићевог социолошког дела на српском језику. Генерално, мишљења сам да се посебне социолошке дисциплине у Косићевом социолошком делу и појавност различитих аспеката његовог социолошког стваралаштва дају урамити у временски оквир од 1910. до 1954. године у којем је наш

---

⁶⁶ Не треба занемарити чињеницу да се научни скуп одржан поводом стогодишњице социологије почетком септембра 2012. године на Авали доводио у везу са Косићевим радовима *Пангерманизам и Модерна Германија* који су написани 1912. године. С друге стране, реферат посвеће делу *Модерна Германија* Јован Скерлић насловава са „Критика једног војвођанског социолога.

социолог писао. Сматрам да би се ту могло издвојити више периода илићи фаза стваралаштва нашег социолога. Ту најпре мислим на период његовог најранијег списатељства који се завршава израдом докторске дисертације 1917. године. Ако би се у њему препознао рани Косић, надаље, од тог времена се да говорити о зрелој доби Косићевог социолошког стваралаштва до тридесетих година двадесетог века. Најпосле, да се осмотри и позни Косић и његово дело у периоду емиграције, у периоду од конца четрдесетих година до половине педесетих година двадесетог века. Мада његово списатељство на немачком језику није у потпуности истовремено са његовим животом у емиграцији,⁶⁷ чињеница је да су његови радови на немачком језику доминантно настали у том периоду. Дакле, поменута периодизација целокупног Косићевог социолошког стваралаштва би била, сматрам, вишеструко корисна. Она би представљала отклон од осуђивања његовог укупног социолошког стваралаштва базираног на симплификованом виђењу само аспекта његовог социолошког списатељства на матерњем језику. Штавише, радом се осуђивању његовог социолошког дела жели противставити његово научно расуђивање. Дакле, поменута временска раздеоба списатељства нашег социолога је важна и због тога што он у последњој од три наведене етапе ствара искључиво на немачком говорном подручју, те временски посматрано до тада може да се говори о Косићевом стваралаштву на матерњем језику. Јасно је, Косићево социолошко стваралаштво на српском језику временски посматрано највећма подразумева периоде у раду назначене прве и друге доби Косићевог социолошког списатељства. Према томе, социолошком делу на српском језику временски посматрано је обухваћен већи део његовог научног ангажмана.

4.3 Пангерманизам (1912) и Модерна Германија (1912) као рана социолошка дела

Мирка М. Косића⁶⁸

По уписаним студијама школске 1911/1912 на Универзитету у Стразбуру/Штрасбургу (на немачком језику), Косић 1912. године борави у Великој Кикинди и објављује два рукописа *Пангерманизам* и *Модерна Германија*. Наиме, реч је о тексту и књизи у којима је оштро критиковао немачки империјализам као смртну опасност за Словене, због чега су ове књиге биле забрањене у Аустроугарској (Тркуља,

⁶⁷ Ове се мисли на 1917. годину када објављује своју докторску дисертацију на немачком језику *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung* и студију *Die Suaedslavenfrage*.

⁶⁸ Требало бих одмах нагласити да се пажња на два Косићева дела из фазе ране доби Косићевог социолошког стваралаштва не исцрпљује, и не би било реално да тако буде, излагањем у кратком делу овог поглавља. Поменути радови ће своје упориште имати кроз више поглавља дисертације.

2013; 64). Оба дела су одраз његовог континуирано негативног расположења према ономе што је касније идеја национал-социјализма о чему ће бити речи у раду, нарочито у деветом поглављу дисертације. Такође, о поменутих делима ће на особен начин бити речи и у седмом одељку овог рада „Да ли је Мирко М. Косић предвидео Велики рат?“ У бити реч је о Косићевој критици пангерманизма која, разуме се, свој развијенији облик доживљава у делу *Модерна Германија*.

Но, пажњу бих најпре усредсредило на Косићев спис *Пангерманизам*.⁶⁹ Пратећи линеарност његовог виђења пангерманизма њен почетак се хронолошки и суштински да пронаћи још у овом Косићевом делу. „Ово чисто информативно оцртавање контури немачког Dranga, о којем се код нас понајчешће говори без стварних представа, који је постао поготову једна шупља фраза, донео је прошле јесени београдски лист „Пијемонт“. Исправљајући многе штампарске и коректорске грешке предајем сада овако широј српској публици, којој је у првом реду било намењено“ (Косић, 1912: 1). Наиме, Мирко М. Косић је допутовао у Београд 1911. године с рукописом *Пангерманизам*. Њега је предао главном уреднику часописа *Пијемонт*, Љуби Јовановићу Чупи. Фелтон о пангерманизму излазио је у шест наставака од 30. октобра до 6. новембра 1911. године. На овом плану је врло значајан рад Маринка Лолића „Актуелност Косићевог схватања пангерманизма“ (2013).

Дакако, Лолићев рад може да буде коришћен у анализи ових дела, али је јасно да ће реч Мирка М: Косића бити централна за разумевање поменутог рада. Мада се у дискурсу друштвене мисли говори да је Косић, поред осталог због ових дела, био осуђиван у Берлину све до окупације 1941. као један од водећих српских германофоба, те да је у току Првог светског рата у одсуству осуђен на смрт као противник Немачке и Аустроугарске, одсуство конкретне литературе би овај став могло учинити претпоставком за постојање основаности става да је Косић био виђен као германофоб.⁷⁰ Пружа ли ово дело, односно пружају ли ова дела аргумент за овакво виђење нашег социолога. Држим да је ово податак који особито треба имати у виду када буде речи о трећој хипотези дисертације где ће се разматрати да ли је Косићево социолошко дело преточено у Косићеву јавну активност у периоду окупације. „Спис о *Пангерманизму* сврставамо у ране радове Мирка М. Косића и значајан је не само због разматрања

⁶⁹ Реч је о раду који је доживео репринт издања. Тај податак може нешто да говори, али не мора ништа да каже како дело *Модерна германија* није доживело нити једно издање осим оног из исте (1912) године.

⁷⁰ За овај податак не постоји званичан извор, мада се то дало чути у причама о Мирку Косићу.

његових почетних научних интересовања, већ и за даљи интелектуални развој аутора и, посебно, његов однос према немачкој политици и култури, који је оптерећен разним политичким контроверзама“ (Лолић, 2013: 328). Генерално, *Пангерманизам* и *Модерна Германија* су два рада које би требало посебно навести, јер је реч о делима која, поред осталих, сигнирају Косићево стваралаштво на српском језику, конкретније прву од три епизоде његовог социолошког стваралаштва.

Заправо, дело *Пангерманизам*⁷¹ садржи текстове које је Косић објављивао у Пијемонту. „Реч је књизи у којој се чисто информативно оцртава контура немачког *Дранга*, о коме се код нас понајчешће говори без стварних представа“ (Тркуља, 2013: 27). У овом спису Косић одређујући појам пангерманизма, разматра карактер, стратегију и циљеве наступајуће идеологије пангерманизма, а посебно наглашава да пангерманизам није само политичка, већ и економска и културна доктрина, настала систематским радом немачке политичке, војне и културне елите, као и учешћем свих других слојева немачког друштва (Лолић, 2013: 328). Бесмислено је интерпретирати цели рад *Пангерманизам*,⁷² а суштина је у томе да овакав плуридисциплинарни приступ наступајућој идеологији Косићев рад чини доследно пре свега социолошким. Најпре, Косић је у свом раду дефинисао пројекат пангерманизам поглављем Шта је пангерманизам? (Косић, 2012: 1-2). „Тежње пангерманизма изражује његов највиднији представник, Виљем П, овим речима: “Наша је дужност да саплеменике наше у иноземству штитимо, а нашој отаџбини припојимо још једно веће Немачко царство“ (1896. год.) (Косић, 1912: 1). У другом поглављу Паукова мрежа пангерманизма кроз образовни систем Косић многе ствари излаже. „Никако не могу да разумем, зашто се у нашим школама ради по немачкој шаблони.“ (Косић, 2012: 3). „То се зове по речима самог Виљема: Испрва био, у потајном раду, доцније као богом изабрано оруђе“ (Косић, 2012: 8). Након другог поглавља Паукова мрежа пангерманизма следи поглавље Аустрогермански политички блок (Косић, 2012: 8-9). Овај блок има посебно место у Косићевом тумачењу стратегије наступања пангерманизма. Речено се уклапа у карактер немачког империјализма коме Косић посвећује особиту пажњу у поглављу Немачки империјализам (Косић, 2012: 9 – 12). На концу је уследило поглавље Наше дужности (Косић, 2012: 13).

---

⁷² У дисертацији је коришћен репринт текста из 1912. године, а поменути је настао 2012. године.

Због показане интердисциплинарности у посматрању ове доктрине, посматрајући њене различите аспекте, због одсуства фрагментације и парцијализације, приказ пангерманизма у Косићевом раду *Пангерманизам* видим као узорно социолошки.

С друге стране, имамо по среди Косићево дело које представља развијенији облик критике пангерманизма. Реч је о раду из исте године, а назив дела је *Модерна Германија*. Напросто, овде бих осенчио приказ књиге у неколико грубих потеза. У краткој напомени „место предговора“ (V – IX) Косић наглашава да трансформацију немачког друштва „гледа и види, као Југословен, као противник једног освајачког народа, од кога је не само наша политичка и економска, него и културна будућност угрожена.“ (Косић, 1912: VIII). Аутор је у делу место предговора објаснио и зашто се определио за такав назив књиге. Према Косићу, то је због тога јер је у изразу „Модерна Германија“ „изражена мисао историјског *Grossdeutschland* - а која се баш данас толико осећа у сваком делу и покрету целокупног Немства“ (Косић, 1912: VIII).

„Антагонизам између немачког и словенског погледа на живот врло је велик“⁷³ (Косић, 1912: IX). Утисак је да књига која садржи увод и шест поглавља представља експликацију наведене реченице. Сматрам да је Косић поменуто експликацију извео на узорно социолошки начин. Под тим мислим најпре на чињеницу да аутор у делу праказује свакодневни живот, односе полова и приватни живот Немаца и Немица, затим милитаризам и Кајзера као вођу, у грубим цртама културу и уметност, вероисповест и школство. Подробније је анализирана економско – политичка и социјална структура, те политичка структура Немачке (Рајхстаг и странке, социјална демократија и спољна политика). Основна идеја која се у књизи провлачи јесте пангерманизам, те не изненађује што је у последњем одељку књиге анализирао отпоре Великонемачком пројекту (Данци, Елзас – Лоринген, Пољаци, колоније). На концу, Косић констатује како је немачка држава у огромном успону.

Иако је *Модерна Германија* дело младог и непознатог аутора изазвала је бројне и различите коментаре. Овде особито мислим на Милоша Тривунца и Јована Скерлића. О њима и њиховим критикама ће посебно бити говора у осмом поглављу овог рада

---

⁷³ У књизи је солидно аргументована теза о „непомирљив непријатељима Германима и Словенима“. Косићева анализа се одвија на конкретно – историјском нивоу из две перспективе: 1) Из перспективе свакодневног живота и 2) из перспективе глобалних, политичких, идеолошких и културних збивања на почетку 20. (века).“ (Тркуља, 2013: 29)

„Критика Косићевог социолошког стваралаштва“. Колико је могуће у овом раду трагати за обрисима онога што би се називало друштвеном структуром, у овом случају Модерне Германије? Могуће је, а да не би био несолидан начин на који би се одговорило на ово питање довољно је погледати сам садржај књиге.

Ипак, за крајњеугаони камен у којем се блиставо јасно, поред осталог, назиру његов карактеристике Косићеве социологије на српском језику се може узети 1934. година када настају његови важни, најважнији радови. Дакле, *Пангерманизам* и *Модерна Германија* представљају огледало најраније фазе социолошког дела нашег социолога. Почетне речи *Модерне Германије* донекле то потврђују речи из увода књиге. „Ова књига је без и најмањих литерарних и научних претензија.“ (Косић, 1912: VIII). Дакле, и сам Косић је у том тренутку свестан својих младалачких лимита. С друге стране, 30 их година долази до заокрета у Косићевом стваралаштву.

У ком смислу се овде мисли на заокрет? Битно је нагласити да се под заокретом не мисли на промену Косићевог виђења пангерманизма, те да подсетим, примерице, да 1933. године објављује у Чачку брошуру *Бољшевизам, фашизам, националсоцијализам*. У питању је година када су нацисти освојили власт у Немачкој, а наш социолог у поменутом делу критички пише о бољшевизму у СССР – у, фашизму у Италији и нацизму у Немачкој (Тркуља, 2013: 462). Под заокретом се, дакле, мисли на нешто друго, на оно о чему пише Бошко Мијатовић. „Поменимо још да је Косић писао радове на економске теме до 1931, да би се тада у том смислу пензионисао, потпуно преусмерио на социологију и убрзо, 1934. године, објавио неколико већих социолошких радова (Мијатовић, 2013: 275).

Штавише, Слободан Антонић сматра да је Косић тридесетих година XX века написао своје најзначајније радове из социологије: *Увод у општу социологију* (1934)⁷⁴ и *Проблеме савремене социологије* (1934) (Антонић, 2018: 9). Поменуте радове као главна социолошка дела оцењује и Јовица Тркуља (Тркуља, 2013: 48). Овакве оцене сматрам кредибилним јер их саопштавају двојица интелектуалаца, социолог и правник који су значајно допринели, може се казати и највише, обнови полемичког дискурса о Косићевом социолошком делу.⁷⁵ Бројне аргументе оваквој оцени пружају обојица

⁷⁴ Рукопис књиге *Увод у општу социологију* Косић је окончао у Инсбруку 1933. године (Тркуља 2013: 49).

⁷⁵ Као једна од бројних илустрација може да послужи емисија *Нова прича* на кикиндској локалној телевизији посвећена 120 ој годишњици од рођења Мирка Косића, те научном скупу у који се у ту сврху одржао у Кикинди.

наших научника који су првенство дали расправи о социолошком (научном) делу Мирка Косића, а не јаловим и бесплодним идеолошким расправама којима се осуђује социолошко дело Мирка М. Косића уместо његовог расуђивања својственог науци у пуном капацитету те речи. Из поменутих разлога држим да најпре пажњу вреди посветити и овим Косићевим радовима. У овом поглављу неће бити речи о каквој минуциозној анализи поменутих радова, али ће се њихова рефлексивна и варијација на њих провлачити кроз целу дисертацију. Разуме се, дуг према, у раду истицаном холистичком приступу према Косићевом социолошком делу, биће одужен целим радом, али бих изнад свега дао, макар у грубим потезима, сведочанство маркантности 1934. године у социолошком стваралаштву Мирка М. Косића у дискурсу поменута два дела. Стога бих фокус пажње усмерио на Косићева два социолошка рада из 30-их година XX века. Збиља, ови радови означавају коначну „тачку бифуркације“ када је реч о интелектуалним активностима нашег социолога, ону тачку од које слободно може да се каже почиње период због кога је савршено легитимно Косића називати социологом, те говорити о његовом социолошком делу, доследно, о истоименој теми дисертације или о научном истраживању које ће бити усредсређено на питање, у овом случају, поменутих Косићевих социолошких дела.

4.4 Часопис Друштвени живот (1920 – 1930)

Но, пре сагледавања поменутих Косићевих радова из тридесетих година XX века би било недопустиво у хронолошком, али и супстантивном смислу занемарити часопис *Друштвени живот*. Наиме, постоје Косићеве активности које нису исходувале само конкретним научним радом, а што никако не значи да су мање вредне од његових научних радова за промишљање појавности и значаја социолошког дела Мирка М. Косића. Подстицај оваквом резонувању даје рад Бојане Вукотић „Мирко М. Косић као уредник и сарадник часописа *Друштвени живот* (1920)“. Заправо, Косић је покренуо и до краја уређивао часопис *Друштвени живот – социјално научни часопис за политику. Економију, законодавство и социјалне науке*.

Недостатно би било бавити се тек репетицијом рада Бојане Вукотић, причати из друге руке о часопису који је покренуо и уређивао наш социолог у дисертацији која се занима социолошким делом Мирка М. Косића. С друге стране, било би некоректно по тему дисертације занемарити појаву поменутог часописа. Нити је Косић сукцесивно писао од 1920 до 1930, нити ће овде бити детаљније анализирани сви бројеви часописа.

Реч је тек о информативном приказу свих поменутих бројева часописа *Друштвени живот*. У том погледу не би требало занемарити да се наш социолог појављује у двострукој улози: 1) Као аутор уводних непотписаних текстова за које је назначено да их пише Уредништво и 2) као аутор потписаних прилога (потписани са: Мирко М. Косић, Мирко Косић, М. Косић и један прилог потписан са К) (Вукотић, 2013: 335). Конкретније, који су потписани текстови Мирка М. Косића у часопису *Друштвени живот*?

„Социографија“ књ. 1 (1920), стр. 25–32;

Заправо, наш социолог у првом броју часописа *Друштвени живот* говори о потреби, постанку и значењу социографије (Косић, 1920: 25 – 38). Мада ће у одељку рада о посебним социолошким дисциплинама, односно о социологији села бити речи о *Социографским упутствима за испитивање села* (1922), навео бих Косићево завршно слово о социографији у истоименом завршном делу текста првог броја часописа *Друштвени живот*. у којем показује сензибилитет мисли у друштвеним наукама и употреби социографских испитивања. „Имамо да разликујемо многа ужа и једино научно потребна испитивања са гледишта антропогеографије, фолклора и много шира али и за културну политику, акцију у служби прогреса, врло значајна социографијска а ако се хоће посебце (дакле не заједно са социографским, што је такође могуће и оправдано) и етнопсихологијска испитивања)“ (Косић, 1920: 32). Но, након изузетка који потврђује правило занимања за часопис из друге руке, вратио бих се правилу наводећи потписане Косићеве текстове у часопису *Друштвени живот*.

„Социјализација“ књ. 3 (1921), стр. 268–303;

„Југословенски национализам“, бр. 1 (1930), стр. 1–12; бр. 3 (1930), стр. 15–25;

„Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредити“ 1930), стр. 22–31;

„Средња Европа или Балканска унија: поводом светске привредне кризе“, бр. 4 (1930), стр. 37 – 44;

„Око привредно-политичких програма“ бр. 5 (1930), 23–29;

„Проблем вођства: (елите)“ бр. 6 (1930), стр. 1–11.

Иницијалом „К“ потписан је један једини прилог у часопису:⁷⁶

„Трзавице у аграру“, бр. 1/1930, стр. 43–45.

Наведени потписани текстови су важни како би се конкретније освенчила Косићева списатељска активност у часопису. У коначници, индиректно се да наслутити више о његовој социолошкој активности, о његовом социолошком делу. Разуме се, не могу се идентификовати његове активности у вези са часописом и социолошко дело, али се о Косићевом делу не може говорити, а да се занемари чињеница да је основао и до краја живота уређивао часопис *Друштвени живот*. Мада извештај о Косићу и часопису *Друштвени живот* у овом раду није више од енциклопедијског, изостанак макар помињања часописа у омерима дисертације која се занима за Косићево социолошко дело би био недопустив.

4.5 Дела из 1934. године⁷⁷

Сматрам да је претенциозно говорити о свим појединостима ове две књиге у тек једном делу поглавља које обухвата значајан социолошки опус нашег социолога. С друге стране, било би врло ненаучно и по дисертацију недопустиво апстраховати оба дела о којима се Јовица Тркуља и Слободан Антонић изражавају као о најзначајнијим Косићевим радовима из социологије. Сматрам да оба рада нуде значајан фондус појмова који граде категоријални апарат науке која се у то доба конституише у Србији, која је у том погледу у иницијалној фази. Како би минуциозна анализа водила у тематско безобаље, погледу на оба рада бих приступио проблемски, обрађујући пажњу на оне теме које су најзначајније за разумевање Косићевог схватања социологије, за проверу хипотеза дисертације, генерално, за наслов овог рада.

Држим да су два кључна појма која дају идентитет конкретној науци предмет и метод. За почетак, Косићево схватање предмета социологије бих тражио у *Уводу у општу социологију*, а схватање метода у поглављу *Проблема савремене социологије*.

---

⁷⁶ Сматрам извесним да је реч о Косићевом чланку и поред поменутог потписа. Наиме, у прилозима Тркуљиного зборника *Мирко М. Косић личност и дело* налазе се одговори Мирка Косића, а међу њима је и његово писмо „Господину др-у Слоб. Јовановићу, председнику Југословенског Народног Одбора у Лондону“. Своје писмо је потписао следећим речима: Са свагдашњим поштовањем,

Вама одани, К.

19. априла 1951.

⁷⁷ Претрагом COBISS –а се не може наслутити да су први српски уџбеник из социологије и *Проблеми савремене социологије* доживли још неко издање осим издања из 1934. године. Држим да овај податак више говори о остракизацији Мирка М. Косића и његовог социолошког дела, а мање о у наслову одељка поменутих радовима.

Потом бих се усредсредео на питања која су важна како би се што ефектније схватили теоријски утицаји који се прожимају кроз Косићево социолошко дело.

4.6 Увод у општу социологију

Ипак, уз извесна одступања када је реч о Косићевом *Уводу у општу социологију* (1934), кренуо бих редом. Наиме, „рукопис књиге *Увод у општу социологију* Косић је окончао у Инсбруку 1933. године“ (Тркуља, 2013: 49). У дискурсу историје домаће социологије, уз помињање Косићевог имена ово дело се узима за први уџбеник из социологије у Србији. Ова књига афирмише Косића као најзначајнијег југословенског социолога у међуратном периоду⁷⁸ (Mitrović, 1982), али и у социологији у Србији. Разуме се, може се поставити и упит о универзитетској судбини уџбеника. Решену загонетку и одговор на поменуто питања могу да пруже следеће речи. „Мирко Косић је представљао најобразованијег социолога између два светска рата, али није изградио универзитетску каријеру у складу са сопственим очекивањима. Био је изразити *homo politicus...*“ (Бакић, 2013: 394). Дакле, универзитетску судбину уџбеника не би требало посматрати одвојено од Косићеве универзитетске каријере. Чак и када је радио на Правном факултету у Суботици (1925 – 1931) није предавао социологију, већ економске предмете. Уз то, не треба губити из вида да социологија своју институционалну афирмацију у нас доживљава тачно две и по деценије касније, конституисањем Одељења за социологију на Филозофском факултету у Београду 1959 године. Уопште, неумесно би било кроз универзитетску судбину књиге говорити о њеној вредности и њеном значају. Увелико је наступио период када су Мирко М. Косић и његово социолошко дело били проскрибовани. Колико је реално промишљати вредности уџбеника на тај начин у раду који је и сам као такав пионирски? Изнад свега, овом књигом се и сам Косић сврстава у водеће светске социологе. Значајније је истаћи да о њој не може да се говори, а да се ћути о речима Јозефа Роучека (J. Rousek) који ју је оценио као „изванредну, равну било којем сродном раду написаном на енглеском језику.“⁷⁹ Биће да о вредности и значају овог уџбеника више говоре Роучекове речи.

---

⁷⁸ О суперлативу који Милован Митровић помиње изјаснићу се у одељку у којем ћу се занимати за вредност и научни значај Косићевог социолошког дела.

⁷⁹ Јозеф Роучек је, ваља подсетити, у зборнику Гурвичу: Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (eds.), *Twentieth Century Sociology*, New York: The Philosophical Library, 1945, 748.

Уџбеник је неприкосновено битан јер нас упућује ка ономе што су главна и суштинска обележја Косићевог социолошког стваралаштва, али и његовог виђења социологије. Потврду реченом представља и Митровићево излагање о карактеристикама Косићевог социолошког дела које за своје упориште има Косићеву књигу о којој је управо реч. (1982, 154 - 169). Разуме се, биће консултовано и запажање осталих аутора, Јовице Тркуље у причи о карактеристикама Косићевог социолошког дела у дискурсу поменутог уџбеника, првог социолошког уџбеника у нас. Како конкретно изгледа Косићево виђење социологије као науке?

Уџбенички одговор на овај упит је артикулисан садржајем који обухвата више поглавља. Реч је наиме о следећим деловима:

Предговор, Шта је социологија, Развој социологије, Савремена социологија, Перспективе и тешкоће социологије. У самом Предговору Косић упућује да је реч о младој науци, науци која се формијала тек последњих сто година. Такође, он указује да социологија као наука није вољена и да приказује ствари онаквим какве оне јесу (Косић, 1934: 5). На самом почетку предговора, упућује на неодређеност и парадоксалност у положаја социологије у јавности. „Положај социологије у схватању јавности (а овамо рачунамо не уско стручне кругове социални наука) неодређен је па и парадоксалан.“ (Косић, 1934: 5). Тиме је аутор наслутио главне појмове и питања којима ће се бавити у наставку књиге.

Будући да је социологија као наука у иницијалној фази развоја, премда је реч о првом уџбенику социологије у нас. У првом плану је њено појмовно одређење. Које је своје место нашло у поглављу Шта је социологија? Стога је своју анализу почео питањем: шта је социологија? Управо упит шта трасира причу о предмету науке. Држим да особиту пажњу треба посветити овом упиту у раду који се занима за Косићево социолошко дело.

Пре свега, Косић одговара на питања шта социологија није?:

- Косић вели да социологија није „корпус“ или енциклопедија⁸⁰ посебних друштвених наука. „Разуме се, нико не може спречити да се на улици или

---

⁸⁰ На овом месту се види значајан траг формалне социологије. Наиме, њени представници поборници афирмишу настојање да се тачно одреди предмет социологије, те да се социологија тачно одреди као наука. „Да би то постигла, по њиховом мишљењу, социологија треба да се одрекне изучавања садржаја друштвеног живота, који може бити врло различит, да се одрекне претензија да буде енциклопедијска

неком паланачком листићу један или други учени беспослени распоп или недоучен новинар, политичарски шарлатан или „јавни радник“ назива социологом, а његова работа социологијом - али за академски, па и образовни озбиљни свет то су онда две различите ствари, као што и травар није ни ботаничар или испитивач разноразне – праве или „кориговане“ архивске грађе није научни историк (па ма га и нека академија наука финансирала) нити су свачије ратне успомене расправе из стратегије или ратне историје... (Косић, 1934: 8). Овде сматрам да, поред осталог, до изражаја долази утицај формализма код Косића или Косић као формалиста.⁸¹ Зато заступници формалне социологије иступају са јасним захтевом да се предмет социологије тачно одреди и да се она издвоји као наука. Да би то постигли, социологија по њиховом мишљењу треба да се одрекне изучавања садржаја друштвеног живота, који може бити врло различит, да се одрекне претензије да буде енциклопедијска наука коју интересују сви садржаји друштвеног живота и да искључиво посвети проучавању форме и облика друштвеног живота које ће посматрати ванвременску и ванисторијски.“ (Словић, 1996: 33) Врло је симптоматичан наслов Митровићевог поглавља „Покушај формалистичке систематизације у теоријској социологије“ (Митровић, 1982: 154 – 169). Сматрам да одмах треба направити ову синапсу између Косићеве социологије и теорије којој припада, мада ће се ова датост развијати кроз цели ток рада. Понављам, тренутак у којем се говори да социологија није енциклопедијска наука представља праву меру.

- Социологија није социјална филозофија, односно филозофија историје.

Сматрам да је Косић овде учинио врло значајно запажање.

Делује тривијално и особито из данашње перспективе изгледа поједностављено правити овакву дистинкцију, међутим треба уважити време када је Косић писао. Ова чињеница треба да вреди и данас, чак и у случају израде ове дисертације. Примерице, поглавља у овом раду ће често бити

наука коју интересују сви садржаји друштвеног живота и да се посвети искључиво проучавању форме и облика друштвеног живота које ће посматрати ванвременски и ванисторијски, на које ће гледати као на чисте облике која, како су сматрали, и нема никакав значај за форму, и који постоје као непроменљени облици људских односа (Словић, 1986: 33).

⁸¹ Овде се опет мисли на формално - социолошку теорију. Да је Косић поборник ове теорије видеће се и из даљег дела текста, а доцније из анализе његове доктосрке дисертације у којој се помињу и наводе представници формализма као социолошког правца (Георг Зимел, Фердинанд Тенис, Леополд фон Визе).

завршене упитником, те ћу настојати да дођем одговора. Напросто, разлика између науке и филозофије јесте у томе што је филозофија као облик сазнања доследно скептична и поставља питања. Наука, пак, настоји да дође до одговора.⁸² Напросто, нису ово тек ирелевантни појмови, какве налепнице, већ је реч о појмовима о којима треба сериозно водити рачуна у арени науке. У супротном, могло би да буде реперкусија по науку уопште, по социологију као науку, а онда и по њено административно питање и професионални ангажман социолога. У том смислу је у трећем поглављу овог рада одговарано на питање да ли је Мирко М. Косић првенствено социолог или економиста. „У своја настојања да дефинише социологију као науку, Мирко Косић уноси доста полемичког темперамента (Митровић, 1982: 154). Сматрам да се овакав Косићев приступ да разумети, јер и цели век доцније, нарочито у ненаучном дискурсу се „провлаче“ исте нејасноће.

– „Сам Косић се са нарочитим жаром окомио на једно друго гледиште, у широј јавности распрострањено, по којем се социологија изједначује са идеологијом друштвених реформи, или са социјалном политиком (или шире, културном политиком) у најбољем случају као са „примењеном науком“ (Митровић, 1982: 155). Напросто, није често, али у јавном дискурсу постоји деформисано схватање социологије као науке. Ово вреди и данас, а не би требало занемарити временску дистанцу у односу на данас, тачније, време у којем Косић пише. „Социологија није реформа акција „праксе“, ни учење о њима и за њих. Она је наука и то теоријска наука која хоће да *уозна* један део *стварности* и да га разумејући *објасни*. Она се ограничава на задатке сваке теоријске науке, а то је установити оно што је било, што јесте и што би из тога могло да буде и нема да поставља норму „како треба да буде“. „Тиме још не споримо могућност *посредног* практичног утицаја социологије на појединце и групе. Напротив. Уверени смо да ће социолошко схватање друштвеног живота, његових појава и снага и код нас развити социалну различитост и рационалност код људи и да ће социологија постати нова социална сила, но не би хтели да се то схвати као циљ, задатак социологије, но само као њезино посредно дејство као науке која утврђује и учи истине о социјалном животу“ (Косић, 1934: 12). Занимљиво је

---

⁸² Поједностављен би био случај одласка код лекара као пример. Код њега као научника се одлази не по питање, већ по одговор и решавање проблема.

како Косић пишући о томе шта социологија није на пасиван начин говори шта она јесте и шта би требало да буде, где се може наслутити готово антиципаторски дух Косићевих речи када се има у виду шта социолози доцније говоре промишљајући на сличан начин.

Шта се мисли да социологија јесте?:

– „Према једном од најчешћих одговора социологија је наука о људском друштву и култури“ (Митровић, 1982: 156).

Косић сматра да култура не може да буде искључиви предмет социологије. „Из потребе да се културно понашање објашњава социолошки, не произлази закључак да је социологија наука о култури (Митровић, 1982: 156). Стога постоји социологија културе као посебна социолошка дисциплина која потврђује Косићева виђења овде изнета у руху Митровићевих схватања.

– Према Косићу социологија је и наука о социјалном факту, али она није само наука о социјалном факту. Њих проучавају само специјалне социологије (економска, привредна, социологија права, религије) (Косић, 1934: 18).

– „Социологија као наука о социјалним процесима.“ (Митровић, 1982: 157). Заправо, почасно место у развоју социологије Косић придаје формалистима, а они, пак, инсистирају на томе да не постоји никаква супстанца друштвеног бића, већ само друштвени процеси.

Јасно је да из реченог следи да Косић у одређење социологије, односно њеног предмета уноси један формалистички елемент, те да су његова становишта о предмету социологије обликована утицајем немачких формалиста Зимела и Фон Визеа.

Но, поред формалистичког, Косић уноси у одређење социологије и један веберовски елемент. Косић, наиме, Вебера уз Парета и Диркема убраја у стубове савремене социологије (Косић, 1934: 107).⁸³ Вебер сматра да постоји таква врста активности људи која није ни привредна, ни правна, ни политичка итд. него је усмерена на поступање и понашање других људи (Митровић, 2013: 157). Име Макса Вебера је у том погледу препознатљиво и када се посматра Косићево штиво на немачком језику. Вебера врло помиње још у докторској дисертацији 1917. године. Доцније ће бити

---

⁸³ Дакле, шесто поглавље Увода у општу социологију (1934) се управо тако зове: „Стубови савремене социологије (Е. Диркем, М. Вебер, В. Парето).

истакнуто како је навођено и на сајту ССД-а како се помиње да је Мирко Косић први наш социолог који 1914. године помиње Макса Вебера.⁸⁴ Утисак је да се у оскудном штиту о Косићевој социологији мање потенцира присуство овог Веберовог елемента чак и када се оно помиње. То свакако чини Милован Митровић, његовим трагом исто ради и Љиљана Словић. „У теоријско-методолошком погледу, је под утицајем немачке формалистичке социологије (Л. Фон Визеа), разумевајуће социологије Макса Вебера и Диркемовог позитивистичког метода“ (Словић, 1986: 63).

Како ће у раду бити речи и помена социолошког метода у главним радовима Мирка Косића, сматрам заокруженом причу о триптиху елемената који су сигнирали Косићево социолошко дело, а то су утицаји немачке формалне социологије, разумевајуће социологије Макса Вебера. Наш први уџбеник социологије помаже и доприноси оваквом виђењу Косићеве социологије у целини.

У *Уводу у општу социологију* наш социолог се посвећује теми развој социологије. Косић развој социологије прати од „претеча“ пре Конта. „Социални проблеми постојали су од давнина, али нису се увек схватили социолошки. О природи друштва, о основама (и задатцима владавине, о породици и својини итд. размишљало се и расправљало већ у Старом веку... Али систематске радове о важнијим појавама друштвеног живота и з прехришћанског доба познајемо тек из старе Јехаде, из 5. и 4. века пре Христа. Платон и Аристотел представљају врхове у вероватно обилној политичкој и економској литератури јелинског културног круга“ (Косић, 1934: 31). Јасно је да је Косић свестан чињенице да је социологија млада наука о старим питањима. Следи тако позната прича о Огисту Конту (Косић, 1934: 44 - 50). Такође, особито место у *Уводу у општу социологију* (1934) даје односу опште социологије према биологији, психологији и историји (Косић. 1934: 21). У самој дисертацији ће највише простора бити посвећено односу социологије према историји због афирмације историјске социологије као посебне социолошке дисциплине и не малог значаја који је Косић има у том смислу у нас. Речено, пак, не значи да је однос социологије према осталим наукама мање важан, а третирање односа социологије са осталим наукама представља готово ритуалан, данас неизоставан део уџбеника социологије. Примерице,

---

⁸⁴ Поменути податак није потврђен. Оно чему се с правом и без остатка говори јесте да је Парсонс тај ко је „донео“ Вебера у Америку, а за Србију нема таквих података. Међутим, сасвим је извесно да је Михаило Ђурић наш први прави стручњак за Вебера и кроз ово занимање за социолошко дело Мирка М. Косића ћу настојати да дођем до тог сазнања. До тада остаје да се верује како ова информација није нетачна.

колико је значајан однос социологије са биологијом потврђује поглавље у уџбенику чији је наслов „Биолошка социологија (Х. Спенсер, Л. Гумплович и „расисте“)“ (Косић, 1934: 50 – 67). Данас се ова социологија не помиње. У *Sociološkom rečniku* (2007) се помиње само социобиологија. Косић је сасвим свестан различитих посебних социологија. „Данас схватамо да нису у питању разне социологије него различите тачке проматрања, различити начини интерпретирања друштвеног живота односно његови разни сектори за које важе различита гледишта проучавања (Косић, 1934: 6). Доцније ће бити више речи о посебним социологијама у Косићевом социолошком делу, а кроз њих се фундира социологија као наука. Треба нагласити да иако је тренутно реч о *Уводу у општу социологију* (1934) да су Косићеви прилози за фундирање посебних социолошких дисциплина распрострањени у делима⁸⁵ које су жаришне тачке анализе овог поглавља, али и не само у њима.

Косић је у трећем поглављу рада говорио о савременој социологији.⁸⁶ Главне токове ситуира у:

Француску (С. Бугле, Г. Ришар. Л. Дипра и Р. Моние).

Немачку (Фр. Опенхајмер, А. Фиркант и Л. Фон Визе). Инсистирање на Немачкој најмање изненађује, будући да је Косић немачки ђак, да је утицај формализма врло видљив у његовом одређењу социологије.. Подсетио бих, Леополд фон Визе је написао некролог Мирку Косићу који објављује часопис *Soziale Welt*, а део некролога особито онај део који може да буде користан по виђење социологије Мирка Косића од стране угледног немачког социолога је наведеног у овој дисертацији.

Напоследку, Косић помиње Америчку социологију (Ф. Гидингс, Ч. Кулеј, Е. Рос и У. Томас). „После Првог светског рата центар економских и друштвених промена се преселио у САД, стога и не чуди да је и развој социологије све више био везан за америчке универзитете.“ (Вулетић, 2017: 34). Треба ли подсетити да се нешто доцније појављује Херберт Блумер (1900 – 1987) који је развио теорију симболичког интеракционизма. Напомиње САД у триптиху који помиње у овом поглављу сведочи о упућености нашег социолога у главне токове социологије на планетарном нивоу.

---

⁸⁵ Овде се мисли на *Увод у општу социологију* (1934) и на *Проблеме савремене социологије* (1934).

⁸⁶ Симптоматично је да једно од поглавља његовог дела о којем ће тек бити речи носи назив „Савремена социологија“. Разуме се, овде се мисли на *Проблеме савремене социологије*.

У ери када није било интернета, једва да је било телефона, он је заиста пратио у више земаља истовремено, и може се рећи најважнијих земаља за социологију, шта се објављује, које су теорије доминантне, које се идеје јављају. А та његова обавештеност и, рекао бих, јако добро интерпретативно умеће, способност да проникне у теорију, сажме је и критички прокоментарише, најбоље долази до изражаја управо у овом одељку.

Начин на који се данас говори о савременој социологији, готово цели век доцније након појаве Косићевог уџбеника би изгледао сасвим другачије. Не би било реално да је другачије.⁸⁷ Ипак, не може се спорити да је у духу тог тренутка и доступних извора Косић у поглављу свог уџбеника англобирао „најсавременија“ имена социологије у том тренутку.

Напоследку, у четвртом и последњем поглављу уџбеника „Идеологије у социологији“, Косић пише о перспективама и тешкоћама социологије. Мада то чини на начин достојан науке која је у том тренутку у повоју, један од његових коментара заслужује посебан осврт. „За социологију је неизмерна опасност да се идеолошке наклоности у њој претварају у научне теорије“ (Косић, 1934: 229). Утисак је да је виђење нашег социолога доживљавало и доживља упориште особито у контексту ровитих друштвено-историјских околности које су пратиле наше домаће поднебље. Косићево социолошко дело сматрам да је живело и да и данас живи усуд проблема који је сам детектовао као опасност по социологију. Да је тако настојаћу да покажем кроз поглавље које ће се занимати за трећу хипотезу дисертације.

Најзад, у дисертацији је већ поменуто, али будући да је у овом тренутку конкретно реч о делу *Увод у општу социологију* (1934), да је реч о самом концу књиге, ваљало би подсетити да се она завршава речима на латинском језику које, парафразирајући их, реченице представљају неку врсту пледоајеа за социологију као науку.

Независно од времена настанка дела, држим да прича о методу, конкретно прича о социолошком методу, заслужује посебно слово, посебно поглавље уџбеника. Косић јесте писао о социолошком методу, у поглављу које је посебно посвећено тој теми, али у свом другом раду које је објављено исте године, у *Проблемима савремене социологије*

---

⁸⁷ Као пример могу да служе бројне студије, а међу њима свакако треба истаћи макар једну, примерице, то би могла да буде књига Џорџа Ричера *Савремена социолошка теорија и њени корени* (2012).

(1934). Ово „искупљење“ довољно да његов уџбеник нема ону димензију целине коју би имао уџбеник из 1934. са поглављем о методу. Стога ће посебна пажња у овом раду бити посвећена поглављу „Методе социологије“, поглављу књиге „Проблеми савремене социологије“. Напросто, овај рад се занима за укупност социолошког дела Мирка М. Косића, те и за поменуте радове Мирка М. Косића.

Косићева књига не само да је први социолошки ученик у нас, већ својим садржајем представља еталон који и данас према многим карактеристикама фигурише као узор како би требало да изгледа уџбеник социологије.

4.7 Проблеми савремене социологије (1934)

Реч је о књизи чији се назив налази у наслову поглавља, и у питању је рад који је поменут у погледу на уџбеник *Увод у општу социологију* (1934). Рукопис књиге *Проблеми савршене социологије* је завршен априла 1934. године (Тркуља, 2013: 50). Мада се примећују популаризаторски циљ и „пропагандни карактер“ књиге, мада сам аутор упућује заинтересоване читаоце на његову књигу *Увод у општу социологију*, а у циљу дубљег улажења у проблематику савремене опште социологије, у њој су обрађена основна питања конституисања социологије и основна питања којим је дефинисан делокруг занимања у дисертацији. О којим поглављима је конкретно реч? То су: проблеми социологије, о методу социологије, социографија, савремена социологија, стање социолошки студија у Југословена, село као предмет научног проучавања, око расе и величине народа, социологија народности и нације, проблем вођстава, идеја прогреса у савременој социологији, друштвени живот и социјална наука, социологија и политика.

Поједина поглавља књиге ће бити обрађена кроз дисертацију. Овде се нарочито мисли на поглавље „Село као предмет научног истраживања“ (118 – 131) и „Социорафија“ (43 – 56), поглавља књиге која су своје упориште добила кроз одељак дисертације о посебним социологијама, односно о социологији села. Како је нагласак у *Уводу у општу социологију* (1934) стављен на питање предмета, у овој књизи ће бити акценковано Косићево виђење социолошког метода.

Напросто, постоји јасна свест о поменутим поглављима. Она ће директно или индиректно у раду бити предмет занимања. Стога бих у анализи овог поглавља Косићевог социолошког дела преимућство дао другом поглављу овог Косићевог дела „О

методу социологије“ (21 – 43). Овај део видим као својеврсно искупљење одсуства моје приче о Косићевом виђењу социолошког метода, али најпре посматрано кроз дискурс под/наслова поменутог рада или *Проблема савремене социологије*. Наиме, она јесте присутна чак и у претходно анализираном делу *Увод у општу социологију* (1934), међутим, није експлицитно наведена кроз назив поглавља поменутог дела. И док је оно раније супституисано кроз амалгам читања Косићевог социолошког дела и кроз причу различитих аутора о Косићевом виђењу социолошког метода, овде се експлицитно може приступити Косићевом слову о социолошком методу. У том погледу се као приоритетно место даје другом поглављу *Проблема савремене социологије*.

Крајњеугаони камен разматрања овог поглавља књиге може да буде опаска која се односи на поменути рукопис Мирка М. Косића. Наиме, утисак је да је ова књига рађена на брзину и без напора аутора да обрађене прилоге повеже у целину (Тркуља, 2013: 51). Колико се оваква оцена односи на ово поглавље? Постоје различити начини да се да одговор на овакву дилему. Одговор се да тражити у троуглу одговора на питања:

1. Шта је аутор рекао о методу у социологији?
2. Шта је аутор рекао о (социолошком) методу, а није требало да каже?
3. Најпосле, шта је наш социолог могао да каже у том тренутку, а није рекао, те шта би, била би претпоставка, рекао данас 2023. године с обзиром на речено 1934. године?

Утисак је да ће размотрена питања, односно одговори на њих пружити солидније виђење Тркуљине опаске, те ултимативно потврдити да у области научног сазнања питања никада не умиру у одговорима ма какви били ови потоњи. Напослетку, методолошки посматрано радом ће бити демонстриран квалитативни приступ теми самог рада, односно поглављу књиге *Проблеми савремене социологије* (1934). Напослетку, треба поменути да поглавље заузима 22 стране дела, наиме, о методу социологије Косић пише на странама од 21 до 43. Симптоматично је да је аутор овом поглављу посветио друго место од укупно дванаест поглавља књиге *Проблеми*

савремене социологије (1934).⁸⁸ Зацело, овај податак говори о третману који Косић придаје социолошком методу и речено представља почетак одговора на прво питање малочас поменуто. Иако у овом одељку рада, уопште у раду, није реч о каквом панегрику нашем социологу, а с обзиром на представљену аналогију с поменутиим средњошколским делом, посебно је питање зашто Косић у уџбенику *Увод у општу социологију* (1934) није нити речју поменуо социолошки метод. Утисак је да ће се солиднији одговор дати онда када се буде одговарало на овде друго кандидовано питање.

Најпре, Косић говори да је метод једне науке одређен њеним предметом. „Објекат науке одређује њезин предмет⁸⁹“ (Косић, 1934: 21). Косић овим речима потврђује да је у том тренутку врло свестан онога што је артикулисано на почетку приче о његовим радовима из 1934. године, а доцније аргументовано и материјалом у прилогу. Разуме се да је његово даље одређење социолошког метода значајно по његово поимање предмета социологије. Како, наиме, Косић одређује предмет социологије? Мада је реч о упиту на који одговор даје и у *Уводу у општу социологију*, није безначајно коментарисати његово виђење у овом раду када експлицитно говори о социолошком методу. Поједностављено речено, предмет социологије представља људско друштво (Косић, 1934: 21). Јасно је да је социологија неологизам који је Огист Конт употребио уместо израза социјална физика. У етимолошком одређењу социологија представља науку о друштву. Ипак, овде је много важније указати на Косићево виђење појма друштва, а саобразно Косићевом одређењу према коме је метод одређен предметом да се размотрити на каквој су релацији Косићево поимање предмета и потом метода.

---

⁸⁸ Мада књига не представља штиво уџбеничког карактера, а будући да је Косић исте године написао први уџбеник из социологије у нас, може да послужи као илустративна аналогија са постојећим тренутно акредитованом од стране Министарства просвете уџбеником социологије: Вулетић, В. (2021) *Социологија*, Klett. Исто се може рећи и за остале уџбенике социологије у нас: Такође, Вулетић, В. (2012) *Социологија*, Београд: Klett; Станојевић, М. (2016) *Социологија*, Београд: ЛОГОС; Јовановић, Н. (2016) *Социологија*, Београд: DATA STATUS; Група аутора (2011) *Социологија*, Београд: Завод за уџбенике. Елем, у сваком од поменутих уџбеника тема која се односи на социолошки метод, односно на технике социолошког истраживања заузима почетак књиге. Наиме, након појмовног одређења социологије и проблематизовања њеног односа са осталим, пре свега друштвеним наукама, доследно следи деоница о социолошком методу као наставној теми.

⁸⁹ Мирко М. Косић жа предмет науке у овом делу користи израз објекат.

Наиме, у намери да претходно речено учини Косић посеже за учењем Емила Диркема (1858 – 1917).⁹⁰ „Диркемова група пресекла је ово питање својим учењем о потпуној посебности и неодвоивости од индивидуа социјалних факата (*faits sociaux*), те услед тога и о потпуној аутономији социологије према осталим наукама“ (Косић, 1934: 24). На целих девет наредних страна Косић излаже Диркемово учење о посебности друштвене појавности у односу на индивидуалну. Напросто, он солидно интерпретира Диркемово виђење социологије као науке која проучава друштвене чињенице, а њих, пак треба да проучава као ствари. Остало би се могло назвати причом коју Косић излаже на путу до поменутог закључка до кога је стигао знаменити класик социологије. Примерице, врло је упадљива околност да Косић у континуитету користи израз социјални факти уместо израза друштвене чињенице (Косић, 1934: 24 – 31). Но, шта би представљале саме друштвене чињенице у Диркемовом виђењу? „Друштвена чињеница је сваки начин делања, утврђен или не, кадар да на појединцу изврши спољну принуду, или, пак, који је општи на читавом простору датог друштва, истовремено имајући сопствену егзистенцију, независну од његових појединачних очитовања“ (Диркем, 2012: 33). Цела Косићева прича на тему о Диркемовом виђењу друштва, те социологије може да буде интерпретирана и у средњошколском нарративу на солидан начин на који то наша социолошкиња Милена Станојевић чини то у свом уџбенику социологије.⁹¹

Ergo, управо овде се долази, тако да кажем, до „тачке бифуркације“ поглавља која најдиректније говори о Косићевом односу према социолошком методу, односно

---

⁹⁰ Врло је карактеристично да је Мирко М. Косић и у свом уџбенику писаном исте године, *Увод у општу социологију* (1934), о Емилу Диркему, Макс Веберу и Вилфреду Парету говорио као о стубовима савремене социологије. Коначно, поглавље VI поменутог уџбеника носи назив „Стубови савремене социологије (Емил Диркем, Макс Вебер, Вилфредо Парето)“.

⁹¹ „Диркем је социологију дефинисао као науку о друштвеним чињеницама. Шта су друштвене чињенице? Друштвене чињенице представљају начин делања, мишљења, осећања који постоје независно од поједнца и имају карактер спољне принуде за њега. Шта то значи? Нико од нас није у потпуности аутономан, већ постоје одређена правила која руководе нашим понашањем. Та правила нису увек видљива, те се покоравимо друштвеним чињеницама, а да тога нисмо ни свесни. Навешћемо овај пример да би појам био јаснији. Да ли је начин одевања наш лични избор? Само донекле, зар не? Мода управо представља друштвену чињеницу која врши друштвену принуду на појединца. Диркем је наглашавао да друштвена принуда не искључује индивидуалну личност. Међутим, мода диктира појединцу одређени систем правила. Можете бити свесни или несвесни тих правила, али она постоје и врше принуду.

Сада кад смо се ближе упознали с појмом, објаснићемо зашто је Диркем сматрао да је социологија наука о друштвеним чињеницама. Шта то за социологију значи? Предмет проучавања социологије није појединац, већ друштво које се не може свести на прост збир понашања његових појединачних чланова. Као и Конт, и Диркем је сматрао да социологија треба да проучава друштвени свет на исти начин на који природне науке објашњавају законе физичког света. Социологија треба да проучава друштвене чињенице на објективан и вредносно – неутралан начин – баш као што то раде биолози и физичари кад проучавају друштвене чињенице“ (Станојевић, 2016: 51–52).

према техникама социолошког истраживања која излазе из оваквог поимања друштвених чињеница. Косић, наиме, разликује две врсте посматрања⁹² у социјалном свету. „Спољашње посматрање вршимо у социјалном свету читавим низом диференцираних метода, а унутарње психолошком анализом.“ (Косић, 193: 33).

Косић у том смислу сматра да се социологија користи статистиком, анкетом, монографијом и као и свим социјалним описним културним наукама (у првом реду етнографијом и историјом) да бисмо констатовали социјална факта, те створили општу дескриптивну социологију. Међутим, према Косићу ту није крај научних истраживања. „Ту грађу треба употребити као основу за израду виших научних сазнања, за констатовање веза између социјалних феномена, за разјашњавање њиховог развоја, за испитивање узрока, за објашњење социјалног живота.“ (Косић, 1934: 35). За ту сврху Косић помиње различите методе попут упоредног метода, историјског метода.

Косић је осенчио и своје виђење основних задатака социологије. Они подразумевају познавање дотичних чињеница, изналажење заједничког у тим чињеницама, те сазнавање развојног тока у њима. Користан део његовог поглавља, значајан за његово сагледавање социолошког метода, дакако, представља онај који се односи на запажање испитивања узрока социјалних појава.

Постоје оне ствари које је Косић истицао, међутим, места за која сматрам да није требало да их каже, које није требало да буду речене, није их требало помињати. Примерице: „Опасно је прецењивати значај методолошких питања, јер метод није друго до техника откривања и проверавања истине, а многима је та техника урођена. Има их који се дају водити сигурним инстинктом и постижу сјајне резултате“ (Косић, 1934: 35). Сматрам да Косић овде унеколико греша, другачије речено, његов став је у директној колизији са самим почетком ове дисертације. Излази да он занемарује умну оставштину Френсиса Бекона који врло истиче употребу метода и метод сагледава као оруђе разума.⁹³ Напросто, питање метода није каква салонска игра која би својом темом социолошко штиво тек попунило за једно поглавље. Наиме, још је Бекон сматрао да је метод оруђе разума. Разум је немоћан док му се не обезбеди систем поступака при истраживању. Управо је случајности или генију приписивао дотадашња открића којих је неспорно било. За разлику од Косића, још је Бекон сматрао да разум не треба да буде

---

⁹² Косић овде не мисли на посматрање као истраживачки поступак за прикупљање података.

⁹³ Наука није догма. Како вели А. Кантерберијски, за догму је карактеристично верујем да бих разумео, а за науку разумем да бих веровао.

препуштен ни једном ни другом, ни случајности, а ни генијалности. Бекон све то објашњава познатом метафором шестара. Када неко исцртава круг, ако је вешт, он ће га нацртати слободном руком. Но, употребом шестара, већина ће моћи да увежба цртање круга, те да се цртање круга захваљујући шестару не препушта вештини и случајности. Разуме се, аналогни задатак би требало да има метод. У коначници, „добра метода би омогућила да се генијалност и разум изједначе“ (Јермић, 2016: 157). Претходно изнето несолидно виђење Мирка Косића ставља велики упит на његово поимање метода и може се навести као нешто са чим не би могла да следи сагласност. Штавише, може се рећи да ни Косићево инсистирање на Емилу Диркему који јесте био протагониста социолошке маште не искупљује Косићев превид истакнут поменутиим речима. Оне су, понављам, дијаметрално супротне основици и почетку овог рада.

Не може се пренебрегнути нити још једно питање нешто раније поменуто у поглављу. Наиме, не/постоје теме које су у вези са социолошким методом, а које је Косић могао и требало макар да помене. Конкретно, мислим на анализу садржаја. Она се у методолошки развијеном облику јавља половином XX века, другачије исказано, када је стекла легитимност социолошког метода истраживања (Manić, 2014: 11). Неспорно, ова техника доживљава широку примену за време Другог светског рата у сврху проучавања ратне пропаганде. Како је Косић поменуто дело писао 1934. године, замерка се не односи на овај аспект приче о анализи садржаја. Овде се мисли на то да је још Макс Вабер на првом састанку немачког социолошког друштва 1910. године предложио предузимање исцрпне анализе садржаја штампе (Weber, 2009).⁹⁴ Штавише, изостанак таквог факта чини се важнијим уколико се има у виду став који Косић износи исте године у *Уводу у општу социологију*, став према коме у темеље савремене социологије сврстава, већ је поменуто у раду, Емила Диркема, Макса Вебера и Вилфреда Парета (Косић, 1934: 107). Осим тога, управо коришћењем квантитативног аспекта анализе садржаја у овом поглављу о социолошком методу се да приметити да не помиње Макса Вебера. Колико је упадљив изостанак Макса Вабера потврђује његова књига *Методологија друштвених наука*. Ова књига садржи избор најважнијих методолошких радова Макса Вебера. Реч је о радовима написаним у најплоднијој фази Веберовог стваралаштва између 1914. и 1919. године. Одсуство анализе садржаја као технике прикупљања и анализе података из дела књиге у којем говори о социолошком

---

⁹⁴ Наведено према *Analizi sadržaja* (Manić, 201: 9). Није мали број ни аутора који су примећивали утицај Макса Вебера на Косићеву социологију. То су Зинаида Голенкова, Љиљна Словић, Јелена Петровић etc.

методу је, уз све речено до сада о овој теми, упитније је када се има у виду да пишући о статистици вели како она констатује квантитативне размере колективних појава (Косић, 1934: 33). Разуме се, анализа садржаја и статистика се не могу идентификовати. Ипак, анализа садржаја данас представља комбинацију квантитативног и квалитативног метода.⁹⁵ Наиме, занимљива је прва дефиниција анализе садржаја: „Анализа садржаја је истраживачка техника за објективан, систематски и квантитативан опис манифестног садржаја комуникације (Berelson, 1952: 18).⁹⁶ Овде је упадљив темпорални јаз у писању конкретног дела Мирка М. Косића и Берелсонове дефиниције који би амнестирао одсуство анализе садржаја у Косићевом делу које је овде предмет разматрања. Но, подсетио бих на овде раније поменути основну идеју анализе садржаја присутну још код Макса Вебера. Наиме, он је анализирао садржај распрострањених верских и других публикација да би проверио да ли су пастори у раду са верницима развијали оне етичке ставове које је сматрао погодним за развој капиталистичког духа (Manić, 2014: 9). У извесном смислу је изостанак анализе садржаја у делу Мирка М. Косића нешто о чему би се тешко у позитиву могло бити рећи.

Држим да се Косићево поимање социолошког метода не исцрпљује поглављем које је било под лупом претходних страна. Мада је овде реч о Косићевом раду *Проблеми савремене социологије* (1934), поглед на исто питање се може формирати из перспективе рада „Примена социолошких метода у доступним радовима Мирка Косића“ чији је аутор Владан Станковић.⁹⁷ Постоји једна реченица списатеља којом аутор рада најефектније одговара на тему свог, а чијим се својеврсним дедуковањем да осенчити Косићев однос према социолошком методу и могући значај данашњег враћања Косићевом делу. „Може се слободно рећи да поновно откривање Мирка Косића представља покушај да се призове једна поетскија, занимљивија и естетичнија социологија од оне какву су нам понудили сувопарни емпиризам и клиширани функционализам друге половине XX века“ (Станковић, 2013: 249). Најпре, потребно је имати у виду да Станковић овакво виђење износи на основу следећих радова Мирка М. Косића, а то су: *Увод у општу социологију* (1934); „Савремена општа социологија“ (1934); *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам* (1933); *Идеја прогреса у*

---

⁹⁵ Примерице, квантитативна страна анализе садржаја истражује учесталост појединих појмова у поруци (на пример, колико пута је реч Ром, Ромкиња употребљена у различитим новинама, с којим атрибутима). Квалитативна димензија ове технике истражује садржај поруке, контекст у којем се поједини појмови јављају.

⁹⁶ Наведнео према *Analizi sadržaja* (Manić, 2014: 18).

⁹⁷ Поменути рад се налази у зборнику који је приредио Јовица Тркуља *Мирко М. Косић – личност и дело*.

савременој социологији (1924); *Основи савремене економне политике* (1925); те предговор књизи Франца Опенхајмера *Велики посед и социјално питање* (1926). Јасно је да су поменута дела написана на српском језику, а то јесте у духу наслова овог поглавља. Више од тога, а имајући у виду укупност Косићевог стваралаштва, сматрам да наведена дела могу да буду илустративна по закључак овог одељка дисертације, генерално, по закључак дисертације.

Предмет и метод науке дају идентитет конкретној науци, па и социологији. Док је виђење предмета социологије посматрано кроз дискурс Косићевог уџбеника, дотле је метод преваходно посматран кроз његово дело *Проблеми савремене социологије*. Но, како прича о *Увод у општу социологију* није исцрпљена виђењем предмета социологије нашег аутора, аналогно, ни причом о поглављу „О методу социологије“ не може се закључити излагање о овде другопоменутом делу.

„Популаризаторски циљ и „пропандни карактер“ ове књиге битно су одредили и њен садржај и домет. У њој су обрађена основна питања конституисања социологије (предмет и метод социологије), однос према сродним дисциплинама, праву, политици, социјалној филозофији, филозофији историје), али и стање социолошких студија код Јуословена. Посебна пажња посвећена је социолошком проучавању села. Косић у књизи такође разматра и тада веома актуелне проблеме „расе и величине народа“, социологије народности и нације, вођства, идеје прогреса, односа друштвеног живота и социјалне науке и друге теме“ (Тркуља, 2013: 51). Посматрајући фондус наведених тема, он је већ и биће обрађен овим радом. Тема која захтева да буде примећена јесте она која се односи на проблем расе и величине народа. Због чега држим да је тако? Наиме, у раду „Мирко М. Косић и хронологија живота“ година 1939. поменута је као година када је наш социолог држао прво предавање на Коларчевом народном универзитету, предавање о расизму у којем критикује немачку расну идеологију. Контакт остварен са библиотеком Коларчевог универзитета доноси сазнање не само да не постоји конкретно предавање, већ уопште не постоји сачуван нити траг о предавањима која је држао на Коларчевом народном универзитету. Изнад свега, тема је важна, јер упућује на податак значајан за виђење треће хипотезе рада, јер разматрање хипотеза у раду није класирано искључиво на поглавља у раду, већ се радом настоји да се сачува његова компактност. Битно је истаћи овај податак и због осталих предавања која је на истом месту држао, која се помињу и која ће се помињати у овом раду, а која нису доступна. Речено је поменуто због поглавља у књизи о којој је тренутно реч, а

којој, може бити, у извесном смислу постоји супститут за предавање које помиње Јовица Тркуља.

Конкретно, у питању је поглавље „Око расе и величине народа“ (131 – 157). Заправо, усредредио бих се пре свега на први део поглавља I) Расне теорије у историји, а јасно је да није неважан нити други део поглавља (131 – 145). II) Величина и декаденција народа (145 - 157). Већ на почетку поглавља долази се у сусрет са реченицом: „Неозбиљан би био покушај, у току једног ограниченог предавања излагати садржај једне читаве посебне дисциплине, па ма колико њезини резултати малобројни, ма колико се она налазила у почецима свога разграничавања и учвршћивања“ (Косић, 1934: 132). Мада је реч о предавању објављеном 1934. године у књизи *Проблеми савремене социологије*, предавање је одржано 1922/1923 године. С друге стране, Косићево прво предавање на Коларчевом народном универзитету 1939. године било је предавање о расизму у којем критикује немачку расну идеологију (Тркуља: 2013: 462). Приметно је да се Косић у широком временском распону занимао за феномен расизма и да је тиме градио интелектуалну платформу да се изрази против немачке расне идеологије. Но, покушаји да се дође до тог Косићевог предавања не да нису били могући, већ када сам настојао да дођем макар до списка Косићевих осталих предавања која је држао на Коларчевом народном универзитету, добио сам одречан оговор, заправо, нити списак Косићевих предавања не постоји. Једино што би се могло слутити јесте ревносна активност Гестапоа на уклањању свих предавања некога ко се на тај начин изражавао о немачкој расној теорији 1939. године. Овакво виђење већ наслућује трећу хипотезу рада, а то је значајно по систематичност и конзистентност рада.

Остатак књиге нуди занимљив социолошки фондус за сваког социолошког научењака. Ипак, због омера дисертације бих се задржао на оним поглављима рада која су најзначајнији за три наведене хипотезе рада, те ће о појединим поглављима *Проблема савремене социологије* бити говора кроз дисертацију.

4.8 Закључак

Тешко је у омерима једног поглавља дисертације доносити колосалне закључке о Косићевом социолошком делу на српском језику.⁹⁸ Кроз прву асоцијацију на одељак рада се намеће упит о хипотезама дисертације. Поглавље рада недвосмислено пружа повод афирмативном одговору на другу хипотезу рада. Речено ласка и закључку у првој хипотези рада. Уколико је толико тога учинио својим делом за афирмацију социологије у нас, не видим да би толико могао да постигне под условом да је социологија била тек секундарно или терцијарно занимање у његовом интелектуалном стваралаштву.

У прилог периодизацији Косићевог занимања за социологију, активности и дело на српском језику иду у прилог значају друге доби његовог списатељства као најплодотворнијег раздобља. Зрелији и сериознији приступ Косићевом социолошком делу налажу доношење оваквих закључака тек на концу дисертације. С друге стране, пак, нипошто не би требало занемарити нити штиво из прве деонице његовог социолошког стваралаштва. Разуме се, овде се у виду имају његово дело *Пангерманизам* (1912), а особито његова *Модерна Германија* (1912). Независно од књижевних недостатности које у раду примећују Милош Тривунац и Јован Скерлић, чињеница да је дело тада двадесетогодишњака привукло пажњу таквих великана делује непојамно из данашње перспективе.⁹⁹ Да ће овај одељак рада бити неспорно важан прилог доношењу оваквог закључка, рекао бих, исто вреди у случају сваког поглавља рада. Држим да рад треба да сачува дух компактности, константности и целине коју ваља да негује социолошки приступ¹⁰⁰ темати дисертације.

Дакле, еклатантан пример у овом контексту могу да буду дела *Пангерманизам* (1912) и *Модерна Германија* (1912), дела којима ћу се враћати више пута у раду, описно као малочас, али и проблемски. Поменута дела могу да послуже као својеврсни еталон утиска о овом поглављу, наслућивање утиска о самој дисертацији. Рецимо, ова дела¹⁰¹ могу да буду огледало синоптичког описа, критике у духу седиментности значења појма, проблемског приступа сагледавању феномена пангерманизма и све то на начине

---

⁹⁸ Неупитне налазе не бих остављао нити на концу дисертације, а никако то сада не бих чинио, јер бих на тај начин узео смисао истраживању које следи у наредним поглављима .

⁹⁹ О поменутим критикама ће бити више речи у једном од наредних поглавља ове дисертације.

¹⁰⁰ Колико год изгледало школски и тривијално, није згорег подсетити да се овде мисли на опшност социологије као науке, на њен карактер најопштије друштвене науке.

¹⁰¹ Иако се овде помиње плурал, јасно је да се у првом реду мисли на дело *Модерна Германија* (1912).

који неће бити потрошени конкретно овом дисертацијом. У том погледу рад који настаје треба да послужи као врста узора, смерница и окидач враћања социолошког еснафа теми овог рада *pro futuro*.

Ипак, социолошко дело нашег социолога на српском језику, друга доб Косићевог социолошког стваралаштва су, утисак је, доминантно сигнирани радовима из 1934. године – *Уводом у општу социологију* и *Проблемима савремене социологије*. Чињеница да је тако не умањује значај прве доби Косићевог социолошког стваралаштва и обратно. Коначно, синергија научног значаја и вредности у обе доби Косићевог социолошког стваралаштва пружа основ афирмативном одговору на другу хипотезу рада према којој Косић није само пре свега социолог, већ је и значајан социолог, један од најважнији утемељивача ове науке у Србији, иако је, како је у раду већ наглашено, његов утицај био ограничен због политичке компромитације услед његове, колаборације у Другом светском рату.

Увертиру у причу о овим радовима представљале су речи Јовице Тркуље и Слободана Антонића. Колико год да њихова реч има неприкосновену тежину, толико следим да их скромност ове анализе радова у овој дисертацији није достојно испратила. Ипак, она и тако недостатна наслућује смисао реченог од стране поменутих аутора. Суперлативи се с лакоћом могу придодати поменутих радовима из тридесетих година двадесетог века, суперлативи који не негирају вредност и значај Косићевих дела из 1912. године.

5.МИРКО М. КОСИЋ И ПОСЕБНЕ СОЦИОЛОШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ¹⁰²

5.1 Увод

Колико је у овом тренутку у социологији заступљена прича о општој, односно о посебним социолошким дисциплинама, заправо, колико се у свести социолога и социолошкиња инсистира на прављењу дистинкције између њих?¹⁰³ Колико се њихова појава разуме, а колико се она подразумева? Најважније, какво је виђење овог односа и

---

¹⁰² Наслов одељка рада ја базиран делом на Косићевом социолошком штиву на српском језику, а делом на немачком језику.

¹⁰³ Поменути упит се, међутим, највећма односи на домаћу социологију. Због чега? По среди јесте домаћи социолог, намера је да се занимањем за Косићево социолошко дело употпину повесница домаће социологије. Стога се компарирање у случају ове дисертације односи на сторију домаће социологије, односно кроз дискурс домаће социологије ће бити праћен однос опште и посебних социологија.

колико се на њему инсистира када је реч о Косићевом социолошком делу, те колико може да буде речи о посебним социолошким дисциплинама у његовом социолошком делу? Серија ових питања треба своје одговоре као солиднији увод у причу чији се предмет односи на наслов овог поглавља које би евентуално могло да афирмише или да оспори хипотезу о важности Косићеве социологије, његовог социолошког дела.

Први упит у овом одељку рада води ка почецима оваквог динстингвирања у процесу упознавања са социологијом као науком. Чак и средњошколско социолошко штиво може да представља својеврсни еталон кроз који би почео да се гради одговор на ово питање. У средњошколским социолошким уџбеницима, пак, поменута дистинкција се не помиње. Слична је ситуација и са универзитетским штивом из социологије. *Sociološki rečnik* (2007), односно *Sociološki leksikon* (1982) представљају ризницу помињања социолошких дисциплина кроз различите одреднице. Напослетку, могуће је погледати и студије социологије на факултетима у нас.

Посматрајући дух времена илити причу с ове временске дистанце, те причу о студијским програмима где се студира социологија, прича о посебним социолошким дисциплинама није вест, она је правило. Ипак, у периоду којем Косић пише и ствара и сама социологија је као наука је тек у иницијалној фази развоја, и она сама је више изузетак, а не правило. Из те перспективе посматрано би успешан покушај приче о посебним социолошким дисциплинама у Косићевом социолошком делу представљао причу о Мирку М. Косићу као социологу.

Осим тога, држим да је тешко говорити о карактеристикама Косићевог социолошког дела на српском и на немачком језику, а занемарити његов допринос који је оставио на пољу посебних социолошки дисциплина.¹⁰⁴ Пратећи композицију рада који почиње са разматрањем карактеристика Косићевог социолошког стваралаштва на српском језику ово поглавље представља својеврсни интерлудијум илити амалгам приче о Косићевом социолошком делу на српском и на немачком језику. Утисак је да је најпре могуће говорити о улози која фундаментални траг оставља у иницијалној фази, фази етаблирања посебних социологија у нас. Не треба занемарити чињеницу да је и данас социологија наука која се сврстава у ред млађих научних дисциплина, а ово особито може да се каже када је реч о домаћој социологији и доследно о посебним социолошким дисциплинама у нашој социологији.

Конкретно, овде бих у том смислу покушао да говорим о неколико посебних социолошких дисциплина, а то су: Иторијска социологија; Социологија села; Политичка социологија.

5.2 Историјска социологија у социолошком делу Мирка Косића¹⁰⁵

Прича о карактеристикама Косићевог социолошког опуса на српском језику не може да се заврши израдом тек једног поглавља рада. Штавише, држим да то није могуће учинити ни израдом целог рада. Ово друго, пак, не амнестира од трагања за особеностима Косићевог социолошког дела ан женерал кроз разматрање његовог доприноса у областима појединих посебних социолошких дисциплина, те проблемских питања која би се могла формулисати и на која би се настојало одговорити. У симбиози таквих настојања се да трагати за потпунијом сликом претходног поглавља. Сматрам да се из такве визуре поглед да задржати на односу социологије и историје у Косићевим социолошким радовима, уопште, на питању третмана и могућег постојања историјске социологије у његовим социолошким радовима. Ова тема се, међутим, не исцрпљује само Косићевом социолошком литературом на српском језику и то ултимативно потврђује колико је анахрон сваки начин да се о појавности која претендује да буде научни приступ теми не говори кроз диоптрију холистичког приступа. Из реченог излази да ће овде пажња доминантно бити центрирана на Косићеву литературу на српском језику, а да ће се на тај начин назирати траг холистичког приступа. Више од свега, овај рад не представља какав зборник радова о Косићевом социолошком делу. Цели рад за своју главну потку има на почетку наведене хипотезе, те ово поглавље треба да пружи одговор на питање значаја Мирка Косића за историјску социологију, те његове важности и актуелности по социологију уопште.

Однос социологије и историје може да буде третиран на различите начине. То показује и сама повест.¹⁰⁶ Данас између поменутих наука не постоји дисјунктив, мада је он током прошлости узимао место конјунктиву који данас преовладава као какав труизам. Формално-логички саопштено, ово нису контрарни већ интерферентни појмови. Готово ритуални почетак уводног штива у темат социолошке науке разумева

---

¹⁰⁵ Рад којем би припало узорно место у овом одељку јесте „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“ (1933/1934). Но, реч је о раду који ће бити представљен у одељку који се занима за Косићево социолошко дело на немачком језику.

¹⁰⁶ У нашем језику постоје и речи *повест* и *повесница*, чије је основно значење *прича*, *оно што се прича* или *приповеда*, али се често користе и као синоними за реч историја у свим основним значењима (Вујчић, 2019: 7).

повлачење дистинкционе линије између социологије и осталих (друштвених) наука. Да се наслутити, изузетак од тог правила не представља ни први уџбеник социологије у нас, уџбеник Мирка М. Косића – *Увод у општу социологију* (1934). Штавише, у формативном периоду науке, постављање методолошког питања је сразмерно важније за етаблирање конкретне дисциплине.

Такав манир се, поред осталог, могао приметити и 1938, наиме, у првом броју часописа *Социолошки преглед*, што се у извесном смислу може узети за нулту тачку анализе. Аутори од 421 стране овог броја целих 175 страна посвећују односу социологије и, пре свих, друштвених наука. Право, филозофија, политичка економија, етнологија, али и историја – то су друштвене науке којима су посвећени радови који повлаче линију односа поменутих области према социологији. *Историја и социологија* (Поповић, 1938) и *Социологија и историја* (Ђорђевић, 1938) су радови који се баве односом двеју наука. Упадљиво је, међутим, да је у првом броју *Социолошког прегледа* изостао став социолога према овом упиту. Зашто је овде изостала реч нашег првог школованог социолога, где је овде мишљење Мирка Косића? Историчари су изложили свој став по питању овог односа, а социолог није, да парадокс буде већи, то се дешавало у социолошком часопису.

Један од аргумената би могао да се односи на његов несарадљив, некомуникативан, индивидуалистички темперамент. Косићева еристична природа се може пратити од гимназијских дана када је због недисциплине морао да напусти школу. Такође, концем тридесетих година није могао да постане председник Матице српске због своје конфликтне личности. Потом, незадовољан својим статусом, морао је да поднесе оставку на Правном факултету у Суботици. Исте године долази у сукоб с руководством Трговинско-индустријске и занатске коморе, након чега је отпуштен из службе (в. Трукуља, 2013, 457–469). Слично је било и када се догодио изостанак који је предмет овог објашњења. Наиме, иако је Тасић успео да окупи већину људи који су се у то доба у Србији занимали за социологију, пада у очи одсуство Мирка Косића (Antonić, 2013: 406). „Разлог томе вероватно треба тражити првенствено у његовом индивидуалистичком, недовољно комуникативном темпераменту“, оценио је ово одсуство Божидар С. Марковић (Јанићијевић, Миљковић, 1978: 18). Збиља, можда Косићева личност и темперамент и несарадљивост нису од довољно пресудног значаја за његово одсуство у односу на присуство, пре свега радова Д. Поповића и Ј. Ђорђевића у *Социолошком прегледу* из 1938. године, али свакако нису безначајни.

Постоји још једна зона могућег објашњења, једно чисто идеолошко појашњење према којем се опозит левице и деснице у овом случају персонификују у ликовима Ђорђа Тасића и Мирка Косића. С друге стране, Антонић не сматра да је Тасићево *Друштво* било тек идеолошка групација која би Косића одбијала због његовог наводног конзервативизма (Антонић, 2013, стр. 406–407).

Овај изостанак Мирка Косића из првог броја *Социолошког прегледа* још је упадљивији кад му се дода његово одсуство које се односи на питање економије, те односа социологије и економије,¹⁰⁷ мада о овом односу не говори нигде на начин на који то чини у свом уџбенику када је реч о социологији, односно историји, биологији, психологији. У претходном делу овог рада је било речи о Косићу као социологу, његовом занимању за економију, те ставу да је Косић пре свега социолог. Егземпларан је случај његовог дела *Основи економне политике* (1925), економског дела, књиге коју је претежно писао као економски социолог, а не као економиста (Тркуља 2013, стр. 276).¹⁰⁸ Но, претежније је за темат овог одељка то што Косић показује да користи историју да би дошао до одговора на друштвено релевантна питања. Примерице, од 40. до 122. стране овог дела пише о историјском развоју економско-политичких доктрина и економских школа, не само да читаоца упозна с темом, већ и да сам зађе у подручје значајно за себе самог, разуме се, и за социологију. У другом делу књиге, пак, пишући о аграрној политици, говори о појму и задацима аграрне политике, али и о њеном историјском развоју (Косић, 1925: 125–136). Косићева осетљивост за употребу историје знатно је присутна у различитим регијама његовог промишљања друштвених феномена.

Најзад, шта би се под Косићевим делом могло разумевати за услове предметног оквира наслова овог поглавља? Заправо, реч је о перу које је писало дуже од четири деценије, и које се креће у широким плуридисциплинарним оквирима,¹⁰⁹ те би набрајање његовог укупног мисаоног стваралаштва водило у тематско безобалање. Речју, схватање његовог дела може да буде центрирано око оних списа који ће најефектније осенчити схватање однос ових наука.

---

¹⁰⁷ Занимљиво је да Слободан М. Драшковић, чији се рад *Социологија и економија* налази у првом броју *Социолошког прегледа*, два пута у фуснотама помиње Мирка Косића, односно позива се на његова дела *Увод у општу социологију* и *Проблеми савремене социологије*.

¹⁰⁸ Овде се мисли на рад Бошка Мијатовића *Основне економске идеје Мирка Косића*.

О чему конкретно Косић говори у уџбенику у погледу односа социологије и историје? Најпре разматра однос социологије према биологији и психологији, а тек потом пажњу концентрише на разматрање односа социологије и историје. (Косић, 1934: 21-31). Косић каже да је разматрање овог односа једна непријатна дужност јер се ради о односу вечитог трвења и несношљивости (Косић; 1934: 26). Антонић говори о три доба у односу ове две науке: доба изазова (1820–1880), доба кризе (1880–1960) и доба обнове (1960–...). Темпорално посматрано, Косићев уџбеник је написан 1934. године, дакле, нипошто не би требало да изненади тон којим је започео разматрање овог односа. То су године и деценије академске противофанзиве историје на амбиције социологије као теоријске историје из доба изазова. У последњем веку однос између ове две науке био је мање-више у центру пажње како историчара тако и социолога, а повремено извор оштрих полемика и сукобљавања (Базић, Пешић, 2012: 13). Косићева реч живи и данас, те се може препознати чак и у једном од уџбеника из социологије 2012. године.

Антагонизме у односима двеју наука Косић види додатним из још једног разлога. „Историја је старија, много старија од социологије, и датира од стварања света – она је и свагда од властодржаца уважавана и дарезљиво негована. Социологија је много касније дошла, и то као „опозиционарска“ наука. Ако је историја причала „како је све тобож било“, социологија је почела тим да „све постави на своје место“. Е па, ко јој је онда крив што је остала дуго „без места“, без катедри, без института, без приступа академији, без субвенције и без свега што омогућује живот и процват?“ (Косић, 1934: 26).

Ову и овакву квалификацију не треба занемарити. Иако је социологија као наука знатно млађа од историје, социолошка запажања стара су колико и људска мисао (Поповић, 1938: 77). Но, овде се не бих у потпуности сагласио с Поповићевим ставом, а ни с Мирком Косићем. Наиме, историчар Немања Вујчић с правом истиче да је тврдња према којој је историја веома стара наука, чак једна од најстаријих за које човечанство зна, тврдња која је тек релативно тачна, те да је старо само људско интересовање за прошлост. „Научно бављење историјом је знатно млађе и у пуном смислу се развија тек у последња два века“ (Вујчић, 2019: 6). С друге стране, сматрам да је социологија првенствено знатно доцније терминолошки етаблирана. Наиме, први човек који је користио реч историја је Херодот. Он је у V веку пре н. е. истражио ратове између Грка и Персијанаца у свом делу под називом *Историја*. Огист Конт је, пак, кум-крститељ социологије пошто је 1839. године употребио неологизам социологија у *Курсу*

позитивне филозофије. Држим да је социологија млада наука о старим питањима. Да, мисао о друштву се може пратити, рецимо, од најстаријих познатих писаних закона.¹¹⁰ Ови закони уређују важне друштвене односе: породичне, имовинске, односе између полова. То ће рећи да је социологија као наука терминолошки много касније фундирана, али шире узев, и социолошка мисао јесте знатно старија. У крајњој линији, колико однос ове две науке може да буде сложен потврђују следеће речи: „Због многих запажања о особинама, обичајима и законима медитеранских народа, који су окруживали Хелене – Херодот се може сматрати првим дескриптивним социологом (Мићуновић, 1971: 37). Поред раније наведених корекција, без сагласности и анализе у вези с Мићуновићевим ставом, сматрам вредним разматрање Косићевог погледа на однос ове две науке. Једини додатак у односу на поменуто би био да је, сва је прилика, Косић мислио на историју у ширем смислу, а не у ужем схватању ове науке.

Такође, тешко се може прихватити да је социологија дошла као опозиционарска наука. Наиме, министарским указом од 20. јула 1887. године Емил Диркем (Emile Durkheim), средњошколски професор филозофије у месту Троа, стар 29 година, био је као *charge de cours*, то јест у звању доцента без доктората, на за њега основаном предмету „Педагогија и друштвене науке“, на Филозофском факултету у Бордоу (Mimica, 1991: 14). Овај назив је прикривао академско институционализовање једне нове науке – социологије. И пре Диркема је у Француској било подстицаја изградњи социологије, али су, поред осталог, што је можда и најважније, томе погодиле идеолошке потребе француских радикала прошлог века¹¹¹ (Mimica, 1991: 17). Најконкретније, успоставља се лаички поредак, али поредак који треба нови кохезивни елемент француског друштва. Свој резервоар тадашња власт проналази у реформи образовног система у којем се у перспективи отвара „интелектуални“ простор за социологију. Речју, тешко се без остатка можемо сагласити с Косићем да је социологија дошла на свет као „опозиционарска“ наука.

Штавише, данас би била опора реч да је социологија, илити било која наука системска, односно „опозиционарска“ наука. То изађе као оксиморон, додатак који не иде уз епистемолошке принципе науке, а пре свега уз објективност и рационалност.

---

¹¹⁰ Ур Наму законик је донет око 2100. године пре нове ере. Законик Липит Иштар је (настао око 1930. или око 1900. године пре нове ере). Ешнунски закон потиче из времена око 1720. (или око 1770. године пре нове ере). Најзад, Хамурабијев закон је донет 1680. - 1750. године пре нове ере) (Аврамовић, Станимировић, 2000: 61).

¹¹¹ Разуме се, Мимица своје дело *Radikalna sociologija* пише у двадесетом веку, доследно томе, овде је реч о деветнаестом веку.

Објективност је најопштија епистемолошка карактеристика сваке, а не само теоријске науке. У истој мери се тражи од историје да доноси објективна и проверена сазнања, као што се то захтева од социологије или било које друге науке (Milić, 1996: 263). Тачније, сматрам да само „научник“ пре свега може да буде системски или „опозиционарски“ настројен. Чини се да је и сам Косић подлегао утиску ове напетости у односима историје и социологије. Науци, пак, као области сазнања, то никако не може да буде својствено.

Одмах након уводне реченице која је у вези са односом ове две науке, наш социолог процењује да би се могла написати права социолошка студија о њему (Косић, 1934: 26). На тај начин је антиципирао бројне радове који ће разматрати релацију између две науке. Напетост је инспирисала бројне полемичке радове у оба смера, дакле, није реч само о социолошким студијама. У том погледу је егземплярно дело француског историчара Пола Вена (Paul Veune) из 1971. године *Како пишемо историју?* илити конкретно поглавље овог дела *Историја, социологија, потпуна историја*.¹¹²

Линија Косићеве мисли о овој теми се да пратити и кроз остатак Косићевог излагања о односу ових наука. „Између историје и социологије (нарочито оне генетичне и културне) не постоји разлика у предмету проучавања него у *правцу* интересовања, у гледиштима и поступку сазнања“ (Косић, 1934: 27). Овде Косић истиче изванредан тренутак у разликовању две науке. Пре свега, социологија и историја су у проучавању друштва различито временски усмерене. Историја као наука је усмерена на проучавање прошлости, док је социологија превасходно окренута ка истраживању савремености (Базић, Пешић, 2012: 3). Управо у овој тачки бифуркације се назире суштинска различитост ових наука. Ако је на почетку рада речено да социологија и историја нису контрарни појмови, онда је исти предмет ових наука, односно разлика у смеру проучавања овог предмета.

Ништа мање није важно Косићево одређење да је историја, пре свега, описна наука, а да социологија има амбицију да објашњава друштвене појаве (Косић, 1934: 27). Оно је значајно јер се иста одредница да пронаћи на многим местима у социолошком штиву, али и у литератури која у полемичком дискурсу сагледава две науке. Штавише,

---

¹¹² О Веновој критици социологије пише Слободан Антонић у свом делу *Ђаво, историја, феминизам: социолошке пустоловине* (2012).

Пол Вен сасвим јасно истиче да је социологија тек пуки опис. Где у овој композицији погледа припада место Косићевом ставу и како се он данас може третирати? Најпре, Косићева реченица представља једну од главних реченица онога што Антонић назива *доба изазова (1820–1880)*. Мада Косић хронолошки не припада овом периоду, у односу на овај став, он супстантивно припада овом добу. Како Косићеве савременици гледају на ово питање? Душан Поповић сматра да би историја за социологију као теоретско-системску и емпиријску науку представљала отклон од опасности да социологија пређе у филозофију и дијалектику. Он даје и једну, за ову тему важну тврдњу. Историја ће опет од социологије добити оно што је нарочито важно: добиће објашњење (Поповић, 1938: 82). Дакле, Поповић социологији приписује у делокруг њеног занимања објашњење, а саме чињенице којима би се открила историја, јесу у равни описа. Ђорђевић, пак, разматрање односа две науке почиње сагледавањем књиге *Историја посматрана као наука*, француског историчара Лакомба (Ђорђевић, 1938: 83). Поменути историк сматра да је историја описивање догађаја. Но, Ђорђевић износи и свој став према оваквој тврдњи. Лакомб наглашава само опис, међутим, историја, уколико се све више пење на ниво науке, обухвата и објашњење (Ђорђевић, 1938: 83). Према томе, питање дескрипције, то јест експланације је врло учестала тема у третирању односа две науке. Данас се не може поздравити оспоравање једног од ова два поступка историји у корист социологије. У том погледу не би било телеолошког објашњења, односно историјског (узрочног). Иако има аутора тог времена који не оспоравају објашњење историји, с друге стране, преовладава другачије схватање. Косић у том погледу, види се из реченог, није био испред духа времена у којем је живео.

Постоји још једна тачка у Косићевом излагању апропо овог питања која блиставо говори о погледу који види далеко унапред, а који још 1934. најављује историјску социологију – данас једну од млађих социолошких дисциплина. Пишући о проблему који мисаоно струји кроз цело поглавље овог рада, он ову тему 1934. године завршава онако како је Денис Смит¹¹³ започиње 1990. године. Ни најефектнији кроки ове напоредности не може заменити компарирање ових навода.

---

¹¹³ Денис Смит (Dennis Smth) је професор социологије Лестерског универзитета и Астон школе за бизнис у Великој Британији. Његова најважнија дела су: *Barrington Moore, Violence, Morality and Political Change*, London, Macmillan 1983; *The Chicago School. A Liberal Critique of Capitalism*, London, Macmillan 1998; *Capitalist Democracy on Trial: The Transatlantic Debate from Tocqueville to the Present*, London, Routledge, 1990.

Најпре, како Косић решава, у том тренутку, проблем односа између две науке? „Тај се однос јоште више компликује када узмемо у обзир да се обе науке надопуњују тиме, што је свака од њих неопходна помоћница другој. Не може историчар дати никаква узрочна објашњења за догађаје, никакву научну интерпретацију историјских чињеница, да не прибегава некаквој општој, дакле социолошкој тези, сазнања из социологије. Опасност је велика и општа да историчари своја социолошка објашњења црпе из „здраве памети“, тј. из вулгарних социолошких предрасуда и да далеко заостају у односним интерпретацијама за стањем савремене научне социологије“ (Косић, 1934: 27).

Овакви ставови имају смисла у сваком покушају да се приближе значај и неопходност занимања историчара за социологију. Ово вреди тим више када се истакне супротан смер Косићевог погледа. Но, шта пола века доцније вели Денис Смит? „Неки историчари су „не-социологични“; емпиријски, они занемарују начин на који се процеси и структуре односе према делима и догађајима“ (Смит, 1991: 9). Слика је јаснија уколико се жели указати на потпуну, а не тек делимичну визију Мирка М. Косића, једновремено и Дениса Смита.

Исто тако, историја са своје стране може да послужи социологу као драгоцену ризницу чињеница из међуљудског дешавања за његов аналитичко-системски рад (Косић, 1934: 27). Дакле, Косић види да је однос ове две науке билатералан. Како овај однос изгледа у диоптрији Смита из супротног смера? Неки социолози су „не-исторични“; емпиријски, занемарују прошлост, појмовно, они не разматрају ни општа својства процеса и структура, ни њихове односе према делима и догађајима (Smit, 1991: 9). Јасно је да код ових аутора постоји развијен сензибилитет за неопходност сарадње историје и социологије.

Насупрот томе, историјску социологију стварају историчари и социолози који испитују узајамно прожимање прошлости и садашњости, догађаја, процеса, деловања и структурације (Smit 1991: 9). Смитов став излази из назива његовог дела *Usporišna istorijske sociologije*. Он сам по себи не представља ништа сензационално с обзиром на време када је изречен. Косић, међутим, још 1934. године пише на ову тему, па оно што говори има сасвим другачију димензију. Како он види решење овог питања? „Под укрштањем обе методе¹¹⁴ може да се добије као прелазна дисциплина нека 'историјска

---

¹¹⁴ Косић, разуме се, мисли на историјску и социолошку методу.

социологија' или, тачније, 'социологизована историја' разних ступњева типизирања историјског дешавања“ (Косић, 1934: 28).

Најзад, он је још одређенији у погледу овог питања. Ипак, поред свих неспоразума и непримерености, мора доћи до присније сарадње између историје и социологије. „Историји нарочито данас треба подршке и сугестија од опште социологије, јер расте опасност да своја објашњења црпи из вулгарних називи социологија уског економизма или расизма. А социологија треба да продужи своје перспективе, јер ако се ограничи на грађу из садашњости друштвеног живота, прети јој опасност политизирања и литераризирања, њени су научни задаци трајнији и могућности масивније него да само измећари дневној политици или забавља радознале духове“ (Косић, 1934: 28).

Важност Косићевих доприноса у овом погледу види се у чињеници што је још 1934. године говорио о историјској социологији као најреалнијем решењу спорова вођених између две науке, ма колико се стицао утисак да ју је спомињао тек само спорадично. Може се рећи да је он један од барјактара ове дисциплине у нас. Никако не бих рекао да је најважнији у том погледу. Напросто, држим да није угодна употреба суперлатива у друштвеној мисли, те бих аргументовано сугерисао неоснованост суперлатива на овом месту пишући о важним личностима на том плану. Денис Смит, пак, мисли на три фазе у развоју послератне¹¹⁵ историјске социологије.

У претходном поглављу су потенцирани ставови према којима је Косић 1934. године написао два најважнија рада из социологије. Мада ће у дисертацији бити речи о овим делима саобразно појединим поглављима, какав је овде у фокусу Косићев однос према историји у делу *Проблеми савремене социологије?* У првом поглављу књиге „Проблеми социологије“ (1–20) Косић помиње историју утолико што истиче историју сазнања и с тим у вези Аристотела, Бекона, Декарта. Такође, помен гносеологије имплиците упућује на њеног утемељивача Џона Лока (Косић, 1: 1934). Друго поглавље исте књиге доноси тему у „О методу социологије“ (21–43) и о историји говори утолико што помиње историјски метод. „Историјским методом реконструисаћемо развој, низ измена, социјалних појава. Социологија је, дакле, великим делом, нека врста историје

---

¹¹⁵ Дакако, овде се мисли на период после Другог светског рата.

схваћене на извештајан начин.¹¹⁶ Претходно наведене реченице ултимативно сведоче о Косићевом поимању социологије, односно о његовом виђењу значаја историје у сфери научног промишљања и обзира који показује за употребу историје. Следе поглавља која не пружају нарочите шансе широј употреби историјске димензије у промишљању тематских питања. Конкретно, реч је о „Социографији“ (43–56) и о „Савременој социологији“ (46–99). Наравно, било је могуће направити историјски рез када је реч и о поменутих поглављима дела, али Косић никада то не чини на редувантан начин и по сваку цену да би се говорило како је „испунио задатак“ и свој дуг према историјском, у датости феномена о којима пише, штавише, историјско у социолошким анализама је терцирано на тај начин да се за његово дело каже како је оно социолошко, а не историјско. То особито показује и наслов поглавља које следи.

Конкретно, реч је о поглављу „Стање социолошких студија у Југословена“ (99–118). Косић је дело написао 1934. године, а назив државе *Краљевина Југославија* датира од 1929. године. У тако скромним временским омерима је упитно колико је могуће користити историју. „Тек после 1910. продрле су код Југословена новије идеје праве социологије: Коста Стојановић написао је једну чисто механистичку теорију друштвених односа (по узору Вињарског, Харета или посебно касније Портуондо Барчелу и Триски), али она није заинтересовала никог због учености и натегнутости тих аналогја“ (Косић, 1934: 111). Ове Косићеве речи потврђују временски теснац његовог промишљања о конкретној теми. Ипак, он грозничаво настоји да шири временски оквир имплицитно показујући своје образовање, те дело које се односи на историју. Најконкретније, он помиње југословенског филозофа историје Божићара Кнежевића и његова дела *Принципи историје* (1898), *Рад у историји* (1898) и *Пропорције у историји* (1901). Утисак је да је Косић максимално историзовао ову деоницу или поглавље свог рада. Мирко Косић помиње и Валтазара Богишића и Слободана Јовановића у овом одељку књиге. Следи секвенца дела, поглавље „Село као предмет научног проучавања“ (118–130). Не треба губити из вида да ће Миловану Митровићу доцније у раду бити замерено што не помиње Мирка Косића, али из те перспективе не треба губити из вида да је поменути аутор наводио и Валтазара Богишића у истом контексту, те и Вука Караџића, Светозара Марковића, Стојана Новаковића etc.

---

¹¹⁶ Другом реченицом која је на овом месту, наведен је Косићев цитат Е. Диркема у *De la Methode dans les Science*, стр. 329.

Напросто, наслов овог поглавља је недвосмислен, Косић се не бави претечама и оснивачима домаће социологије села. С једне стране, социологија села је врло млада социолошка дисциплина, с друге стране, села су најстарија људска насеља. Не/употреба историјске димензије се овде да̂ двојачко посматрати. Сам Косић се, пак, задржава на техничким, статистичким критеријима одређења села, али на различитим аспектима различитих наука у проучавању села. Ово поглавље не доноси много од историјске димензије у разматрању поменутог питања, а то у коначници ништа не говори о Косићевом свеукупном односу према употреби и коришћењу историје у његовом делу. Наредно поглавље књиге је „Око расе и величине народа – два предавања“ (131–156). Овде нипошто није по среди садржај темата овог поглавља књиге, већ оно што би било значајно по поглавље овог рада. Илустративан је наслов првог предавања ове главе књиге, а он је „Расне теорије у историји“. Уопште, аутор сматра да разматрање расе претпоставља заснивање посебних наука, а међу њима издваја и демографску историју (Косић, 1934: 13). Друго предавање малочас наведеног поглавља јесте „Величина и декаденција народа“ (145–156). По поднаслов овог одељка рада су индикативне речи: „Овде ћемо се позабавити једним од најсложенијих проблема историје и социологије...“ (Косић, 1934: 145). Дакле, овде се да̂ констатовати конјуктив између две науке, конјуктив у опозиту према дисјунктиву чијим је проблематизовањем започето поглавље овог рада.

Следи поглавље „Социологија народности и нације“ (157–170). Мада аутор помиње социјалну психологију, филозофију историје, Фридриха фон Шилера и Имануела Канта, Макса Вебера, те на тај начин демонстрира писменост у регији друштвене мисли, ипак грандиозну нит његовог промишљања представља историја. У том погледу аутор помиње почетне облике људских заједница, односно хорде, племе, племенско доба (Косић, 1934: 160). Такав се континуум у књизи наставља и када је реч о поглављу које се односи на „Проблем вођства“ (171–186). То потврђује и диоптрија којом се експлицитно користи када пише о друштвеном животу – од најпримитивнијих хорди до малопоседничких задруга – констатујући да свугде има вођства и вођених, те постојања чињенице вођства (Косић, 1934: 171).

Инвентивност и спремност ка Косићевој употреби историје се на нарочит начин види у поглављу „Идеја прогреса у савременој социологији“ (187–220). Најпре, аутор на седиментан начин говори о категорији прогреса. Када би се на први импулс помислило како ће аутор остати у садашњем тренутку или окренут унеколико ка

будућности, а трагајући како би човек у прошлости гледао ка перспективи или прогресу, Косић се бави мишљу Хелена, Римљана, средњовековних аутора. Разуме се, у ту сврху се користио прошлости илити историјом.

Последња два поглавља књиге су: 1) „Друштвени живот и социјална наука“ (221–228), односно 2) „Социологија и политика“ (229–237). Будући да је социологија наука која је настала половином XIX века и да су социјалне науке настајале доста позно у пуном капацитету који носи израз науке, Косићу је, може бити, остајало више простора да се занима за предисторију науке. Сумарно посматрано, ово дело представља уџбенички пример како се социолог не одриче историје пишући социолошки значајне теме.

Но, Косић о историјској социологији говори индиректно пишући о другим социолошким темама. То се, већ је поменуто у овом раду, видело када је писао о економским темама. Надаље, овај поступак се чини константом и у његовој социолошкој анализи институције крвне освете. У његовом раду *Из дубина Балкана* (1848/1849, 125-143) да се видети оно о чему говори у свом уџбенику. Дакле, у тексту у којем пише о крвној освети, врло је изражена темпорална односно историјска димензија у његовој социолошкој анализи. О томе сведочи његово класирање типова крвне освете. Наиме, главне типичне форме крвне освете би могле бити: 1) индивидуална крвна освета као примитивни фактички „обичај“, 2) крвна освета племенског уређења као одговарајућа правна институција, 3) крвави породични сукоби, односно крваве страначке борбе као чињенична „вежба“ у временима слабог државног и црквеног ауторитета, 4) крвна освета породица као (нормални) обичај на појединачно-породичној лествици послеплеменског времена упркос ефективном државно-правном поретку само са изузецима и практиковано не као народни обичај (Kossitsch, 1848/1849: 130–131). Косић је у целини размотрио феномен ове институције, то јест посматра је у широком временском оквиру од њене појаве. Наравно, институција се није угасила одједном и аутоматски (Kossitsch, 1848/1849: 134). На тај начин је своју анализу крвне освете увећао лупом историјске анализе до тренутка у којем о њој говори. У том смислу је уследила прича о различитим формама потискивања крвне освете. Она је, наравно, пратила историјску нит.

Поменути рад није једини случај у Косићевом социолошком опусу који сведочи о присуству историјске, временске димензије у промишљању феномена о којима пише.

Штавише, очигледно је да је његов социолошки рад у великој мери обзидан историјском грађом. Постоје, наравно, радови у којима говори о посебним социолошким дисциплинама, о фундаменталним социолошким категоријама. У њима нема простора за историјски израз, мада се он чак и у таквим анализама местимично назире. Конкретно, овде се мисли на његов рад *Политичка социологија*. Косић пише о политичким наукама посебно, о политичкој социологији, социологији моћи, о социологији нације и интернационалних тензија, о социологији рата, те о процесима у демократији (Kossitsch, 1951: 171). Временитост није беспредметна ни када се говори о овим питањима. Једноставно, размере у којима пише о овим питањима су типичне за некога ко, као наш први школовани социолог, најпре, пре осталих, говори о овим питањима. За омере данашње социологије, Косић о овим питањима говори на елементарном нивоу за који би, због процесуалности поменутих тема, био потребан посебан рад о свакој од њих. Једна од уводних реченица овог рада најконкретније говори о овоме. Предуслов извештавања о стању у политичкој социологији је приближно јасно одређење круга задатака и метода и метода наше дисциплине (Kossitsch, 1951: 171). Дакле, овај Косићев рад је центриран око предметних, методолошких питања и разумљиво је што није у кругу оних који су егземплярни у погледу схватања односа нашег социолога према историји.¹¹⁷

Косићеви радови који представљају солиднију изведбу његовог коришћења историјском грађом јесу *Пангерманизам*, односно *Модерна Германија*. То потврђује сам почетак овде првопоменутог рада. Тежње пангерманизма изражава његов највиднији представник, Виљем II речима: „Наша је дужност да саплеменике наше у иноземству штитимо, а нашој отаџбини припојимо још једно веће Немачко царство“ (1896. година), за светском империјом тежи дух немачки“ (1902. година), „Како је негда римски грађанин био господар света, тако и грађанин германски у будуће време треба да буде“ (1904. година).¹¹⁸ Косић из ових неколико навода историјских података на ефектан начин, у свим бојама види оно што ће данас на нивоу средњошколског уџбеника бити незаобилазна тема. Развила се доктрина о супериорности германске расе над осталима, мање важним Словенима, „дегенерисаним Романима“ (Косић, 1912:1). Такође, у раду *Да ли је Мирко М. Косић предвидео Велики рат?* (Јовановић, 2014) је

---

¹¹⁷ Исто вреди, рецимо, и за радове у којима наш социолог пише о резултатима пописа у Мађарској 1910. године, или о опадању рађања у Мађарској. Према својој основној вокацији, ово су емпиријски, статистички радови.

¹¹⁸ Поменути наводи се, дакле, налазе у Косићевом делу *Пангерманизам*.

приказано како је коришћењем историје наш социолог предвидео Велики рат. Поменути рад најречитије говори о Косићевој спремности да се као социолог користи историјским објашњењем. На овом месту се може казати како је антиципирао идеологију која је представљала платформу за почетак сукоба који је доминантно обележио XX век.

Као историјски социолог, може се тако рећи, у добрим манирима те дисциплине наступио је и у делу *Модерна Германија*. Једновремено, постоји околност коју нипошто не би требало занемарити. Пишући овај рад, али и дело *Пангерманизам*, Косић то чини тек као, у том тренутку, будући социолог. Но, већ тада се дају приметити назови који и доцније фигуришу кроз Косићева дела. Објашњавајући о чему ће писати у студији, шта представља њен темат, он истиче нешто драгоцено. Речју, он наговештава да је студија својеврсна историја садашњице (Косић, 1912: 8).

Свакако, наш социолог говори и о настанку модерног типа Германа. Заправо, прича како осећа модерни Немац средње интелигенције и каква је његова морална и естетска суштина, али свој дискурс кроз цело дело непрестано историзује. Косићева анализа има доста социолошких, политиколошких и етичких разматрања, али је у његовом мисаоном току присутна историја чак и када представља генезу настанка профила модерног Германа. Утисак је да би се посебно могло говорити о *Модерној Германији* у овом контексту, те да и најсолиднији кроки дела у том духу не може ни у претпоставци најавити спретност и окретност коришћења историјом од стране младог Косића. Многи су примери којима се може илустровати оваква тврдња. Ипак, овде по среди није занимање за *Модерну Германију* већ за Косићево социолошко дело уопште, па ће бити наведен тек један ефектан егземплар. Конкретно, Косић у једном одељку говори о позоришту и његовој моралности. Он класификује групе људи који походе позориште. На концу поглавља он изводи значајан закључак: „Наше доба је доба маса. Демократизације културе. Вулгаризације. Журналистика убија књишку образованост“ (Косић, 1912: 148). Цели век касније је утисак да Косић пише као наш савременик, без обзира на то што је писао о Немачкој с почетка XX века. Како објаснити ту „истовременост“? Ако се упит јавља на крају овог поглавља, утисак је да је одговор на његовом почетку. У првим речима он маестрално историзује тематски оквир, даје му временски флуид који пружа свевременски рад овој анализи. Позориште је три пута у историји достигло висок ступањ: код Грка у V веку, у Италији, Француској и Енглеској у данима позне ренесансе и у средњој Европи од бечке позорнице до немачке, и сада на

руској (Косић, 1912:142) Више од тога, ова реченица решава загонетку шта једно дело може чинити живим и век касније након што је оно написано.

Већ је речено да је Косић у тренутку писања *Пангерманизма* и *Модерне Германије* био двадесетогодишњак, тек будући социолог. Ово не треба губити из вида. Стварао је он, међутим, и у периоду након Другог светског рата. У континууму његовог социолошког мисаоног прегнућа нема периода у којем се драматичније одрицао употребе историје.¹¹⁹ У том погледу, изузетак не представља ни његова докторска дисертација. Наиме, 1917. године брани докторску дисертацију *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung* (*Социолошке основе ограничења рађања*) на Универзитету у Цириху (Тркуља, 2013: 459). Суштински, погледом на ово дело не може се приметити ништа круцијално ново за контекст овог поглавља. Ипак, ваља нагласити како дисертацију прожима Косићева социолошка писменост која се овде не исцрпљује само значајним односом Косића према историји. То не значи да ово дело дисквалификује употребу историје на путу ка главном циљу аутора дисертације. Штавише, рад на угледан начин потврђује да социолошко у себи треба да садржи историјско. Он говори о данас, о новом, о модерном, о статистичким датостима које прате садашњи тренутак, тренутак у којем је писао. Поменуте датости објашњава социолошким, демографским теоријама, Малтусовом теоријом становништва, а све оне се рађају из континуалног, процесуалног, најважније – историјског! Да се приметити како и темат његове дисертације конотира употребу историје. Можда је ово дело које најмање од осталих социолошких радова Мирка Косића говори о историји, али јесте пример којим истовремено у великој мери имплицитно користи историју. Ово мишљење се може илустровати бројним примерима Косићеве дисертације. Какогод, у размерама овог рада се може навести неколико примера.

Може то да буде једно од реторских питања којима почиње овај елаборат о препрекама процеса рационализовања. Да ли нововековно рационализовање, ослобођење од традиције и њихових обичајних захтева, старогрчких погледа на живот обичаја, у потпуности протиче без препрека? (Kossitsch, 1917: 427-483). Рецимо, у

---

¹¹⁹ Овим радом није обухваћено Косићево целокупно научно и списатељско дело. Овде се мисли на радове и текстове које је објављивао од 1922. до 1929. године у *Летопису Матице српске*, на појединачне чланке у немачким стручним часописима које пише у шестој деценији XX века. Речју, под социолошким делом нашег научењака се у овом одељку мисли на његове најмаркантније доприносе у области социологије који су у вези с тематом одељка. Хомологно, Косић се кретао пишући радове из области економске науке, пишући текстове и брошуре о историјским догађајима.

поглављу које претходи горепоменутом, Косић пише о етнографским и демолошким¹²⁰ основама овог процеса рационализовања у којем говори о малој брачној плодности које је припадало сеоском племству, али које је током XVIII и XIX века прешло у сељачки сталез (Kossitsch, 1917: 30).

Дакле, Косић у својим радовима пре 1938. године, али и након те године разуме, осећа историјска гибања у друштвеним феноменима и неопходност њиховог виђења у социолошком проучавању друштва. То је једна константа, она се поменуте године није могла детектовати, наслутити на начин који данас, дакако, заслужује омаж. Стога, у Косићевом одсуству из првог броја *Социолошког прегледа* не би требало грчевито трагати за једним узроком као решеном загонетком одсуства његовог конкретног рада. Такође, у аналогијама Косићевог дела с делом његових савременика, са оновременим ауторима, домаћим и светским, налаз је идентичан. Социолошко дело је нешто важно, богато, вредно за (домаћу) социологију. Оно је попут дара који не престаје да дарује.

Интелектуална коректност и поштење би чинили несолидним апсолутизовање значаја Косићевог дела у првим покретима социолошке мисли на плану историјске социологије. Главним утемељивачем историјске социологије у нас сматра се академик Слободан Јовановић, који је уједно и најзаслужнији за почетне кораке институционализације социологије и других правно-политичких наука на југословенским просторима (Mitrović, Todorović, 2003: 9).¹²¹ Не бих се олако сагласио са ставом да је Јовановић главни утемељивач социологије код нас. Један од главних несумњиво јесте. Овом приликом се ваља сетити и чувеног Спинозиног (Spinoza) става да је свако одређење негација.¹²² Негирати, пак, чињенице које се у овом контексту односе, пре било кога другог, на Душана Ј. Поповића (1894–1956), било би неодговорно. Зашто? Реч је о доктору историје који је у виду специјализације у Бриселу, Лондону и Паризу студирао социолошке науке. Он 1926. године предаје историју Србије на социолошкој основи.¹²³ Опет, ово говори о капацитету *Социолошког прегледа* чак и те 1938. године, о чињеници да нису тек абецедари у својим еснафима писали о конкретним темама.

---

¹²⁰ Косић је у својој дисертацији за реч демографија користио израз демологија.

¹²¹ О значају Слободана Јовановића за конституисање ове дисциплине (Milić, 2012).

¹²² Барух де Спиноза, *Кратка расправа о богу, човеку и његовој срећи*, Дерета, Београд, 2011.

¹²³ О важности Душана Ј. Поповића доброно говори емисија *Заборављени умови Србије* (2015), чија је једна епизода посвећена управо његовим интелектуалним активностима.

Доследно поменутом Спинозином ставу, вредело би направити отклон од Косићеве негације бављења питањима односа двеју наука, а кроз одређење овде поменутих историчара, социолога. Управо ће на тај начин бити солидније измеандрирано и виђење домаће социолошке баштине према овој теми, али и уопште. Идеолошким протезама ваља противставити научне аргументе, дакако, и временска позиција пружа могућност солиднијем погледу на Косићев научни рад 1938. године и доцније. И по овом питању, гледање на однос историје и социологије има смисла онда када он за претпоставку има научну перспективу.

Но, на крају би било ваљано поменуто компарирање хронолошки урамити. С једне стране, посреди су животна доб Мирка М. Косића (1892–1956) и Душана Ј. Поповића (1894–1965). У питању су незнатне темпоралне разлике. Неки наши историчари сматрају да је између два рата „Душан Ј. Поповић увео предавања из историјске социологије, али сам Душан Поповић није користио име историјске социологије ни у свом предавању о значају сарадње ове две дисциплине нити у својим значајнијим делима у којима је настојао да историјску грађу изложи према извесним социолошким начелима“ (Антонић, 1995, 6). С друге стране, ваља додати да Рендал Колинс (Rendall Collins) почетак историјске социологије лоцира у средину шездесетих година прошлог века (Миленковић, 2009: 10). Не треба занемарити ни више пута помињану Антонићеву временску троделну дистинкцију у третирању односа двеју наука. Наиме, доба изазова (1820–1880), период кризе (1880–1960) и време обнове (1960–...).

Поглед ка овој периодизацији не може, мишљења сам, драматично да измени раније изнет закључак, али је питање на који начин би се данас писало о Мирку М. Косићу и Душану Ј. Поповићу да су живели макар неку деценију више. Ова промишљања трасирају пут виртуелној историји. Шта би она представљала у конкретним условима? Овде је кроз поменуто поређење на неки начин реч и о историји српске социологије. „Другим речима, постоје две врсте противчињеница које су користили историчари: оне које су у основи производ маште, али им (углавном) недостаје емпиријска основа, и оне створене да тестирају хипотезе емпиријским средствима, које избегавају машту на рачун прорачуна“ (Фергусон: 2009: 299).¹²⁴ Заправо, овде није по среди прва врста противчињеница којима недостаје емпиријска

---

¹²⁴ Наведено на основу хрестоматије Павла Миленковића, односно рада Најала Фергусона „Виртуелна историја: ка 'хаотичној' теорији прошлости“.

основа. Овде се мисли на хипотезу која се тестира емпиријским средствима. Емпиријска средства представљају претходно поменуто у овом поглављу рада. Наиме, историјска димензија у социолошким списима Мирка М. Косића на српском језику постоји у радовима 1912. године на српском језику, такође, у радовима 1925. и 1934. године. Под околностима под којима би данас писао радове на српском језику, претпоставка је да би користио историју на начин који би се могао значајније назвати историјском социологијом већ у наративу половине 70-их година XX века. Штавише, Косић је у радовима на немачком језику од 30-их година XX века суверено користио историју у социолошком делу. Разуме се да језик који користи у конкретном делу не може нужно да утиче на не/коришћење историје.

На линији Спинозиног диктума се да казати да је ћутање у нашој науци о Косићевом виђењу односа социологије и историје овим поглављем одређење, одређење које Мирка М. Косића поставља као једног од значајнијих домаћих утемељитеља историјске социологије. Саобразно реченом, једна од поменутих хипотеза истраживања показује да ово поглавље пружа сведочанство важности Косићевог социолошког дела, ултимативну потврду Косићеве постојаности у социолошкој дисциплини која свој послератни успон доживљава након шездесетих година XX века.¹²⁵ Поменута потврда представља афирмативан одговор на једну од хипотеза овог рада, одговор да је Косићева социологија важна за домаћу социологију кроз дискурс значаја његове социологије за утемељење историјске социологије у нас. Речено не значи да би требало ићи у крајност, заговарати став да би се Косићев рад рецимо могао пронаћи на списку литературе испита из историјске социологије. Напросто, то није реално, али је прихватљиво у грубом осврту на стање, сторију и зачетке ове дисциплине у Србији, бити свестан доприноса Мирка Косића овој дисциплини код нас. То, примерице, чини Слободан Антонић у свом делу *Izazovi istorijske sociologije* (1995).¹²⁶ Штавише, он пише да тада међу домаћим социолозима Тодор Куљић употребљава термин историјска социологија, али да се тај термин у нашој социологији јављао још пре Другог светског рата у Косићевом делу *Увод у општу социологију* (1934). Због свега реченог је јасно да би потврдан одговор на другу хипотезу овог рада имао смисла. Штавише, због свега реченог, међу првим асоцијацијама које се тичу имена Мирка Косића и његовог

---

¹²⁶ Ова књига представља неизмењено штиво докторске тезе коју је Слободан Антонић одбранио 31. марта 1995. године на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду.

социолошког дела би могле да буду оне које се односе на ову посебну социолошку дисциплину, односно на историјску социологију.

Генерално, Косић је дао значајан допринос у етаблирању посебних социолошке дисциплине о којој је било речи у овом делу поглавља рада. Мада овакав налаз слуги закључак поглавља рада, неодмерено би било већ сада судити о судбини хипотезе рада. У том погледу треба пратити и резултате до којих ће се доћи анализом Косићевог значаја у области социологије села, односно политичке социологије. За аутора чији се први уџбеник социологије у нас зове *Увод у општу социологију* (1934) занимљиво је видети да ли уопште постоји прича о којој посебној социолошкој дисциплини. .

5.2 Допринос Мирка М. Косића социологији села

Социологија села представља још једну од социолошких дисциплина у којој Мирко М. Косић оставља свој значајан мисаони траг. „Будући да је новонастала држава била претежно аграрна земља, са огромним бројем становника који су живели на селу и од пољопривреде (и ту се јавља значајна разлика између појединих делова земље), проблем пољопривредне производње (у супротности са индустријским), као и аграрне пренасељености, није силазио са дневног реда. Сматрајући да социологија може да помогне указивањем на средства и начине да се криза превазиђе и да Југославија крене путем модерних европских држава, Косић се селом и аграром бавио у неколико својих студија *Основи економне политике*, књига I, „Село као предмет научног проучавања“... (Петровић, 1996: 7). Заправо, на овом месту се зорно јасно види како биографија има рефлексију на библиографију и изједначава се са њом.

Више од тога, и кроз делатност у овој посебној социологији се да препознати злосрећно правило по нашу социологију кроз однос према првом српском социологу. Примерице, може то да буде један новији наслов или дело Срђана Шљукића и Дејана Јанковића *Село у социолошком огледалу* (2015). Аутори овог дела на 308 страна нити једном не помињу Косићево име, напротив, он не постоји. С друге стране, може се узети нешто хронолошки старији пример *Sociološkog rečnika* (2007) који су приредили Марија Богдановић и Аљоша Мимица. Конкретније, овде се има у виду одредница социологија села коју је сачинио Милован Митровић. Он као претече ове дисциплине у нас наводи Вука Караџића, Светозара Марковића, Стојана Новаковића, Валтазара Богишића, Јована Ердџановића, Тихомира Ђорђевића, Михаила Аврамовића, Драгољуба Јовановића. „Својеврсну синтезу ове етносоциолошке традиције чине

радови Сретена Вукосављевића (1881–1960),¹²⁷ истинског оснивача наше социологије села, који је од 1938. до 1941. године први предавао руралну социологију на Правном факултету у Београду. Његов следбеник Цветко Костић почиње 1961. да предаје социологију села на Филозофском факултету у Београду, а Радомир Лукић, посредством Одбора за село САНУ, скреће пажњу шире јавности на развојне проблеме српског села“ (Митровић, 2007: 567).¹²⁸ Разуме се, ништа од наведеног није нетачно, али остаје упитно где је име Мирка М. Косића у галерији, неспорно је, великих имена у сторији домаће социологије села. Сличне су околности и у поглављу Митровићеве књиге *Социологија села* (1998), у поглављу „Претече и оснивачи наше социологије и социологије села.“ Изостанак Косићевог имена се чини већим на овом месту, јер није реч тек о једној лексиконској одредници, већ о релевантном уџбенику социологије села код нас, о поглављу у којем сам аутор вели следеће: „На овај начин наша социологија села непосредно се повезује са нашом етносоциологијом (социологијом традиционалног српског друштва). Као таква се и приказује, почев од њеног првог претече Вука Караџића, па преко читаве плејаде умних људи и народних прегаоца на једној континуираној културно-историјској вертикали у коју је уграђено свестрано деловање Светозара Марковића, научни пројекти Стојана Новаковића и Валтазара Богишића, капитално дело Јована Цвијића и изузетни доприноси многих других попут Јована Ердељановића, Веселина Чајкановића, Тихомира Ђорђевића, Михајла

---

¹²⁷ Како ће у сумарном делу рада бити наведени текстови из одељка о великанима и прегаоцима домаће социологије, текстови који се односе на прву генерацију социолога у нас (Кулјић, 2009: 153). Текст са сајта ССД-а који се односи на Сретена Вукосављевића бих и због поређења великана социологије у нас и Косићевог научног значаја његовог социолошког дела навео на овом месту. Осим тога, и на првом месту, садржај посвећен Сретену Вукосављевићу ће служити и као поређење, односно као огледало Косићевим доприносима социологији села.

„Сретен Вукосављевић (Пријеполје, 1881 – Ровињ, 1960), учитељ, активни учесник оба светска рата, између оба светска рата два пута биран за народног посланика, повереник и државни подсекретар за аграрну реформу (до 1925, када је пензионисан). У рату именован за председника тзв. Земаљског антифашистичког већа ослобођења Санака (ЗАВНОС, 1943), министар у Шубашићевој влади (1944) и министар за аграрну реформу и колонизацију у Титовој влади (1945). Носилац више одликовања и признања.

Вукосављевић је утемељивач социологије села у Србији. Као сеоски учитељ уочи и након Првог светског рата, активан у покрету интелектуалаца који су истраживали српско село. Написао преко 200 чланака у „Правди“ и „Политици“ (1933–1941) о животу на селу (чији је избор од 59 чланака постхумно објављен као *Писма са села*, 192. На предлог Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића и Михаила Константиновића изабран за „хонорарног наставника за социологију“, (пре свега за социологију села) на Правном факултету у Београду (1939). После је постао редовни професор на Катедри за историју државе и права Правног факултета у Београду. Уочи Другог светског рата започео је рад на широко посвећеном друштвеном животу српског села. Рад на овом капиталном делу знатно је ометан пошто му је у Другом светском рату пропала обимна грађа. Ипак, 1935. изашао је први том (Организовање сељачке земљишне својине), а 1963. други том (Социологија становања). Раздвојио је социологију села од етнографије, историје, антропогеографије, поставивши темеље научне терминологије, класификације и методе.

¹²⁸ Наведено према *Sociološki rečnik* (2007), (Mimica, Bogdanović), Beograd: ZUNS.

Аврамовића, Драгољуба Јовановића, Сретена Вукосављевића и других који су их на овај начин следили“ (Митровић, 1998: 59) .

Доприноса Мирка М. Косића нема нити међу „доприносима многих других“, а ни међу доприносима „других“¹²⁹ који су их на свој начин следили. Ипак, тешко би било изводити Митровићев сумаран закључак према Косићевом прилогу социолошког проучавања села на основу одсуства Косићевог имена. Наиме, на концу овог дела аутор наводи одабрану литературу. У оквиру ње се наводе књиге на српском језику, најважнија методолошка упутства, најважнији часописи и књиге на страним језицима. Изузетак од овог правила не представља ни књига Зинаиде Голенкове *Прилог историји Југословенске социологије* (2022).¹³⁰ Мада ауторка налази за сходно да помене Мирка М. Косића, те да освенчи главне карактеристике његовог социолошког стваралаштва,¹³¹ с друге стране, у трећем поглављу књиге „Социолошке дисциплине“ у којем пише о социологији села, она не помиње Косићеве доприносе овој дисциплини. „У области социологије села, радили су, и раде, Цветко Костић, Петар Марковић, Вељко Цвјетичанин, Едхем Дилић, Светозар Ливада, Владо Пуљиз, Алија Хоџић и други“ (Голенкова, 2022: 177)¹³². Јасно је да ауторка не помиње Мирка Косића. Да ли је, пак, било основа да буде другачије?

Наиме, међу најпознатијим методолошким упутствима се наводи Косићево дело *Социографска упутства за испитивање села* која су објављена у Новом Саду 1922. године. Сматрам да се својеврсна увертира у ово Косићево дело може пратити од првог броја часописа *Друштвени живот* из 1920. године у којем се појављује прилог под насловом „Социографија: потреба, настанак и задаће“.

---

¹²⁹ Међу осталим именима која су поменута, нарочито треба навести име Цветка Костића (1912–1984) који је међу најзаслужнијима за успон и афирмацију социологије села у српској средини. Он је први професор социологије села и града на студијској Групи за социологију на Филозофском факултету у Београду. Славољуб Дубић се наводи као аутор уџбеника социологије села непосредно пред Други светски рат. Стипе Шувар се помиње као професор за социологију насеља (села и града) на Филозофском факултету у Загребу. Напросто, Милован Митровић у уџбенику наводи и имена и доприносе: Ђуре Стевановића, Светозара Ливаде, Влада Пуљиза, Едхема Дилића, Руже Фирст-Дилић, Петра Марковића, Војина Радомировића, Младена Стојанова, Војислава Ђурића, Борислава Димковића, Ивана Цифрића. Поменута је галерија имена која показује колико се суверено Милован Митровић кретао социологијом села, те се упит изостанка Косићевог имена у том контексту чини израженијим.

¹³⁰ Реч је о преводу књиге Зинаиде Голенкове са руског језика на српски језик у едицији ССД-а.

¹³¹ Голенкова, 2022: 29 – 31.

¹³² Ауторка за превод књиге 2022. године вели да је књига објављена пре скоро четрдесет година у Москви, те да је у то време била одраз историје социолошке мисли у ондашњој Југославији.

Најпосле, а нипошто на крају по значају, не би требало губити из вида ни предавања Мирка М. Косића, предавања¹³³ која је одржао на Коларчевом народном универзитету о „Селу и сељаку“¹³⁴ с гледишта социологије. Штавише, то је било прво предавање новог циклуса који Друштво за правну филозофију и социологију посвећује социологији села. Главне области које су обележиле ово предавање су:

1. Село као заједница живота („Шта је село?“);
2. Социјални односи и процеси на селу (породица, суседство, групе, сарадња и сукоби);
3. Положај сељаштва у капиталистичком друштву, његов однос према својини и раду.

Изузетак од ове неславне правилности игнорисања Косићевог социолошког доприноса социологији села у домаћој социологији, уопште изузетак од остракизовања Косићевог дела, представља дипломски рад Јелене Петровић (1996). Сматрам да су њене речи апологија бављења овом темом у дисертацији, обавеза потпунијег разматрања социолошког дела Мирка М. Косића. „Будући да је новонастала држава била претежно аграрна земља, са огромним бројем становника који су живели на селу и од пољопривреде (и ту се јавља знатна разлика између појединих делова земље), проблем пољопривредне производње (у супротности са индустријском), као и аграрне пренасељености, није силазио са дневног реда“ (Петровић). Навод представља објашњење због чега Косић не користи парадигму града, парадигму коју је први почео да користи још Макс Вебер 1909. године када је почео да се бави *Типологијом града*¹³⁵ (Пушић, 2014: 16). Но, овде је по среди питање Косићевог занимања за социологију села, а сматрајући да социологија може да помогне указивањем на средства и начине да се поменута криза превазиђе, и да Југославија крене путем модерних држава, Косић се селом и аграром бавио у неколико својих дела од којих треба поменути: *Основи економне политике*, књига I, „Село као предмет научног проучавања.“ Сматрајући да

---

¹³³ Податак о овом предавању је пронађен у извештају новина чије име није сачувано.

¹³⁴ Поменуто, али ниједно друго Косићево предавање на Коларчевом народном универзитету, а као што је речено, данас не постоји, а не постоји нити траг о било ком Косићевом предавању.

¹³⁵ Веберов спис *Привреда и друштво* постхумно је објављен 1920–1921. године. Међународно социолошко удружење је ово дело 1998. године прогласило за најважнију социолошку књигу објављену у 20. веку (Молнар, 2014: 11). Такође, у предговору дела *Држава – рационална установа државе и модерне политичке партије и парламенти* Александар Молнар говори како су Хорст Бајер, М. Рајнер Лепсиус, Волфганг Ј. Момзен, Волфганг Шлуктер уредници критичког издања Веберових *Сабраних дела*. Једно од њих је *Град (Die Stadt)*. У њему је наведено како је Вебер *Типологијом града* почео да се бави поменуто 1909. године.

проблем аграра не може да се реши док се детаљно не упозна и расветли право чињенично стање, сам је направио „Напутак за социографско испитивање села“, до танчина разрађено упутство о анкетном испитивању сеоског живота код нас, у свим његовим видовима.

Интелектуално поштење налаже да се не апстарахује занемаривање Косићевог имена у дискурсу приче о повесници развоја ове дисциплине у нас, али с друге стране да се настоји забележити сваки траг Косићевог занимања за тему социологије села. Нарочиту пажњу треба посветити речима Јелене Петровић, али нипошто не би требало игнорисати појаву зборника радова *Мирко М. Косић – личност и дело* (2013). Штавише, овде је најпре потребно имати у виду рад Бошка Мијатовића „Економске идеје Мирка М. Косића“ и рад Александра Гордића „Мирко М. Косић као социолог и економиста села“. Намеран сам да остатак излагања на ову тему буде својеврсни амалгам анализе не/реченог и написаног од стране Мирка М. Косића када је реч о социологији села у нас. Претпоставка је да он није најзначајнији за етаблирање ове социолошке дисциплине у нас, али да је његов прилог значајан, то је неспорно.

Вреди обратити пажњу и на први професионални социолошки часопис у нас, већ поменут у овом поглављу рада, чији је покретач и уредник Мирко Косић. На овом месту би требало издвојити два Косићева рада:

- 1) „Задаци наше аграрне¹³⁶ политике и специјални аграрни кредити“, бр. 2(1930), стр. 37–44;

Дакле, Косић у овом раду не говори директно о селу и социологији села, али занимање за њих индиректно постоји кроз овај Косићев прилог о којем сведочанство пружа Бојана Вукотић пишући о њему у свом раду „Мирко М. Косић као уредник и сарадник листа *Друштвени живот*“. Између подужега навода и репетиције секундарног извора, бирам прву могућност. „Косић најпре овде објашњава проблем аграрног кредита и његов значај, али и ризик коришћења кредита. Затим пише о аграрној реформи у Србији и кризи производње као последици аграрне кризе која је отпочела 1920. године у САД-у. Предлаже програме унапређења квалитета аграрних производа: Косић оштро критикује задругарство као „нездраво“: „многа је било нереда и

---

¹³⁶ Аграр, -ара м, лат. 1. *Пољопривреда; све оно што се односи на земљу и пољопривреду (земљишни односи, земљишне реформе и др.)*. 2. *Земљишни посед*. Посматрајући етимолошко значење овог појма конотације су експлицитно јасне, социолошки речено, то су друштвено-просторне групе. Најпре то јесте село.

лакомислености у појединим савезима, често се сматра да већ постоји и ради „задруга“ када се искупи и потпише гомила људи који би примили пара на зајам. Свест о томе да је задругарство организација самопомоћи није још довољно ухватила корена. Међутим, једино задруге и њихови савези могу успешно уопчати мале поседнике у новчано тржиште, једино оне би могле бити спроводници и за кредитну политику великих специјалних новчаних установа. (...) Једино задруге могу оспособити производе малог поседника за успешну борбу на великим тржиштима: оне могу стандардизовати производе, кредитовати земљораднике да могу уновчавање производа расподелити, дакле, не уновчити их одмах у великим количинама после жетве. Има грана малопоседничке аграрне производње које уопште не могу постати рентабилне без задружног уновчавања: виноградарство, млекарство, воћарство (...)“¹³⁷ (Вукотић, 2013: 340). Косић дакле, поред осталог, увиђа значај и друштвену улогу задругарства. Промисљајући темат задругарства у социологији, мисаони путеви су ме находили социологији села као социолошкој дисциплини.

Референтни оквир сам пронашао у штиву Милована Митровића или у његовој *Социологији села* (1998). У одељку о претечама и оснивачима наше социологије и социологије села је у том контексту упадљива прича о социологији задругарства Михајла Аврамовића (1864–1945). Митровић истиче да се Михајло Аврамовић залагао за научни приступ задругарству, те да је определио његово социолошко финансирање (Митровић, 1998: 117).

„Говорећи о друштвеној улози задругарства, он истиче следеће његове циљеве и функције, одређује друштвене претпоставке и његов друштвени домаћај: `Задругарство је само онај облик удружених напора или удруженог рада који штити неки интерес својих чланова, али који у исто време не штити никога, дакле, ни оне који су ван тога круга`¹³⁸“ (Митровић, 1998: 117–118). У наставку Митровић вели како је са становишта социологије значајан Аврамовићев рад *Шта је то село?* (1929) у којем он дефинише село. Разуме се, са становишта социологије села није безначајно ни Аврамовићево залагање за научни приступ задругарству, уосталом, конкретна прича не би била део материјала приложеног финансирању социологије, односно социологије села у нас. С друге стране, не видим да би Косић представљао озбиљног такмаца Михајлу

¹³⁷ Мирко Косић, „Задаци наше аграрне политике и специјални аграрни кредит“, *Друштвени живот*, бр. 2/1930, стр. 30.

¹³⁸ М. Аврамовић, *СОЦИЈАЛНЕ ФУНКЦИЈЕ ЗАДРУГАРСТВА*, Београд 1938. (прештампано из *Правне мисли*, 1938).

Аврамовићу у овом контексту. Мада је реч о Косићевом савременику, име Мирка Косића није ни поменуто у поглављу Митровићевог уџбеника, надаље није било реално да се Косић доводи у било какву везу са задругарством и са социологијом села у нас. Но, ако је негде била прилика да се то учини, то су ово место и овај рад.

2) „Трзавице у аграру“, бр. 1/1930, стр. 43–45.

Овај прилог је потписан иницијалом „К“. Доследно претходном одабиру, и овом приликом бих се послужио потпуним, мада краћим наводом који бих коментарисао. „Овај рад се бави аграрном кризом 1929. године, па може бити да је такође Косићев. Упоредјујући аграрну политику у СССР-у и Западној Европи, аутор изводи закључак о „далеко слабијем осећању повезаности руског сељака са земљом и поседом него ли код западноевропског сељака“ (Косић, 1930: 43).¹³⁹ Даље Косић детаљно описује облике колективног газдинства у СССР-у: заједничко земљишно газдинство у СССР-у: заједничко земљишно газдинство, картели, комуне“ (Вукотић, 2013: 342). Претпостављам да је ово уистину Косићев рад. Претпоставку базирам на чињеници да би се Косић свакако бавио актуелном темом, не потцењујући питање аграра и аграрне реформе.

Дакле, поменути радови Мирка Косића доносе актуалне теме и занимање за питања која се, грубо узев, баве социологијом села. На тону приче и питања о аграру који у крајњој инстанци у Косићевом делу конотирају феномен социологије села, усредредио бих се на Косићеву економску монографију *Основи економне политике* (1925). Поменути део није какав делић, већ је реч о најобимнијем делу монографије из 1925. године у којој је $\frac{3}{4}$ књиге посвећено аграрној политици. Наиме, када се ови релативни бројеви претворе у апсолутне бројеве, аутор је у том делу од 8. до 411. стране, заправо, од 125. до 411. стране писао о аграрној политици (Косић, 1925: 3–411). Најзначајнију везу, испреплетаност аграрне политике са социологијом села Косић декларативно износи, али када је реч о овој књизи из 1925. године, књизи посвећеној овој проблематици, Косић ипак не нуди неку заокругљену, целовитију концепцију (Гордић, 2013: 229). Сматрам да је Гордић превише очекивао од Косића. С ове временске дистанце је јасно колико се социологија села налази тек у иницијалној фази свог настанка, свог зрења, јасно је и да је у том смислу деформисан и да је врло социологизован садржај књиге чија насловна страна недвосмислено упућује на економију као област којој је намењена. Било би ефектно на овом месту подсетити да је

---

¹³⁹ К. , „Трзавице у аграру“, *Друштвени живот*, бр. 1/1930, стр. 43.

ова књига настала у години када је изабран за редовног професора националне економије на Правном факултету у Суботици, односно за наставу економских предмета које је држао на факултетима у Суботици и Љубљани.

Дакле, сматрам да се овом делу из области економије пре или једнако може замерити одсуство економије и економског приступа него обратно. Парадоксално, то потврђује и сам Александар Гордић. „Чак је и поменута књига у највећој мери испуњена садржајима технике, географије, историје и економске пољопривреде, док се сразмерно мало говори о типичним примерима аграрне политике (правним, административним, економским, монетарно-финансијским, техничким, образовним итд.)“ (Гордић, 2013: 229). Сем тога, сама књига је пуна социолошких екскурзија које нису стриктно везане за економију (Мијатовић, 2013: 276). У констелацији наведених аргумената је најинтересантније како је Гордић насловио овај рад. Мада у њему аутор говори пишући о социографији, социологији и социологији села, рад је насловљен као „Мирко М. Косић као социолог и економиста села“ (Гордић, 2013: 216–249).

Утисак је да су ово апорије пред којима се налази свако ко први долази у сусрет с проблематиком која се односи на Косићев социолошки ангажман. У галерији његових занимања, у покушају да се ствари назову правим именом, тешко је налазити права вербална решења у амбијенту када аутор пишући о економским темама користи социолошке наочаре. Приде, то чини на једном врло ровитом терену на којем се социологија налази на првим корацима своје академске институционализације. Стога је трећим поглављем рада директно разматрана једна од хипотеза ове дисертације, хипотеза која се индиректно провлачи и кроз поглавље овог рада.

Тему коју Александар Гордић провлачи кроз свој рад сам настојао да компарирам са уџбеником Милована Митровића *Социологија села* (1998). Како је научни рад неупоредив са академским уџбеником, настојао сам да направим аналогију са Косићевим делом *Основи економије* (1925). Заправо, $\frac{3}{4}$ Косићевог рада се еластично схваћено односе на питања која се тичу пољопривреде, односно села. Митровићев уџбеник се, пак, по својој вокацији наслова се односи на социологију села. Међутим, он од четири поглавља¹⁴⁰ свог рада у једном од њих помиње аграрне промене, сељачку економију и промене аграрне структуре *etc.* И нигде се у наведеним поглављима не

---

¹⁴⁰ Реч је о следећим поглављима уџбеника: I) Настанак, развој и проблеми социологије села; II) Претече и оснивачи социологије села; III) Претече и оснивачи наше социологије и социологије села; IV) Промене аграрне и руралне структуре; V) Рурална социјална структура и њене промене.

помиње Мирко М. Косић. Сматрам да због свега реченог и што ће се рећи у овом поглављу, Косић заслужује да буде један од теоретичара чији ће траг у повесници историје социологије бити помињан у вези са социологијом села.

Пажњу поред осталог треба посветити једном од поглавља *Проблема савремене социологије*, а то је нешто што помиње и Јелена Петровић као прилог Косићевом занимању за социологију села, то је поглавље „Село као предмет научног проучавања“ (118–130 страна). Да би се разумео значај који Косић придаје овој теми, није згорег у макар грубим потезима нагласити да су у њој обрађена основна питања конституисања социологије (предмет и метод социологије, однос према сродним дисциплинама, праву, политици, социјалној филозофији, филозофији историје), али и стање социолошких студија код Југословена, проблему вођства, социографији, али је посебна пажња посвећена и социолошком проучавању села. Дакле, реч је о теми која је у фокусу социолошких занимања нашег социолога.

Шта је обележило поменуто поглавље? Најпре, Косић говори да се проучавањем села бави велики број наука, те да постоје и посебне научне дисциплине које се баве искључиво селом, што потврђује огромна литература на страним језицима (Косић, 1934: 118). Разумљиво, Косић у раду настоји да одреди појам села. У том смислу разликује два облика насеља, те у покушају одређења села говори о граду. Утисак је да је према Мирку Косићу тешко говорити идеално типски о селу и граду. На концу поређења ова два облика насеља, он примећује: „Напоследку, многи градови су постали из једног или више села; у прелазној фази развоја¹⁴¹ имамо оне мешовите типове насеља...“ (Косић, 1934: 121). То је оно што би се у наративу дисциплина које се баве проучавањем простора могло назвати рурал-урбан континуумом. Књига у којој се овај текст појављује је рађена без нарочитог напора Мирка М. Косића да објављене текстове повеже у целину. „Текстови су „механички“ стављени у једне корице, без неопходних података о ранијем објављивању“ (Тркуља, 2013: 51). Утисак је да и овај прилог носи наведене карактеристике целог дела *Проблеми савремена социологије* (1934).

Међутим, не би требало губити из вида да овде није посредни какав рад посвећен социологији села. Не, одељак овог поглавља је усредсређен уопште на научно

---

¹⁴¹ У појединим културним круговима (нпр. у јелинско-античком, у Хендостану и Туркестану) у историјским периодима (у раном Средњем веку у Западној, Средњој и Јужној Европи) вароши су имале претежно аграрно становништво, тако да је једина разлика према сеоским насељима у утврђености насеља за сврхе одбране. Отуда ова дефиниција (Маурера) „варош је утврђено село“.

проучавање села, а то потврђује и конкретно и наслов поглавља „Село као предмет научног проучавања“. Међу бројним наукама које се занимају за феномен села Косић помиње демографију, социјалну биологију, антропогеографију... У САД је конституисана једна специјална социјална дисциплина чији је искључив предмет проучавања село и Америчко социолошко друштво, а које први пут посвећује више пажње проблему који се свесно етикетира поменутиим називом (Косић, 1921: 124). Надаље, Косић у свом раду изештава о брзини конституисања руралне социологије у САД.¹⁴² Наиме, она је за једва једну деценију постала предмет наставе у преко 500 високих и виших школа у Сједињеним Државама (Косић, 1921: 125). Наш социолог обавештава да се социологија села у том тренутку ради озбиљно и у Енглеској (група Geddes – а око *Sociological Review*) и у Немачкој (види *Das Dorf als soziales Gebilde*, издање L. V. Wiese-а 1928), а делимично и у Француској, Чехословачкој и Јапану). Напоследку, Косић помиње да и код нас социологија села почиње озбиљно да се ради. „У Војводини је од 1900. године неких девет монографија у појединим српско-православним парохијама Баната, Бачке и Срема.“¹⁴³ Прва и најужорнија била је она о Инђији од Радослава Марковића (Косић, 1934:127)¹⁴⁴. Но, главно што је Косић приметио јесте оно што је особито истакао, речју, да би се та издања вршила с више стручности и систематичности, израђена су у овом одељку већ поменута *Социографска упутства за испитивање села* (1922). Уопште, причу о социографији, те и њеном значењу у том смислу излаже и Бојана Вукотић пишући како Мирко Косић у првом броју 1920. године говори о новој дескриптивној науци, у прилогу под насловом „Социографија: потреба, постанак и задаће.“ Мада овај прилог не може и не би требало да замени разматрања која се односе на *Социографска упутства за испитивање села* (1922), навод наше социолошкиње представља узорну увертуру у стицање увида шта је Косић учинио *Социографским упутствима за испитивање села* (1922).

„Исцрпна индукција, објективно оцртавање социалних питања и појава „нормалног“ и „патолошког“ карактера, то је задатак опште социографије. Такове израђене снимке социалних стања малих па и најмањих јединица: села, среза, краја, покрајине... обрадиће стручни социолози прво монографијски, посебице за сваку културну скупину, а после ће на свим тим монографијама засновати општу социологију

¹⁴² Косић у фусноти свог дела пишући о конституисању ове дисциплине реферише на: С. R. Hoffer, „The Development of Rural Sociology“ у *Amer. Journ. of Sociology*. 1926 July, p. 98.

¹⁴³ Види Н. Радојчић, „О проучавању села у Војводини“, *Гласник географског друштва*, Београд, св. 5. 1921, стр. 222–230.

¹⁴⁴ Друго издање *Инђије* (изд. Матица Српска, 1923) рађено је више социографски но прво (1900).

савремене културе где ће показати развојне тенденције садашњице и тежити да прозру контуре културних облика и појава будућности“ (Косић, 1920: 29).¹⁴⁵ На тај начин социографија најпре служи социологији као „архива чињеница“, али она, осим тога, може да буде „извор спознања свију недостатака, зала своје заједице, те и мера којима ћемо их сузбијати, уништавати и поништити“ (Косић, 1920: 29).¹⁴⁶ Залаже се за избегавање уношења субјективних назора, жеља и оцена: „Где имамо тачних и објективних снимака нашег стања и појава у нашем друштву нестаће све више партијског извртања, „фарбања“ чињеница, друштвеног опсенарства па и добронамерног (али ништа мање кобног) лагања самог себе, тиме ће се поправити и групни морал и саме наше национално-културне заједнице.“ (Косић, 1920: 29)¹⁴⁷

Када се и непосредно ступи у контакт са овим делом, долази се до налаза и смерница које би требало навести. Наиме, Косић у уводу истиче неопходност да се научно истражује популација пре имплементирања политике која се односи на популацију, а сељаштво је у овом случају најдоминантнији слој. Косић каже да је своје упуте базирао на америчким моделима, хвалећи се притом високим нивоом развоја социологије села у Сједињеним Државама као и немачким и мађарским искуствима која се примењују на њих.

Подаци који су укључени у напуте ваља да буду прикупљени социографијом. То су општи подаци о селу – величина, место, име, власништво над земљом, пољопривредни методи, технике, те економске праксе и организација рада породичног домаћинства, везе природних и тржишних пракси, постојање непољопривредних занимања и услуга, продавница и кафана, становање – врсте и квалитет, опреме, брачних пракси, односа између полова, положаја жена, удварања, подизања деце у заједници, проституције и бордела, односа између мушкарца и жена (чак и оним што се сматра лепотом), образовања, чак и односа према несрпским сељацима и свим оним обичајима и праксама који су се променили у последњих двадесет година, здравље, медицина, алкохолизам и културне праксе читања и певања, друштвеног живота, солидарности и кохезије, конфликта и препирања, ауторитета, етнички мешаних бракова и њиховог статуса, културних пракси у оквиру таквих бракова као што је то језик и међуетничке солидарности наспрам других група, културни трансфери и

---

¹⁴⁵ Мирко Косић, „Социографија: потребе, постанак и задаће“, *Друштвени живот*, бр. 1/1920, стр. 29.

¹⁴⁶ *Исто*, стр. 31.

¹⁴⁷ *Исто*, стр. 31.

међугрупна позајмљивања, односи према установама и правосудни органи, школи и професијама, друштвеној стратификацији и дифернцијалном статусу и друштвеном угледу, миграцији и додатној миграцији из региона, емиграцији ка градовима и повратницима из Америке, ефектима рата.

Макар овакав сажетак његовог дела говори о скрупулозности и миуциозности приступа који је доследно социолошки, који је значајан по етаблирање социологије села као посебне социолошке дисциплине. Уколико се наведено из *Социографских упутстава за испитивање села* (1922) компарира са садржајем универзитетског уџбеника из социологије села, неће се приметити велике дискрепанце (Митровић, 1998: 6–8). Штавише, етос тема које Косић обрађује и њихов наратив су достојно и доследно социолошки, прате једну линију која ни по чему не може Косића инкриминисати као каквог фашисту или расисту у повоју, нити се он у коначници може сматрати човеком предиспонираним за какве злочине.

Наведене речи ласкају епистемолошким принципима науке, научном приступу проучавању села, најпосле, афирмацији социологије села као посебне социолошке дисциплине на домаћем поднебљу. Косићев огроман прилог етаблирању социологије села не сме да занемари име Валтазара Богишића који је поставио солидне темеље нашој социологији села. „Грађа коју је сакупио омогућује поуздану реконструкцију традиционалног и патријархалног села, породице и сељачког друштва уопште „на словенском југу“. По начину на који је приступио селу, Богишић је био не само на нивоу светске науке, него је у много чему предњачио у односу на све друго“ (Митровић, 1998: 80). Валтазар Богишић је пре но што је написао оригинални *Имовински законик Црне Горе* оставио свестрана (научна) социолошка истраживања, која су се односила поред породице и на село. Будући да се овде макар на пасиван у овом контексту компарирају Богишић и Косић, не било згорег уважити следећи навод којим се истиче како кроз *Социографска упутства* долази до изражаја Косићева усмереност на стриктно за социолошку проблематику, односно виђење свеукупне друштвене структуре. „За разлику од (Богишићевих, правно – историјских), Цвијићевих и Ердељановићевих упутстава, (разумљиво) претежно оријентисаних етнографски, Косићеве смернице за испитивање друштвених појава на терену управљене су на стриктно социолошку проблематику, попут породичног живота, унутрашњих односа у селу, сеоских вођа/ауторитета, унутарње солидарности. Из овога је уочљиво да се он (без обзира на уважавање тековина домаћих аутора) не може сматрати њиховим

директним следбеником, него да је покренуо нову линију истраживања, или, како се данас каже, нову „истраживачку традицију“, која, услед предратних околности, ратне катаклизме и послератне искључивости (чак одијума према социологији као науци, која је „ерзацована“ историским материјализмом) није имала директних настављача, бар не до најскоријих времена“ (Гордић, 2013; 224). Поменути навод као да представља својеврсну варијацију коју сам малочас условно означио сажетком који сам изложио, а до кога сам дошао читајући Косићева социографска упутства. Штавише, предност наведеног видим у јасним препознавању и истицању социолошког у Косићевим упутствима, дела драматично важног у његовој заоставштини прилога социологији села као социолошкој дисциплини.

Социологија села стога и данас може да има немали значај не само у изради закона. Имплицитно, речено упућује на важност Косићевих речи које су виделе узор не само у Србији, већ је афирмација домаће социологије села била загледана на тренд који Косић препознаје у Америци и у Европи. Социографско проучавање села у Косићевом случају на неки начин јесте импорт који потврђује навод његових речи. „Већ за неколико деценија социографског проучавања села и аграрног живља у Америци и Европи, било у оквиру „руралне социологије“, било на основу Ле Плеове монографске „социјалне науке“, било уметничко интуитивним сагледавањем сеоске заједнице и сељачке судбине (од Рилових есеја у *Land und Leut* до Рајмонтових *Сељака* – да и не идемо до Христијана Гарвеа, есеја о карактеру сељака под властелинском влашћу из 1786), нагомилана је на разним језицима толика грађа за познавање прилика сељаштва, да се данас већ с успехом приступа изради психолошке типологије сељака“ (Косић, 1934: 127). На таласу успона таквог социографског проучавања сељаштва се да препознати и занимање Мирка М. Косића које је резултирало израдом Косићевих *Социографских упутстава за испитивање села* (1922).

На том трагу се ваља вратити поменутом раду Александра Гордића. Реч је о делу које се зове, вреди подсетити „Мирко М. Косић као социолог и економиста села“ (216–248). У поменутом раду се не бих бавио поглављима „Особеност Косићеве појаве“, „Предмет социологије“, „Политичко деловање“ – социолог у бурном времену и „Савременост и актуелност Косићеве појаве“, већ бих пажњу усредсредео на поглавља која представљају наставак контекстуалне везе с претходном причом. Овде мислим на „Социографију и социологију села“. Гордић с правом констатује да је настојање Косића

ка поднасловом обухваћеним намерама дериват емпиристичке концепције социологије (Гордић, 2013: 222).

Искуљење за недостатак који условљава нежељењу испразност, Косић покушава да надомести успостављањем социографије. О њој је било више пута говора у овом поглављу рада. Било је говора о *Социографским упутствима за испитивање села* (1922), цитиране су речи Бојане Вукотић, писање самог Мирка Косића. У прилогу за први број часописа *Друштвени живот*, сам Косић је говорио о социографији у поглављу *Савремених проблема социологије* (1934), конкретније у поглављу „Село као предмет научног проучавања“. Јасно је да се све у вези с Косићевом социологијом села кристалише око појма социографије. Исто потврђује и Александар Гордић под насловом свог рада, штавише, упућивањем на чланак „Социографија“ изворно објављеног 1920. године, а за потребе овог рада доступног у *Проблемима савремене социологије* (1934, 143–156). Потреба за емпиристички настројеном друштвеном науком, односно таквом социологијом се некако осећала од уводних речи поглавља које је Косићево дело. „Прве истинске, тј. емпиричке науке биле су природне науке и требало је веома много времена да би човек почео и себе и своју заједницу, своје облике живота да проматра научно. Једва да је неких сто година како је шири круг људи постао свестан потребе и могућности научног испитивања људског друштвеног живота и садржине му: културе човека“ (Косић, 1934: 43). Како социографија представља централну осу у виђењу социологије села од стране Мирка Косића, он је настојао да је омеђи у односу на антропогеографију, етнологију, аграрну историју, те је у том смислу изградио и своје виђење социологије села чији је првенствени задатак систематизовање прикупљених чињеница. Заправо, могло би да се каже да као главне актуелне теме Косић издваја: однос села и града, бекство са села, преображај сеоског живота, прелаз на тржишну привреду, састав сељачког духа или типологију менталитета. Раније су наведени подаци које примећује Косић, а који се тичу броја и структуре школских установа у САД на којима је почела да се изучава социологија села као дисциплина, али не пропуштајући да наведе и прве кораке у Србији.

У таквом контексту би ваљало трагати за Косићевим доприносима развоју ове социолошке дисциплине у нас. Речено слути на претпоставку изнету у овом одељку да Косић неспорно јесте један од важних домаћих социолога села, али не и наш најважнији социолог села илити њен утемељивач. Чињеница је, пак, да он јесте један од важнијих социолога у нас за фундирање социологије села и да је као ретко ко од

домаћих социолога занемарен кроз апстраховање његовог доприноса овој дисциплини. Поред осталог, трагом изузетака који су у домаћем социолошком еснафу примећивали појавност његових доприноса на овом плану, настала је прича о овом делу поглавља рада. У коначници, он афирмише другу хипотезу овог рада на начин да је својим доприносима у области социологије села Косић важан социолог у повесници домаће социологије. Остаје да се види какав ће да буде коначан одговор када је у питању однос овог рада у односу на другу хипотезу рада.

5.3 Политичка социологија и Мирко М. Косић

Мада је у току рада на тренутке било речи о Косићевом стваралаштву на немачком језику, ово поглавље представља почетак приче о Косићевом социолошком делу на немачком говорном подручју, иако наслов одељка рада не оставља такав утисак. Године 1951. у зборнику *Soziologische Farschung in Userer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*, у издању *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* из Визбадена, објављује прилог „Politische Soziologie“. Пре разматрања овог рада (171–186) би требало нагласити да хронолошки посматрано рад припада периоду Косићевог живота који је провео у емиграцији (1945–1956) или ономе што је у раду већ наведено као социолошко стваралаштво позног Косића. Ипак, Косић је на немачком језику писао и знатно раније. Треба подсетити да докторску дисертацију *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschraenkung* (Социолошке основе ограничења рађања) брани још 1917. године на Универзитету у Цириху. Због чега увертуру о стваралаштву на немачком говорном подручју представља рад из 1951. године? Утисак је да нити један од његових радова на немачком језику тако експлицитно и директно не говори о једној посебној социолошкој дисциплини.

Нарочито питање је, међутим, да ли је политичка социологија социолошка или политиколошка дисциплина. Како је наслов овог рада „Социолошко дело Мирка М. Косића“ питање није неважно, такође, одговор неће бити неважан ни по овај одељак, односно по ово поглавље рада. Штавише, то може да послужи као својеврсни увод у причу о овом поглављу. Шта, међутим, вели сам аутор? Сматрам да сама композиција садржаја овог рада може нешто да пружи када је реч о одговору на поменути упит. С тим у вези би било корисно погледати садржај рада:

Политичке науке посебно; Политичка социологија; Социологија моћи; Социологија нације и интернационалних тензија; Социологија рата; Процеси у демократији.

Утисак је да је цели рад састављен од фундуса појмова и оних дисциплина које данас највећма фигуришу као социолошке теме, и питања којима се социологија бави или би требало да се бави. С друге стране, држим да је непотребно говорити о овом раду у средњошколском наративну корак по корак. Сматрам да је ефектније занимати се за рад као целину. Понављам, овај Косићев рад је настао 1951. године и то је податак који би требало имати у виду кад се овај рад анализира, када се износе судови о њему.

По решење питања да ли је политичка социологија социолошка или политиколошка дисциплина врло су индикативне речи нашег социолога. „Писати о политици спада у најстарије саставне делове филозофске литературе, па и духовне делатности човека уопште. Могуће је да је наука о политици прва социјално–научна дисциплина у временском следу. У политичким списима чак и само западног културног круга (од Платона, првог утописте, и Аристотела, првог политиколога, преко Св. Августина, Аквината и Марсилија Падове до Макијавелија, оснивача модерне науке о политици, преко Томаса Мора, Жана Бодена, Хобса, Харингтона, Лока, Монтескјеа, Хјума, Русоа, Берка, Бентама, Токвила, Џ. Ст. Мила, Маркса до наведено само највеће) остављена је огромна количина најдубљих политичких увида, суштински посматрања и прецизних тумачења“ (Kossitsch, 1951: 171). Дакле, кроз наведену Косићеву реченицу провејава амбивалентност социологије, односно политикологије као родног тла политичке социологије.

Индикативан је садржај, разлог настанка и употребе, те наслов двотомног дела Драгољуба Мићуновића *Istorija društveni teorija* (1 и 2). Реч је о делу у којем се налазе имена теоретичара које наводио Мирко Косић у свом раду. Поменут Мићуновићев рад настаје као резултат рада са студентима на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду. Предмет је историја социолошких теорија. Напросто, на ову граничну ситуацију политичке социологије упућује и сам Мирко Косић. Заправо, он говори како је политичка социологија посебна врста знања између техничког и научног, коју Манхајм у својој *Идеологији и утопији* (енгл. Издање, стр. 97 – 171) допушта као научну политику, као укрштање социјалне теорије и политичке праксе (Kossitsch, 1951: 172). Читајући Косићев рад постаје јасно колико би била бесмислена полемика социолога и политиколога о политичкој социологији као о политиколошкој или социолошкој дисциплини.

Одељак рада који се односи на социологију моћи у овом делу може да буде интересантан са ове временске дистанце треће деценије двадесет првог века. „Појаве моћи постоје у свим секторима социјалног постојања, будући да у свим социјалним творевинама има надређивања и подређивања, заповедања, одн. вођења¹⁴⁸ и послушности, одн. следбеништва, вољног одређивања и одлучивања“ (Kossitsch, 1951: 173). Најпре, кроз овакав Косићев став савршено је јасно колико се он занимао и за данас актуелна питања у друштвеном животу. Јасно је како је дериват занимања за овакве теме истекао из једног формалистичког приступа, те да се у њему види Косић као формалиста. Подсећања ради, према формалистима социологију не треба да интересује садржај удруживања међу људима, већ облик међуљудских процеса који могу бити процеси *удруживања* (прилагођавање, приближавање и повезивање) и процеси *раздруживања* (такмичење, супротстављање и сукобљавање) (Slović, 1986: 35).

С друге стране, с ове временске дистанце није се могло очекивати да се Косић 1951. године занима за питања која одређују курс „теорија моћи“ као универзитетског предмета.¹⁴⁹ Примерице, Косић (1892 – 1956) с обзиром на своју животну доб и тренутак када израђује рад о којем је овде реч, напосто, није у свом раду могао да се занима за облике моћи Џона Кенета Галбрајта (1908-2006), систематизацијом моћи коју је дао Денис Ронг (1923-2018), Мајклом Маном (1942-) и његовим делом *Извори друштвене моћи*. Такође, исто важи и за Мишела Фукоа (1926-1984) и његово структурално схватање моћи. Исто се може рећи и за Стивена Лукса (1941-...) који у својој књизи *Моћ: једно радикално схватање* (1974) жели да обрати пажњу на тзв. трећу димензију моћи, и Бакараком и Барацом и другом димензијом моћи. На концу, могао је да се бави Робертом Далом и првом димензијом моћи. Стога, мало је реално за очекивати да се у данашњим научним причама говори о Косићевом иначе инспиративном одељку о социологији моћи. Да јесте тако потврђује и часопис *Нова српска политичка мисао* (2006),¹⁵⁰ односно једна тема часописа која се односи на моћ. Аутори чији радови су објављени у оквиру овог темата су били Слободан Антонић „Три лица моћи“, Роберт Дал „Моћ“, Питер Бакрак и Мартон С. Барац „Два лица моћи“, Стивен Лукс „Моћ: једно радикално схватање“, Берtrand Расел „Облици моћи“, Вукашин Павловић „Класична политичка мисао о моћи“, Иван Миленковић „Фукоова

¹⁴⁸ Не би требало губити из вида да се један одељак Косићевог дела *Проблема савремене социологије* (1934) зове „Проблем вођства“ (171 – 187).

¹⁴⁹ Примерице, на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду као изборни предмет, постоји предмет *Теорије моћи* који предаје Слободан Антонић.

¹⁵⁰ *Нова српска политичка мисао, Нова едиција*, vol. XIII (2006), no. 1 - 4

генеалогичка моћи“, Саша Гајић „Моћ у савременим међународним односима“. Осим рада Вукашина Павловића, у осталим радовима у претпоставци није могуће довести у везу Мирка М. Косића са темом о којој се пише. То отвара питање у којој мери је проскрибовано Косићево социолошко дело, колико је, пак, могуће о њему говорити као социологу. У овом контексту антиципаторски звуче речи: „Наше време је посебно позвано да даље развија политичку социологију“ (Kossitsch: 1951:175). Време израде ове дисертације, Косићевог позивања на политичку социологију, с друге стране, представљају време обавезе подсећања на Косићеве речи.

Мада следе занимљиве Косићеве експликације о моћи уследила је, разумљиво, прича о политичкој моћи и унакрсним везама политичке и осталих социјалних моћи: магијским и религијским, ратничким и привредним моћима, образовним моћима и моћима филозофије etc. Такође, Косић у раду указује како проблеми моћи и проблеми владања који се на њој заснивају су разумљиво једна од најстаријих и најисцрпније обрађених тема политичке науке (Kossitsch, 1951: 176). У том погледу помиње многе ауторе, те њихова дела: Фридрих фон Визер *Закон моћи*(1926), Раценхофер *Суштина и сврха политике*, 3 тома, 1893), *Привреда и друштво* Макса Вебера. Италија која је имала двојицу неомакијавелиста Парета и Моску. Међутим, као строго политичко социолошко дело наводи дела Американца: Ч. Е. Меријам *Политичка моћ* (1934) и Х. Д. Лесвел *Светска политика и лична небезбедност* (1934). Косић није занемарио ни обимом малу студију Бертранда Расела (1938) *Моћ, нова социолошка анализа*. Поменути Вукашин Павловић, пак, временски значајно доцније пише научни рад „Класична политичка мисао о моћи – античка Грчка, Макијавели и Хобс“ (Павловић, 2006: 121 – 137). Косић ове ауторе не помиње пишући о моћи, али с друге стране они су врло присутни код дефинисања политичког, истиче да се врло често срећемо с мислиоцима који су се бавили овим феноменом. Мисли о политици налазимо код Платона, Аристотела, социјалних утописта, те аналитичара попут Жана Бодена, Жан Жака Русоа и Томаса Хобса у његовом делу *Левујатан*. Бентам, Токвил, као и Џон Стјуарт Мил такође фигурирају међу проминентним теоретичарима. Карла Маркса такође не треба заборавити (Kossitsch; 1951: 172). Ово је оно што многе анализе које се баве историјом социјалне мисли истичу. Хришћански теоретичари су такође од велике важности као нпр. Дело Светог Августина *De civitate Dei (О Божјој Држави)*. Косић

помиње и клике и котерије¹⁵¹ као и интересне групе моћи. Код његовог интелектуалног силогизма, посебно су важни људи у корпорацијама, и сиве еминенције које емитују моћ у корпоративном свету. Овде, такође, проминентно фигурира бирократија (Kossitsch, 1951: 176).

„Наука о политици је у универзитетској настави европских земаља обрађивана више повремено или у оквиру општег државног права или филозофије или у вези са политичком, односно уставном историјом“ (Kossitsch, 1951: 171). Рецимо, поједине књиге које се могу прочитати код наших аналитичара и које су преведене проблематизују питања првих законика, почев од Закона дванаест таблица, Дигесте и Корпус Јурис Цивилиса, преко повеље Хабеас Корпус и Велике повеље слобода (Magna Carta Libertatum). Овакве анализе се касније настављају анализирањем докумената који су произашли из америчког Рата за независност и Француске буржоаске револуције. Неке од Косићевих идеја су веома битне чак и у савременом периоду. Наслови овакве врсте се у све већој мери могу означити као социолошки и политиколошки.

Наука о политици се у многим аспектима изградила као јуристичка наука, као дисциплина која се у великој мери бавила народним правом (...) Политичка социологија у овом смислу није примењена социологија и њен превасходни задатак је да се бави разматрањем и теоретизирањем феномена моћи (...) Политичка социологија фигурира као апстрактна дисциплина, онако како је проблематизовао Карл Манхајм у свом делу *Идеологија и утопија* (Kossitsch, 1951: 172). Однос између моћника и подложника је тема од изузетне важности за социолошку науку. Неки аналитичари сматрају да повест и социолошка наука треба да се баве монументалношћу наших историјских личности и великих збивања. У том смислу социологија не би требало да се бави значајним догађајима из наше прошлости.

Проблеми моћи су од кључне важности за оне који се баве политичким наукама и сродним дисциплинама. Слично је и са облашћу економије. Наиме, већ је поменуто да је економиста Фридрих Визер пред крај живота објавио дело *Закон моћи*. Економисти аустријске школе су превасходно анализирали потрошачко понашање, али су неки од њих покушавали да се баве феноменом моћи.

---

¹⁵¹ О њима особито пише у свом делу *Zellen und Cliquen: erster Vortrag* (1953) Ђелије и клике: *прво предавање* (1953), у делу о којем ће бити речи у поглављу о Косићевом социолошком стваралаштву на немачком језику.

Са искуством Другог светског рата и његових последица, проблематика национализма је била посебно изражена. Овим историјским догађајем постојање националних држава је доведено у питање. Темељи националне солидарности су узбуркани и раширена је мржња против страног непријатеља. Ово је представљао један интернационално координисан истраживачки задатак (Kossitsch, 1951: 179). У ком погледу, међутим, прича о социологији моћи представља увертуру у причу о социологији рата? Другачије речено, питања нације и интернационалних тензија отварају питања која би била у делокругу социологије рата.

Наиме, Косић сматра за парадоксално, у својој социолошкој анализи, да држава, која треба да је главни гарант мира у оквиру одређене територије, у исти мах је први узрочник рата у оквиру исте те територије. „Држава, чији је главни задатак да брине о миру у својој унутрашњости, представља истовремено највећу претњу између народа“ (Kossitsch, 1951: 180). Но, када год се помиње социологија рата не може се занемарити треће предавање на Коларчевом народном универзитету о социологији рата у којем наговештава коначни пораз Немачке у рату.¹⁵²

„Рат је „државна институција“ или тачније: један од темељних међудржавних процеса.“ (Kossitsch, 1951: 180). Дакле, Косић политичку социологију посматра и кроз наочаре социологије рата. С развојем културе, ратови су постајали свеобухватнији, обимнији и с далекосежнијим последицама. Концентрација моћи у оквиру државе и сцијентизација ратних средстава додатно доприносе овом процесу (Kossitsch, 1951: 181).

Постоји такође и значајна апаратура и литература која се тиче Првог светског рата и његових последица. Џејмс Шотвел са Универзитета Карнеги је објавио студију о овом догађају у 141 тому која још није доживела социолошко вредновање (Kossitsch, 1951: 180). Оно што разликује студије овог догађаја је њихова иновативност јер су јединствене оне које доносе нове увиде у промишљању овог важног светско-историјског догађаја.

Такође, треба поменути студије Гумпловича и Карлија *Богатство Рата* и Гиниса насловљена *Социолошко проучавање рата* (Kossitsch, 1951: 182). Косићева анализа је

---

¹⁵² Дигресија је по ову причу упућивање на антиципаторски карактер овог Косићевог социолошког дела, али није нешто то треба губити из вида када је реч о Косићевом социолошком делу.

богато социолошки и историјски информисана и вишеслојна, као и многоструко корисна за посленике у овим дисциплинама.

Дело Питирима Сорокина *Друштвена и културна динамика* је представљало методолошку иновацију која се тиче проучавања рата, у смислу да је примењен статистички метод, па је анализирана фреквенција ратовања, трајање, величина ангажованих снага и губитака. Постоји и продубљена анализа грађанских и међудржавних ратова. Импресивно је да је анализиран период од 500. године п. н. е. до 1925. Примењен је поступак пратећих варијација. Сорокин одбацује тезу да побољшање привредног стандарда гуши борбену готовост народа и спремност на међудржавне конфликте. Такође, није вероватно да сиромаштво и депривација повећавају спремност на ратне конфликте (Kossitsch, 1951: 182). Сорокинова анализа се често у уџбеницима и приказима историје социјалних теорија описује као допринос цикличним теоријама друштвене промене, али је у овом случају веома битна његова иновативност.

Посебно значајан допринос проучавању рата је Квинси Рајт студија о рату (1942, 2 тома). Ауторка је била чикашки професор међународног права и ауторитет за дата питања. Ова студија је плод шеснаестогодишњег истраживачког рада чикашких социолога, где је лидер вршио социолошку синтезу (...) Сврха читавог пројекта је било укидање ратних конфликта, тако да је ово истраживање имало и практичну примену (Kossitsch, 1951: 183). Корисност пројекта је у неким ситуацијама изузетно битна, и то је оно што у многим случајевима траже тела која финансирају истраживачке пројекте у политичким наукама и социологији.

Велики број анализа је фокусирано на социјално-психолошке и психијатријске последице Другог светског рата (...) Он је у својој књизи анализирао веома важну тему побуне маса (Kossitsch 1951: 183). Посттрауматски стресни поремећај је често психијатријска нуспојава ратних сукоба и ово је још један сегмент где се показује плодност сарадње друштвених наука.

За време Другог светског рата амерички аналитичари су се интензивно бавили питањима психолошких последица њихових војника, пре, за време и након ратних конфликта. Теме које су биле под лупом истраживача су биле: анксиозност, дух пријатељства током борби, мотивације и прилагођавања (Kossitsch, 1951: 182). У том

смислу је корисно преиспитати ове феномене, будући да је ратни миље идеалан круцијални експеримент за овакве друштвене појаве.

Процес пропаганде током Другог светског рата је био посебно интересантан са аспекта социјалне психологије (Kossitsch, 1951:178). Социолошки метод анализе садржаја је најкорисније истраживачко средство за проучавање ових феномена. Примерице, може се квантитативно збрајати учесталост термина: 'непријатељ', 'злочинац', 'одмазда' и на тај начин се промишљањем ових емоционално бремених феномена може закључивати о намерама зараћених страна. У нашој социолошкој литератури се често наводи Војин Милић када се разматра ова истраживачка техника. Његова студија *Социолошки метод* представља допринос проблематизовању ове технике.

„Проблем реалне политичке расподеле моћи и померања моћи у држави се на најкомплекснији начин јавља у тзв. *демократијама*.“ (Kossitsch, 1951: 178). Демократију уједињује јединствен поглед на свет и задовољство владањем над онима над којим се влада. Демократија није стање, већ један непрекинути процес прогреса и прилагођавања и крајњи мотив је достизање одређеног циља и сврхе. „У политичкој реалности демократија се појављује у контексту осталих социјалних структура: привредних друштвених сталежа и класа, племенских заједница и племена, културних кругова и образовних слојева, црквених и религијски веза и зависности, етнички група и карактера...“ (Kossitsch, 1951: 178). У Сједињеним Државама под формом демократије имамо велики број егалитарних интересних група, примећује Косић (Kossitsch, 1951: 168). Лобирање¹⁵³ је посебно изражено у Сједињеним Америчким Државама и представничким телима ове земље.

Све демократије карактерише проблематика избора вође. Међу осталим чиниоцима се могу набројати избор слободне политичке партије, јавног мњења које слободно делује. Државно грађење опште воље и елиминисање опасности од бирократизма представљају додатне процесе од кључне важности. Питање које је од суштинског значења је колико слободе и једнакости је могуће остварити у оваквој врсти демократије (Kossitsch, 1951: 181). Политички аналитичари и политиколози често иступају са својим анализама и критикама када се праве постизборне и предизборне коалиције. Колико се теме из политичке социологије по овом питању не морају

ограничити само на штиво на немачком језику потврђује поглавље „Проблем вођства“ (171-186) из Косићевог дела *Проблеми савремене социологије* (1934).

Посленицима у оквиру социологије и других друштвених наука је познато дело Острогорског и Михелса о структури и функционисању политичких партија. 'Гвоздени закон олигархије' је остао неоповргнут чак и у синдикалним и најдемократскијим партијама. Статистички гледано, водеће групе у кооперативним и синдикалним организацијама обично чине од 5 до 10 процената њиховог чланства, тако да емпирија потврђује овај закон (Kossitsch, 1951: 181). Видимо, рецимо, да се ова закономерност врло често потврђује у пракси. По многим анализама, данас је доста примера Михелсовог 'гвозденог закона олигархије'¹⁵⁴ и конвенционалне мудрости да је тежња ка моћи неограничена, што је потпуно супротно о тежње за другим потенцијалним ресурсима и добрима. Народ никада не може да буде сигуран да ће политичари деловати у њиховом интересу и у складу с предизборним обећањима од тренутка кад су им додељени скупштински мандати. Ово се може упутно упоредити с проблемом принципала и агента у економској теорији. Посебно је интересантно деловање такозваних група за притисак у Сједињеним Америчким Државама.¹⁵⁵ Њихово деловање се одвија међу политичким партијама, а такође и унутарпартијски (...)

Националистичко држање карактерише солидарност. У зависности од тога да ли се идентификовање центрира на људе или центре моћи, можемо да говоримо о демократском или ауторитарном национализму (...) Психијатријски начин размишљања у виду тензије, потискивања и порицања су посебно актуелни у овом смислу. Изградња и преобликовање личности су такође категорије које су од изузетне важности (...) У овој сфери научна апаратура постаје еквивалентна књижевном жаргону (Kossitsch, 1951: 189). Велик број питања којима се баве социологија и политика, како исправно аргументује Косић, може се наћи у литератури и књижевности. У том смислу су студенти социологије и политичких наука у великом броју ситуација охрабрени да читају литературу која није стриктно везана за њихову област.

---

¹⁵⁴ Значајно је вредно је и на овом месту приметити траг Косићевог ментора Робрта Миелса.

¹⁵⁵ Једна од анегдота доводи се у везу с називом лобистичке групе. То је прича о хотелу *Willard* (*Willard*) у Вашингтону. Тај хотел је током 19. века био центар окупљања конгресмена. Било је опште познато да предсеник Грант долази сваког поподнева на пиће у поменути хотел. То су искористили многи који су желели да ступе у контакт с њим и траже одређену услугу. Како су га увек чекали у ходнику (*lobby*). Грант их је назвао лобистима (*lobbyists*). (Станојевић, 2016: 224). Поменути анегдота говори о деловању група за притисак у САД.

Штавише, наука о политици се у великој мери бави класама и интересним групама (...) Политичка социологија се често бави питањима о томе како бити утицајан (Kossitsch, 1951: 191). У том смислу су интересне групе посебно важне са овог аспекта, и то је управо гледиште које је заступао Мирко Косић у својим продубљеним анализама.

Неконгруентност између 'теоретски замишљеног' појма демократија и њених појавних облика је теоретски елаборирана од стране појединих теоретичара и оваплоћена је у идеји 'тотемистичке маске'. Кључни аутор ове провенијенције је Келзен (...) Аутори говоре о вербалистичком замагљивању, о демократији и појавним облицима који врше апологију владања у име одређене строго концентрисане мањине. Овакав облик дисторзије приоритета се јавља у свим заједницама, почев од племенских и етничких, до модерних националних држава (Kossitsch, 1951: 184). Овакве анализе ревитализују конвенционално сазнање да је политичко деловање увек 'прљава игра' и по неким људима из струке не представљају ништа више од накнадне памети. Интересантно је приметити да политичари некако увек теже да обману јавно мњење у доба предизборних кампања.

У том смислу се социологија фокусира на анализу односа вођства и следбеништва (...) Раније анализе су се фокусирале на статистичко истраживање изборног процеса, док се савремене анализе фокусирају на социјално-психолошко тумачење (...) Дела Грејема Воласа *Људска природа у политици* 1908, и *Велико друштво* из 1914. су дала значајан импулс развоју политичке социологије и посебно је важно истаћи допринос његовог сарадника Волтера Липмана и његове анализе изборног процеса у делу *Јавно мњење* из 1922 (Kossitsch, 1951: 184). Ове анализе су често део курикулума опште социологије на многим одељењима и представљају сегмент где политиколози и социолози сарађују у највећој мери код оваквих анализа.

Интересантно је и дело Лазарсфелда, Берелсона и Года *Људски избор*, како гласач одлучује у председничкој кампањи из 1948, која је доживела два издања. Дело Емерија Богардуса из 1951. *Стварање јавног мњења* је такође доживело неколико издања (Kossitsch, 1951: 183). У неким ситуацијама је интересантно прочитати овакве анализе и оне се често посебно користе када се актуелизују председнички и парламентарни избори у нашој земљи.

Како Косић даље аргументује, врста политичких списа која је посебно негована на француском подручју су географско-политичке и изборно-политичке студије. Штавише, објављиване су расправе о политичким последицама најразличитијих политичких система и организација (Kossitsch, 1951: 185). По мојим сазнањима, овакве студије у нашој социологији су релативно ретке и непознате.

Ово је један интересантан рад који Мирка Косића и његов приступ политици. Оно може да буде посебно интересантно истраживачима који се баве овом облашћу у социологији, као и историчарима који се баве овим периодом. Косић је као социолог на неки начин антиципирао многа питања и проблеме који се срећу у савременом друштву и у том смислу је његов опус социологија пар екселанс. Ово је утолико важније приметити, јер се Косић више пута обрео на пољу политике директно или индиректно, а са ове дистанце је јасно колико је био свестан политичке арене, мада је у стварности знао да покаже одсуство политичке интелигенције.

Најважније је, пак, што и овај одељак поглавља рада афирмише хипотезу о важности Косића као социолога и његовог социолошког опуса кроз Косићево узорно занимање за феномен политичке социологије. Речено се особито чини важним јер сам кроз цео део овог поглавља настојао да истакнем могућу употребљивост Косићевог занимања у промишљању ововремених, најрецентнијих збивања у политичком дискурсу. Инсистирање на најсвежијим примерима који илуструју Косићево дело емитује на пасиван начин поруку о научној вредности и значају његовог промишљања у области социологије, конкретно, политичке социологије као посебне социолошке дисциплине у Косићевој изведби.

5.5 Закључак

Мада ово поглавље доноси разматрање Косићевог социолошког штива на српском, односно на немачком језику, намеће се исти закључак, Косић оставља значајан траг на плану афирмисања политике социологије, овде поменутих посебних социолошких дисциплина у нас. Када се њихово конституисање посматра као значајно по афирмацију социологије као науке закључак је да је наш социолог оставио запажен траг по фондирање ове науке у нас.

Косић је дао значајан допринос етаблирању наведених посебних социолошких дисциплина. За *социолошко дело Мирка М. Косића* занимљиво је и једнако значајно

видети како он афирмише посебне социолошке дисциплине, али чувајући и не занемарујући ни тада суперлатив општости социологије као друштвене науке.

Напоследку, закључак је да се Косић и под лупом дела овог поглавља потврђује не само као социолог, већ као један од најзначајнијих социолога у нас или као један од најзначајнијих социолога у прошлости ове науке у Србији, биће показано и као најзначајнији српски међуратни социолог.

6. ДА ЛИ ЈЕ МИРКО М. КОСИЋ ПРЕДВИДЕО ВЕЛИКИ РАТ 1914. ГОДИНЕ?¹⁵⁶

6.1 Увод

Када су Џорџа Стиглера (1911–1991), добитника Нобелове награде за економију, питали зашто социологија и друге друштвене науке нису почастоване таквим признањем, он је наводно одговорио да би и оне биле подобне за Нобелову награду, али за књижевност (Вулетић, 2017: 11). Промишљајући ову опаску у односу на темат дисертације, закључак је, њен тонус неће бити само дескриптивног карактера. Наиме, цели рад више или мање, садржи један проблемски приступ који је у потрази за одговором на постављено питање у конкретном случају, уопште одговором на питање ове дисертације о значају Косићевог социолошког опуса генерално. Афирмативан одговор на ово питање би представљао прилог о значају и вредности Косићеве социологије или потврду друге хипотезе ове дисертације.

Тема овог поглавља није предвиђање, већ његов епистемолошки третман у дискурсу друштвене мисли, поглед на Косићево социолошко стваралаштво из једног особитог угла. Дакако, овакав осврт подразумева и реч о епистемолошком статусу предвиђања кроз диоптрију (социолошке) методологије, те и у том погледу увиђање вредности Косићеве социолошке мисли, разуме се, уколико одговор на овде постављени упит не буде одречан. Заправо, третирање овог питања и давање одговора представља ону маркантну тачку која сведочи о актуелности Косићевог социолошког дела, али се нипошто не сме најпре пренебрегнути појам предвиђања.

Наиме, Хераклитов почетни принцип, тако да кажем, за малочас поменуто размишљање, представља научни рад крцат акрибијом и информацијама „Контроверзе

---

¹⁵⁶ Једновремено, реч је о називу истоименог рада: Јовановић, И. (2014) „Да ли је Мирко М. Косић предвидео Велики рат?“, *Социолошки преглед*, год. XLVIII (октобар–децембар 2014), бр. 4, стр. 583–600.

око Мирка Косића“ (Тркуља: 2014, 17–92). Конкретније, реч је о тези Јовице Тркуље да је Мирко Косић у својим радовима *Пангерманизам* и *Модерна Германија* предвидео ратни сукоб у Европи¹⁵⁷ 1914. године. (Тркуља: 2014). Стога ће цело поглавље бити обзидано настојањем да се разматрањем Тркуљине тезе једновремено пружи одговор на питање из наслова овог одељка.

Разуме се, за темат одељка је употребљивији у иницијалној, уводној фази промишљања теме, кориснији наротив социологије, макар он био на средњошколском плану, дакле, када је реч о социолошком методу као наставној теми. Уз извесне осцилације међу уџбеницима по наведеном питању, појам предвиђање се не помиње ни у једном уџбенику.¹⁵⁸ Иста је ситуација и са социолошким речницима, у њима напосто не постоји одредница *предвиђање*.¹⁵⁹ Сматрам, међутим, да предвиђање није без везе са социологијом као науком. Ваља подсетити на сентенцу Огиста Конта коју помиње Антонић пишући о настојању посматрања у социологији као позитивној науци да се изнађу закони којима се могу објаснити прошла збивања и *предвидети* будућа, одакле следи формула о односу науке и примене: „*наука одакле и предвиђање; предвиђање одакле и акција*.”¹⁶⁰ Уопште, међу класицима социологије се да издвојити и реч Макса Вебера по питању предвиђања у друштвеним наукама. Она је дошла као одговор пре свега на методолошки противудар историчара и историзма упућен социологији, грубо узев, амбицији социолога која стаје у малочас поменутој Контовој сентенци. Социологија у Немачкој,¹⁶¹ те делом и Макс Вебер су одговорили дефинисањем својих циљева. Не одричући се објашњења у потпуности, избегавајући метод генерализације и сингуларизације, Вебер је напустио идеју о предвиђању будућности и откривању законитости (Антонић, 1995: 38). Учење о предвиђању су 20-их година XX века развијали припадници бечког круга (Мориц Шлик, Ото Нојрат, Рудолф Карнап) и

¹⁵⁷ Мада Тркуља помиње ратни сукоб у Европи, јасно је да је реч о почетку конфликта који је у историји познат као Први светски рат. У историографији је овај сукоб познат и као Велики рат. Александар Гаталица је, примера ради, аутор истоименог романа. Он је послужио као основа серијала *Велики рат* у продукцији Културно-образовног програма РТС-а. Реч је била о обележавању стогодишнице од избијања Великог рата.

¹⁵⁸ Овде се имају у виду акредитован уџбеник социологије од стране Министарства просвете, а то је: Вулетић, В. (2021) *Социологија*, Београд, Klett. Дакако, то су и уџбеници Станојевић, М. (2016) *Социологија*, Београд: ЛОГОС; Група аутора (2011) *Социологија*, Београд: ЗУНС; Јовановић, Н. (2016) *Социологија*, Београд: DATA STATUS. Исто вреди и за уџбеник који је био акредитован до реформе наставног плана и програма из социологије 2011. године. У питању је уџбеник *Социологија* (1992) Милована Митровића и Сретена Петровића.

¹⁵⁹ Богдановић, М. и Мимица, А. (2007) *Sociološki rečnik*, Београд: ЗУНС; Lukić, R i Pečujlić. M. (1982) *Sociološki leksikon*, Београд: Savremena administracija.

¹⁶⁰ Наведено према Антонић, С. (1995) *Изазови историјске социологије*, стр. 8.

¹⁶¹ За ово поднебље је чувен Бартов покушај, те интенција Макса Вебера.

берлинске школе (Ханс Рајхенбах, Карл Хемпел). У овом контексту не би требало занемарити ни Карла Попера (1902–1994), те његово дело *Logika naučnog otkrića* (1934).¹⁶² Поменути логички позитивиста сматра да је свако предвиђање догађаја и провера неке хипотезе, јер уколико се предвиђање не обистини, хипотеза би била озбиљно угрожена. Мада дело поменутих аутора јесте важно за причу о предвиђању, предвиђање ће у овом раду доцније бити освенчено кроз однос према научном објашњењу.

Дисциплинарни оквир којем би припадало разматрање овог појма је методологија социолошких истраживања. Према томе, појам предвиђања, требало би посматрати у дискурсу методологије социолошких истраживања. Дакле, опаска да одреднице предвиђања нема у нашим социолошким речницима, те акредитованим средњошколским уџбеницима, не би требало да буду негативно изненађење или ти да уживају третман пејоратива. Ако је већ тако, ваља имати на уму наслов овог поглавља дисертације који може да обрађује тематике логике, а према коме су смисао и сврха научних метода и науке опис, објашњење и *предвиђање*, о којем се управо говори.

6.2 Појмовно одређење предвиђања

Некада давно, у Кини је постојала филозофска школа чији су принципи познавали „исправљање имена“. Они су очигледно сматрали да почетак политичке и друштвене мисли управо лежи у називању ствари њиховим правим именом (Мур, 2010:151).¹⁶³ Будући да у насловници овог одељка појам предвиђања представља централну осу, није згорег, штавише, посветити нарочиту пажњу појму предвиђања, а то би одговор на насловом кандидован упит чинило солиднијим.

Сем тога, прецизност и систематичност јесу неприкосновено важни епистемолошки принципи научног сазнања, мада нису једини.¹⁶⁴ Иако је настојање да цели рад буде солидан одговор на принципе научног сазнања, ипак, на почетку овог одељка би пажња доминантно била посвећена прецизности. Свакако, најважнији принцип научног сазнања је објективност и не може бити солидније приче о прецизности, а да се претходно не помене да се под најважнијим принципом научног

¹⁶² Прво издање поменутог Поперовог дела је из 1934. године. Овде је коришћено издање из 1974. године у едицији НОЛИТ-а.

¹⁶³ На овом месту би се равноправно могао употребити европски пандан овом синолошком светоназору. Ту се у виду може имати Сократ и његов противстав софистичком релативизму, познатим примерима силогизма и паралогизма.

¹⁶⁴ Остали принципи научног сазнања су објективност, опшност и поузданост.

сознања не мисли на проверљивост и непристрасност. Наиме, да би се нешто проверавало, јасно је, неопходно је да претходно буде прецизно саопштено. Заправо, као нулта тачка поменутог разматрања се да третирају одређење научног предвиђања.

Дакле, значење појма предвиђања вредело би осенчити из методолошке перспективе. Не би требало на непрецизан начин говорити о прецизности као епистемолошком принципу научног знања. Прецизност подразумева што одређеније и конкретније формулисање основних појмова, дефиниција и исказа. Како се значење основног појма у овом поглављу не би доводило у питање, најпре би требало разликовати научно предвиђање од предвиђања у свакодневном животу. Наиме, некада је било људи, има их и данас, који тврде да поседују изузетну, од бога дату способност непосредног виђења онога што ће се догодити у будућности. Такве људе називамо „*пророцима*“ или „*видовњацима*“ (Petrović, 2007: 180). Такође, људи који се не сматрају пророцима имају неосновано веровање у будући догађај, те се ово може назвати *предосећањем* или *наслућивањем*. Ако се, пак, неки будући догађај предсказује не само на основу предосећања него на основу знања о прошлим догађајима, тада се да говорити о *рационално заснованом предвиђању* (Petrović, 2007: 180). Рецимо, искусан рибар може приближно предвидети улов рибе, а добар познавалац људи може предвидети њихово понашање у одређеној ситуацији. Разлика ненаучног од научног предвиђања је прва конотација писања о научног предвиђању (Šešić, 1962: 652).

Надаље, вреди разликовати ове појмове, али кључна линија разлике за разумевање специфичности предвиђања у омерима овог поглавља, својеврсна надоградња овог појма, јесте дистинкција између предвиђања у природним и друштвеним наукама, напослетку, специфичност предвиђања у социологији. Држим да Антонић има право када заступа став да истраживач на пољу природних наука с приличном извесношћу може да предвиди врсту појаве, али не и специфичне догађаје. Премда је закон гравитације универзалан, физичар не може да предвиди која ће јабука пасти са дрвета (Carr, 1962: 62–63). „Осигуравајуће друштво прилично тачно предвиђа број погинулих у саобраћајним несрећама у току дана, недеље или месеца, а погребни завод на основу тога прави приближно тачан број мртвачких ковчега, али на питање да ли ће „тај“ и „тај“ бити жртва удеса и да ли би за њега требало направити мртвачки сандук, они одговарају да то не знају: појединачна судбина није њихов посао“ (Šušnjić, 2007: 177). Када су одговарајућа друштва у питању, статистички прорачуни су посебно важни као и њихова егзактност, јер је у питању рационални економски калкулус, како

нас дневни листови свакодневно извештавају. Дакле, може се рећи да природне науке лакше предвиђају врсту неке појаве, али у погледу специфичности неког догађаја је тешко говорити о некој апсолутној предности. Дакако, предвиђање у друштвеним наукама је захтевније. У то нас уверава и тешкоћа предвиђања у друштвеним наукама, као што је на пример бирачко понашање, а чиме се бави псефологија, наука о понашању бирача, која је у тесној вези са социологијом и политичким наукама.

Потом, речено је да сврха и смисао научног метода и науке јесу опис, објашњење и предвиђање. Минуциозно разматрање предвиђања у друштвеним наукама превазилази оквире овог поглавља, али за његово одређење у том контексту, као најрелевантније се наглашава виђење да су структура објашњења и предвиђања сличне, али се не могу идентификовати. Најбитније је, временски след објашњења и предвиђања је другачији, заправо, објашњава се догађај који се већ догодио, а предвиђа се догађај који ће се тек догодити. То је основ њихове сличне структуре, структуралне симетрије, али она не мора увек постојати, те да се појмови, односно структура објашњења и предвиђања не могу идентификовати. Рецимо, људи су научили да предвиђају помрачење Сунца и Месеца још у време када су веровали да је Земља средиште света, а Сунце и звезде светиљке чија је функција да нам светле по ноћи (Petrović, 2007: 183).¹⁶⁵ Наука предвиђа догађаје које не може да објасни и објашњава догађаје које не може да предвиди. Но, свакако, треба констатовати хипотетичко-дедуктивну везу схватања објашњења и предвиђања. Врхунски циљ науке би било предвиђање, данашње науке су утилитарне. Штавише, одређење предвиђања је јасније када се оно пореди са објашњењем. Ако предвиђање може да буде научно и ненаучно, ако треба разликовати предвиђање у природним и друштвеним наукама, шта је објашњење, које су врсте објашњења? На који начин је овај појам важан за предвиђање у друштвеним наукама? Најпре, поменуто је троделна дистинкција као сврха науке и научног метода, а њу чине опис, објашњење и предвиђање. Један од одговора који се тиче овог разликовања је објаснити, заправо дати одговор на питање *Зашто?* а описати значи, пак, дати одговор на питање: *Како?*

Но, крајњи исходиште науке није давање објашњења, већ успешна предвиђања и решавање практичних проблема. Примерице, метеоролози се не баве проучавањем да

---

¹⁶⁵ Астрономи су израчунали да се помрачење Сунца које је вероватно било видљиво у Малој Азији, догодило 28. маја 585. године пре нове ере, док се, по Плинију, помрачење које је Талес предсказао догодило четврте године 48. олимпијаде (585/4. године пре нове ере) (Barnet, 2004: 58).

би могли да објасне зашто киша пада, већ да би могли да предвиде када, где и колико ће киша падати (што је практично много важније од објашњења зашто киша пада). Зато је потребно да имају прецизан опис метеоролошких услова. Утолико савремена метеорологија доживљава нагли развој захваљујући савременој технологији. Наиме, употребом дигиталне технологије, она је у прилици да брзо сакупи и обради мноштво релевантних података. Тиме постиже већу прецизност описа, те тако добија и на поузданости предвиђања. Модерне науке се зову и утилитарне науке, напосто, данас се знање наука мери кроз њихову практичну корист.¹⁶⁶ Дакле, врхунски циљ сваке науке може се овако поставити: описати – објаснити – предвидети – применити. Овом низу се некада додаје и разумевање. Наиме, објашњење тежи да нађе одговор на питање *зашто се нека појава догађа*, а *разумевање* одговара на питање *шта је нека појава, у смислу шта она значи*.

Ипак, предвиђање је много непоузданије од давања објашњења. Лако се да објаснити зашто киша пада, али и најбољи метеоролози греше када треба да предвиде где и када ће киша падати. Друштвена предвиђања су много непоузданија од предвиђања природних збивања. То се да схватити специфичношћу друштвеног детерминизма у односу на природни.¹⁶⁷ За успешно објашњење је довољно опште знање, довољан је научни закон. За предвиђање, поред њега мора се имати знање о великом броју специфичних, непредвидивих и случајних чињеница које ниједна наука не може да обухвати само оним што је стално и законито. Због велике непоузданости предвиђања, посебно у друштвеним наукама, „упитно је колико се предвиђање да квалификовати као нешто што испуњава епистемолошки¹⁶⁸ принцип науке.

Дакле, у методолошком смислу је захтевније предвиђање у друштвеним наукама. Речено је, дакле, тешко је предвидети и врсту појаве, а немоли специфичност конкретног догађаја. У том погледу је илустративно запажање Слободана Антонића у раду „Био је другачији: сећање на Ласла Секелеа“. „Након тога долази његова трећа и

---

¹⁶⁶ Бекон допушта да су се стари Грци показали као људи достојни дивљења „у ономе што се заснива на духу и апстрактном мишљењу“. Међутим, њихова мудрост је била препуна речи, а празна делима. Потребно је да буде супротно. Апропо Аристотеловог дела *Органон* (оруђе), Бекон је написао *Нови органон* како би људско знање овладало природом, повећало човекову моћ над природом. Отуда чувена Беконова максима „Знање је моћ“.

¹⁶⁷ Детерминизам у друштвеним наукама делује на макроплану, а у природним наукама на микроплану. Илустративни су у том смислу примери цена на тржишту, односно закон гравитације.

¹⁶⁸ Гносеологија је филозофска дисциплина која се бави сазнањем уопште, а наука је тек један од облика сазнања, те је епистемологија филозофска дисциплина која се бави науком као обликом сазнања.

можда најбоља књига *Југославија: структура распадања* (1990).¹⁶⁹ Две године пре стварног распада, Секел је рекао све. Зашто се држава распада, како се распада, колико се распала, и колико је преостало да се распадне. И све је рекао тако добро и предвидео, да је после ове књиге научницима било преостало само да сачекају и упишу још недостајућу годину на надгробној плочи СФРЈ. Исте године када се појавило америчко издање ове књиге (1992) и то мало преосталог посла је било урађено“ (Антонић, 2008: 184). Поменути пример сведочи колико је велики подвиг за друштвоњака да предвиди и врсту конкретне појаве, а чак и када је био тако близу да предвиди до краја специфичност догађаја, ипак није успео. Слично је и када је реч о примерима предвиђања других друштвених догађаја. Премда су још током 1989. године неки неповратни процеси постали видљиви, ипак је слом европског реалсоцијализма изненадио друштвену мисао. Примери распада СФРЈ, те слома социјализма једнако говоре о не/могућности и специфичности предвиђања у друштвеним наукама.

6.3 Мирко М. Косић и предвиђање Великог рата

Синтеза две карактеристике наведене у претходном поглављу се да посматрати у дискурсу структуралне симетрије. Зацело, овде се мисли на разматрање структуралне симетрије објашњења и предвиђања о којој говори Владимир Марко (Марко, 2004: 4). Конкретно, реч је о нашем,¹⁷⁰ за сада условно речено, најпознатијем социологу између два светска рата, Мирку М. Косићу (1892–1965) (Митровић, 1982: 154). Карактеристично је да ово није једино дело у којем се Косић помиње у темпоралном оквиру међуратног периода. Може се имати у виду и дело Милосава Јанићијевића, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije* (1984). Међу универзитетским професорима Правног факултета у Суботици, Јанићијевић наводи име др Мирка М. Косића (1892–1956). Но, поменути подаци и суперлативно изражавање Милована Митровића не могу служити као основ за било какво превредновање институционалне прошлости социологије у Србији. О њој сведочи књига Марије Богдановић, *Социологија у Србији 1959–2009: институционални развој* (2009). Најконкретније, у питању су Косићева дела *Пангерманизам* (1912) и *Модерна Германија* (1912). Наиме, Јовица Тркуља је у свом раду „Контроверзе око Мирка М. Косића“ (2012) истакао да је Косић предвидео ратне сукобе у Европи почетком двадесетог века у својим делима која

¹⁶⁹ Поменути рад се најпре појавио у *Новој српској политичкој мисли*, год. 7 (2000), бр. 1–2, стр. 419–424. Доцније се појављује у делу *Културни рат у Србији*, у делу истог аутора.

¹⁷⁰ Милован Митровић овде под нашом социологијом мисли на социологију у Југославији. О томе сведочи и назив његовог дела *Југословенска предратна социологија* (1982).

су малочас поменута, а већ је истакнуто како је овај податак почетни импулс разматрања у овом поглављу дисертације.

Да ли је Мирко Косић у својим радовима из 1912. године предвидео ратни сукоб који се догодио 1914. године? С обзиром на претходно речено, одмах се може рећи да он није предвидео Велики рат као специфичан догађај. Овде се мисли на годину почетка ратног сукоба, на трајање рата, дакле, то је оно што нипошто није предвидео. Да ли је, међутим, Косић предвидео Велики рат 1914. године као појаву, могући ратни сукоб?¹⁷¹ Дакле, хипотеза која би за омере овог поглавља била постављена, јесте да је Мирко М. Косић у поменутим радовима предвидео ратни сукоб као врсту појаве.

Најпре, ни у *Модерној Германији* као ни у *Пангерманизму*, Косић не говори експлицитно о предвиђању ратног сукоба. Одмах треба приметити да је ове радове написао две године пре но што ће се догодити ратни сукоб. Дакле, он пише пре но што ће избити рат. Сâм Косић, говорећи о предвиђању, на једном месту истиче да је предвиђање у друштвеним наукама могуће када је реч о предвиђању из најближе будућности. Такође, Ђуро Шушњић наводи овисност предвиђања временског растојања – предвиђања на дужи рок су непрецизнија (Шушњић, 2007: 178). Уопште, овај пример се чини узорним стога што се у њему препознају трагови малочас поменутог односа објашњења и предвиђања. Генерално, Косићево објашњење 1912. године је генетичко објашњење. У *Узроцима Првог светског рата* (2014) објашњење почетка Великог рата 1914–1918, учињено је нешто структурално сличним с Косићевим генетичким објашњењем 1912. године, те, испоставља се предвиђањем већ 1914. године. Но, о делу Анике Момбауер у односу на Косићево поимање пангерманизма ће доцније бити више речи.

Индикативно је да Косић у својим радовима не помиње научно предвиђање, научну теорију, научни закон, „супсумативни“ модел научног објашњења, експлананс, те експленандум *etc.* Просто, наш социолог је у том тренутку тек двадесетогодишњак. Ипак, у погледу малочас поменутог генетичког објашњења су индикативне Косићеве речи поменуте на почетку његове *Модерне Германије*: „Ова књига је без и најмањих

---

¹⁷¹ „Стотине књига и чланака објављено је о овој теми током протеклих деценија, хиљаде докумената је откривено у архивама и остављено историчарима на располагање – па ипак, кључна питања и даље остају нерешена, а о узроцима Првог светског рата се пише и објављује мноштво текстова“ (Момбауер, 2013: 8–9). Није згорег имати у виду овакав обзир и интелектуално поштење које Момбауерова наводи. Напросто, не би требало губити из вида овај податак када се у обзир узима разматрање могуће структуралне симетрије објашњења и предвиђања у контексту овог рада.

литерарних и научних претензија“ (Косић, 1912: VII–VIII). На сличном тону је писано дело *Пангерманизам*. Наравно, у научном смислу речи треба опрезно говорити о Косићевим објашњењима у поменутих радовима. Ненаучно је у његове радове учитавати нешто што не постоји.

Ипак, намеће се утисак да Косић оба дела (*Пангерманизам* и *Модерна Германија*) пише као социолог. Приступ који аутор афирмише у овим делима је плуридисциплинаран, пангерманизам у овим радовима је тема која је у потпуности сагледана. Другим речима, аутор се поменутих феномена бави са становишта целине, што је неприкосновена позиција социологије као најопштије друштвене науке. Како је већ било речи о објашњењу и врстама објашњења у овом делу, требало би најпре рећи шта је научно објашњење и које су врсте научног објашњења.

Најпре, научно објашњење треба разликовати од других врста објашњења (нпр. здраворазумских). Просто, у основи научног објашњења се налазе научни закон и научна теорија. Већ је указано да је научно објашњење у реду основних циљева науке, те да објашњења представљају давање одговора на питање „Зашто?“ „Међутим, после врло кратког размишљања откривамо да реч „зашто“ није недвосмислена и да се у различитим контекстима за такво питање дају различите врсте релевантних одговора“ (Nejgel, 1974: 13). За разматрање овог поглавља није од пресудног значаја листа одговора које аутор наводи, већ врсте објашњења¹⁷² у које се могу сврстати одговори с наведене листе, вели аутор. Када је реч о врстама објашњења, може се навести више типологија које се користе у литератури.

Мада је могуће говорити о различитим типологијама научног објашњења,¹⁷³ јасно је да комплексност друштвених појава социологу налаже да сваком приликом користи више типова научног објашњења који се увек међусобно допуњују. Овде је, пак, сувишно говорити о свим врстама објашњења. Кроз излагање могу бити само поменута поједина објашњења, те зашто поједина нису узета у обзир када је реч о пружању одговора на упит који се налази у насловници овог поглавља. Наиме,

---

¹⁷² Значајно је што Косић у свом делу *Проблеми савремене социологије* (1934), тачније у поглављу „О методу социологије“ разликује телеолошко и социјално-функционално објашњење. Најпре, значајан је временски размак између писања *Модерне Германије*, односно *Пангерманизма*, те поменутог дела из 1934. године. Тек тада би могло бити речи о томе на која је објашњења аутор могао мислити пишући поменута два рада. С друге стране, ваља бити свестан да је исте године Флориан Знањецки писао значајан рад за социолошку методологију, *The Method of Sociology*, те и у том погледу сагледавати вредности и могуће недостатности Косићевог поглавља „О методу социологије“.

¹⁷³ Могу се навести рецимо Шушњићева, Милићева, Нејгелова типологија.

превасходни циљ поглавља је да покаже како се у Косићевим радовима да препознати превасходно генетичко објашњење у контексту поменуте структуралне симетрије која, може бити, представља предвиђање Великог рата у Косићевим делима. Конкретно, на који начин се може одговорити на овај изазов? Постоје неколики примери у Косићевом делу који се намећу као илустративни по осмишљавање структуралне симетрије:

У оба рада је предмет Косићевог писања пангерманизам. Говорећи о 1912. години, Косић у оба рада помиње прошлост и податке из повести. Увиђајући трендове он наговештава будућност, разуме се, нигде конкретно не помињући 1914. годину као тачку какве ескалације сукоба. Вреди подсетити да је смер објашњења окренут ка прошлости, а да је предвиђање усмерено ка будућности. Мада догађаји који следе нигде у Косићевим радовима нису потписани 1914. годином, Косић, мишљења сам, наслућује да ће се они некада догодити као врста појаве.

Врло је илустративан пример броја становника у Немачкој за разумевање односа објашњења и предвиђања у поменута два Косићева рада. Најпре, ова релација се може посматрати из угла Косићевог рада *Пангерманизам*. „Немачка је 1870. године имала 41 милион становника, а данас (1910) има 65 милиона, са приличном сигурношћу се може рећи, да ће 1925. године бити 80 милиона становника“ (Косић, 1912: 9). Дакле, реч је о пројекцији броја становништва, али он чак ни у том случају не тврди да ће 1925. године бити 80 милиона становника, већ исто говори „са приличном вероватноћом“. Ипак, нешто друго се чини важнијим. Наиме, Косић закључује да с развојем прираштаја расте и број произвођача, па ће због тога, дакле из голе нужде, индустријска Немачка морати да тражи нова тржишта. Отуда је постало извесно да ће се немачка индустрија сурвати и десет милиона радних снага остати без крова и хлеба, или, што је вероватније, држава мора водити империјалистичку политику, јер империјализам је, према Косићевом мишљењу, политичка формула капитализма, који је принуђен да осваја нова тржишта (Косић, 1912: 10). „Генетичка објашњења састоје се у навођењу низа главних етапа кроз које је неки систем прошао“ (Nejgel, 1974: 22). Претходни наводи представљају егземпларан разлог одабира генетичког објашњења у односу на које се трага за структуралном симетријом објашњења и предвиђања.

Било би индикативно поредити наведене садржаје оба Косићева дела с главном идејом Гунара Хајнзона изнетом у делу *Soehne und Weltmacht* (2003).¹⁷⁴ Наиме, Хајнзон

---

¹⁷⁴ Превод наслова овог дела је „Синови и велика сила/велесила“ (2003).

у поменутом делу наводи *закон вишка синова*. Заправо, аутор истиче да превише синова у породици онемогућава да сваки од њих заузме социјални статус оца. На тај начин синови који су „вишак“ социјално су фрустрирани, а како не могу да се ожене, они су и сексуално фрустрирани. Хајнзон тако сматра да у друштву постоји набој агресивности, који – ако се не изведе кроз колонијализацију – доводи до револуције или спољњег рата. Аутор констатује да Немачка 1900–1914. има превише нараштаја прекобројних синова.

Шта се да приметити у поређењу Хајнзоновог, односно поменута два Косићева дела? Најпре, то је временска дискрепанца Хајнзоновог и Косићевих радова, зацело, реч је о 1912. години, односно, те о 2003. години. Ова временска разлика чини да Косићеве радови пре 1914. године представљају предвиђање догађаја који су поменутим законом Гунара Хајнзона објашњени. Косић поменуте чињенице не карактерише као законитост, а с обзиром на тренутак писања, не говори ни о објашњењу. Старосна доб нашег социолога чини разумљивим његов наратив. Иначе, како би се Косићево виђење ситуације 1912. године могло назвати у социолошком дискурсу? Најпре, научна теорија јесте та која повезује и објашњава научне законе, а научни закони су ти који објашњавају и повезују научне чињенице (Шушњић, 2007: 357). Шта је научни/социолошки закон, да ли је Хајнзонов *закон вишка синова* социолошки закон, доследно, да ли код Косића постоји социолошки закон у поменутим случајевима, да ли у том случају његов социолошки закон повезује и објашњава чињенице?

Научни закон је општи, сталан, нужен и суштински однос између две појаве, а реч закон овде нема значење обичајне, моралне, верске, правне норме, норме прескриптивног, већ дескриптивног карактера. Социолошки закон би, пак, требало разликовати од закона посебних друштвених наука (Шушњић, 2007 356–357). Закони посебних друштвених наука описују и изражавају везе исте врсте, а социолошки закони описују и изражавају везе разноврсних друштвених појава, али и везе између друштвених и не друштвених (природних) појава. Хајнзонов *закон вишка синова* увиђа везу сексуалне фрустрације и друштвених сукоба. Исто ради и Мирко Косић 1912. године у својој *Модерној Германији*, али ту појавност не именује законом. Косић не говори ни о објашњењу. Изражено речником Владимира Марка, у овом случају постоји структурална симетрија, другачије исказано, Мирко М. Косић у том контексту предвиђа Велики рат.

Није, међутим, ово једини случај када се може говорити о структуралној симетрији Косићевих дела из 1912. године и радова који настају знатно касније. У ту сврху може да буде илустративно једно од дела немачког историчара Фрица Фишера који је 1961. године објавио целовит резултат истраживања од скоро 900 штампаних страна, *Посезање за светском моћи*. У уводу поменутог дела, Фишер говори о привредној експанзији и тежњи као узроцима неизбежног рата. При том Косић и Фишер помињу чак исте бројеве. „Помисао о њиховој позваности да постану светска сила заснива се на свести да су Немци као „млада“ нација били у сталном бројчаном порасту: немачко становништво је од 1871. године бројало 41.000.000, да би до 1915. године порасло на 68.000.000 становника, док је Француска, на пример, на својој настањеној географској површини готово стагнирала, достигавши током 1915. бројку од 40.000.000 становника“ (Фишер, 2012: 14). Дакле, готово исто постоји код Косића у делу *Пангерманизам* (1912) о чему ће овде бити речи. Мада ово није једини опис експанзионистичких и империјалистичких ратних циљева немачке владе у овом делу јер Фишер одлази и корак даље у хронолошком смислу у овом делу, те је илустративна структурална симетричност. У овом тренутку вреди подсетити на Косићев спис *Пангерманизам*. „Немачка је 1870. године имала 41.000.000 становника, а данас (1910)¹⁷⁵ има 65.000.000, са приличном сигурношћу се може рећи, 1925. године ће имати до 80.000.000 милиона становника“ (Косић, 1912: 9). Питање је које је објашњење користио Фриц Фишер, односно које објашњење је користио Мирко М. Косић.

Фриц Фишер је историчар, дакако, он користи генетичко објашњење. „Историјска истраживања се често предузимају како би се објаснило зашто одређени предмет истраживања има извесне карактеристике, а то се постиже описивањем начина на који се тај предмет развио из нечега што му је претходило“ (Nejgel, 1974:22). Но, главно је питање за ово поглавље и његов темат, које објашњење Мирко М. Косић користи у својим радовима, конкретно, у случају поменутог примера. Разуме се, овде је реч о објашњењима која користи у својим радовима 1912. године. Наравно, овде се не узима у обзир узорна социолошка машта нашег социолога. И у Косићевом случају реч је, а већ је поменуто у поглављу овог рада, о коришћењу генетичког објашњења. Оно се

---

¹⁷⁵ У репринту овог Косићевог дела се наводи да је Косић под данашњицом мислио на 1910. годину. То није нелогично, јер он је рад на овом делу финализовао 1912. године, а то не значи да рад није почео да пише раније. У крајњој линији, ово значи да је посматрану појаву дуже пратио, те је на основу њене генезе говорио о извесним тенденцијама.

састоји у навођењу низа етапа кроз које је неки систем прошао (Nejgel, 1974: 22). „Генетичка објашњења друштвених појава данас имају малу улогу у друштвеним наукама, јер је сваки покушај да се досегне првобитни облик узалудан посао, због недостатка историјских, археолошких и етнолошких чињеница. Једно је питање о томе који нам је првобитни облик појаве познат, а друго је питање о најстаријем облику те појаве уопште, јер је веома вероватно да наша спознаја почиње с неком старијом кариком у ланцу развоја те појаве“ (Шушњић, 2007: 357). У случају поменутих Косићевих радова, угаона тачка посматрања је уводна реченица у дело *Модерна Германија*. „Година 1870. створила је Немачку“ (Косић, 1912: 17). У делу *Пангерманизам* се налази реченица која је овде у поглављу помињана, а која почиње са: „Немачка је 1840. године имала 41.000.000 становника...“ (Косић, 1912: 9). Неспорно је да је Косић у оба своја дела користио генетичко објашњење.

Напоследку, али никако на крају према значају, требало би се вратити делу *Узроци Првог светског рата*, те речима Анике Момбауер. „Под Вилхелмом II, немачка царевина ступила је у нову еру када је преовладало мишљење да њена новостечена позиција економске моћи треба да се огледа у освајању места светске силе. Постојала су мишљења да је земља пропустила прилику када су остали европски народи постали колоније будући да је уједињена немачка држава уједињена 1871. године. Немачки државници, а посебно немачки цар Вилхелм II, који је на престо дошао 1888. године, тражили су за Немачку „место под сунцем“ које ће бити одраз њене економске предности на континенту и броја становника“ (Момбауер, 2013: 10). Ово су речи ауторке из одељка књиге који се зове „Дугорочни и краткорочни узроци Првог светског рата“.

Читајући овај навод, утисак је да је реч о сажетку илили апстракту Косићевих радова из 1912. године. Кључне речи су готово идентичне. Економска моћ, број становника с једне стране, социологија, демографија, историја, економија као амалгам Косићевих тадашњих интересовања, с друге стране. Разуме се, ту се помиње и Вилхелм II. „Вилхелм II је двојна природа: човек чистог разума, реалног рада, но болесних амбиција и десетих идеја“ (Косић, 1912: 106).

6.4 Закључак

Да ли је наш социолог предвидео Велики рат? У овом поглављу наведени примери се могу посматрати кроз идеал коме се тежи у научним објашњењима, а то је откривање неопходних и довољних услова настанка појаве коју треба објаснити (Milić, 1986: 319).

1. А је неопходан услов појаве Б
2. А је довољан услов појаве Б
3. А је неопходан и довољан услов појаве Б. Овај случај представља идеално научно објашњење.¹⁷⁶

Овде првенствено влада занимање за Косићево предвиђање у делима из 1912. године. Утисак је да је Косић кроз своје радове представио неопходан¹⁷⁷ услов свог објашњења 1912. године. Он као такав фигурише у објашњењима након 1914. године, те Косићево објашњење из 1912. године садржи у себи ноту предвиђања из данашње перспективе. На који начин? Заправо, поменута структурална симетрија се најконкретније односи на структуралну симетрију објашњења узрока након Првог светског рата 1914. године и неопходних услова које је Мирко М. Косић, тако излази, помињао у делима из 1912. године. Конкретније, овде се дâ имати у виду као неопходан услов амалгам појавности Вилхелма II, раст броја становника, успон милитаризма *etc.* Такође, структурална симетрија дугује генетичком објашњењу које Мирко М. Косић најзорније користи пишући о стварању нове политичке стратегије и доктрине или о пангерманизму.

Да би слика била употпуњена, ваља нагласити да наш млади социолог напросто није могао да предвиди довољан услов. Чини се да Милићева схема јесте унеколико поједностављена. Баналан пример игре на срећу врло је употребљив. Неопходан услов добијања награде је куповина тикета. С друге стране, да ли је учествовање у игри на срећу довољни услов добијања награде. Да ли је учествовање у игри довољан услов

---

¹⁷⁶ Дакле, о наведеној методолошкој схеми говори Војин Милић у свом *Социолошком методу* (1986, 319).

¹⁷⁷ Као неопходан услов овде фигурише амалгам наведених примера из Косићевих радова *Пангерманизам и Модерна Германија*.

погађања једног од седам бројева, а некмоли свих седам бројева? Данас се да претпоставити шта је био довољан услов за почетак Првог светског рата. Но, он јесте предвидео Велики рат у оној мери у којој је давао солидно генетичко објашњење које је у структуралној симетрији са објашњењем узрока почетка Великог рата након 1914. године. У омерима малочас наведене схеме, односно примера игре на срећу наш тада двадесетогодишњи аутор наведених дела који у својим радовима открива неопходан услов појаве Б коришћењем генетичког објашњења 1912. године, те употребом узорне социолошке маште¹⁷⁸ представљене у овде поменути делима, а у дискурсу структуралне симетрије његовог објашњења 1912. године и објашњења Великог рата (1914) након доста година касније, може се разматрати идеја о његовом предвиђању ратног сукоба 1914. године. Дакле, у овом поглављу је било речи о предвиђању у смислу придавања значаја уочавања везе између схватања научног објашњења и научног предвиђања. Штавише, утисак је да је ово најсолиднији начин да се говори о предвиђању Великог рата у делу Мирка М. Косића. Раније је поменута хипотеза поглавља да Мирко М. Косић није предвидео Велики рат као врсту појаве. Одговор на раније поменути исказ у хипотези поглавља би био афирмативан. Најпрецизније, у омерима Милићеве схеме која је изложена, Косић је у својим радовима врло удаљен од њеног идеала. Сама хипотеза поглавља се, пак, кретала у скромнијим размерама и као таква је прихватљива, Косић је у својим радовима указао на неопходан услов појаве Великог рата.

Из свега реченог је јасно да је бављење Косићевим социолошким делом отклон од занимања за интелектуално и социолошки ефемерна питања. Ово поглавље рада је значајно по једну од хипотеза рада, хипотезу да је социолошко дело Мирка М. Косића важно. Речено потврђује основаност поменуте хипотезе. Значај овог рада се не исцрпљује Косићевим зачетком фундаирања социолошких дисциплина у нас, већ његово

---

¹⁷⁸ У овом поглављу рада је више пута употребљен израз социолошка машта. Израз се, пак, односи на америчког социолога Рајта Милса (1916–1952). Када се говори о овој сложеници Мирка М. Косића, није згорег имати у виду да је Рајт Милс употребљава у свом делу *Социолошка имагинација* написаном 1959. године, те да се израз социолошка машта синонимно назива социолошка имагинација. Дакле, тек *post festum* се да говори о поменутој сложеници у Косићевим социолошким делима. Наиме, Рајт Милс је сматрао да за схватање дубинских промена у савременом друштву човеку није довољна пука обавештеност о чињеницама и интелектуална довитљивост, већ жеља за разумевањем друштвеног и историјског смисла и положаја појединаца. (Милс, 1998: 7–10). Примерице, дистинкција између социолошког закона и закона посебних друштвених наука (демографије, економије и политичке науке) јесте у томе што оне изражавају везе исте врсте, а поменути социолошки закон везе између разноврсних друштвених појава, као и везе између друштвених и недруштвених појава. Рајт Милс је управо под овим повезивањем на први поглед удаљених и различитих начина постојања, мислио на социолошку машту. Овако схваћена социолошка машта се могла видети у примерима дела Мирка М. Косића.

дело постулира могућност данашњег преиспитивања социолошки и историјски колосалних питања. Косићево дело пружа могућност да се посматра епистемолошки статус предвиђања у сфери друштвено-историјских наука.

Прихватање поменуте хипотезе рада овим поглављем недвосмислено упућује на методолошки значајна питања по социологију као науку. Међутим, раније поменути пример с метеорологијом оповргава све оне који би да одбаце или оспоре социологију као науку. Наиме, она као наука најчешће није у стању да понуди прецизно и успешно предвиђање. Косићево предвиђање, пак, није прецизно утолико што у горе поменутој схеми није превидео довољан услов ратног сукоба који је почео 1914. године. С једне стране, услови и околности догађаја се брзо мењају у друштву. С друге стране, двадесетогодишњи Мирко М. Косић формално-правно још увек није социолог, 1912. година је година када се први пут у нас помиње реч социологија. Уза све резерве при говору о Косићевом предвиђању Великог рата, уз резерве које стоје у предвиђању у природним, а нарочито у друштвеним наукама, од науке се, утисак је, не види нити једно рационалније средство да се упозна друштво у прошлости, те да се наслуте будућа догађања. Колико год био несолидан пример Косићевог предвиђања Великог рата из методолошко-позитивистичке перспективе, он пружа солиднију основу за разматрање предвиђања у друштвеним наукама, једновремено пружајући прилог целовитијем гледању укупног стваралаштва Мирка М. Косића.

У том погледу, постоји нешто што није било у фокусу овог поглавља рада, а што може представљати одличну тему о Косићевом антиципаторском духу. „Данас су нарочито упечатљива његова предвиђања о тенденцијама европске политике и привреде, изречена почетком 1930-их година. Просто је невероватно да је свега неколико месеци по доласку националсоцијализма на власт дао поуздане дијагнозе и предочио непогрешиве прогнозе о будућим ратним збивањима“ (Гордић, 2013: 244). Разуме се, промишљање о оваквој теми би водило још солиднијем упознавању Косићевог социолошког опуса.

Нит антиципације друштвених збивања је у Косићевим делатностима и научним списима врло присутна. Наредне речи представљају вредну илустрацију. „Као посланик био је врло активан и његов говор у Накову, насељеном Немцима, имао је великог одјека у Великој Кикинди. Запамћено је да је тада рекао да ће Југославија бити окупирана, али да ће Немачка изгубити рат и да Немци зато треба да пазе на своје

понашање према суседима. Те речи су се дуго препричавале по Кикинди“ (Танацков, 2013: 118). Реч је збиља о узорном предвиђању.

Трагови предвиђања су присутни и у Косићевом социолошком делу. Оно као да прати речи Бојане Вукотић које износи у раду „Мирко М. Косић као уредник и сарадник часописа *Друштвени живот*,“ а пишући о уводном тексту за први број овог часописа. Ослања се на учење Огиста Конта о новој друштвеној науци, којој је поставио задатак: „*знати да би предвидели, предвидети да би предупредили*“ (Косић, 1920: 14). Не би требало губити из вида ни четврти број обновљеног издања часописа *Друштвени живот*. Косић тада у уводнику часописа пише како ће тема броја бити друштвена криза, а на концу уводника најављује теме наредног броја часописа у којем ће бити речи о развојним концепцијама савременог капитализма, бољшевичког социјализма и фашистичког корпоративизма. Не дуго затим је уследио Други светски рат. Није ово једини случај у којем се наслућују предвиђања Другог светског рата од стране Косића, те бих подсетио на још неке. „На Коларчевом народном универзитету држи прво предавање, о расизму, у којем критикује немачку расну идеологију (1939). На Коларчевом народном универзитету држи треће предавање, о социологији рата, у којем наговештава коначан пораз Немачке у рату.“ (Тркуља, 2013: 462).

Држим да би у перспективи цели један рад могао да буде посвећен антиципаторском духу Мирка М. Косића у социолошком делу. Зашто би то можда било важно? Ако је Косић збиља предвиђао догађаје у поменутих областима, то би потврдило не само изразиту вредност његовог социолошког дела,¹⁷⁹ већ би пружио могућност да се посматра епистемолошки статус предвиђања у сфери друштвено историјских наука о којем пише Слободан Антонић у *Изазовима историјске социологије* (Антонић, 1995: 42).

На концу, требало би нагласити да ово поглавље пружа афирмативан одговор на хипотезу која преиспитује важност Косића као социолога и његовог социолошког дела, а уједно оно говори и о вредности и значају његове прве деонице занимања за социологију која траје од његовог младићког доба, од 1910. године до тренутка када је израдио докторску дисертацију (1917), те наслућује могућности наредних истраживања.

---

¹⁷⁹ Изразита вредност његовог социолошког дела је, мишљења сам, несумњиво потврђено у случају Косићевог предвиђања Великог рата (1914).

7. СОЦИОЛОШКО ДЕЛО МИРКА М. КОСИЋА НА НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

7.1 Увод

На почетку рада је било речи о холистичком приступу Косићевом социолошком делу. Напросто, одговор на хипотезу рада која говори о значају Косићевог социолошког дела је тешко дати занемаривањем његовог социолошког дела на немачком говорном подручју. Но, његово социолошко дело се не исцрпљује само радовима које је написао на српском, већ на немачком језику. Довољно је погледати списак библиографских јединица дисертације, биће јасно да Косићев социолошки опус не подразумева само радове на српском, већ и на немачком језику. С друге стране, нипошто се не може занемарити чињеница да основу његовог социолошког стваралаштва чине радови на српском и радови објављени на немачком говорном подручју.

Мада претходно поглавље представља својеврсну увертуру у Косићев социолошки опус на немачком језику, временски посматрано почетак његовог стваралаштва на немачком језику се да датирати знатно раније. Реч је о његовој докторској дисертацији *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschaenkung* („Социолошке основе ограничења рађања“). Поменути дисертацију брани 1917. године на Универзитету у Цириху и бива промовисан за доктора економско-политичких наука.

У овом раду су назначени различити периоди Косићевог социолошког стваралаштва, али они нису хомологни с његовим списатељством на немачком језику. Први период, период његове младићке доби у списатељству истиче се одбраном поменуте докторске дисертације. Утолико би било коректно елаборат о његовом делу у овом контексту почети посматрањем његове докторске дисертације. Дисертација је написана по свим стандардима тадашњих немачких и средњоевропских универзитета. Прегледна је, садржајна и веома документована. У духу дисертације су и расправе о опадању становништва и еугеничким проблемима уопште (Милић, 2013: 213).

Дакле, како Косић већ 1917. године брани докторску дисертацију, како се с њом завршава прва деоница његовог социолошког стваралаштва,¹⁸⁰ прича о његовој дисертацији бих дао преимућство у анализи његовог социолошког дела на немачком говорном подручју. Разуме се, излагањем о његовој дисертацији се не исцрпљује прича

---

¹⁸⁰ Поменути периодизација се доследно односи на овај рад.

о његовом социолошком делу на немачком језику, унеколико почета претходним поглављем рада.

По одабир социолошког дела Мирка М. Косића на немачком језику које би у овом раду имало преимућство, у великој мери утиче став који Слободан Антонић истиче у свом раду „Мирко Косић и социолошко друштво“ (2013). „Остаје нада да ће Косић у неком трећем временском раздобљу бити смиреније, шире и објективније оцењен, пре свега од својих колега социолога. Прво што му као социолошка заједница, после свега дугујемо, јесте да Косићеве студије, објављене у најугледнијим немачким социолошким и зборницима радова преведемо, и тако учинимо доступним широј публици у Србији. То су пре свих:

1. „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“ (*Koelner Vierteljahreshefte fuer Soziologie*, Band 11v (1932/33), S. 3–41);
2. „Aus den Tiefen des Balkans“ (*Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, Vol. 1, No. 2 (1948/49), S. 125–143);
3. „Zellen und Cliques: Erster Vortrag“ (*Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, 1952/1953, Vol. 5, S. 230–261); такође и дискусија у којој су учествовали L. V. Wiese, A. Grabowsky, H. L. Soltenberg, M. E. Graf zu Solms, Ch. Luetkens. M: M. Kossitsch und u. a; S. 273 284);¹⁸¹
4. „Politische Soziologie“ (*Soziologische Forschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*. Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Koeln, Westdeutscher, 1951, S. 171–196);¹⁸² (Антонић, 2013: 423).

Антонићево виђење има смисла, мада постоји не мали број Косићевих библиографских јединица на немачком језику, знатно већи од онога који је овде наведен. Држим да Антонић има право када пре свих сматра да би поменути радови требало да буду преведени. Стога ћу у извесном смислу настојати да пратим траг наведених радова пишући о социолошком делу нашег социолога на немачком говорном подручју. Не треба занемарити да радови које Антонић помиње нипошто нису сви Косићеве радови на немачком језику, али ни то да сви Косићеве радови на српском

---

¹⁸¹ Косић је верзију овог текста објавио и као одредницу „Clique, Zellen“ у: *Waelerbuch der Soziologie*, Wilhelm Bernsdorf. Friedrich Buelow (Hrsg); Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1955.

¹⁸² До ових текстова сам дошао захваљујући великој љубазности Луке Бренесаловића, који ми је, током свог боравка у Немачкој (2012), скенирао и послао ове, као и неке друге мање Косићеве радове, штампане на немачком. Овом приликом му изражавам велику захвалност. Надам се да ћемо успети да нађемо преводиоца и издавача за ове студије.

језику у списку свих библиографских јединица које се налазе на концу овог рада, нису сви радови који ће бити коришћени у сврху израде овог рада.

„Друго што би ваљало урадити јесте да се преведе његова докторска дисертација која има 57 страница, те не би требало да то представља неки тежак посао, поготово имајући у виду да се односи на данас врло актуелну тему, тему контроле рађања“ (Антонић, 2013: 423). Наведено као друго од стране Антонића бих у омерима овог рада навео као прво. Наиме, у контексту периодизације Косићевог социолошког стваралаштва наведеног у поглављу представља крај прве временске деонице његовог списатељства.

7.2 „Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung“ (1917)

„Социолошке основе ограничења рађања“ (1917)

Дакле, овде бих доследно реченом преимућство дао анализи која се односи на Косићеву тезу. Косића је посебно запажао и ценио професор Роберт Михелс (1876 – 1936), а он му је написао рецензију за докторску дисертацију (Тркуља, 2013: 37). Већ је наведено да је за тему докторске дисертације узео „Социолошке основе ограничења рађања“, јер се још од 1912. године под утицајем Роберта Малтуса (1766 – 1834) заинтересовао за проблем демографије и економије. Докторску дисертацију је конципирао као социолошку студију, као расправу о опадању броја становника и еугеничним проблемима уопште (Тркуља, 2013: 38). Занимљиво је указати и на то да је одбрана докторске дисертације 1917. године била одлична, да је већ до краја 1918. године била је објављена (Тркуља, 2013: 38)

Разматрања која се тичу Косићеве дисертације су веома актуелна и данас, а Косић рано увиђа проблематику.¹⁸³ Наиме, Косић у својој дисертацији пише кроз више поглавља, а то су: Уводни део који није тако насловљен, 1. Социологија и демографија;¹⁸⁴ 2. Репродукција становништва; 3. Теорије; 4. Нови миље новог човека; 5. Нова породица; 6. Етнографске и демолошке основе рационализовања, 7. Препреке рационализовања. 8. Социолошки значај ограничења рађања, „закон становништва“. Заправо, речено стаје у следеће речи: „Нововековно ограничење рађања као масовна

---

¹⁸³ Не би требало занемарити ни Косићев рад „Опадање рађања у светлости науке“, *Летопис Матице српске* (Нови Сад), год. 89, књ. 298, св. 1 и 2 1914. године. Дакле, пре но што је писао дисертацију, Косић је примећивао феномен који се односи на опадање рађања.

¹⁸⁴ Разуме се да Косић под демологијом овде мисли на демографију.

појава је плод висококапиталистичког – индивидуалистичког друштва са његовом материјалном културом и његовим рационалним могућностима поступања“ (Kossitsch, 1967: 427-483).¹⁸⁵

Дакле, раније је у раду разматран однос демографије и социологије у трећем поглављу овог рада. Речју, да његова дисертација представља социолошко дело потврђује наслов Косићеве тезе који експлицитно упућује да су у питању социолошке основе ограниченог рађања, да је у питању социолошка примена демографије. Заправо, овде не бих интерпретирао Косићеву тезу анализом малочас наведених поглавља Косићеве дисертације, већ бих поменуо како је факат ограничења рађања посматрао кроз вишеузрочну анализу.

Да није фраза колико су Косићева разматрања социолошка и у том тренутку актуелна може да покаже и дело Мирјане Бобић *Демографија и социологија веза или синтеза* (2009). Штавише, поменуто дело Мирјане Бобић на неки начин може се рећи представља огледало Косићеве дисертације. У том погледу, Косић је направио увод и са одређених питања је прешао на идеју ограничења рађања и популационе политике.

Најпре, која су то питања која су претходила излагању о ограниченом рађању и популационој политици? „Појава опадања рађања која је данас у демографском погледу изразито карактеристична за западну и средњу и која се спрема да се прошири и на Источну Европу, углавном је обрађивана са предубеђењем, при чему је често национално – патриотска необјективност и привредно и социјално - политички. Публицистичка обрада и вредновање нису довољно одвојени од чисто и строго научно стварносних одређења и тумачења...“ (Kossitsch, 1967: 427-483). Косић у том контексту још не помиње израз демографска транзиција. Сматрам да је то логично. „Теорија демографске транзиције широко је прихваћена теоријска генерализација коју је 1929. године формулисао Ворен Томсон, а касније је додатно разрадио Френк В. Нотештајн. Додуше, француски демограф Адолф Лондри је још 1909. формулисао сличну теорију тростепног демографског развоја, али јој је радикалнији назив „теорија демографске револуције.“ (Бобић, 2007: 117). У том погледу бих причу Косићеве тезе контекстуализовао. Где је, заправо, у тим омерима место Косићевој дисертацији?

---

¹⁸⁵ Овде у овом поглављу рада ће бити коришћен репринт издања Косићеве дисертације из 1967.

„Предтранзициони етапа је временски најдуже раздобље у досадашњој историји људског рода, а протеже се од праисторије па све до 18, односно 19. века.“ (Бобић, 2007: 128). Пре свега, треба имати у виду транзиционе етапе у развоју становништва које су тесно повезане са процесима модернизације, тј. индустријализације и деаграризације. „Суштина теорије демографске транзиције јесте у томе што се она труди да објасни прелаз од стихијског, неконтролисаног или биолошког режима у репродукцији становништва ка социјалном, економском, културном или свесном, рационалном режиму, у коме је човек у потпуности овладао биолошким процесима рађања и умирања, што значи да може не само да и контролише, него да их и даље усмерава ка пожељним циљевима“ (Бобић, 2007: 128). Поједностављено речено, у предтранзиционој етапи су високе стопе морталитета и наталитета, а у транзиционој етапи долази до пада стопа морталитета, те наталитета.

Мада Косић не помиње демографску транзицију, мада није могао да буде свестан њене појаве, својом тезом несвесно даје прилог разумевању транзиционе етапе која се односи на пад наталитета. На који начин то чини? Пре свега, он то чини егземплярно социолошки, на један општи, плуридисциплинарни начин.

За Косића су кључна питања културе, родних и рационалних односа, разуме се, поједини од ових појмова су међусобно повезани. Ближи контекст ових појава је у неким моментима од кључне важности (Kossitsch, 1967: 427-483). Правећи овакав увод, Косић га примењује на анализу идеје о ограничењу рађања и популационе политике. Он каже да је ограничење рађања појава која се односи на миље Западне Европе. Он примењује да се публицистичка обрада ових феномена често веома тешко разликује од научних сазнања, поглавито од оних која владају у друштвеним наукама. Чисто статистичко посматрање појава ваља да буде допуњено гледиштем које узима у обзир породицу као основну ћелију друштва (Kossitsch, 1967: 427-483).

Но, питање ограничења рађања је тема којом треба да се баве не само демографи, већ је и питање којим могу и треба да се баве економисти. Косић овде прави јасну алузију на мултифакторску анализу друштвене појаве. Систем и потпуност се могу постићи само ако у анализу укључимо врсне познаваоце ствари и контекста (Kossitsch, 1967: 427-483). На овом месту се додатно појачава валидност оваквог става која се може пронаћи у размишљању појединих аналитичара.

У поменутом контексту Косић такође наводи познату Малтусову теорију становништа која предвиђа демографску експлозију становништва. „Чинило се да је опасност од демографске експлозије евидентна“ (Kossitsch, 1967: 427-483). Према Косићу, савремена епоха оповргава учење овог економског мислиоца, али је оно деценијама представљало предмет оштре дебате.¹⁸⁶ „Скоро читаво столеће тзв. *Малтусов закон* је преовладавао у учењу о становништву“ (Kossitsch, 1967: 427-483). Ваља одмах казати да Косићева разматрања не морају у потпуности да буду валидна.

Доба у којем Косић пише се у већој мери да објаснити рационализацијом полног и брачног живота. „Питање је на који начин вољно ограничење броја потомака (а да се претежно ради о једном, сагласни су скоро сви истраживачи, чак и ако је оно једина додирна тачка) произлази само из рационализовања брачног полног живота или да овде можда није реч само о појави рационализовања свеукупног сексуалног живота“ (Kossitsch, 1967: 427-483). Ова проблематика се донекле може изједначити с проблематиком преласка у модерно капиталистичко друштво и све већом инструментализацијом свих процеса. Тек када додатно рађање почне негативно да утиче на квалитет живота, може бити говора о политикама ограничења рађања (Kossitsch, 1967: (427-483). Ове теорије имају у виду извесну „цену коштања деце“. Из демографије је добро позната идеја о пару „доубле инцоме но кидс!“ где парови одустају од рађања деце зарад пројектоване економске стабилности и просперитета.

Репродуктивна неспособност је одговорна само за један мали број ограничења рађања (Kossitsch, 1967: 427-483). Третмани код специјалиста за плодност постају веома актуелна тема, треба имати у виду одлуке да се све касније заснива породица, и да се инсистира на каријерном напредовању у међувремену. У модерном добу човек би одредио број, време, па чак и пол детета . У људској природи је жеља за стабилношћу и можемо рећи да је Косић и овим разматрањима на неки начин предвидео развоје у модерној социологији породице којима присуствујемо и чији смо савременици. Физиолошко објашњење дефицита рађања се показало недовољно, демографско као непостојано. „Приморани смо да излаз нађемо у социолошком објашњењу, али за којим

---

¹⁸⁶ Песма анонимног аутора верно говори о Малтусовој теорији становништва:

„Стећи плодове земље у довољним
количинама
Тражи много све упорнијег рада,
јер ће плодови земље расти од један, на два, па на три...
Док ће бројеви људи расти од
један, на два, па на четири“ (Samuelson, 1969: 19).

од ових или у којој мери можда треба посегнути за свим, то треба да чини садржај овог рада“ (Kossitsch, 1967: 427-483).

Еманципација жена, појама за уживањем, рационалност и штедљивост такође фигурирају као фактори који утичу на ограничење рађања (Kossitsch, 1917: 427-483). Жеља за продуживањем младалачког живота и тежња за самоактуализацијом дају подстрек оваквим „постмодерним тенденцијама.“ Другачије исказано, Косић у литератури на немачком језику класификује неколико објашњења или теорија опадања рађања:

„А) тзв. теорија животног стандарда, изворно индивидуално-психолошког усмерења (Брентано, Галдитајд, Винсен, итд);

Б) урбанизам и рационализам, масовнопсихолошког засновано као покретачка снага (Олденберг);

В) рационализам укоренењен у све већем неверовању и већој образованости маса (Гротјан, Волф, Грасл итд.).“ (Kossitch 1967: 427-483).

Уследила је експликација наведених теорија. Како Косић истиче, не постоји јасан консензус о томе шта представља животни стандард. „Није наглашено ни двоструко значење животног стандарда: прво, животни стандард уопште, тј. народна имовина и народни приход, који засигурно ако су у поседу једне мањине која нестаје... и општи животни стандард као чињенично подизање нивоа живота широки народних слојева, и једна повољнија, равномернија прерасподела имовине и прихода“ (Kossitsch, 1967: 12). Разуме се, овде се не би смела занемарити Косићево виђење еманципације жена. „Еманципација жена је као еманација духа жена“ (Kossitch, 1967: 427-483). Наиме, жена која зарађује је приступачнија рационализму, ћерка која одраста учествује у заради етц. Разуме се, модернизација, односно рационализација и проширење породице су у овом смислу обрнуто сразмерни.

На појединим местима Косић позива у помоћ италијанске марксисте који ограничење рађања везују за социјални миље, екстензивно цитирајући његову дефиницију. Породица надградњом следи промене у материјалној основи (Kossitsch, 1967: 427-483). Ова аргументација марксиста је добро позната посленицима у оквиру друштвених наука.

Деперсонализација, пак, која је повезана с модерним начином живота, као и диференцирање пролетаријата у урбаним срединама такође делују као узрочни фактор ограничења рађања. У урбаним срединама је калкулантски дух много израженији када је у питању новац него у сеоским (руралним) срединама (Kossitsch, 1967: 17–18). Стога можда имамо конвенционални труизам према коме је наталитет у руралним подручјима много виши него у урбаним срединама.

Косић такође на више места говори о томе да жене постају маскулинизоване и индивидуализоване. „Женски род се интелектуализује, маскулинизује се“ (Kossitsch, 1967: 427-483). У брачној заједници постоји цепање сексуалног нагона на уживање и расплођавање. У модерном друштву, дете се врло често не жели због љубави према жени. Интелектуализована студенткиња нема способност ни афинитет да васпита велики број деце (Kossitsch, 1967: 427-483). Многе жене у модерном добу теже каријерном напредовању и то делује као додатни ограничавајући фактор рађању.

У руралним срединама поједини сељаци ограничавају број деце као метод да се ограничи распарчавање домаћинства. Овај феномен се може објаснити ширењем трендова из градова у виду концентричних кругова. Страх од постајања удовицом такође делује као фактор ограничавања рађања (Kossitsch, 1967: 427-483). Овде у обзир долазе многи психолошки феномени који долазе у однос са социолошким.

„Култура калдрме“ има рано сазрелу децу и стармале младиће“ (Kossitsch, 1967: 427-483). Психологија народа такође може да постане добро експланаторно средство, па може да се каже да су Французи строго круто рационални, а тежња за уживањем код Румуна доводи до ограничења слободног времена као и њихова тежња за квалитетно проведеним слободним временом, у виду плеса, примерице (Kossitsch, 1967: 427-483). Публицистика и новински чланци наводе туристичке атракције у румунским градовима, као у месту Клуж-Напока, где тражење личне среће и индивидуализам представљају супститут породици.

Код Немаца влада рационалност, док код Срба влада спонтаност и романтицизам који воде препуштању полним уживањима. Копнено и прекоокеанско иселјавање фаворизује ограничење прокреације. Овакве друштвене групе морале су да се прилагоде миљеу, често га коригујући у складу са сопственим потребама. „При том се никако не ради о вишем степену образованости или будности Швабе, скоро се може рећи да је случај супротан. Он, међутим, већ вековима живи „практично“ док је Србин-

Хрват живео романтично као да ће сутра умрети, њихова плодност је била форма прилагођавања великим листама губитака припадника граничних пукова, док је низак ниво плодности Швабе била форма прилагођавања његовим привредним амбицијама“ (Kossitsch, 1967: 427-483). Социјална демографија и проучавање миграција могу додатно да осветле ове интересантне и научно значајне појаве.

Сиромашно сеоско становништво у иселавању види решење сопствене ситуације, а она се додатно побољшава када дете у раним животним фазама учествује у заједници. Миграције често воде ка мешовитим браковима, а језички мешовити бракови су са социолошког становишта посебно интересантна појава (Kossitsch, 1967: 428-483). Косић овде екстензивно улази у аргументацију о мешовитим браковима у урбаним агломерацијама која може да буде од велике користи социолозима града.

„Велеградског пролетера и доњи средњи слој (у шта спадају многи радници, трејд унионисти нпр.) не задовољава изборна политичка једнакост, они желе да имају једнакост у уживању, при чему се количина уживања којем се тежи самерава према највишој мери у којој им се појављује на улицама, а не удео који би био расподељен на све њих, падао на сваког“ (Kossitsch, 1967: 427-483). Овим разматрањем Косић нуди обресе постмодернистичке анализе и ко зна који пут показује актуелност свог дела готово након целог века доцније.

На појединим местима Косић меандрира од једне теме ка другој, уводећи појам религије као детерминишући фактор стимулације или следственог ограничавања рађања. У појединим ситуацијама званично учење реформатора Мартина Лутера не одудара много од учења које је заступљено у Старом завету, а то је тежња за све већим умножавањем и прокреацијом. (Kossitsch, 1967: 427-483). Тора, Петокњижје и Књига Проповедника често дају јасну стимулацију ка прокреацији и повећању наталитета. У том смислу, реформација са својом тежњом за повратак коренима оваплоћеној у латинизованој апстракцији *сола скриптура* ревитализује овакве тенденције. И идеал свештеничког целибата у католичкој доктрини, премда представља подстрек ограничавању рађања у Аустрији, Мађарској, Италији и Шпанији, током година показује све веће опадање рађања (Kossitsch, 1967: 427-483). У том смислу, католичка доктрина има ефекат сличан појединим постмодерним тенденцијама.

Такође, на појединим местима Косић интимно дотиче питања религиозности у земљама на Балкану и Русији. У Шпанији и Италији је с једне стране заступљен чулни

католицизам (Kossitsch, 1967: 427-483). Косић на овом месту нуди једну етнопсихолошку анализу која може да буде од користи многим социолозима. Такође, Косић у својој анализи јасно истиче да код православља није нужно познавање Светих писама, већ се овакав облик религиозности темељи на саборности.

Многе конференције ревитализују идеју да мушкарац мора да помаже жени када је подизање деце у питању. Преморени радник и радник на бироу није у стању да спроведе такву делатност (Kossitsch, 1967: 427-483). Овде се такође види актуелност Косићеве социологије, јер социологија слободног времена и социологија рада могу да понуде добар одговор и да дају објашњење за овакве трендове. Косић аргументује да је овакав стил живота присутан у социјалном крајолику и да има тенденцију да остане дуго. Чак ни склапање брака из љубави не бива поштеђено рационалних калкулација (Kossitsch, 1967: 427-483). Индивидуализам и рационализам постају општеприхваћене тенденције.

Косић уверљиво образлаже да постоји више фактора који утичу на прокреацију, а то су човеков урођен нагон за размножавањем уједињен са социјалним контекстом, *ети*. Експланаторно средство које може помоћи, насупротив реченом, а да се објасне ови трендови опадања наталитета, јесте једна продубљена социологија културе (Kossitsch, 1967: 427-483). Косић на више места у својој дисертацији аргументује у прилог сарадње друштвених наука.

Косић такође аргументује, пола у шали а пола у збиљи, да један дечји благослов не ваља тражити због економске исплативости и ефикасности (Kossitsch, 1967: 427-483). Овакав вид размишљања провејава кроз писање многих социолога.

Империјалистичка држава империјалистичког капитализма захтева војнике и нуклеарну породицу са све мањим бројем чланова (Kossitsch, 1967: 427-483). Косићево размишљање афирмише труизме из модерне социологије породице.

На појединим местима Косић наводи идеју Фердинанда Тениса о дистинкцији на друштво и заједницу како би на тај начин објаснио феномен ограничења или експанзије рађања (Kossitsch, 1967: 427-483). Ваља такође истаћи да су поједини од социолошких класика интересантни и упитни за објашњавање феномена о којима је говорио Косић.

Код својих разматрања о религији, Косић често помиње историчара Ернста Трелча и Макса Вебера како би додатно оснажио своју аргументацију. То чини у

случају дилема пред којима се нађе. „У којој узрочној вези би требало објаснити, покушали су да нам покажу Макс Вебер и Ернст Трелч.“ (Kossitsch, 1967: 427-483).

Косић такође задире у проблематику структуре и актера у модерној друштвеној теорији аргументујући притом да постоје девијације општег типа и да је идиосинкразија могућа, али да се појединац евентуално мора уклопити у групу (Kossitsch, 1967: 427-48). Ово је проблематика коју је у модерној социологији делатно развио наш савременик Џон Холмвуд.

Појединац мора да пази да не испадне из економске утакмице (Kossitsch, 1917: 427-483). Социјални успон и промоција су тежња савременог човека. Појединци морају да буду васпитани за прорачунатост у друштву, ред. У конзумеристичком друштву потребе су неограничене (Kossitsch, 1967: 427-483). Оваквим разматрањима Косић на неки начин ревидира идеје Торстена Веблена о упадљивој потрошњи (*цоспицуоус цонсумпцион*), тако да може да се говори о научном адумбрационизму, феномену о којем је екстензивно писао социолог науке Роберт Мертон.

Раније је истакнуто да лепота жене и тенденције за одржањем лепоте жене могу да предстаљају противтенденцију за прокреацију.

Косић финализира своју анализу тврдњама и реторичким питањима о томе да ли ће модернизам заменити нова форма примитивизма (Kossitsch, 1967: 427-483). Речју, поред појединих контрадикторности, може бити претеривања, Косићева дисертација представља својеврсни пледоаје за социологију, за плуридисциплинарни приступ, антиципаторски дух у бављењу друштвеним збивањима. Дисертација је врло живахна у том погледу што је Косићево писање толико употребљиво да читајући његов рад на тренутке постоји утисак као да је по среди рад писан цели век касније. Прочитано и речено о раду говори у прилог вредности Косићевог социолошког дела, дела које је пре свега социолошко.

Симптоматичне су и за размишљање су речи којима Косић тезу приводи крају. „Материјална култура мора да буде сузбијана, великодушност у преобликовању људских односа треба да пробуди самодовољну животну радост. Можда ће нас то ипак водити социјализованом друштву? Ко зна!“ (Kossitsch 1967: 427-483). Ипак, реч је о раду који се позива на класике социолошке мисли (Макс Вебер, Фердинанд Тенис) и не

само социолошког дела (Томас Роберт Малтус). Речено, поред осталог, може да представља гаранције квалитета тезе коју, пак, не би требало ни олако глорификовати.

Речју, Косић је тезом био намеран да објасни дефицијентност рађања. Излаз није налазио у физиолошким објашњењима, те га је потражио у социолошком објашњењу. Исто чини на узоран социолошки начин који је изложен у претходном делу рада. Рађање јесте биолошка чињеница, али зависи од друштвених услова. Колико речено има смисла Косић је показао својим дисертацијом.

Чињеница да је тезу одбранио 1917. дискредитује могућност замерке како у тези не помиње демографску транзицију која као теорија настаје 1929. године. Пишући тезу без да може да зна за демографску транзицију у том тренутку, дакако, може се грубо рећи да је својом дисертацијом био навестилац или претеча теорије демографске транзиције. Такође, помиње класике социолошке мисли у једном егземплярно социолошком раду.

Најконкретније, постоје предтранзициона етапа, транзициона етапа и посттранзициона етапа демографске транзиције. Њену централну фазу представљају заустављање високог морталитета, те пад наталитета (Бобић, 2007: 130 – 133). Јасно је да Косићева дисертација представља изванредан прилог разумевању пада стопа наталитета.

Напоследку, будући да Косићева теза представља рад из првог периода његовог социолошког стваралаштва, она сведочи колико би било поједностављено олако занемаривање једне од три доби његовог социолошког стваралаштва, у овом раду истакнуте.

7.3. „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“ (1933/1934)

„Друштвена диференцијација Југословена“ (1933/1934)

Генерално, феномен друштвене диференцијације представља социолошки релевантну тему. То потврђује чак елементарни ниво социолошког образовања средњошколски наратив, универзитетско штиво, студијски програм социологије, литература која обрађује поменути тему. Шта ова тема и рад говоре о Косићу, о Косићевом социолошком делу? Напросто, Косић (1892 – 1956) је живео и стварао у бурном и крупним историјским догађајима бременитом историјском времену. Већ од

треће стране овог рада је изнета теза о једнакости Косићеве биографије и библиографије. Потврдан одговор на ову могућност се наслућује самим називом теме. Но, који начин и у ком смислу се Косић бавио поменутом темом?

Косић као социолог који тридесетих година XX века објављује најзначајније социолошке радове примећује социолошку важност поменуте теме за контекст којем је припадао и у којем је живео у том временском периоду. Конкретно, да се примети да је реч о раду који настаје 1933/34 године. *Друштвена диференцијација Југословена* је чланак објављен у келнском кварталном часопису за социологију. Чланак је подељен у четири дела, а то су: 1) Етнички елементи; 2) Културне зоне; 3) Слојно раслојавање; 4) Политичке класе (Kossittsch, 1933/1934: 3-41). Тек се у симбиози ових елемената дају сагледати основне карактеристике и поруке рада.

Шта се да приметити у овом раду и Косићевом приступу овој теми? Мада не би било згорег да се у раду видела каква табела или схема, мада се оне дају наслутити пажљивим читањем Косићевог рада, он се не завршава тек квантитативном анализом и каквим несолидним експликацијама резултата. С друге стране, далеко се од тога да наш социолог не износи бројне квантитативне одреднице, али је њихово разумевање обзидано Косићевим познавањем историје и историјским приступом. То је чињено толико добро да се кроз овај рад Косић препознаје и потврђује као историјски социолог.¹⁸⁷

Штавише, у раду се развијају и елементи надолазећег капитализма. „Широку народну масу чини с е л а ч к и с т а л е ж, у кратко, „народ“ око 75% од укупног становништва. Међутим, ова маса је у себи изузетно издиференцирана, издиференцирана је према врсти и висини своје материјалне и духовне културе, према привредном устројству у којем живи, према привредном стандарду (потребама и могућностима задовољења), према величини напора да се утврди, односно подигне достигнути животни стандард, као и према, као и према социјално - структурном слагању и важењу, према социјално-идеолошкој оријентацији, према њеној дистанци према јединственој националној држави, итд.“ (Kossittsch, 1933/34: 3-41). Ово су модели историјске социологије који су нарочито интересантни, а овакву анализу су

---

¹⁸⁷ Било би сасвим равноправно и не било неосновано да је овај рад поменут и у одељку о посебних социологија Мирка М. Косића, конкретно историјске социологије.

упошљавали Е. Томпсон и Теда Скокпол. Генерално, цели овај рад је понудио анализу многих интересантних Косићевих идеја из области историјске социологије.

Којим редом, пак, Косић говори у свом раду? Најпре, просторни оквир за који се Косић занима односи се на територију тадашње Краљевине Југославије. Под њим Косић држи да се тачније речено подразумевају ранија Србија са Јужном Србијом, нпр. деловима Македоније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Далмације, Јужне Штајерске, Славоније и делова Јужне Угарске, тј. Банат, Бачка и Војводина (Kossitsch: 1933/34:3-41). С друге стране, треба навести да је после Првог светског рата, 1. децембра 1918. године основана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Њен службени назив је од 1929. године био Краљевина Југославија. У том периоду Југославија заслужује значајну пажњу социолога будући да је након Италије и Совјетске Русије покушала насилан пројекат три племена Срба, Хрвата и Словенаца у јединствену нацију. Који су то услови који отежавају или олакшавају процес настанка нације, питање је које је посебно интересантно са становишта опште социологије (Kossitsch, 1933/34, 3 -41).

Рад је подељен у четири дела, а то су етнички елементи, културне зоне, социјално раслојавање и политичка класа. Почетак излагања у овом одељку слуги, пак, интерпретацију рада као целине. Мада ће бити посматрани сви делови ове целине, нагласак у интерпретирању ће бити на њиховој синергији, односно на Косићевом раду као целини.

На почетку овог текста помиње етничку поделу, али и поделу на основу писаног језика. Косић ову поделу истиче, јер је она формирала различите националне идентитете, њихову друштвену диференцијацију и на тај начин слуги разлике о којима се са ове временске дистанце далеко боље може судити, па и Косићевом раду. На овом месту нису ни битна суђења, већ колико је Косићево дело употребљиво за сврхе социолошког промишљања и данас након нешто мање од једног века. О чему наине Косић говори?

Утисак је, дакле, да у раду предмет није толико друштвено диференцирање, већ је то Југославија, односно друштвена диференцирање Југословена. „Југославија завређује у посебној мери већу пажњу социолога...“ (Kossitsch: 1933/1934: 3-41). Косић говори на чему су засноване националне идеје Срба и Хрвата, те истиче да је хрватска национална свест била заснована на илиризму, док су Срби неговали ратнички тип.

Први српски социолог говори на чему су засноване националне идеје код Срба и Хрвата. „На овој етничкој основи су вековима деловали различити културни утицаји. Прави односи су нешто комплекснији да би се могла понављати флоскула о западној култури Словенаца и Хрвата и источној Срба“ (Kossitsch, 1933/4: 3-41). У коначници, културно диференцирање југословенске области је било много разноврсније, те је у наредном делу Косићевог рада реч о културним зонама (Kossitsch, 1933/4: 3-41). Поред културног диференцирања Косић у свом раду није изоставио ни социјално диференцирање (Kossitsch: 1933/34: 3-41). Напоследку, реч је о „политичким класама“ под којима се подразумевало раслојавање становништва према његовој „политичкој тежини“ (Kossitsch: 1933/34: 3-41). Дакле, Мирко М. Косић под друштвеном диференцијацијом Југословена мисли на ова три крака или лица друштвеног диференцирања. На тај начин се занимао за различите социјалне феномене који су, поред осталих, своје место пронашли особито у темама које су биле предмет радова на немачком говорном подручју.

„Када је надаље читаво државно јединство претило да се распадне, круна је преузела задатак да спаси југословенску држану мисао као такву и да након укидања устава (државни удар од 6. јануара 1929.) спроведе реорганизацију државе у духу националног јединства.“ (Kossitsch, 1933/34: 3-41). Напросто, Косић кроз доследно социолошки резон примећује обе одвојене државне идеје, српску и хрватску, односно три народне свести (Срба, Хрвата и Словенаца). На концу, Косић 1933/34 године констатује да у јединственом државном оквиру може на дуго време доћи до националног, свесног унификавања или до пуцања оквира (Kossitsch, 1933/34: 3-41). Са ове временске дистанце се зна шта се догодило. Држим да је наш социолог био велики због увиђања питања чији је доцнији одговор значајно одредио данашњу стварност.

Посебно је питање шта је наш социолог надаље, у међувремену рекао и радио, те у том смислу како је одговарао на поменути дилему. Будући да је Косић (1892 – 1956) тих година у зрелој животној, али и у зрелој социолошкој доби није остајао имун на живахан ангажман у различитим пољима друштвеног живота. Наиме, у новонасталој држави 1. 12. 1918. године требало се суочити са озбиљним проблемима у вези са почетком и могућношћу заједничког живота народа који су вековима живели одвојено стварајући различите културе, политичке образце. „Сем актуелних политичара, велики број културних и научних радника је осетио као своју обавезу да пружи допринос

уклањању препрека за стварање југословенске државе, и у оквиру ње, јединствене југословенске нације“ (Петровић, 1996: 6).

С једне стране, Косићев рад „Друштвена диференцијација Југословена“ (1933/34) доноси експликацију његовог социолошког виђења друштва, перспективе државе. С друге стране, Косић наставља да живи и делује у истој држави. Мање због анализе његовог виђења државе, више због теме дисертације, било би недопустиво не поменути његов активни политички ангажман који је остварио као посланик у Скупштини, на листи Богољуба Јевтића (1935 – 1938). Наиме, прихвата да буде кандидат за народног посланика „Радног клуба“, политичке групације блиске Стојадиновићевој Југословенској радној заједници (Тркуља, 2013: 462). Било је то време у којем се највише заострило српско-хрватско питање. „Том питању Косић је посветио неколико расправа *Хрватско питање и национално јединство* (1937), *Национално јединство с гледишта социологије*“ (Петровић, 1996: 7). Разуме се, Југославија из овог периода није имала везе са Југославијом насталом после Другог светског рата у којој до данашњих дана на неки начин трају рефлексије по занемареност Косићевог социолошког дела.

Држим да Косићев социолошки рад „Друштвена диференцијација Југословена“ (1933/34) узорно представља њега као социолога. Не треба занемарити чињеницу да он настаје у тренуцима (1934) када сматрам да настају два Косићева најзначајнија и највреднија социолошка дела: *Увод у општу социологију* и *Проблеми савремене социологије*. Закључак који је претходно изнет је дериват доследно социолошког приступа у раду. „Етничко диференцирање Југословена је, пак, далекосежније и дубље него што може на тако омиљени први поглед да се учини површном посматрачу споља“ (Kossitsch, 1933/34: 3-41). Наш социолог је својим радом то доказао, показала је, наиме, то његова узорна социолошка анализа која је представљала амалгам његове солидне социолошке писмености и која је речито сведочила о Косићу као полихистору. Елементе културног, етничког, политичког диференцирања, уопште, друштвене диференцијације Југословене Косић је изводио кроз опис бројних социјалних феномена и појавности из друштвеног живота народа

7.4 „Aus den Tiefen des Balkans“ (1948/1949)

„Из дубина Балкана“ (1948/1949)

Што се, пак, тиче рада „Politische Soziologie“ (1951), реч је о делу о којем је писано у претходном поглављу овог рада. Правећи варијацију на раније наведене речи Слободана Антонића, тежећи контекстуалном наставку излагања у раду, први следећи рад који бих поменуо је „Aus den Tiefen des Balkans“ (1948/1949). Мада хронолошки посматрано рад претходи делу из 1951. године, врло је индикативан сам почетак поменутог рада. „У политичкој публицистици последњих година појам 'Балкан' је проширен на помало opak начин“ (Kossitsch: 1948/49: 125-143). Поменуто „делце“ самим почетком наслућује занимање за политичко. Ипак, изнад свега је реч о троделној композицији рада:

Најпре, Косић говори о појму Балкана;

Потом, Косић нас упознаје са социолошком анализом крвне освете;¹⁸⁸

Напоследку, наш социолог упућује на различите облике племенских заједница.

Заправо, цели Косићев рад унеколико представља огледало чињенице да је он у теоријско-методолошком погледу под утицајем немачке формалистичке социологије (Л. Фон Визеа)¹⁸⁹ (Словић, 1986; 33). Дакле, све се и да објаснити основном позицијом

---

¹⁸⁸ О актуелности теме сведочи одредница *крвна освета* у *Sociološkom rečniku* (Mimica, Bogdanović, 2017: 267). Надаље, поменута одредница упућује на изразе беса, друштво, традиционално, умири крви. Поменута тема зна да буде не само социолошки значајна, већ је реч о теми плуридисциплинарног карактера што наслућују наведе одреднице конотиране овим изразом. Актуелност теме уопште недавно је потврдила и емисија *Vise* чија је једна од тема носила назив „Дуг у крви“, а која је третирала овај феномен на простору од истока Црне Горе до севера Албаније.

¹⁸⁹ У уводном делу рада је поменуто да је немачки социолог Леополд фон Визе након Косићеве смрти сачинио некролог нашем социологу. Овде ће бити наведен онај део који је значајан за ову дисертацију о Косићевом социолошком делу, поглавито о оном на немачком говорном подручју: „Наше немачко друштво за социологију је покушало да га приближи јавности. Био је један од најцењенијих сарадника келнског часописа за социологију; на 11. Дану социолога у Вајнхајну много су се дивили његовом темпераментном, али исто тако реферату богатом сазнањем о ћелијама и кликама. Нико није могао да са таквим разумевањем ствари и детаљно предаје о социјалној структури и политици балканских народа. Његове разговоре са мном о остацима крвне освете нећу заборавити. Емигрантска усамљеност овог веома талентованог човека довела је до тога да су неки од његових усмених и писаних исказа с горчином, иронијом и непопустљивошћу нестали; пуно обзира према људским слабостима од њега се није могло очекивати. Али мало нас је имало такво унутрашње право да строго критикују као овај веома талентован човек чије снаге су тако непотпуно остале искоришћене. Тим пре ће са већом захвалношћу мало нас који смо га познавали и волели и учили од њега неговати успомену на њега“ (Леополд фон Визе, 1956). Било би некоректно да се у оваквом раду и контексту не наведу овакве речи о Косићу речене од стране Леополда фон Визеа.

од које Косић полази у својој теоријско-методолошкој школи и правца којем Косић припада.

Примерице, пишући о феномену Балкана и шта се под њим разумева у различитим епохама, он сондира и феномен крвне освете. „Исцрпна социолошка анализа крвне освете не постоји колико знам до данас, као ни припремна свеобухватна упоредно – етнологска истраживања.“ (Kossitsch, 1948/49: 125-143). Показујући сензибилитет за историју, за темпоралну димензију, Косић говори о потискивању крвне освете као племенске институције настављене сада кроз форму породичне крвне освете. Колико је Косић прилежан формализму као теоријско-методолошком погледу потврђује и његово навођење главних типичних форми крвне освете, а то би могле бити: „а) индивидуална крвна освета као примитивни фактички „обичај“; б) крвна освета племенског уређења као обавезујућа правна институција; в) крвави породични сукоби (односно крваве страначке борбе као чињенична „вежба“ у временима слабог државног и црквеног ауторитета); г) крвна освета породица као (нормални) обичај на појединачно-породичној лествици послеплеменског времена... ; д) патолошки односи у породичној крвној освети упркос ефективном државном правном поретку, само са изузецима и практиковано не као народни обичај“ (Kossitsch, 1948/49: 125-1433).

Мада речено представља, социолошки посматрано, најважнији утисак о овом раду, социолошко у њему и анализа Косићевог рада се не исцрпљују реченим. У том погледу би требало „прошетати“ кроз Косићев рад.

Наиме, Косић сматра да се пре доба када је он писао, регион који се налази јужно од Карпатског планинског масива називао Балканом, док се у периоду живота нашег социолога овим термином у појединим случајевима означава чак и Словачка и делови Трансилваније у Румунији (Kossitsch, 1948/1949: 125-143). Ово је један интересантан и на неки начин контраинтуитиван аргумент, имајући у виду географска сазнања којима данас располажемо. Косић у својој студији сугерише да постоји монументалност Балкана у својој анализи и многе књиге. Може се рећи да овакво виђење није ни до данас превазиђено.

„У средњовековној српској држави постојао је феудализам раног стадијума: огроман део краљевских земаља је био у поседу „крупног“ и „ситног“ племства, за шта је они било обавезно на ратну службу круни; она је, међутим, на племство пренела само права нижег правосуђа и фискалне суверености.“ (Kossitsch, 1934: 9). Наш социолог

доцније констатује да је такав облик уређења постојао у Мађарској, а да се полуномадски начин живота задржао дуг историјски период времена. Културни миље Балкана са разним народима је био веома изражен. Српска духовност је одржавана чак и у ситуацијама где је становништво исламизирано (Kossitsch, 1954: 125-143). Новински извештаји често говоре о одржавању наше духовности на Косову и Метохији упркос нестабилној политичкој ситуацији.

Косић наводи да је у средњем веку у Србији *касикизам* (caciquisme), то јест превласт домаћих велможа на својим малим поседима. Морала је да уследи большевичка реакција како би се овај систем докинуо (Kossotsch, 1954: 125-143). Ваља истаћи да се касикизам односи на мале поседе.

Косић такође аргументује, позивајући се на разне теоретичаре групне психологије, као Гумпловича, да су и у оваквом систему владали закони групе; тачније закони социјалне психологије. Егзогамија и јачина племенске заједнице такође су имали знатан утицај на развој. Такође се радило о томе да је племе правна заједница и да га је, поред осталог, одликовала борбена готовост. Племе је такође деловало као политичка заједница (Kossitsch, 1914: 11–12). Овде Косић позива у помоћ Вебера с његовом идејом о држави коју карактерише легитиман монопол силе на одређеној географској територији.

Постоји такође фундаментално јединство које се налази код народа Балкана, а то је тенденција свих народа да имају свој специфични менталитет. Ови народи такође имају свој специфичан фолклор и велики број њих су јако дуго били под отоманском влашћу. Велики број ових народа су били агрикултурни (Kossitsch, 1954: 125-143).

Поједини балкански народи су имали такође страхопоштовање пред манастирима и другим установама (Kossitsch, 1954:125-143). Сlike и представе нуминозног у савременим научним публикацијама дају убедљив аргумент да је Косићева анализа веома валидна за савремене посленике.

Косић наводи предржавне институционалне облике који су били ревитализовани у новом веку... Поједини краљеви су били проглашавани као свети и блажени... Овде можемо да говоримо о заједницама у смислу у којем је овај термин користио Тенис, а на снази је Диркемова дистинкција на органску и механичку солидарност (Kossitsch, 1954, 125-143). Група аутора које сам консултовао такође

наводи да је ово био случај и у Румунији, те да на разним деловима Балкана такође постоје споменици одређеним владарима који су доживели беатификацију, као нпр. Матији Корвину... У том смислу Косићева анализа нуди један обрис историјске социологије¹⁹⁰ предмодерног периода.

Косић такође нуди једну интересантну анализу крвне освете и тврди да је посебно битан тренутак када долази до престанка освете, односно умира... Упоредно-етнолошка анализа овог феномена није довољно изражена... Историјска грађа о крвној освети се често може унапредити анализом усменог предања (Kossitsch, 1954: 125-143). Косић на овај начин покушава да донесе неке иновације у методолошком смислу.

Чак и у крајевима где је крвна освета у потпуности нестала, лична одмазда је остала као прежитак...¹⁹¹ Косић такође наводи типове¹⁹² крвне освете међу којима треба навести племенске освете, те крвне освете у доба слабог државног ауторитета, поред осталог. На Сардинији и Корзици имамо вендету... Крвна освета је у великом броју случајева праћена осећајем мржње (Kossitsch, 1954: 125-143). Косић, настављајући се на Диркемово дело *Pravila sociološke metode*, говори о „преживецима“ као интересантној социолошкој појави. Крвна освета је посебно интересантна појава, те он на неки начин врши анализу из области социјалне патологије и криминологије.

Неизвршење вендете може да повлачи губитак угледа... Кључна ствар у овом случају је губитак племенског сапринципа од стране странца и индивидуе из другог племена... У Црној Гори су племена константно слабљена унутарњим крвним ратом¹⁹³ (Kossitsch, 1954: 125-143). Крвна освета је у неким ситуацијама погађала чак и младиће од 12 и 14 година... Православна црква у Црној Гори као и Католичка црква у Албанији су улагале знатне напоре за сузбијање крвне освете у овим земљама (Kossitsch, 1954: 125-143). Дакле, Косић по ко зна који пут показује траг формализма у свом социолошком делу.

---

¹⁹⁰ Ваља тек подсетити да је једно од поглавља рада посвећено Косићевим прилозима и значају за етаблирање ове посебне социолошке дисциплине у нас.

¹⁹¹ Овде примећујем траг формалне социологије у Косићевом раду, а што је и било реално очекивати. „Социологија треба да се одрекне изучавања садржаја друштвеног живота, који може бити врло различит, да се одрекне претензије да буде енциклопедијска наука коју интересују сви садржаји друштвеног живота које ће посматрати ванвременски и ванисторијски, на које ће гледати као на чисте облике (Slovič, 1996, 33).

¹⁹² Форма, облик или тип су појмови који се могу синонимно користити, а говоре о Косићевој доследности формалној социологији.

¹⁹³ Дакле, када се мењао садржај, форма је постојала, трајала, остајала сачувана.

Установи крвне освете треба приписати чињеницу да се становништво Црне Горе, иако физички снажно и биолошки потентно, у дужем периоду није увеличало бројчано... У појединим ситуацијама, кнез Никола, последњи краљ ове државе се свесрдно борио против установе крвне освете (Kossitsch, 1954: 125-143). Ово су ноторне чињенице из периода деветнаестог века у држави коју многи називају „Српском Спартом“.

Ова установа се није угасила преко ноћи. Велики сукоби у виду балканских ратова с почетка двадесетог века су оставили мало простора за приватне размирице и трвења... Новчана компензација је постала вид за гашење крвне освете (Kossitsch 1954: 125-143). Наравно, треба имати у виду да је ово вишеслојан феномен.

Поједини новински листови, као нпр. београдска „Република“ (април 1948.) су донеле детаљне извештаје о измирењу након крвне освете у региону Котора. Комунистичке власти су биле посебно непријатељски расположене према опстајању и одржавању овог феномена (Kossitsch, 1954: 125-143). Овим Косић врши једну упоредно-историјску анализу и евоцира Диркемову тврдњу да је компаративни метод најбољи сурогат за експеримент у друштвеним наукама. Косић често врши „интелектуалну гимнастику“ поредећи овај феномен у различитим друштвима и епохама.

У својој историјској анализи Косић често помиње установу крвне славе и светаца заштитника, као и племенског „ми“ осећаја који се често помиње као доказ за тврдњу да је група једна морална заједница, племенска заједница колективног морала... Косић такође говори о друштвеном остракизму као искључивању неподобних чланова заједнице (Kossitsch, 1953: 125-143). На немачком говорном подручју, такозвани „ми осећај“ (*Wir Gefuehl*) је феномен који се помиње у свим уводима и уџбеницима који третирају феномен социологије група. У том смислу Косић развија идеје сличне онима немачког теоретичара група Роберта Бристета.

На овај начин Косић је понудио оно што назива Балканом, са скицом неких обичаја који се налазе у некима од земаља. Уз речено, Косић излаже и кратко проматрање које се тиче феудалног уређења које се затекло у државама у овом географском региону. Главни нагласак је на анализи феномена крвне освете као феномена из области криминологије и социјалне патологије.

Овим радом Косић нуди продубљен осврт на једну значајну социолошку појаву. Као такав би био интересантан стручњацима који анализирају ову појаву у неким од савремених друштава. Више од свега, овај Косићев рад говори о актуелности упита које Косић проблематизује и нуди одговоре на њих. У коначници, овај рад потврђује колико су Косић и његово социолошко дело актуелни и данас. Изнад свега, овај Косићев рад представља афирмативан прилог потврдног одговора на хипотезу која је постављена у овом раду према којој је Косић пре свега социолог, и као социолог он није неважан социолог, већ је врло важан, нарочито за домаћу социологију и социологе уопште.

7.5 „Zellen und Cliquen: erster Vortrag“ (1953)

„Ћелије и клике: прво предавање “ (1953)

На Једанаестом конгресу немачких социолога 23/24. септембра 1952. године у Ванхајму, Косић је одржао врло запажено предавање „Zellen und Cliquen“ (Ћелије и клике). Исте године часопис *Die Zeit* (Берлин) објављује чланак „Cliquen in der modernen Gesellschaft.“ Наредне године часопис *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* објављује рад „Zellen und Cliquen: Erster vortrag“. Дакле, годину дана након одржаног предавања у Ванхајму, предавање је објављено. Такође, исте године у истом часопису је објављена „Diskussion zu den Vorteaegen ueber „Zellen und cliquen“. Јасно је из реченог колико се Косић занимао за ово социолошко питање. У том смислу бих пажњу усредредио на ово штиво које у знатној мери сигнира Косићеву активност на немачком говорном подручју, уопште Косићево социолошко дело. Тематски проматрано, овај рад се уклапа у причу о политичкој социологији у делу Мирка М. Косића.

Каква је композиција самог Косићевог рада „Ћелије и клике“? Постоје четири одељка овог дела нашег социолога. Но, тематски Косић најпре пише кратак увод, говори о ћелијама, о кликама, о мешавини једних и других, те у том погледу о њима сличним појмовима.

На самом почетку кратког увода Косић уверљиво образлаже да је социологија група дисциплина која је у повоју, али да су, упркос томе, ћелије и клике недовољно истраживане. „Социологија малих група је у последње три деценије у успону. Па, ипак, ћелије и клике, које, стиче се утисак, управо и у наше време бујају тако снажно, од стране надлежне науке само спорадично дотакнуте. То је дисциплина која треба да је

посебно интересантна политичким социолозима. Ћелије и клике су један битан део микросоциологије (Kossitsch, 1953, 230-261)). У савременом политичком контексту, ћелије и клике могу да буду посебно интересантне оном делу социолошког еснафа који се бави анализом странака и бирачког понашања. Не треба занемарити чињеницу да Роберт Михелс који је био Косићев ментор да је управо он, у свом делу *Социологија политичких странака* (1911) дао чувени „закон клике“ који каже да кад год имамо људску групу, одмах се унутар ње образују супарничке клике. Негде бих управо у овој чињеници видео *spiritus movens* Косићевог занимања за ову тему, посредством ње за политичку социологију.

Уводник у Косићеву причу о ћелијама и кликама могу да представљају његове речи које износи на концу рада. „Већина људи има потребу за осећањем *припадности* и *корисности*. Једни задовољавају ове потребе у оквиру или крилу великих удружења: маса, великих група или апстрактних колектива; другима су довољне мале и најмање групе“ (Kossitsch, 1953: 230-261). Најпре, шта би се могло рећи о ћелијама?

Социолошки посматрано, скуп је шири појам од појма групе. Од њега је, пак, ужи појам клике (подгрупе) и на концу су ћелије као последње јединице рашчлањивања једне релативно велике групе. „Ћелије као најмање оперативне групе (1-5 особа) су углавном тако организоване да само један припадник ћелије треба да познаје везу са вишим ступњем организације“ (Kossitsch, 1953: 230-261). Шта је створило климу за грађење ћелија? У 19. и 20. веку су то били покрети национализма и социјалкомунизма, свуда где се стварају редови и одржавају скупови. „Деловање ћелија у националној борби за ослобођење може под одређеним околностима да поприми специфичне форме. Тако је нпр. за време Првог светског рата тзв. чешка „мафија“ имала своје ћелије у дворској и државној и универзитетској библиотеци у Бечу“ (Kossitsch, 1953: 230-261). Такође, наш социолог говори како су националсоцијалистичке ћелије деловале тридесетих година, у националним борбама за ослобођење од тајних друштава, како њихово деловање карактеришу акције отпора особито за време Другог светског рата у окупираној Француској, Пољској и у Србији, у Грчкој, у Данској, Норвешкој, Белгији. „У наше време је и међународна шпијунажа произвела посебне сопствене изроде и попримила посебне форме“ (Kossitsch, 1953: 230-261). Утисак је да су околности у којима је живео и стварао наш социолог ишле на руку темама које је обрађивао. Ове чињенице ласкају стављању знака једнакости између

Косићеве биографије и библиографије. Питање, међутим, је да ли би за данашњег социолога овакве теме биле субверзивне.

Клике су, међутим, већ поменуте у уводнику приче. „Групе се често деле на више подгрупа или, изражено терминологијом теорије мрежа – клика. Подгрупе су и даље део шире групе, мада њихови чланови више комуницирају једни са другима него са члановима других клика“ (Тарнер, 2009: 226). Но, шта Косић каже у свом делу, напосто, не треба губити из вида да се овај рад зове *Социолошко дело Мирка М. Косића*, односно да је најконкретније у питању његов рад „Ћелије и клике“ (1953). Сам почетак Косићевог рада који се односи на клике се тиче језичко - термилошка питања „Речју *Cliquen* означава се како у француском тако и у виду позајмленице у немачком исто социјално стање ствари груписања“ (Kossitsch, 1953: 230-261). Збиља, Косићево узорно познавање језика долази до израза и у овом раду, те Косић надаље вели: „Као синоним за *clique* у француском (у немачком и енглеском) служи реч *coteria* која се нешто мање употребљава, а чије етимолошко објашњење гласи: „заједница људи са села који обрађују посед земљопседника“, дакле, земљопоседничко сеоско удружење (*coterranei*).¹⁹⁴ Социолошки посматрано постоје веће тешкоће у погледу клика од језичко-формативних питања. Наиме, клике, а исто важи и за ћелије се не могу избројати, не могу се интервјуисати као такве, оне су тајне и прерушене, прорачунате. Напосто, шта преостаје од истраживања таквих појава? „За најисцрпније сматрам према данашњем стању социјално – интензивне студије случаја самодоживљеног и материјал из извора политичке материјалне литературе, делом из цртежа судских процеса (Kossitsch, 1953: 230-361). Утисак је да су ове чињенице остављале трага на социолошко истраживање овог феномена у социологији. Мада наш социолог тако нешто није рекао, чињеница је да од класика социолошке мисли помиње једино Георга Зимела у V поглављу *Социологије*, где говори о чешком тајном удружењу Омладина и њену структуру описује из петоделних ћелија („палац“ и четири прста)¹⁹⁵ (Kossitsch, 1953: 230.261). У фусноти претходне реченице се помињу Фердинанд Тенис, Леополд фон Визе.

¹⁹⁴ Као такви су почетком 13. века у јужној Француској котерије пљачкале посед витезова земљопоседника који су били оскудни на крсташким походима, а потучени су од стране тзв. *carichons* врсте удружења фема феудалне господе.

¹⁹⁵ R. Behrendt, *Politischer Aktivismus* (1932) говори о савезима као ћелијама унутар већих творевина заједнице и друштва. Чини ми се да ово мешање терминологија *Тениса*, *Шмаленбаха* и *фон Визеа* мало доприноси разјашњењу појма.

Какав је, међутим, данас статус приче која би се односила макар индиректно на тему *Ћелије и клике* о којој је Косић предавао у Ванхајму 1952. или о којој је на исту тему објављен рад 1953. године? Уопште, колико се данас социологија занима за ову тему? Занимљиво је да се анализом социолошког штива долази до истих имена из света социологије која је у свом раду помињао Косић. „Немачки социолог Фердинанд Тенис у свом делу *Заједница и друштво (Gemeinschaft und Gessellschaft)* говори о односима унутар друштвених група (Станојевић, 2016: 87). Мада се експлицитно не помињу ћелије, односно клике, а имајући у виду садржај Косићевог рада те имена социолога која помиње, односно оно што је рекао врло је индикативан следећи навод. „Немачки социолог Георг Зимел био је један од првих који су покушали да објасне *утицај величине групе* на њену *унутрашњу динамику*. У *двочланим групама*, односи су веома присни и лични, развија се висок ниво солидарности с обзиром на чињеницу да опстанак групе зависи само од два члана. Типичан пример је брак. Зимел тврди да двочлане групе нису најстабилније творевине, да је трочлана група далеко стабилнија. Ако дође до конфликта трећи члан групе може да се понаша као посредник да би се превазишле препреке у комуникацији. Зимел такође сматра да су веће групе много стабилније од мањих, али да су односи унутар мањих група далеко приснији“ (Станојевић, 2016: 88). Мада ауторка парафразира Зимела, мада није најјасније шта је њен извор, јасно је да би прецизнији израз био ћелија од групе. Ово потврђује несолидност употребе појмова у социолошком дискурсу којима се Косић бавио, изнад свега, занемареност Косићевог социолошког дела, те темом која је предмет овог занимања у делу.

Прича о значају Мирка М. Косића и његове социологије се не исцрпљује узорним познавањем социологије, већ и дела које је у лимбу са његовим социолошким познавањем. Примерице, код Емерија Богардуса и других теоретичара блиских социјалној психологији, термин клика је сличан уским групацијама које имају монопол на коришћење моћи. Ћелије и клике готово да имају езотеричну природу, скривене су, и процес њиховог настајања је јако тешко разумети и растумачити (Kossitsch, 1953: 230-261). Може се рећи да је деловање ћелија и клика врло присутно у данашњем друштвеном миљеу. „Већина људи има потребу за осећањем *корисности* и *припадности*“ (Kossitsch, 1953: 230-261)

Косић истиче да клике не девастирају до краја садашњи поредак, већ делују у миљеу датог система и ситуације (Kossitsch, 1953; 242). Поједине клике су заиста *ad hoc*

оранизације (за ову прилику) и имају тенденцију да се расформирају када се друштвени контекст промени.

По Косићевом мишљењу клике могу да буду различито структуриране, и у оквиру њих могу да се јаве завист, љубомора и друга чисто људска стања... Као неформалне организације клике не поседују никаква акта која их структуришу и на тај начин одређују. Групни успех је често важнији од појединачних успеха чланова клике... Кликe се често формирају тако што се сарадњом избегава опасност (Kossitsch, 1953: 244–245). Косић наводи да су често асоцијалне индивидуе, екстровертиране и саможиве, оснивачи оваквих групација. Поједина спортска друштва често исклизавају и формирају клике (Kossitsch, 1953: 246). Психолошка контрола је често одлика сугестибилних и недовољно развијених личности како налази из психологије сугеришу.

Организације као Унеско су често веома подобне за формирање клика и котерија, и тако имамо ситуације да је често радна група за светску историју сачињена од припадника једне националне државе. У ратним ситуацијама војска често преузима улогу одбране земље и делује као котерија (Kossitsch, 1952: 248). Овде се често ради о еснафима и организацијама које претежирају своје чланове.

Мафија је посебно интересантна организација овог аспекта јер чланови ове организације држе омерту или закон ћутања. Мотиви њиховог деловања су част, понос и храброст, тежња за добијањем моћи и надмоћи, и често фигурирају као мотиватори (Kossitsch, 1952: 230-261)

Држање у тајности рада је нешто што је кључно за слободно зидарство, а такође и за клике и за котерије. Комунисти и слободни зидари су често примењивали исту технику, а то је инфилтрација на позиције (Kossitsch, 1952: 230-261). У том смислу су клике и котерије добро уточиште за овакве појединце.

Постоји нешто много важније од просте репетиције овог Косићевог рада. То су узорна социолошка писменост Мирка Косића када је реч о његовом познавању социологије група. То је и околност колико су примењиве Косићеве анализе на збиљу данашњице, а то сам настојао да илуструјем указивањем на различите аспекте друштвеног живота и навођењем примера.

7.6 Закључак

Генерално, будући да је ово поглавље оријентисано на Косићево социолошко стваралаштво на немачком језику, кроз кратку анализу дела која су сигнирала Косићеве доприносе и стваралаштво, остаје недвојбен утисак како је Косићево дело актуелно и употребљиво и данас. Изнад свега, ови радови су показали пуноту и смисао запажања Љиљане Словић која вели да је Косић у теоријско-методолошком смислу под утицајем немачке формалне социологије (Л. Фон Визе), разумевајуће социологије Макса Вебера и Диркемовог позитивистичког метода.

Мада је у уводу рада било говора о социолошкој основаности теме дисертације, она је била тражена и кроз социолошко дело нашег социолога на немачком језику. Упориште је нађено кроз радове који представљају извесну варијацију на дела о којима говори Слободан Антонић у свом раду „Мирко Косић и социолошко друштво“ (398-427). У овом поглављу није било говора о Косићевом делу „Politische Soziologie“ (*Soziologische Farschung in unserer Zeit: Leopold von Wiese zum 75. Geburtstag*. Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Koeln, Westdeutscher Verlag, 1951, S. 171–196).¹⁹⁶ Овај рад је, пак, обрађен кроз пето поглавље дисертације које се занима за посебне социологије у Косићевом социолошком делу. Косићева докторска дисертација из 1917. године потврђује колико временска доб и говорно подручје нису хомологни, те колико је комплексно износити укупан суд о важности појединих етапа Косићевог интелектуалног стваралаштва. Чињеница да у овој дисертацији о Косићевом социолошком делу нису представљени сви Косићеве социолошки радови на немачком језику додатно компликује изношење оваквих оцена.

Но, студије које су биле у фокусу овог рада нису биле тек случајан одабир, нису се овде пронашле кроз апологију нашег изразитог ауторитета у овој области, већ су резултат аргумената које су пружили поменути радови својом садржајношћу и могућих синапса које су направљене између општих карактеристика Косићевог социолошког дела и радова који су представљали њихово аутентично исходиште. Осим тога, може се рећи да су „ове Косићеве студије са највећим уважавањем цитирали угледни светски социолози,¹⁹⁷ а сам Фон Визе је Косићу написао и веома топао *in memoriam* (L. von Wiese, „Mirko M. Kossitsch: 1892–1956“, *Soziale Welt: Zeitschrift fuer*

---

¹⁹⁶ Косић је верзију овог текста објавио и као одредницу „Clique, Zellen“ у: *Woerterebuch der Soziologie*, Wilhelm, Bernsdorf, Friedrich Buelow (Hrsg.); Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1955.

sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis, Jg. 7, N. ¾, 1956, S. 212 - 213).¹⁹⁸ Косићеви радови на различитим језицима не могу бити критериј за олако доношење суда о значају о једне од три доби у социолошком стваралаштву нашег социолога.

Када је реч о другој хипотези самог рада, његови радови на немачком језику пружају солидан основ за констатацију да је социологија нашег аутора важна, значајна макар у оном омеру у којем је занемарена. Према томе, у Косићевом социолошком делу на немачком језику се види вредан прилог афирмативном одговору на другу хипотезу дисертације.

8. КРИТИКА КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛОШКОГ СТВАРАЛАШТВА

8.1 Увод

Сматрам да би без овог поглавља раду недостајало оно што је иманентно науци као облику сазнања. Осим тога, овај одељак дисертације представља конач приче која је у функцији друге хипотезе рада. Важност Косићевог социолошког дела, а то је у уводном поглављу истакнуто и биће ултимативно наведено и наредним делом овог рада, не сме да представља какву апологију Косићевог социолошког дела, какав панегирика личности Мирка М. Косића. Изнад свега, тема ове дисертације се, дакле, не тиче само истраживања традиције наше социолошке мисли, већ и социологије сазнања и *режима истине* у научној заједници. Како би о социологији сазнања било речи у преостала два поглавља дисертације, овде бих кроз критику Косићевог социолошког стваралаштва 1912. године, критику Милована Митровића из 1982. године, отворио питање критике Косићевог социолошког дела из 2012. и настојао бих у овом тренутку да сагледам социолошко дело Мирка М. Косића кроз феномен *режима истине* у социолошкој научној заједници.

С тим у вези бих најпре приближио значење *режима истине*. Реч је о појму који Мишел Фуко први пут уводи 1975. године као одредницу опште политике истине и под тим сматра да свако друштво има свој режим истине, своју општу политику истине. Фуко појам *режим истине* први пут употребљава у првом поглављу дела *Надзирати и кажњавати*. Тиме се умеће изазивања боли напушта и претвара у економију одузетих

права (Ament, 2020: 3–4). Овде, наиме, у овом поглављу рада и у овом раду се мисли не на друштво, већ на научну заједницу. На који је начин све ово у вези с критиком социолошког стваралаштва Мирка М. Косића и како се кроз њу може посматрати *режим истине* у нашој социолошкој научној заједници?

Пре но што бих се занимао за конкретне критике Косићевог социолошког дела и за *режим истине* у социолошкој научној заједници у нас, пажњу бих усредредио на етимолошко значење, уопште на значење речи критика у нашем језику. Држим да би као најкредибилнија референца у том погледу могао да служи. Речник српског језика Матице српске (2007). Утолико није згорег погледати шта у том погледу говори поменути речник, нарочито у контексту критика које следе. Утисак је да је по среди седиментан појам. С једне стране, у питању су анализа и оцењивање неког дела,¹⁹⁹ али и исказивање негативног односа према некоме, нечијем раду, с друге стране. Сматрам да се у критикама које следе дају препознати седименти лица и наличја Косићевог социолошког дела. Држим да су критике које следе утолико важније за извођење солиднијег виђења Косићевог социолошког дела.

Најзад, на које и на какве критике се у овом раду конкретно мисли када се помињу Косићеви савременици и 1912. године? Дакле, овде се имају у виду критике Косићевих савременика. Разуме се, под критиком се омеру поменутог речника мисли на анализу и оцењивање неког дела, идеологије, односно на рад у којем се анализира или оцењује неко научно дело. С друге стране, мисли се на изражавање и исказивање негативног односа према нечему.

8.2 Критика Јована Скерлића

Најконкретније и најпре мислим на критику најплоднијег и најауторитативнијег књижевног критичара прве половине XX века Јована Скерлића (1877–1934) (Лолић, 2013: 303–344). Реч је о његовом тексту „Један војвођански социолог“ који је објављен у *Српском књижевном гласнику* 1913. године.²⁰⁰ Сем тога, не би било коректно занемарити ни критику Милоша Тривунца (1876–1944), угледног европског германисте, оснивача и професора Катедре за немачки језик и књижевност Београдског универзитета. Да би поглед на ове критике био ваљан, требало би истаћи да као

---

¹⁹⁹ Разуме се, овде се на уму нема какво књижевно или позоришно, већ научно, односно социолошко дело Мирка М. Косића.

„предрадња“ за социолошки приступ друштву служи књига *Модерна Германија* (1912), а да Косићев прелаз ка социологији представља *докторска дисертација* објављена 1918. године (Милић, 2013: 213). С друге стране, треба приметити да ни поменути критичари према свом образовању нису социолози. Ово недвосмислено упућује на могућу ровитост критике и излишност схватања и доживљавања ових критика као социолошких критика Косићевог дела. Напросто, оно што следи треба схватити из те перспективе и спремности да се у овом раду погледа у реч критике социолошког дела Мирка М. Косића.

Најпре, пажњу бих усредредио, мада је поднасловом речено, на Скерлићеву критику Косића, односно његовог рада *Модерна Германија*. Сама чињеница да је најауторитативнији књижевни критичар прве половине XX века за предмет свог занимања имао дело у том тренутку двадесетогодишњег аутора, представља нешто значајно што треба истаћи као увертиру у разматрање поменуте критике. Одмах се да приметити да Скерлићева критика представља својеврсни *circulus vitiosus*. Условно речено, почетак критике доноси следеће речи: „Не само Косић, но нико у тим годинама и са тако недовољним личним искуством не би био у стању да напише монографију о савременој Немачкој“ (Скерлић, 1954: 257). Но, хајде најпре да се овде обрати пажња на Скерлићеве ставове у последњим реченицама свог рада, а на тону поменутог *circulus vitiosus*. „За све што је овде споменуто, као и за друге ствари које нису споменуте, Косић има за извињење своју младост, своје животно и књижевно неискство... Поред свих својих недостатака и слабих страна, *Модерна Германија* допуњује једну празнину у нашој књижевности, и својом врло актуелном и занимљивом садржином, занимљиво писана, заслужује да буде читана“ (Скерлић, 1954: 262). Најпре, Скерлић не говори о социолошком, већ о Косићевом књижевном неискству упркос наслову који слуги какав упит. У односу на овакав почетак и конач Скерлићеве критике изузетак не представља нити навод који у односу на речено, а који фино попуњава међупростор почетка и краја Скерлићеве критике. „Али општи утисак остаје да су испитивања, разлагања и тврђења Мирка Косића врло брза и смела и да сасвим одају млада човека у срећном добу када се зна све, када је све јасно, просто и лако, када нема тешкоћа у блаженом добу самопоуздања и вере у себе (Скерлић, 1954: 257). Изнад свега, сматрам да је ово социолошко дело, те да је претенциозно о њему говорити само као о књижевном делу? Држим да Косић у *Модерној Германији*

демонстрира елементе социолошког приступа.²⁰¹ Утолико је упадљивије одсуство социолошког и социологије у Скерлићевој критици.

Да ли постоји основ да се о Косићевој књизи *Модерна Германија* говори као о социолошком штиву? Држим да постоји социолошки фундамент овог дела, у крајњој линији сам сам кроз овај рад, наводе и фуснотама у њему пружао основ за такав став. У том смислу је илустративан следећи навод: „Она је неуједначеног квалитета и недовољно сређена.²⁰² Обухвата, с једне стране, оно што би се могло назвати приказом савременог живота (условно „социологија свакодневице“) при чему нарочит значај даје односима међу половима и полном неморалу – различитим облицима проституције, распрострањености ванбрачних веза, ванбрачних рађања – можда и више но што заслужују, али када је разврата заиста било доста. Мање је сређен приказ милитаризма и кајзера као вође, а боље је приказана, иако у грубим цртама, друштвена структура и политичка организација Немачке“ (Милић, 2013: 213). Овакве речи, поред осталог, недвосмислено говоре у прилог социолошке основаности књиге. Врхунско је питање шта у Скерлићевој критици Косића данас примећује наш социолог. Да ли су приговори које ће упутити анализирајући Скерлићев приговор бити социолошки релевантни? „Упркос неретким рогобатностима језика и мањкавостима стила, на које је у првим приказима Косићевих радова указивао Јован Скерлић (Скерлић, 1913: 633)...“ (Бакић, 2013: 376). Да ли би данашњи социолог требало најпре да препознаје мањкавости стила и језика изражавања Мирка Косића?

Дакле, Скерлић не пише критику о Мирку Косићу као социологу и о његовом делу као изразито социолошком, мада има основа у делу да то чини. Сам Скерлић није социолог, а у односу на маркантне наводе почетка и краја Скерлићеве критике, те асоцијације које наслућују о чему је реч у критици, о чему је збиља реч у Скерлићевој критици, односно у суштини њеног садржаја. Заправо, колико год биле социолошки ирелевантне Скерлићеве критике, нема спора да су у књижевном смислу блиставе.

---

²⁰¹ Косић прилази једним општим приступом врло сложеној теми, али социологија је најопштија друштвена наука. „Социологија је, како се из њеног назива може закључити, општа наука о друштву“ (Базић, 2012: 23). Подсећања ради, први текст у рубрици „Социологија“ *Летописа Матице српске*, бр. 5 за 1912. годину написао је управо Мирко М. Косић. И када се примећује таква околност, она је тек предмет критике и види се као незрелост самог Мирка М. Косића. Такође, у том смислу вреди подсетити да је Косић на 62. страни дела *Модерна Германија* употребио израз социолошкиња и да доследно у истој књизи користи инклузивни језик пишући о телефонискињама, благајкињама *etc.*

²⁰² Јасно је да се овде има у виду Косићева књига *Модерна Германија* (1912).

Беспредметно би било показивати и демонстрирати основаност ових речи. Но, како то све изгледа?

Маринко Лолић²⁰³ је био један од аутора рецентније извора који се занима за Скерлићеву критику²⁰⁴ Косића. Он то чини у раду „Скерлићева критика Косићевог схватања *Модерне Германије*“ (303–310). Овде је особито важно истаћи да Лолићев рад експлицитно упућује на мало социолошког у писању Јована Скерлића, мада констатује да Скерлићева критика, поред књижевно-критичких анализа и запажања, садржи и друге важне аспекте који нису ускостручног карактера (Лолић, 2013: 304). Да ли, пак, постоји нешто што Лолић не примећује од онога што би се могло назвати социолошким? Врло је пријемчива његова усредсређеност на Скерлићево изношење неколико важних података из интелектуалне биографије аутора књиге *Модерна Германија*. „Писац је као ђак провео неколико година у Немачкој, слушао је добре професоре и читао добре књиге, имао је довољно духовне радозналости и интересовања, гледао је, поредио, размишљао, и бележио своја опажања и утиске“ (Скерлић, 1954: 256). Наведено у рудименту асоцира на поједине социолошке (методолошке) технике, примерице, на упоредни метод. Лолић се експлицитно није освртао на овакве могућности у Скерлићевој критици.

Седиментност појма критике се види у критици рада Јована Скерлића. Он износи примедбе, похвале, али и ограде када је у питању Косић (Лолић, 1913: 305). Оваква запажања остају у рангу упућивања на младост аутора, младост о којој почињући и завршавајући свој рад аутор критике говори. Садржај Скерлићеве критике одлази и на примећивање Косићевог потцењивања француске науке. „Каква је то француска дела он читао? Може се наслути по томе што он у „геније“ убраја не само Сорела, но и – Левасера и неког Клемана и Фелиса, а у „велике таленте“ рачуна Гистава ле Бона, кога је у Србији пронашао др Миленко Веснић... Да би човек судио један народ и његову културу, треба пре свега да зна добро његов језик, а Косић не зна француски“ (Скерлић, 1954: 258). Но, изузетак у том погледу из Скерлићеве визуре не представља ни Србија. Он на неколико места неповољно говори о Србији (Скерлић, 1954: 259).

---

²⁰³ Др Маринко Лолић је сарадник Института за филозофију и друштвену теорију у Београду.

²⁰⁴ Скерлићев однос према немачкој књижевности и немачкој науци о књижевности веома детаљно разматра др Зоран Константиновић у чланку „Скерлић и немачка наука о књижевности“ МСЦ, научни састанак у Вукове дане, Београд, 1980, стр. 253–263.

Ипак, као књижевни критичар од ранга, али и као патриотски јасно опредељени културни и политички делатник, Скерлић је посебну пажњу посветио изградњи српског књижевно-језичког стандарда (Лолић, 2013: 309). У том контексту се јасно осврнуо у критичком приказу Косићеве књиге на стил и језик Мирка М. Косића. „Његова књига писана је слабим српским језиком, као извештај број других књига које излазе код аустроугарских Срба (Скерлић, 1954: 260). Главне примедбе које Скерлић изриче на рачун језика и стила Косићеве студије тичу се не толико ауторових стилских способности, већ пре свега на његово робовање немачкој лектири и фрази, а то у коначници Косићеву реченицу чини тромом и развученом. Други недостатак Косићевог стила Скерлић види и код нашег народа са северних крајева и с периферије нашег народа. Наиме, „наши писци из северних крајева, са периферије нашег народа, где је језично осећање ослабело, и где се народни језик укочио, греше се о књижевни језик на два начина: или се слепо држе још неразвијеног језика којим су некада писали Караџић и Даничић, или прелазе преко сваких граматичких правила и норми, и гњече, изазивају и злостављају језик како им падне на памет“ (Скерлић, 1954: 260–261). Такође, он истиче како је књижевни језик стандардни, а да данас провинцијални говори ремете јединство књижевног језика. „Иначе, нема више књижевног језика“ (Скерлић, 1954: 262).

Све оно што је почетком и крајем рада промовисано у врхунски ранг а то је Косићева младост, могло се претпоставити оно што је следило у остатку садржаја рада. Но, да ли је све остало само на томе? Не, не би требало занемарити ни позитивне елементе критике. Речи које су наступиле биле су у духу увек сериозних Скерлићевих књижевних критика. Не да о њима не би требало говорити, напротив, оне нису предмет овог рада, већ је то Косићево социолошко дело. Ирелевантно је и све што је Скерлић пропустио да примети у том смислу, а у досадашњој изради поглавља је имплицитно или експлицитно поменуто. Прижељкујући критику Косићевог социолошког дела, остало је једино релевантно запажање да и врло доследни критичари Косићевог дела обраћају пажњу тек неком слову књижевног стила и мањкавостима језика Косићевог дела *Модерна Германија* (1912) (Бакић, 2013: 376). Како одговори на ову констатацију која је већ поменута стоје у оквиру ове дисертације, понављање би овде било неукус, а речено говори о смислу и основаности ове дисертације. Због свега реченог, колико је Скерлићева критика, критика која се да односити на Косићево социолошко дело и стваралаштво?

8.3 Критика Милоша Тривунца

Друга критика је критика Милоша Тривунца. Већ је поменуто да је дотични угледни европски германиста и професор и оснивач Катедре за немачки језик и књижевност. Шта би се могло наслутити о његовој критици Косићевог социолошког дела? Најпре, и у овом случају је по среди аутор који према образовању није социолог. Он није ни књижевни критичар. Напросто, овде је у питању чланак написан за одредницу оцене и прикази за часопис *Босанска вила* (1913),²⁰⁵ а односи се на Косићево дело *Модерна Германија* (1912). Напросто, Тривунац у реферату нити једном не помиње социологију као науку, нити дело *Модерна Германија* (1912) као социолошко. Индикативне су речи Јована Тривунца којима је завршио свој реферат, које унеколико сигнирају кратки реферат Јована Тривунца. „Што се више приближујемо крају, све ми се више намећу речи које је писац написао поводом Срба и њиховог бежања од ситног, детаљног рада, које гласе: 'Сви ми имамо амбицију да стварамо ново, оригинално, да правимо бравуре. Зато и одмичемо споро' (стр. 117). Ово су одиста речи као поручене за крај реферата о „Модерној Германији“.

Како су у Скерлићевој критици анализе „Модерне Германије“ зачаране и детерминисане Косићевом младошћу одређеном од стране критичара, једнако речи Јована Тривунца на концу реферата видим као детерминанту садржаја његовог реферата. Међутим, поменути аутори нису били социолози, њихова критика није критика Косићеве социологије, односно 1912. године нема академски институционализоване социологије у нас, не постоји социолошка заједница. Но, код најугледнијих интелектуалаца постоји занимање за двадесетогодишњег Косића и једно од првих његових дела. Мада постоје озбиљни приговори Косићевом делу, нису изостајале ни похвале његовом раду. Наиме, аутор на почетку чланка вели: „Писац се ипак са много самопоуздања латио посла. Његова младост – да је млад види се на сваком кораку – помогла му је да пређе преко тешкоћа, и он смело, понекад врло смело, решава најразноврснија питања. За похвалу је већ та храброст. Али би био грех говорити само о младости и храбрости; писац је уложио и врло много труда да свој врло тежак посао сврши што боље и већ велика литература наведена у његовој књизи значи много, баш и да је само сакупљена и наведена“ (Тривунац, 1912: 179). Критику истовремено као и у Скерлићевом случају прати похвала. Колико год критика имала

---

²⁰⁵ У питању је број 11. и 12. часописа *Босанска вила* (1913).

Овде је реч о реферату који у поменутом часопису заузима место на странама од 179–181.

смисла, невероватно је колико сама примећеност од стране таквих умова у том тренутку представља похвалу по себи.

Колико Тривунчева, односно Скерлићева критика представљају критике Косићевог социолошког стваралаштва? Врло минорно се о поменутих критикама може говорити као критикама Косићевог социолошког дела. Заправо, то је могуће онолико у којој мери је могуће говорити о социологији као научној дисциплини и у којој мери је могуће говорити о његовом социолошком делу. Најпре, Скерлић је насловио чланак са „Један војвођански социолог“ (Скерлић: 1954: 256). Потом на истој страни Скерлић, пишући о обилној литератури коју је користио пишући о Немачкој, констатује како је она постала проблем за социологе и политичаре. То је дакле други пут да се помиње социологија кроз алузију на социологе. Заправо, то је све. „За све што је овде споменуто, као и за друге ствари које нису споменуте, Косић има за извињење своју младост, своје животно и књижевно неискуство“ (Косић, 1954: Скерлић). Индикативно је како Скерлић, пишући чланак чији је назив „Један војвођански социолог“ мислећи на Косића не помиње његово социолошко неискуство, већ његово књижевно и животно неискуство.

Тривунац се занима за „Косићево социолошко дело“ нити једном не помиње социологију или социолошко дело пишући о његовом раду. Мада аутор реферата помиње многе важне аспекте Косићевог дела, они нипошто нису социолошки релевантни. Потреба да се помене критика Косићевог социолошког дела још давне 1912. године је више потреба да се истакне критички осврт на Косићево социолошко дело у раду који претендује да има научни карактер и да се укаже на Косићеву социолошку сторију у његовом стваралаштву о којој се може говорити још од 1912. године, или у периодизацији његовог социолошког опуса у овом раду по среди је прва етапа његовог социолошког стваралаштва која се завршава његовом израдом дисертације. Посматрајући ове две резантне критике блиставих умова наше интелектуалне сторије, нисам могао да се отмам постављању упита у наслову овог рада, јер збиља је питање колико су ове критике социолошки релевантне

Цели век доцније постоји много више временског и сваког другог простора за озбиљну, у пуном капацитету речи критику социолошког дела аутора за чији се социолошки рад занима темат ове дисертације. Како та критика изгледа са осматрачнице садашњег тренутка? Цели век доцније критику Косићевог социолошког

дела можемо разумевати из перспективе режима истине који је управо стога и поменуто у претходним редовима овог рада. Режим истине каже да је Косић фашиста, да је његово социолошко дело „забрањено воће“ и да критички осврт на његово социолошко дело мора да буде центриран не на његово социолошко дело у целини, већ на парцијалност овде наведених критика његовог социолошког дела, на историјски период његове јавне активности од 1941. до 1944. године и јавне активности која му не служи на част. Није Мирко Косић само 1912. година његовог живота, мада она и његови радови и активности из те године, посматрани кроз озбиљне социолошке наочаре, нису тако упитни. Није наш социолог ни само његова активност у периоду 1941–1944. Осврт на такве „критике“ ће бити сачињен у наредном поглављу рада. Сериозна критика је поглед на Косићево социолошко дело у целини, осврт који није у сенци његове младости или збиља његове неоправдане активности за време окупације Србије (1941–1944).

8.4 Критика Милована Митровића

Митровићева критика социолошког дела Мирка Косића је временски најрецентнија критика. Наиме, Милован Митровић је као социолог учинио социолошком критику опуса Мирка Косића и његовог виђења социологије као науке. Наиме, овде мислим на књигу коју објављује 1982. године, на његово дело *Jugoslovenska predratna sociologija*. На тај начин је направио изузетак од правила које је постојало у нашој социологији, правила чији значајни трагови постоје још увек. Наиме, наш социолог је у трећем од четири поглавља своје књиге говорио о појави и развоју социологије на југословенским универзитетима. Пишући о тој теми говорио је о покушају формалистичке систематизације у теоријској социологији Мирка Косића.

„Осамдесетих година XX века појавили су се у Србији позитивни осврти на поједина дела Мирка Косића из пера истакнутих социолога и економиста: Радомира Лукића, Војина Милића, Милована Митровића, Лазара Пејића и др.“ (Тркуља, 2013: 12). Мада је реч о позитивном осврту Милована Митровића на Косићево социолошко дело, мада је у овом сегменту његове дисертације било говора о овом аспекту виђења Косићеве социологије, остајала је занемарена она страна Митровићевог рада у којој се осврће на спорне му елементе Косићевог социолошког писања. Критика Милована Митровића јесте у бити социолошка критика, усредсређена је на фондус социолошких појмова и питања којима се Косић бави.

Примерице, вреди навести нешто од критике Милована Митровића. „Према томе, Косићева визија структуре друштва, иако је недовољно развијена, има сва обележја елитистичке замисли, а визија друштвеног развоја је типичан израз буржоаског конзервативизма“ (Митровић, 1982: 168). Приметио бих да овакав став има смисла, али бих могао да додам још нека запажања са ове временске дистанце. Најпре, наш социолог у свом делу *Увод у општу социологију* (1934) у одељку који се односи на стубове савремене социологије помиње тројицу социолога (Е. Диркема, М. Вебера, В. Парета) (Косић, 1934: 107). Чињеница да са ове временске дистанце можемо да говоримо о либералном, критичком, конзервативном схватању модела друштвеног раслојавања јасно сврстава Косића међу присталице конзервативног елитизма. Косић, међутим, није могао да буде сведок постојања критичког, али ни либералног схватања елита. Већ сама чињеница да је Косић за своју преференцу имао Партово схватање елите, недвосмислено га сврстава у конзервативну мисао.

С друге стране, вратио бих се Митровићевој критици који у свом раду не помиње фашизам на начин да Косића сврстава у представнике фашистичке социологије.²⁰⁶ Надаље, он примећује и да је Косићева визија структуре друштва недовољно развијена, али је спреман да истакне позитиве Косићевог занимања за социологију. „Међутим, Косићева расправљања о предмету, методу и теоријским задацима социологије, и поред извесних недостатака произашлих из његовог теоријског опредељења, остају значајан прилог разјашњењу појма социологије у време кад се она почела конституисати.“ (Митровић, 1982: 169). Цела дисертација представља пледоаје наведеним Митровићевим речима.

На концу би требало приметити да је Митровић дисертацију одбранио 1979. године, те да је дело *Југословенска предратна социологија* објавио 1982. године. Нема спора да је тих година било далеко теже занимати се за Косићеву социологију и о њој се изразити на начин који је наведен у претходном пасусу. Утолико је Митровићева реч значајнији прилог социологији него многи радови који настају након тог периода и који се баве искључиво Косићевом социологијом. Најзад, и ова дисертација треба да представља својеврсну надоградњу Митровићевих речи.

---

²⁰⁶ О депласираности везе између Косића и тоталитарних идеологија биће више говора у наредном делу дисертације који се занима за питање везе између Косићеве друштвене теорије и његове јавне активности (Митровић, 1982: 98-112).

8.5 Режим истине у науци с рефлексијом на социолошко дело Мирка Косића

Уместо да се говори о критици социолошког дела Мирка Косића, заправо, најчешће се завршава у слепој улици критике Косићеве јавне активности 1941–1944. Начелно, тешко да било ко може да говори с поносом о Косићевој јавној активности у том периоду, али тешко и да било ко може да укаже аргументовано и проверено на Косићеве инкриминишуће активности тог периода. У коначници, највише трпи озбиљна критика Косићевог социолошког дела. Интелектуалне громаде попут Јована Скерлића и Милоша Тривунца не могу да снесу консеквенце на упитност критике социолошког дела Мирка Косића. Реч је о људима који нису према основном образовању социолози, они говоре о Мирку М. Косићу тек на основу његових првих социолошки радова. Ипак, обојица примећују монументалност Косићеве појаве која је тек у зрењу социолошка.

Периодизација Косићевог социолошког дела изнета на почетку овог рада јасно говори да временски пресек поменутих критика није ни близу краја прве од три деонице Косићевог социолошког стваралаштва. Мада су инострани социолози налазили за сходно да помену научни значај и вредност Косићевог социолошког дела, домаћи аутори су остајали таоци режима истине и априорног суда о његовим активностима у периоду окупације Србије (1941–1944).

Напросто, Косићево социолошко дело и он нису само 1912. година. Укупно Косићево социолошко дело остаје у сенци бављења историјом његове неславне активности 1941 – 1944. Конкретни докази и сазнања су изостајали, али то није сметало да се не ретко ко занима за Косићеву социолошку делатност. У таквој инверзији је остајало доста простора за инкриминацију његовог социолошког стваралаштва. Утолико 1912. година и узорна критика двојице наших великих умова који нису социолози, остају у првом плану. У питању је, међутим, критика о којој уз значајне ограде можемо тек условно говорити као о критици Косићевог социолошког стваралаштва. О тобож правим критикама Косићевог социолошког стваралаштва бих говорио у наредном поглављу којим би била проверена трећа хипотеза рада.

Овом дисертацијом се настојало сугерисати на постојање бројних деоница Косићевог социолошког стваралаштва које нажалост остају недостижне и овој дисертацији која макар насловом овог поглавља упућује на један упражњен, али

недоречен и витално потребан начин приступа социолошком делу нашег социолога. Нажалост, и овај рад тавори алузијом на режим истине у науци, те на њену експланацију и инверзију према којој се кандидују историјска питања као социолошка. Најпосле, социолошко дело због онога што представља социологија не сме да занемари критички приступ социолошком делу Мирка М. Косића. О поменутиим критикама се тек уз значајне ограде може говорити као о критикама Косићевог социолошког стваралаштва. Поменути режим истине није наклоњен занимању за Косићеву социолошку активност, а критика његовог социолошког дела постаје сурогат узорне социолошке критике, а неретко се таква критика заврши олаким дисквалификацијама и ригидном етикетирању који немају везе са озбиљном научном критиком Косићевог социолошког дела. Држим да ће тако нешто показати и поглавља рада која следе. Чак и појава овог и оваквог рада, желим да верујем, поред осталих назнака, наслућује један другачији режим истине у науци, режим истине у којем се о критици Косићевог социолошког дела неће говорити са упитником.

9. КАКВА ВЕЗА ПОСТОЈИ ИЗМЕЂУ КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛОШКОГ ДЕЛА И ЊЕГОВЕ ЈАВНЕ АКТИВНОСТИ?

9.1. Увод

Упит из наслова поглавља једновремено представља занимање за трећу хипотезу рада. Требало би погледати различите одговоре на ово питање, дакако, ваљало би размотрити и ставове Мирка М. Косића, јер се рад занима управо за његово социолошко дело. Напоследку, могуће би било доћи до закључка који би представљао одговор на трећу хипотезу рада, односно одговор на упит из наслова поглавља. Но, прецизност није само врлина науке, већ и једна од њених епистемолошких принципа. Дакле, цели рад, а особито увод рада говори о томе шта се подразумева под Косићевим социолошким делом. С друге стране, мада се у другом поглављу рада о Косићевој биографији помињу његове бројне активности, питање је на које од њих се мисли у омерима овог поглавља? Дакако, овде се превасходно мисли на његове активности у току Другог светског рата и окупације Србије (1941 – 1944).

Другачије исказано, пажњу бих највећма у овом поглављу усредредио на рад „Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално опредељење“ (Бакић, 2013: 375 – 398). „Наиме, поступци у јавној сфери су повезани са идејно – политичким усмерењем, а у овом усмерењу садржана је визија

пожељног друштва и замисао о непријатељу утичу на непосредан или посредан начин на теоријску мисао о друштву и истраживачке приоритете“ (Бакић, 2013: 376). Парафразирајући навод долази се до везе између Косићеве социологије и његових јавних активности у периоду између 1941 – 1944.

Утисак је да поменута веза научног дела и јавне активности врло упрошћена у овом случају и да као таква води ка дисквалификацији дела нашег социолога, у извесном смислу и овог рада, јер претпоставља да из Косићеве социолошке теорије нужно произлази Косићева политичка пракса од 1941. до 1944. године. Ова теза ће управо због тога посебно бити испитана у овом одељку дисертације. Већ сада би се могло рећи да пре свега Косићева активност у овом периоду има више везе са економијом него са социологијом – посао вицегубернера вршио је као економиста. Осим тога, Косић је живео и стварао у веома бурном и историјским догађајима бременим времену. Идеал научника као објективног и неутралног посматрача способног да се дистанцира, и који у тумачењу догађаја не изражава своје емоције, очекивања, политичка уверења, Косић је само делимично остварио. Мада није сматрао да је наука потпуно одвојена и аутономна делатност у оквиру друштвене поделе рада, бављење науком и могућност коришћења њених резултата та у дневно – политичке и практичне сврхе, строго је одвајао у својим научним ставовима (Петровић, 1996: 6). Солидна опаска на Бакићеве тврдње, те одговор на питање из наслова одељка би било врло конкретно разматрање Косићевог национализма, односа према фашизму, односно националсоцијализму. На овакав мисаони пут сугерише реченица која представља основ наслова овог поглавља. „У идеолошком смислу, Косић је прошао пут од релативно демократског националисте (од раних 1920 их), преко политички умереног конзервативног националисте (до позних 1920 их) до салонског фашисте (Бакић, 2013: 337). Тек након осврта на поменуту реченицу могуће је одговарати на трећу хипотезу дисертације, односно на упит из насловнице одељка.

9.2. Мирко М. Косић и национализам

Држим да логичан след разматрања представља композиција малочас наведене Бакићеве реченице. Како се Косић да посматрати у односу на национализам? Није згорег пажњу усмерити на дело Ендру Хејвуда *Političke ideologije*. Разуме се, аутор говори о национализму (Hejvud, 2005: 162 - 195), доцније о фашизму (Hejvud, 2005: 224–250). Посматрајући схему кроз коју аутор пише о национализму примећују се либерални и

конзервативни национализам који чине компоненте Бакићеве тезе. Но, тешко је пратити било ког делатника или аутора кроз Хејвудове схеме. Одговор би надаље показао апсурд причом о експанзионистичком национализму, антиколонијалном и постколонијалном национализму, национализму у 21. веку, но нипошто не би требало занемарити ни Хејвудову реч. Његова надасве уопштена прича треба контекстуализацију биографије конкретног и његовог стваралаштва. Дакле, бољи одговор, поред осталог, из контекста приче Марије Танацков, односно њеног рада „Завичај Мирка Косића – Велика Кикинда и Кикинджани“ (Танацков, 2013: 93-121).

Најпре бих рекао да ваља разликовати национализам у мирним, односно у ратним условима. Национализам и национална самосвест о посебности једне нације и нормалним друштвеним приликама је основа њене аутономије и њеног културног идентитета. С друге стране, у конфликтним историјским околностима национална свест је политички инструментализована у наклоност према својој нацији (национализам) и просторну мржњу и одбојност према другим нацијама (шовинизам). Где је Мирко Косић у односу на речено?

Одговор на ово питање се може тражити кроз хронологију Косићевог образовања, с друге стране, кроз околности и амбијент његовог одрастања или ти сазревања. Велика Кикинда, Нови Сад, Трст, Минхен, Женева (Тркуља, 2013: 457 – 460). С друге стране, одраста у уметничком друштву, у времену пред почетак Првог светског рата и у времену између два светска рата (Тркуља, 2013: 357 – 463). Да ли је било основа за појаву национализма код Косића? Свакако да јесте. Да ли је то онај облик национализма каквим га види Јово Бакић (радикални национализам који завршава у салонском фашизму)? Све и да јесте, логичан исход овакве путање би био националсоцијализам. Косић је далеко од националсоцијализма, то је вишеструко аргументовао и показао, али је далеко и од салонског фашизма.

Дакако, Косићев национализам је врло далеко и од национализма XXI века, од национализма који је пут у шовинизам, сукобе, непријатељство, ксенофобију већ је то онај национализам који инсистира на истицању културног идентитета у једној мултикултуралној средини. „На формирање Михаила Косића и његових синова као људи и интелектуалаца пресудно су утицале специфичне околности и прилике у Великокикиндском привилегованом диштрикту током XIX и друге половине XX века“ (Тркуља: 2013: 20). Примерице, да је било другачије Косић би инсистирао само на

употреби српског језика, а не на коришћењу више светских језика (италијански, немачки, мађарски, латински). На основу ове тривијалне чињенице некоректно је судити о Косићевом национализму као радикалном.

Посматрајући наведену Хејвудову типологију у Косића имамо случај са либералним национализмом. Да, он некада можда поприма елементе радикалног национализма, чињеница је. Мађарску гимназију похађа у периоду 1905 – 1908. Дакле, већ 1908. морао је да напусти гимназију у Кикинди због недисциплине, па и сукоба са школским властима (Тркуља, 2013: 457). Питање је колико је до оваквих сукоба долазило на националној основи, а колико због његове младости или његове природе о којој је било речи. Не треба превидети да је реч о периоду пре почетка Првог светског рата. Генерално, држим да је реч о образованом човеку, полиглоти кога је смисленије ситуирати у редове либералног националисте. С једне стране, „када је почео рат, избегава мобилизацију у Аустроугарској и преко Минхена, Русије и Румуније враћа се у Србију. У Крагујевцу ступа у добровољачки одред српске војске. Учествоје у борбама на Дрини и Посавини. У бици на Мачковом камену бива тешко рањен, после чега служи у одељењу за пропаганду“ с друге стране. „Либерални национализам ја најстарији облик национализма који датира из Француске револуције и отеловљује многе од њених вредности“ (Хејвуд, 2005: 178). Речју, због Косићевог етоса, васпитања у њему је тешко видети радикалног националисту. Да, наш социолог јесте националиста, али је његов национализам обзидан грађанским профилем човека који се образује на Западу etc.

9.3 Однос Мирка М. Косића према фашизму

Јово Бакић потенцира Косићево величање успеха италијанског фашизма. „Фашизам је друге вредности поставио на прво место националну солидарност и дисциплину (ред и напор). Да би национална солидарност била што ефективнија, дисциплиновани су односи појединих привредних грана и радних категорија у њима тако да је онемогућена класна борба (а кад ње нема онда ишчезава и сама свест о класним одвојеностима и сукобима) и место класне подвојености сарадња корпорација чини социјалну садржину Нације“ (Косић, 1933: 16). Дакле, ово су Косићеве речи које настају у тренуцима велике економске кризе тридесетих година XX века. То отвара пут, мишљења сам, поједностављеном критиковању Косићеве перцепције фашизма. С друге стране, занемарује се да брошуру *Большевизам, фашизам и националсоцијализам* (1933)

у којој критички говори о бољшевизму у СССР-у, фашизму у Италији и нацизму у Немачкој објављује у Чачку кад су нацисти дошли на власт (1933) (Тркуља, 2013: 461).

Ипак, код Косића није реч о антифашизму који би се могао поредити са антифашизмом Ђорђа Тасића. То потврђује и рад Уроша Шуваковића „Професор Ђорђе Тасић као антифашиста“. Наиме, он је био хапшен од стране Специјалне полиције и Гестапоа, коначно, ухапшен по други пут 25. августа 1943. године и већ сутрадан бива стрељан (Шуваковић, 2022: 11). С друге стране, не треба занемарити, понављам, да Косић 1933. године критички говори о фашизму. Понављам, Косић није антифашиста у рангу Ђорђа Тасића који је то показао својим животом. Али за Косића се не може рећи да је фашиста.

Период Косићеве активности од 1941. до 1944. се узима као потврда Косићевог теоријско симпатисања фашизма, чиме се цео његов научни опус дисквалификује као *конзервативна* и *реакционарна* социологија (Милић, 1996). Бољи и објективнији резултат се према мом мишљењу постиже приступом који подразумева вишеузрочну анализу друштвене датости, јер у њој не постоји монокаузални детерминизам. Поготово такав једностранни детерминизам не постоји на релацији: индивидуално научно дело – политичко или страначко опредељење његовог аутора. Везу између Косићеве јавне активности и његовог социолошког дела бих проверавао на другачији начин.

Косићеве активности и улога у току Другог светског рата и окупације у Србије (1941-1944) су описани у другом поглављу овог рада које се занима за биографију Мирка М. Косића. Просто речено, зазор према Косићу, мишљења сам, долази и из „преливања“ ове биографске и политичке чињенице на карактер и значај његовог *социолошког дела*, што треба отклон у посебној истраживачкој пажњи и научном објашњењу. Не бих се пак занимао за историјске аспекте тог периода у Косићевом животу, просто, ово није рад из историје, већ социолошки рад. Ипак, овде је по среди научно истраживање проверавајућег карактера, те непостојање једнозначног и једносмерног детерминизма између Косићеве социологије и његове политичке делатности. Тешкоће у вези са Косићевом биографијом су истицане у одељку рада који се занимао за Косићеву биографску причу живота. Наиме, врло опомињу речи Венцеслава Глишића за свакога ко би се усудио да олако доноси коначну оцену о активности и улози Мирка М. Косића у оквиру немачког окупационог система у Србији. „Објаснити активност и улогу Мирка Косића у оквиру немачког окупационог

система у Србији није нимало лак задатак за историчара. На први поглед се чинило, с обзиром на историјску дистанцу, да је могуће објективније и потпуније обрадити његову личност у току окупације Србије 1941-1944. године него што је могло раније. Међутим, како је тврдио британски историчар Треве лијан, брод је потонуо (то јест Косић је умро), а на површини пливају само остаци о њему“ (Глишић, 2013: 156).

„Фашистичка социологија у Југославији се развијала ван универзитетских средина, а до њене појаве долази са продором фашистичке идеологије коју је прихватио мали круг најекстремнијих, десно оријентисаних интелектуалаца у Југославији. О проблемима друштва, са позиције фашистичке идеологије, писали су своје радове Милосав Васиљевић, Данило Грегорић и Мирко Кус–Николајев²⁰⁷“ (Slović, 1986: 63). Дакле, према речима Љиљане Словић, те фусноти која је инспирисана делом Милована Митровића, Мирка Косића је немогуће пронаћи у ономе што ауторка назива фашистичком социологијом.

Милован Митровић, односно Љиљана Словић су инспирисали мој закључак у том смеру, разуме се, нису једини, мада нису неважни. „Захваљујући Мирку Косићу (1892–1956), нашем најистакнутијем предратном социологу, социологија је негована у Суботици, на Правном факултету, који је био у саставу београдског универзитета (Митровић, 1982: 116). Дакле, Митровић не да не помиње Косића у контексту фашистичке социологије, он истиче Косићев значај за социологију у том периоду. С друге стране, држим да је Митровићев став кредибилан јер је пишући дисертацију објавио дело *Jugoslovenska predratna sociologija* (1982), те је закључак донео имајући у виду целину околности. Приде, период када је Митровић писао на ову тему јесте доб која је још мање наклоњена објективном писању о Косићевом социолошком делу. Једноставно, режим истине у науци није био наклоњен Косићевом социолошком делу,

---

²⁰⁷ Међутим, профашистичка идеологија и фашистичка социологија нису имале већи утицај на стање социологије у Југославији. Њен крајње реакционарни смисао ујединио је у критици те идеологије и социологије и оне који су имале различите, па и супротне теоријске позиције. Тако, „Међутим, онима који су у нашој социологији представљали ауторитет, сви су мање или више изражавали критичност или бар резерве у погледу фашистичке идеологије у целини или у односу на њене поједине ставове. Марксистички теоретичари били су најоштрији критичари: они су циљали на разјашњење идеолошког језгра фашизма, демаскирајући његов реакционарни смисао у друштву и историји. Либералније оријентисани грађански теоретичари негодовали су због фашистичких метода или су оспоравали неке идеје (пре свега расистичке). Они конзервативнији су нешто прихватили (антикомунизам, ефикасност у санирању кризе капитализма), а понекад су фашистима приговарали за кокетирање са социјализмом и за насртај на приватну својину у њеном класичном облику. Код ових последњих налазимо профашистичке ставове, што ипак не значи да их можемо назвати фашистичким теоретичарима“ (Митровић, 1982: 92).

те је осим мудрости била потребна и храброст да се овакав став изрази у једном марксоликом друштвеном и социолошком амбијенту.

Наиме, сматрам да постоји још један круцијалан аргумент због кога се Косић не може назвати фашистом, нити профашистом све до пред сам рат. Овде мислим на два од три тома студије Оливере Милосављевић *Савременици фашизма* (2010). Најпре, дотична је била велика и страствена антифашисткиња, те је пружила колосалан аргумент против довођења у везу Косићевог имена и фашизма, понављам, до пред сам рат. Чиме се речено може аргументовати? Индикативно је да се у другом тому Косић помиње само у библиографији и у попису имена, иначе га нема – према томе би се могло закључити да није део групе која је под утицајем фашизма. Помињу се, пак, лекари – еугеничари (Бранимир Малеш, Стеван Иванић и други). Такође, помиње се и Светислав Стефановић, иначе песник, али тридесетих година озбиљно близак фашизму. Дакле, у тој атмосфери живи и пише Косић, па опет не потпада под тај утицај.

У коначници, какво је виђење о овом односу академске јавности? „У погледу довођења у везу фашизма и српског социолога Мирка Косића, академска јавност се поделила на оне који су истицали да је због идеолошких спорова неоправдано занемарен његов допринос домаћој социологији и да га треба чувати од заборављавања, с обзиром на чињеницу да је Косић био врло цењен у међународним и домаћим круговима (Тркуља) и на оне који су подсећали и упозоравали на, пре свега Косићеву квислиншку активност (Куљић)“ (Петровић, Станојевић, 2013: 367). Дакле, подела у академском свету у односу на Мирка Косића постоји. Мада нипошто не сме да буде занемарена линија коју заступа Тодор Куљић и поред већ наведених дијаметрално другачијих назнака, преимућство у овом раду је дато Косићевом социолошком делу,²⁰⁸ а не историјском питању Косићеве квислиншке активности. Напросто, ово је рад који се занима за Косићево социолошко дело, а не за какво историјско питање које не би смело да остане скрајнуто. Разлог за приклањање тези коју заступа Јовица Тркуља у односу на Тодора Куљића је став да је о Мирку Косићу и његовом социолошком делу данас могуће чути врло мало и у том контексту упадљиво више на начин који заступа Тодор Куљић. Речју, остаје скрајнуто Косићево социолошко дело.

Најпосле, не би требало занемарити како Јовица Тркуља види однос Мирка М. Косића према фашизму. Он се, наиме, оријентише на стручну јавност и вели да по овом

---

²⁰⁸ Да је тако, потврђује и наслов ове дисертације.

питању нема сагласности (Тркуља, 2013: 16). Збиља, утисак је да однос Косића према идеји и пракси фашизма није једнозначан. Истина, кадкад је као и многи његови савременици истицао похвале на рачун одређених акција, пре свега италијанског фашизма – првенствено корпоративизам и солидарност сталежа у условима тешке економске кризе. Но, дакако, оптуживао је тоталитарну и популистичку идеју фашизма. Не би требало превидети ни његову оштру критику хегемонизма и иредентизма. На концу се да казати да је доследнији критичар националсоцијализма него фашизма према коме је знао да покаже извесне симпатије, као што је речено, у тренуцима економске кризе. Уз то, не би требало губити из вида ни чињеницу да је историјски (хронолошки) посматрано старија појава фашизма него националсоцијализма.

9.4 Однос Мирка Косића према националсоцијализму

Најпре, период његове јавне активности 1941 – 1944 нема везе са фашизмом, већ би се пре свега могло говорити о националсоцијализму. Држим да је утолико важније говорити о ставу Мирка Косића према овој идеологији и пре њене појаве. Неспоран је Косићев анимозитет према идеји националсоцијализма. Не би требало занемарити Косићеве речи из 1933. године које представљају варијацију дела из 1912. године *Пангерманизам* и *Модерна Германија*, те говоре о континуитету поменутог става. Дакле, 1912. године још нема националсоцијализма, он је инициран тек 1920. године чином организације Националсоцијалистичке немачке радничке странке. Покрет је кулминирао стварањем Трећег раја од стране Адолфа Хитлера 1933. године. Утисак је, Косић много раније примећује и критикује ту тенденцију у својим радовима 1912. године. Понављам, Косићеве речи које нипошто не треба губити из вида: „Немачки национал – социализам влада тек девет месеца, али његова идеологија много је старијег датума. Она представља смесу пангерманског расизма и управо од Фридриха Великог – пруског милитаризма, са послератним большевичким и фашистичким елементима.“ (Косић, 1933: 22). У том погледу делује одиста парадоксална његова јавна активност 1941 – 1944. Утисак је да је то пре упит за историчара и за историју као науку, него за социолошки еснаф. У социологији се неретко прихвата поједностављен детерминизам социолошке теорије и јавне активности и на тај начин се априорно дисквалификује Косићево социолошко дело. Реч је о нечему што не представља неважну тему, овде хипотезу рада, упит који треба одговор. За сада се чини да је одречна веза између Косићевог схватања националсоцијализма и његове јавне активности у поменутом периоду. Овде нипошто не би требало занемарити ни да на Коларчевом народном

универзитету држи прво предавање, о расизму,²⁰⁹ у којем критикује немачку расну идеологију, а да га Гестапо саслушава у вези са његовим јавним наступима пре рата (Тркуља, 2013: 42 – 463).

Генерално, Косићев став према тоталитарним идеологијама је доследно негативан и то потврђује и назив поменутог дела у којем пише о тоталитарним идеологијама, *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам* (1933). Премда је често његово социолошко дело трпело због довођења у везу са фашизмом, односно националсоцијализмом, јасно је зашто је у овом одељку стављен нагласак управо на поменуте две идеологије. Штавише, не бих се задржао само на години издања поменутог дела, већ и на времену пре и после 1933. године, а када је реч о његовом односу према националсоцијализму. Наиме, Косићев став према националсоцијализму није само 1933. година и поменуто дело. Пре наведене 1933. године, подсећања ради, Косић је још као осамнаестогодишњак у загребачком *Pokretu* објавио чланак о „Германоманија“ (Тркуља, 2013: 64). Две године доцније објављује *Пангерманизам и Модерну Германију*. Реч је о књигама у којима је оштро критиковао немачки империјализам, особито као смртну опасност за Словене. Године 1930. у чланку „Средња Европа или Балканска унија“ упозорио је на обнову немачке опасности (Тркуља, 2013: 64).

Година 1933. је поменута, а већ годину дана након ње у књизи *Увод у општу социологију* написао је: „Изгледа, међутим, да је у Немачкој у јеку националсоцијалистичко-групне екстатичности Нације, која сада маршује у двојним редовима, вољно или невољно, али безизузетно, релационистичка социологија, која апстрахује од расе, а нацију не изузима из анализе појмовним апаратом учења о процесима, имати да замукне и да се уклони испред разних политичко – идеолошких називи социологија, од којих ће изданци романтичног универзализма Шпановог обележја или Фрајзеровог историског материјализма бити још вероватно још најмирисније цвеће у тој градини. Али пренапон расизма и националног месијанства Трећег царства мораће се прекинути једног дана, вероватно у новом полому европског мира, и онда ће рад на научном испитивању друштвеног дешавања у Немачкој имати да надовеже на „келнску школу“ у чијим темељима су учења и Тениса и Зимела, и Макса

---

²⁰⁹ У настојању да дођем до поменутих предавања добио сам одречан одговор запослених. Напросто, тих предавања на Коларчевом Народном универзитету нема, она не постоје.

Вебера, свих најбољих социјално – научних умова Немачке, која их се данас у колективној избеумљености гнуша и отреса“ (Косић, 1934: 186 – 187).

Косић наставља и након наведених активности 1939. године на Коларчевом народном универзитету да држи прво предавање о расизму, у којем критикује немачку расну идеологију. Такође, 1940. године на Коларчевом народном универзитету држи треће предавање о социологији рата у којем наговештава коначни пораз Немачке у рату (Тркуља, 2013: 462). Несхватљиво је како ова Косићева предавања о националсоцијализму нису сачувана као доказни материјал о „преливању“ његове социолошке мисли у јавну активност. С друге стране, може бити да је Гестапо на њих гледао тако благонаклоно да их је „чувао“.

Јасно је да не постоји било каква веза између Косићевог социолошког дела и његове јавне активности, напосто, не постоји једнозначан и једносмеран детерминизам између Косићеве социологије и његове политичке делатности., односно из Косићевог социолошког опуса не следи и колаборација с фашистичким окупатором због чега би се Косићева социологија нужно морала дисквалификовати као „конзервативна“ и „реакционарна“.

9.5 О баналности виђења „преливања“ друштвене теорије у Косићеву јавну активност и скрајнутост његовог социолошког дела

Из до сада реченог следи да се имало шта „прелити“ из Косићеве социолошке писмености у његову јавну активност (1941 – 1944), активност која му не служи на част, која сведочи о његовој политичкој неинтелигенцији. Зашто је до ње дошло, шта се догодило са нашим социологом? Држим да једнозначни детерминизам дела и јавне активности суспендује специфичност друштвеног детерминизма, протежира монокаузални приступ у односу на мултифакторску анализу друштвених наука. Цела композиција приче постављања хипотезе доводи у питање специфичност друштвеног детерминизма, мултиваријантну анализу, уопште, један социолошки и методолошки приступ конкретној друштвеној појави. Држим да је више фактора о којима се има судити у покушају разумевања Косићеве јавне активности и, извесно је, неоснованост занемарености његовог социолошког дела.

Најпре, Косићево социолошко дело није инспирисало склоност националсоцијализму. Исто важи за појаву фашизма половином тридесетих година

двадесетог века. Косићев национализам, пак, био је такав да није пружао основ националсоцијализму или фашизму којих није ни било у Косићевој јавној активности, али јесте било јавне активности на коју се не може с поносом гледати посматрајући Косића и његову животну сторију. Све је водило ка инверзији занимања за историју од стране српских социолога, а скрајнутости и занемарености Косићевог социолошког дела. С друге стране, то не сме да значи да социолога не би требало ни да занима историја. Но, Косићево социолошко дело је трпело и од стране социолога и социолошког еснафа у Србији.

Другачије исказано, Јово Бакић, као што је речено, потенцира Косићево величање успеха италијанског фашизма у тренуцима велике економске кризе тридесетих година XX века. То отвара пут, мишљења сам, поједностављеном критиковању Косићеве перцепције фашизма. Период Косићеве активности од 1941. до 1944. узима се као потврда Косићевог теоријског симпатисања фашизма, чиме се цео његов научни опус дисквалификује као *конзервативна* и *реакционарна* социологија (Милић, 1996). Бољи и објективнији резултат се, међутим, према мом мишљењу, постиже приступом који подразумева једно вишеслојно промишљање, мултифакторску анализу друштвене датости – јер у друштвеној датости не постоји монокаузални детерминизам. Поготово такав једностранни детерминизам не постоји на релацији: индивидуално научно дело – политичко или страначко опредељење његовог аутора.

Био је под надзором и директивама Франца Нојхаузена, генералног опуномоћеника за привреду у Србији. Мада је у овој дисертацији реч о социолошком делу Мирка М. Косића, делу коме је дато преимућство у односу на Косићево економско дело, питање је да ли би горепоменути опуномоћеник за привреду у Србији тек било коме одобрио место вицегувернера. Овде се има у виду позиција коју добија неко ко је три деценије деловао против пангерманизма и немачког империјализма, те је уживао статус германофоба. „У јуну инсценира пљачку 650 милиона динара, коју је извршила београдска четничка организација, када је новац из Завода за израду новчаница пребациван у банку“ (Тркуља, 2013: 464). Овакав и слични подаци стављају упит у поменути граничну ситуацију пред којом се нашао Мирко М. Косић 1941. године, дакле, нису у питању само Косићев и животи двојице његових сарадника.

9.6 Размишљања која су генерисала виђење о баналности

Због до сада реченог у овом поглављу, требало би размотрити поједине ставове из научног рада Јова Бакића „Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално опредељење“. За почетак је врло индикативно *указивање на Јована Скерлића*, те на његово упућивање на рогобатности стила Мирка Косића које примећује (Бакић, 2013: 375). Дакле, од сада ће бити речи о Бакићевој речи, те његовом ставу. Чини ми се вредним, пак, што је Косић већ 1913. године примећен од стране Јована Скерлића, најплоднијег и најауторитативнијег српског књижевног критичара прве половине XX века (Јолић, 2013: 303). Симптоматично је колико је селективан, искључив и тенденциозан Бакићев наратив када говори о Скерлићевим замеркама упућеним Косићу. Бакић упућује на Косићеве рогобатности стила и мањкавости језика које Косић никада није превазишао (Бакић, 375–376). Када се погледа списак библиографских јединица које Бакић користи пишући свој научни рад, истина је да користи радове „Је ли 27. март 1941. године плаћен“ (1950) и „Гробари Југославије: Ко је дрско лагао? (1951). У оба случаја није објављено место издања. С друге стране, *Бакићу константно недостаје холистички приступ када доноси закључке и оцене о Косићевом делу*. Мада Бакић не види даље од Косићевог дела из 1934. године, његови искази су мандаторни по укупност Косићевог социолошког дела. Другачије исказано, Бакић не помиње нити један Косићев рад на немачком говорном подручју. Обећање из увода овог рада, обећање епистемолошком принципу квалитативног истраживања, завет холистичком приступу је обећање науци и научном дискурсу. Не би требало заборавити да је Косић *Увод у општу социологију* (1934) завршио речима на латинском језику, а Бакић то не примећује. Одмах се Бакић усредсређује на цитирање, како он вели, социолога *најмлађе генерације социолога*. Опасно је „потенцирање само научног ангажмана поменутог социолога услед ослобођења од одговорности за поступке унутар јавне сфере“ (Петровић, Станојевић: 2013). Питање је ко то потенцира само научни ангажман Мирка Косића. Утисак је да је овде по среди реч о инверзији. Да ли се овде мисли на генерације студената које нису у прилици да чују реч о социолошком стваралаштву Мирка М. Косића? Ко би још из реда млађих социолога могао уопште да буде наведен као неко ко се кроз научни рад освртао на социолошке доприносе Мирка М. Косића?²¹⁰ Плуралитет који Бакић помиње у раду има смисла

---

²¹⁰ Изузетак од овог правила представља научно ангажовање Слободана Антонића, те његов курс из историјске социологије и његово упућивање на лик и дело нашег социолога.

само утолико што се односи на Дејана Петровића, односно на Милену Станојевић. Колико је пак потребно потенцирање научног ангажмана нашег социолога?

Било би непристојно изнова потенцирати грешку у вези са именом Брентана. Неко ко потенцира научни ангажман интелектуалца не прави грешке које ће себи допустити да им смета поменуто потенцирање. У томе препознајем највећи проблем. Бавећи се политичко-идеолошким ангажманом Мирка М. Косића, социолошки еснаф највећма занемарује кључна питања његовог дела. Целу екскурзију сам направио јер Бакић полуинформацију кандидује за парадигму односа према социолошком делу Мирка М. Косића. Само ових неколико наведених примера ставља скепсу на Бакићеве речи изнете на почетку поглавља. Разуме се, ових неколико илустрација није све што бих навео у вези с Бакићевим радом, у вези с хипотезом овог рада, али већ све ово ставља сенку на Бакићеву причу значајну по овај рад.

Надаље, Бакић у неким тренуцима истиче и позитиве Косићевог интелекта, а то је његова укупна социолошка обавештеност, коју је, примерице, показао у *Уводу у општу социологију* (1934) (Бакић, 1934: 376). Бакић у том смислу цитира и речи које додатно афирмишу његов став, речи Јозефа Роучека, речи које показују да је Косићева обавештеност била изнад средине у којој је делао „на нивоу било којег рада који би неки амерички научник написао на енглеском језику“ (Rousek, 1947: 748)²¹¹. Но, такви тренуци су ретки у његовом раду, они су изузетак, а не правило. Одмах потом следи навођење Косићевих личних мана, а то су: „веома изражена и скоро болесна амбиција, иста таква сујета и честољубље, свадљивост и несклоност сарадњи, нестабилност и превртљивост, па и среброљубље“ (Бакић, 2013: 376). Наравно да сам их и сâм у овом раду истицао исто као значајна обележја личности Мирка М. Косића.

Пароксизам једнозначног детерминизма Јова Бакића се сумарно може пратити у његовом истицању Вилфреда Парета. Њега, наиме, као једног од тројице највећих социолога, што потврђује и један од наслов, поглавље VI *Обнова савремене социологије* (Е. Диркем, М. Вебер, В. Парето). Дакле, реч је о једном од поглавља уџбеника које није посвећено само и искључиво Вилфреду Парету. „Свакако, најважнији утицај на идеолошко усмерење Косића извршила је Паретова теорија елита“ (Бакић, 2013: 378). Држим да Парето није био до краја оригиналан. „Реч елита била је

---

²¹¹ Наведено је према Бакићу, односно његовом раду „Мирко М. Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално опредељење“ (2013).

употребљавана у седамнаестом веку за описивање робе изузетне финоће; доцније је њена употреба проширена и примењена на више социјалне групе, као што су ударне војне јединице. Међутим, овај термин није широко употребљаван у социолошкој и политиколошкој литератури у Европи све до краја XIX века, а у Енглеској и Америци до тридесетих година XX века, када је овај термин проширен преко социолошких теорија елита првенствено у написима Вилфреда Парета“ (Botomog, 2008: 15). Сама реч елита потиче од латинског глагола *eligere*, што значи изабрати.

Идеја о одабраним људима који владају није нова. Наиме, још је Платон у петом веку пре нове ере сматрао да филозофи као најмудрији треба да владају државом, постојао је и кастински систем у коме је привилегије имала само каста брамана у односу на све ниже касте.²¹² Треба ли занемарити речи Слободана Јовановића у овом контексту рада? „Ово је без сумње враћање на старо Платоново гледиште, да је морално васпитање грађана ствар државе, и да државна организација не може уопште добро дејствовати без грађана научених да општи интерес претпостављају личним интересима. И сам начин на који је Платон мислио начинити нашу природу већма социалном, изгледао би по много чему савремен. Он у *Држави* отворено проповеда комунизам, бар за господарске класе, а у *Законима* поставља законска ограничења и непокретном и покретном богатству. Он осуђује породични егоизам и својински апетит као главне сметње за разумевање и осећање државне целине. Све ово довде личило би јако на социализам. Разлика би између Платона и социалиста била само у томе што је Платон у основи био аристократа, који друштвено васпитање масе није могао замислити без једне више класе духовних благодарника, који би свима осталима светлили примером. Али ако се у овој тачки разилази са социализмом, Платон се приближује фашизму, националном социализму, па чак и овој новој варијанти социализма који су Руси створили под именом комунизма. Код свију тих покрета заједничко је да место сувереног народа, демократске идеологије узимају за носиоца државе једну државну странку. Та странка уређена је аристократски: она се сужава на све мање и мање одборе, са све широм влашћу и све строжом дисциплином. То више није странка у обичном смислу речи, него нарочит ред људи који се заветовао једном друштвеном идеалу и који се заветовао с калуђерском ревношћу. Ни фашистичка, ни

---

²¹² Платон је разликовао следеће друштвене слојеве: произвођаче, војнике и филозофе – владаре. Кастински систем, пак, настаје још пре више од три хиљаде година, у време аријевског освајања Индије. Друштво је подељено на касте, а то су: брамани, кшатрије, вајсије, шудре, парије. Након стицања независности 1947. године и Гандијевих реформи, укинута су најтежи облици дискриминације.

национално социалистичка, ни болшевичка аскеза није истоветна с аскезом Платонових филозофа, али важно је да се у најновије време поново прихвата идеја аскезе као изузетне моралне дисциплине и самопрегора која даје права на господарство државе. То зацело није демократска идеја – демократија не трпи ништа изузетно, па ни изузетне врлине – али то је једна сасвим платоновска идеја“ (Јовановић, 1990: 79).²¹³ Навођење речи Слободана Јовановића може да послужи као извесна аналогија речима Јовице Тркуље. „Поред Паретових идеја, Косић се у ово време заинтересовао и за идеје и праксу фашизма у Италији. Он је у њој видео реалистичку филозофију јер она одговара стварности и нуди решења за излазак из економске кризе“ (Тркуља, 2013: 45). Дакле, супрематију апсолуту социалног у односу на идеје комунизма, фашизма, болшевизма и национал-социјализма, Платон несумњиво нуди. Штавише, Платон не зна за историјску појаву поменутих - изама, нити их слути. Како би погрешно и неукусно било приписивати било који од наведених -изама Платону и бранити његово дело.

С друге стране, намера није да се Косић у интелектуалном погледу приближи Платону, то нипошто. Косић је стваралац и житељ друге епохе, највећма двадесетог века који Ерик Хобсбаум у својој знаменитој студији назива *Doba extrema (istorija kratkog dvadesetog veka)*. У то доба екстрема, силом историјских прилика Косић јесте имао улогу вицегувернера Српске народне банке у окупираној Србији 1941–1944. Не бих се, међутим, сагласио да је апсолуту фашистичких идеја давао какво преимућство над животом, моралом, већ сасвим обратно. Фашизам је посматрао кроз наочаре економије и видео у њему потенцијално брзо решење за економске проблеме које је носио у сваком смислу растрзани двадесети век (Тркуља, 2013: 66 – 68). Дакле, није реално Мирка Косића етикетирати стигмом фашисте. Да је тако нешто бесмислено, потврђује делце које објављује оне године када су нацисти у Немачкој освојили власт. Наиме, реч је о брошури која је објављена 1933. године у Чачку, о брошури *Болшевизам, фашизам и националсоцијализам* у којој критички говори о болшевизму у СССР-у, фашизму у Италији и нацизму у Немачкој. Болшевизам и националсоцијализам нису неважни за контекст приче, али је на овом месту особито важан фашизам. „Фашизам је у политичко-психолошком погледу антидемократски, а у социјално привредном антикласни, национално-солидаристички (Косић, 1933: 19). Ово последње значи да не постоји сама свест о класним подвојеностима, већ да сарадња

---

²¹³ Мада је наведена едисија из 1990. године, Јовановићев рад је 1935. године.

корпорација чини социјалну садржину нације. Не треба губити из вида ни Косићеву свест о теорији елита Вилфреда Парета, али ваља приметити колико је поједностављено ово виђење у корпусу резоновања које само Парета и његову теорију истиче у први план. „А пре свега фашизам не признаје да маса може имати квалитете елите, односно појединца – вођа. Мусолини се напајао учењима Ничеа о „натчовеку“ и крду – гомили, Сорела, о значају воље Вилфреда Парета (великог економисте и социолога, својевољног изгнаника из партијско – коруптивне Италије пре фашизма) о вечном социолошком закону да од квалитета вођства – елите зависи судба целине...“ (Косић, 1933: 19). Наиме, Косић је, пак, пратећи најрецентније наслове више светских језика те доби, дакако, Парета квалификовао као једног од тројице највећих социолога деветнаестог века уз Диркема и Вебера. Сматрам да је претенциозно готово синонимно помињати Вилфреда Парета и фашизам, те фашизам и онога ко помиње Паретову теорију елита.

Значајно је казати да је Косићево виђење елите тих година на неки начин осуђено на конзервативно схватање као такав избор. Косићева опчињеност Паретовом теоријом елита није последица само његовог давања каквог преимућства конзервативном схватању теорије елита у односу на, примерице, Милсово критичко схватање елита, јер вреди подсетити да је оно настало појавом *Елита моћи* 1956. године када је преминуо Мирко М. Косић. Штавише, чини се да Бакић нема право на толико инсистирање на Паретовој теорији елита и зато што би тада било незамисливо или тешко говорити о критичком или либералном схватању елита. Историјска судбина Мирка М. Косића на неки начин у том тренутку бива његова окренутост на Паретову теорију елита. Утисак је да кроз Бакићеве аргументе преовладава тенденциозност и да његова прича не улива поверење.

Јовица Тркуља је тако аутор рада за научни скуп 2012. године, који представља пледоаје за јавну расправу о Мирку Косићу, за расправу која је неопходна и академској и широј јавности (Тркуља, 2013: 90).

Утисак је, новоуспостављена комунистичка власт у случају Мирка Косића није имала ни довољно докумената ни сведока да га осуди. Стога се данас намеће логичан закључак: „Ако су тадашње свемоћне власти пожуриле да поубијају Косићеве најближе сараднике пре него што су од њих добиле драгоцене податке који би више говорили о

његовом раду, ни ми, после скоро седам деценија, немамо основа да га осуђујемо као издајника и ратног злочинца.²¹⁴

Овакве теме би биле за зборник радова, али не социолошких радова. Овај рад, пак, као социолошки рад не би требало да апстрахује поменути деоницу живота и деловања Мирка М. Косића, али не би требало ни да буде заробљен у оквире овог периода, идеолошких спорова.

Такође, поменути радови на немачком језику које Бакић не помиње, а радови који су значајно у вези са социологијом политике не дају разлог позитивном одговору на питање постављено у наслову одељка. Примерице, овде се може имати у виду Косићев рад „Politische Soziologie“ из 1951. године. Илустративан је начин на који пише о демократији. Наиме, пишући о процесу демократије, он примећује диоптријом социолога њене латентне проблеме. Свим демократијама је заједничка проблематика одабира вође... (Kossitsch, 1951: 191–196). Овде се да приметити синапса његовог дела из 1951. године с његовим делом *Проблеми савремене социологије* (1934) у којем постоји поглавље „Проблем вођства“ (171–187). „Постоји чињеница вођства, јер су људи по природи неједнаки, на свим ступњевима развитка и код свију раса и народа“ (Косић, 1934: 171). Ова реченица је, сматрам, вредна пошто речито говори о „нацистичким и тоталитарним тенденцијама“ Мирка М. Косића који је „једва чекао 1941. годину и своје ангажовање. С друге стране, у свом старијем раду, он показује колико и како прати такт демократских процеса помињући слутње Роберта Михелса и његов „гвоздени закон олигархије“ (1911) (Kossitsch, 1951: 192). Речју, овде се жели нагласити колико је Мирко М. Косић у супстантивном смислу исти човек у сазнајном смислу 1934, али и 1941. и 1951. године.

Борислав Милић је дао драгоцен прилог проучавању Косићевог социолошког дела. Ваља подсетити на његов значајан прилог 1994. године када је припремио пријаву докторске дисертације објављене у зборнику *Мирко М. Косић – личност и дело* (2013). Мада у њему експлицитно не постоји део релевантан по темат овог поглавља рада, ипак у њему постоје елементи важни за ово питање, уопште, Милићев рад представља

---

²¹⁴ Момир Милојевић, *нов. Дело*, стр. 16–17. Полазећи од овог става, овај аутор је закључио: „Поштујући претпоставку невиности, немамо основа за било какво сумњичење Косића и за сарадњу са непријатељем наше земље док не дођемо до докумената који би наводили на другачији закључак. О Косићу можемо да судимо само на основу онога што је познато из казивања савременика и писане заоставштине. По ономе што нам је до сада познато, о Мирку Косићу се може говорити само као о универзитетском професору, научном раднику и политичару“ (*исто*).

значајан прилог који се провлачи кроз целу ову дисертацију. Индикативан је већ сам апстракт објављеног рада. „Он прво даје сажет приказ биографије Мирка Косића и констатује да главни проблем у реконструисању Косићеве биографије представља ограниченост или тежа доступност за поједине периоде живота. Ово се пре свега односи на период окупације (1941–1944) и поратне емиграције“ (Милић, 2013: 207). Милић с правом упућује на ровитост и тежину познавања биографског терена Мирка М. Косића. Утолико више изненађује дискрепанца оваквог виђења и појединих ставова у његовом раду који су апсолутни и несумњиви, а који излазе из једног врло непознатог и у сазнајном смислу сумњивог терена. „Тематска веза између садржаја његових социолошких радова и идеологије несумњиво постоји“ (Милић, 2013: 214). Мада овде нема места за полемику у поменутој реченици, наведене речи пак дају основ занимању за поменуто нејасноћу, а све у циљу настојања да се дође до целовитије слике социолошког опуса Мирка М. Косића. Понављам, упрошћени и одговори једнозначног детерминизма опонирају мултифакторском, вишеслојном у бити социолошком детерминизму који као такав води довођењу у везу Косићевог социолошког дела и његове јавне активности (1941 – 1944).

9.7. Мирко М. Косић и марксизам

Последње поглавље Косићевог *Увода у општу социологију* (1934) је насловљено као „Перспективе и тешкоће социологије“. Поред осталог, он се занимао и за идеологизовање социологије. „За социологију је неизмерна опасност да се идеолошке наклоности у њој претварају у научне теорије. Сав критицизам анализе и контролна сазнања дисциплинованих испитивача разног порекла, школе и идеолошке оријентације може да предупреди идеологизирање социалних наука, а особито социологије.“ (Косић, 1934: 229). Утисак је да је социологија у нас стасала у марксоликом облику након Другог светског рата, нарочито након институционализације, потврдила Косићеве речи, али нарочито у случају његовог лика и дела. Чини се да је у таквим околностима створено плодно тле за синплификовано „преливање“ Косићеве социолошке теорије у његову јавну активност која се у овом поглављу разматра. Но, какав је конкретно Косићев однос према марксизму?

Из наведеног разлога би тим више требало осенчити Косићев став према Марксу као научнику, а нарочито с обзиром да је у његово доба постојала врло жива активност социјалистичких покрета. Извор на основу кога се да о томе говорити могу да буду

анализа дипломског рада Јелене Петровић *Социолошко дело Мирка Косића*, конкретно одељка „Однос према марксизму“ и Косићевих радова *Увод у општу социологију* (1934) и *Основи економне политике* (1925). „Косићев став према марксизму је амбивалентан:“ (Петровић, 1996: 52).

Наиме, поменута ауторка истиче како Маркс према Косићу заузима једно од првих места у историји социјалне науке и држи како га треба проучавати без догматског обожавања. Осим тога, иста ауторка вели како Косић замера марксизму што занемарује људске циљеве и потребе, мотиве и идеје, те у економском феномену налази ону последњу снагу друштвеног живота. (Петровић, 1996: 52 – 53). Имајући у виду речено јасно је зашто је поднаслов овог поглавља *Косић и марксизам*, а не рецимо *Косић и антимакизам*. Макизам је, мишљења сам, теорија која је највише употребљена и злоупотребљен у идеолошке и политичке сврхе у двадесетом веку, те да исто не би требало губити из вида при сагледавању овог пододељка, али и данашњег статуса скрајнутости *социолошког дела Мирка М. Косића*.

Шта на примеру директно говори Косићево социолошко дело о Марксу? Шесто поглавље *Увод у општу социологију* (1934) зове се „Стубови савремене социологије (Е. Диркем, М. Вебер, В. Парето).²¹⁵ Мада је овај податак више пута истицан у овом раду, за овај пододељак је важно изостављање Марксовог имена., њега нема међу стубовима савремене социологије, где је име Карла Маркса? Мада његово име не постоји у наслову поглавља, с друге стране, Косић га помиње у тексту. „Положај Диркема у социологији уопште, а понаособ у Француској, испољава се одређеније када се има у виду да се у њему укрштају утицаји француског позитивизма (али и „традиционалиста“ а la de Bonald) и немачког хисторизма (заједно са Марксом)...“ (Косић, 1934: 107). Током даљег излагања Косић не занемарује Карла Маркса. Но, када би се тражио разлог зашто Косић у наслову овог поглавља уџбеника није ставио име Карла Маркса међу стубове савремене социологије, могао бих да кажем да Маркс у свом списатељском опусу није користио реч социологија.

Више од тога, од када у нас постоји социологија као наставни предмет у средњошколској настави? Пре свега Одељење за социологију у нас основано је 1959. године. С друге стране, Исидора Јарић је ауторка дела *Јавни и скривени курикулум средњошколске наставе социологије – образовне реформе у Србији (1960 -2012)*.

„Седми конгрес је подржао рад Комисије за реформу школства. Програм СКЈ дефинисао је простор у коме ће социологија бити уведена у образовни систем...“ (Јарић, 2014: 83). Колико је могло да остане места за некога ко је имао амбивалентан став према марксизму и ко је сматрао да Карла Маркса треба проучавати без догматског обожавања?

Колико је далеко одлазио такав поглед без догматског обожавања Карла Маркса, потврђује и Косићев поглед на етичку основу социјализма. Она је, подсећања ради наглашавала достојанство и право сваког човека на опстанак, на рад и на цео производ рада (Косић, 1925: 32). Збиља, утисак је како је Косић више против конкретне реализације социјализма, пример бољшевичке Русије, него против идеје као такве. Такође, није безначајно рећи како је Косић у *Проблемима савремене социологије* имао расправу о идеји прогреса (187 – 237). Мада је говорио да је реч о мисли која постоји давно још у оквиру филозофије и филозофије историје, пратио је њен развој током историје до 1934. када је писао рад. „Разматрање прогреса у социологији изискује читав низ разних дистинкција, ако се хоће да се избегне опасност склизивања у журналистику и реторику“ (Косић, 1934: 216). Наиме, шта је у том контексту рекао? Наглашавајући да је незадовољство постојећим стањем покретач прогреса, те да у том погледу социјалистичке тенденције дају наду у могућност једног стабилнијег и субјективно – срећнијег поретка... Економски односи су схваћени као најбитнији, јер се управо у сфери производње и најпотпуније одвијало негирање и сакаћење битно људских односа (Петровић, 1996: 54). Беспредметно је на овом месту износити Веберову тезу о утицају религије на настанак капитализма, те да се капитализам највећим делом развио на подручјима где је био највећи утицај становништва који су прихватили Калвиново учење (1904). Научни терен није представљао подручје на којем се да опонирати марксизам злоупотребљен у идеолошке сврхе.

Из перспективе марксизма злоупотребљеног у руху тоталитарне идеологије, разумљиво је, за Косића као социолога и његово социолошко дело, више није било места у домаћој социологији и јесте било за поједностављене конструкције разматране у овом поглављу рада. Наиме, Косићев однос према Марксовом делу који није био апологетски остављао је трага на занимање за Косићево социолошко дело у домаћој социолошкој заједници. Држим да је то водило постављању хипотезе попут ове у дисертацији. Један од исхода јесте њено априорно конформистичко прихватање и одлагање у „фиоку“ заборав, социолошког заборав Мирка М. Косића. Њено

одбацивање, пак, значило би и значи бављење темом која изазива зазор и скепсу у јавном дискурсу и у јавности социолошке заједнице. Овим радом се настојало одговорити по хипотезу одречним аргументима.

9.8 Закључак

Дакле, одговор на питање наслова овог поглавља је одречан макар у том погледу што је тешко чувати научну скрупулозност, а без остатка доводити у везу Косићево социолошко дело с његовом јавном активношћу у периоду између 1941. и 1944. године. Трећа хипотеза ове дисертације не прихвата повезаност Косићевог социолошког дела с његовим активностима за време окупације у Србији (1941–1944). Заправо, Косић може да се доведе у везу са грађанским национализмом, у економском смислу у одређеном тренутку има симпатије према фашизму, нипошто их нема према националсоцијализму, дакако, крива слика долази из социологије стасале у нас у марксоликом облику. Другачије исказано, не постоји једнозначан и једносмерни детерминизам између Косићеве социологије и његове политичке делатности. Другачије исказано, тематска веза између његових социолошких радова и идеологије не постоји. Због чега је тако? У значајној мери оваква поједностављеност проистиче, као што већ рекох, из Косићевог виђења марксизма, те стасавања домаће социологије у нас у једном облику који нема много везе са социологијом као науком.

Оно што би могло да буде спорно, то је и историја која се односи на период окупације (1941–1944). То би збиља могло да буде спорно, али решавање тог спора није у домену социологије, већ је у делокругу историјског истраживања. Чекајући историјске одговоре који се односе на овај период, треба ли занемарити Косићево социолошко дело? Оно што је, међутим, определило намеру да се ова дисертација изрази, то је историјски одговор који се не мора чекати, који није изван. На шта се овде мисли? „Будући да је три деценије јавно деловао против пангерманизма и немачког империјализма, Косић је покушао да с новом владом и угледним политичарима и интелектуалцима напусти земљу и оде у емиграцију. У том циљу се запутио у Никшић, одакле су авиони са избеглицама летели за Атину и Каиро. Нажалост, у авионима није било места за Мирка Косића. Саопштено му је да није узет у обзир да с владом избегне у иностранство.²¹⁶ Да је могао да се придружи краљевској

---

²¹⁶ Косић није био једини за кога није било места у авиону за Атину и Каиро. Према сведочењу Драгољуба Јовановића, то се десило и Јовану Ђорђевићу, коме његов ментор Слободан Јовановић,

влади, вероватно би је користио, као што је то предано чинио за време Првог светског рата. Његов животни пут би вероватно ишао другачијим током. Међутим, уместо у спас у емиграцији, он је морао да се врати у окупирани Београд. Било му је јасно да га тамо не чека ништа добро. Зато је ова одлука да мора да остане у земљи тешко погодила сујетног Косића.

У том тренутку Косић има 49 година. За њим је остао буран живот великих прегнућа и резултата, али и падова, пораза и разочарања. Сада се суочио са трагичном реалношћу. Нема сумње да је Гестапо о њему имао све податке, посебно о његовим ставовима о пангерманизму и немачком империјализму. Као добро обавештен човек, он није имао илузије о природи нацистичког режима, како у Немачкој тако и у окупираним земљама. Знао је шта чека слободоумне мислеће људе који су деловали против нацизма и немачког империјализма. Велики број његових пријатеља и сарадника који су деловали на том плану био је ухапшен (др Ђорђе Тасић, др Михаило Илић и други)“ (Тркуља, 2013: 73).

Имајући у виду наведене речи које претходе у историјском смислу неразјашњеној доби од 1941. до 1944. године, у њему нађох неопходан основ за бављење Косићевим социолошким делом. Можда, можда је Косић починио какав злочин или био његов помагач, али то је нешто што би тек требало утврдити. Оно што је у фокусу истраживања било, јесте занимање за социолошко дело Мирка М. Косића, конкретније, у овом случају за једну од хипотеза рада, односно то је одговор до кога се овде дошло, а то је одговор да из Косићевог социолошког опуса нужно не следи и колаборација са фашистичким окупатором, због чега би се Косићева социологија нужно морала дисквалификовати као „конзервативна“ и „реакционарна“.

Тезама коју сам изнео бих супротставио антитезе и правило бих синтезе које би поменути хипотезу оспоравале или афирмисале. Другачије исказано, то јесте учињено, али на основу истраживачког материјала који је био доступан. Под тим и таквим

потпредседник Симовићеве владе, није успео да обезбеди место у авиону и он се невољно морао вратити у Београд на милост и немилост Гестапоа и специјалне полиције (Драгољуб Јовановић, „Јован Ђорђевић“, *Медаљони*, књига IV, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 152). Постоји мишљење да је Мирко Косић добио задатак од контраобавештајне службе Југословенске војске да се врати у Београд ради обавештајног рада (Јован Пејин, „Знаменити Кикинђани“, фељтон, *Комуна*, Кикинда 1993, бр. 1682). По другима, Косићу „је наложено да остане на окупираној територији на којој је окупаторска власт међународноправно дужна да успостави и обезбеди јавни ред поштујући, изузев апсолутне спречености, законе који су на снази (чл. 43. Правилника о законима и обичају рата на копну, 1907)“, Момир Милојевић, *нав. Дело*, стр. 11.

односима одговор на хипотезу рада је недвосмислен, наслеђен на почетку поглавља, промишљан у личној одлуци одабира и посвећивања овој теми рада као предмету истраживања. У супротном, на делу би била олака, неакадемски и ненаучно симплификована употреба врло сложених и седиментних појмова. „Замислите само колико би нетачно и неправедно било када би неко од данашњих социолога, аналитичара или критичара назвао фашистима или бољшевицима наше данашње титоисте који често истичу како је тада у Титовом режиму владао „ред, рад и дисциплина“, иако није било мафијашке (мада је било системске) корупције... (Митровић, 2013: 436).

10. ВРЕДНОСТ И НАУЧНИ ЗНАЧАЈ КОСИЋЕВОГ СОЦИОЛИОШКОГ ДЕЛА

„Остварена у складу с мојим схватањем, социологија би, једне стране, требало да буде дисциплина која помаже човеково ослобађање. С друге стране, била би циљ по себи, отеловљујући прадавну људску тежњу за сазнањем самог себе. Ако то није велики захтев, ништа није. Ако то није частан посао, ништа часно није.

(Алвин Гулднер, *За социологију*)

10.1 Пледоаје за причу о вредности и научном значају Косићевог социолошког дела и социологија сазнања

Цела дисертација у извесном смислу, дакле, говори о научном значају и вредности Косићевог социолошког дела особито кроз тестирање хипотеза дисертације. Како би се, међутим, у таквим омерима кроз једно поглавље овог рада могло нешто казати, а да речено не буде редувантно? Тако нешто би могло да буде речено из угла који није помињан, из угла дела која у тврдом смислу речи представљају пледоаје за причу о вредности и научном значају Косићевог социолошког дела. Почео бих од нечега што је на својеврстан начин тематски представљало увертиру за ово поглавље. Овде се мисли на Антонићево дело *Ђаво, историја, феминизам: социолошке*

пустоловине (2012), те на зборник радова Јовице Труље *Мирко М. Косић личност и дело* (2013), односно рад Јовице Труље „Контроверзе око Мирка М. Косића“.

Конкретније, с једне стране, то би могла да буде варијација Антонићевог одговора на критику коју је на рачун социологије изнео француски историчар Пол Вен (Paul Veune 1930–2022) у књизи *Како пишемо историју*, тачније, у њеном дванаестом поглављу „Историја, социологија, потпуна историја“ (Антонић, 2012: 31). С друге стране, то може да буде сагледавање речи истог аутора у поглављу „Бити социолог: између академских играрија и супстанцијалног истраживања“ (Антонић, 2012: 30–69). Понављам, оба поменута поглавља су присутна у делу Слободана Антонића *Ђаво, историја и феминизам: социолошке пустоловине* (2012).

Најпре, драматичне су речи нашег социолога који на концу поглавља²¹⁷ „Социологија и историја: шта историчари замерају социолозима?“ апелује да читамо Вена, јер нас социологе он суочава са нама самима, са нашим слабостима (Антонић, 2012: 38). Утисак је да Антонић има право. „Уместо потраге за правилностима, ми трагамо за социјалном филозофијом која ће наше друштво једном и за свагда преобразити и спасити, уместо истраживањем понављајућих феномена, ми се бавимо исправљањем друштвених и политичких неправди и саветима „маргиналним друштвеним групама“ како да се „социјално еманципују“, уместо суштинским друштвеним питањима – питањима моћи, њене расподеле, њеног функционисања, научним модама, политички коректним темама (као што су „ЛГБТ еманципација“, „самоиспољавање младих“, „плурализам стилова живота““ (Антонић, 2012: 38).

Налаз је да нашом науком преовладава континуитет истраживачког дисконтинуитета који резултира одсуством кумулативности у социолошким истраживањима, а таква укупност пружа платформу Веновим замеркама на упитност научности социологије: „Укратко, социологија је само реч, хармонична реч у коју се стављају различите хетерогене активности: фразеологија и топка историје, политичка филозофија сиромаштва или историја савременог света. Она, дакле, пружа леп пример онога што смо у наслову назвали лажни континуитет. Писати историју социологије, од Конта (Conte) и Диркема до Вебера (Weber), Парсонса и Лазарсфелда (Lazarsfeld) не би било писање историје једне дисциплине, већ историје једне речи. Од једног до другог

од ових аутора нема никаквог темељног континуитета када се ради о темељним опредељењима, о предмету, о начину излагања и методу.“ (Ven, 2003: 25).²¹⁸

Навео бих још једну Антонићеву квалификацију, а тек потом бих настојао да сумирам утисак. У поднаслову „Имамо ли одговоре на Пола Вена?“, Антонић поставља неколико реторских упита слутећи одговоре. „И заиста, није ли данашња социологија у ономе стању у којем је описује Вен? Није ли велики део социолошке литературе и даље излагање властитих политичких становишта, под маском „објективне науке“? Није ли огроман део савремене социолошке литературе – од родних студија, преко етничких студија, до социологије града, заправо само једна врста политичке филозофије, изложене „објективистичким“ или „супстанцијалистичким“ језиком? Није ли онај други део социолошке литературе збиља вреднији по својим прикупљеним статистичким, демографским и етнографским подацима, него по својим објашњењима – а да не говоримо о предвиђањима? До ког је структуралног објашњења, после свих својих истраживања и свих својих студија, социологија доспела?“ (Антонић, 2012:35).

Сматрам да одговор на последње наведени упит постоји у седмом поглављу овог рада „*Да ли је Мирко М. Косић предвидео Велики рат?*“. С ове временске дистанце постоји структурална симетрија Косићевих објашњења, односно предвиђања Великог рата. Примерице, у Косићевим делима *Модерна Германија* (1912) и *Пангерманизам* (1912) постоје многи статистички подаци, али они нису сами себи циљ, они исходују генетичким објашњењем 1912. године које из ове временске перспективе јесте у структуралној симетрији с данашњим објашњењем почетка Великог рата 1914. године, односно Косићеви радови представљају предвиђање Великог рата. Косић није и није тада могао да пише о питањима „еманципације ЛГБТ популације“, о „самоиспољавању младих“, али јесте писао универзитетски уџбеник *Основи економне политике* (1925), јесте писао о социологији моћи у оквиру свог чланка о *Политичка социологија*.²¹⁹

С друге стране, искра поменуте варијације се протеже и кроз још једно поглавље истог Антонићевог дела, кроз поглавље „Бити социолог између академских играрија и супстанцијалног истраживања“. Дистинкција између академских играрија и супстанцијалног истраживања у данашњој домаћој социологији је важна због препознавања разлога одсуства социолошког дела Мирка М. Косића у њој. Утисак о

²¹⁸ Овде Пол Вен мисли на поднаслов 12. поглавља „Историја, социологија, потпуна историја“ „Histoire, sociologie, historie complete“), поднаслов који се зове „Социологија је лажни континуитет“.

²¹⁹ Kossitsch, M. (1951) „Politische Soziologie“.

инклинирању домаће социологије ка академској играрији,²²⁰ односно о занемаривању Косићевих супстанцијалних истраживања²²¹ бих овде илустровао кроз неколико примера. Илустративна је, примерице, анализа тема дипломских радова који се обрађују на одсецима социологије, а о којој пише наш социолог.. „Анализирао сам теме 39 дипломских радова, који су, у периоду између 1. априла 2009. и 1. априла 2010. пријављени или прихваћени за одбрану на Одељењу за социологију, на коме радим“ (Антонић, 2012: 61). Поменути аутор је утврдио да ниједан рад није посвећен транснационалним класама и структурама, па ни класној анализи српског друштва. Штавише, наш социолог констатује да је било много радова који су обрађивали забаву или моду, да се студенткиње често баве „женским питањима“. Антонић примећује да постоје и општији радови теоријског карактера, као што су: „Фигурационистичка социологија Норберта Елијаса“, „Друштвено-политичка теорија Јулиуса Еволе“ или „Теорија праксе Пјера Бурдијеа“. „Ипак, остаје утисак да су и најмлађи српски социолози доста „децентрирани“ у односу на главне проблеме српског друштва, те да више бирају теме из непосредног, личног и генерацијског културног окружења (мода, забава, интернет, урбани идентитет, полне улоге), него што се занимају за супстанцијалне теме и озбиљније друштвене проблеме“ (Антонић, 2012: 63). Ово је тек део Антонићевог минуциозног одређења погледа на интелектуалне ефемерије и играрије у нашој науци. Илустрација и наводи су врло ефектни. Супстанцијална истраживања су на маргини социолошког интелектуалног занимања домаћих социолога, а шта казати за повесницу домаће социологије? Најконкретније, шта би могло да се каже за социолошко дело Мирка М. Косића? На почетку рада је истакнуто како је занимање за социолошко дело Мирка Косића изузетак, а не правило. Оно постоји и када је реч о умовима који нису предмет овог рада.²²²

Екскурс неће бити манир овог рада ни сада на његовом концу. Ипак, поменути, те у раду поновљени податак у фусноти, у извесном смислу коинцидира са именима

---

²²⁰ Овде није и не сме по среди да буде каква стереотипија, већ увиђање правилности, а да их изузетак увек подразумева, поред осталог, требало би да потврди и овај рад.

²²¹ Трагови Косићеве наклоности супстанцијалним истраживањима се дају пратити и кроз Косићеве најраније радове, те кроз композицију часописа *Друштвени живот*, чији је уредник и покретач био управо Мирко Косић. У овом раду је раније најављен обрис потписаних, односно непотписаних радова Мирка Косића који у извесној мери сведоче о Косићевој усмерености ка супстанцијалним истраживањима.

²²² Овде се мисли, поред осталих, на оне интелектуалце које Тодор Куљић наводи пишући о генерацијама у југословенској и немачкој социологији. Према њему, прва генерација социолога у Југославији истекла је из генерације социолога рођене до 1915. године, а у њу спадају М. Косић, Д. Томашић, Слободан Јовановић, А. Фиаманго, С. Вукосављевић, Р. Лукић и други (Кулијић, 2009, 153).

која помиње Александар Молнар 2007. године пишући одредницу о социологији права за *Sociološki rečnik*. Другим речима, на овом месту бих кроз „развој“ дисциплинарног оквира социологије права у нас препознавао скрајнутост занимања за супстанцијална истраживања, а на тај начин и оних имена која их персонификују. „Пионир социологије права на Балканском полуострву био је Валтазар Богишић. У сврху израде „Општег имовинског законика“ за Црну Гору из 1888. године, Богишић је спровео истраживање правних обичаја међу Јужним Словенима, руковођен основним постулатима историјско-правне школе. Између два светска рата на Правном факултету у Београду деловала је група наставника (Ђорђе Тасић, Божидар Марковић, Јован Ђорђевић, Радомир Лукић итд.) која је била веома заинтересована за социологију права. У послератној Југославији, социологија права је замрла као и све друге социолошке дисциплине, и практично никад није успела да се опорави. Током седмдесетих и осамдесетих година XX века спроведена су прва емпиријска истраживања самоуправног права и правосудног система. Но, све то није било довољно за обнављање дисциплине, тако да 1991. године није постојала никаква социолошка и правна теорија која би била у стању да објасни распад СФРЈ и њеног правног система (Молнар, 2007: 559).²²³ Ове драматичне речи Александра Молнара су изговорене пре више од деценију и по. Несумњиво је да ови подаци не ласкају супстанцијалним истраживањима. Оно о чему Слободан Антонић пише 2012. године, дакле, има своју увертуру, у извесном смислу, доста раније. Овакво „бекство од тешких тема“ јесте бекство од радова Ђорђа Тасића, Валтазара Богишић, Радомира Лукића, Слободана Јовановића *etc.*

Изузетак од овог правила не представља ни социолошко дело Мирка М. Косића. Дакле, у свему се препознаје траг инфлације тема које се баве ефемерним питањима. Дакле, виђење Слободана Антонића има смисла, али је утисак да је реч о континуитету дисконтинуитета у домаћој социологији који делује поражавајуће и на почетку треће деценије XXI века. Конкретно, тиме се, поред осталог, да схватити одсуство социолошког дела Мирка Косића у домаћој социологији. Нека дела представљају супстанцијално истраживање, поједина пионирске и вредне доприносе у етаблирању посебних социолошких дисциплина. У тој занемарености и скрајнутости, Косићева социолошка истраживања данас представљају особиту вредност и значај социологије и

---

²²³ Наведени део одредница „социологије права“ Александра Молнара се налази у *Sociološkom rečniku* (2007) који су приредили Аљоша Мимица и Марија Богдановић.

сваког научног настојања да се на њих укаже. Антонићева поглавља књиге: *Ђаво, историја и феминизам: социолошке пустоловине* (2019) представљају солидну инспирацију да се наслути вредност и значај теме која је обрађена у раду.

Ипак, о томе шта је ову тему маргинализовало и скрајнуло говоре и многи аргументи другог аутора.²²⁴ Конкретно, мислим на речи Јовице Тркуље, на речи које су различите од Антонићевих, али су с њима, мишљења сам, компатибилне. Узгред, у питању су речи којима Тркуља завршава свој рад намењен научном скупу у Кикинди 2012. године. Оне ће бити овде коментарисане, али да би то биле, морају бити наведене.

„У том смислу овај рад је пледоаје за јавну расправу о Мирку Косићу, која је неопходна и академској и широј јавности. У тој расправи предстоји нам ново читање овог анатемисаног српског социолога, које треба да буде постављено изнад идеолошких премиса и образаца. Стога је од пресудног значаја да се расправа о Косићу води озбиљно, аргументовано, одмерено и одговорно, те да се оставе по страни досадашње једностраности, неуравнотежене искључивости и дисквалификације. Повратак Мирка Косића и његовог научног и публицистичког дела у историју и завичајно окриље значио би не само исправљање једне неправде, већ и превредновање наше недавне прошлости с реалних и неострашћених позиција. Уједно би се дошло сазнања колико његов рад кореспондира са савременом социологијом и политичком мисли.

Остајемо у нади да ће овим саопштењем бити отворена врата за такву критичку расправу о делу Мирка Косића. То дело свакако заслужује пажњу, али би било пожељно да се о њему изјасне стручњаци за области којима се Косић претежно бавио – социолози и економисти. Крајње је време да они Косићевом делу приступе слободно и отворено, да без икаквих предрасуда, стереотипа и дисквалификација проговоре о њему као једном од очева – оснивача српске социолошке ситуације. Повесница настанка и развоја социологије у Србији остаје још увек неисписана. Верујемо да Косић у њој мора заузети важно место, не толико због утицаја који је извршио у нашој друштвеној науци, пошто је тај утицај, услед његовог остракизовања остао скроман, него због његове ерудиције врло доброг познавања оновремене стручне литературе, како из социологије, тако из других друштвених наука.

---

²²⁴ Разуме се, поменути израз нема вредносну, већ техничку компоненту.

Зато Косића и његово дело не смео посматрати као археолошки белег из минулих времена, него као нешто што је најнепосредније повезано с данашњом ситуацијом српске социологије.“ (Тркуља, 2013: 90 -91).

Сматрам да Тркуљине речи из подужег навода представљају својеврсни амалгам драгоцених поука и порука домаћој социолошкој заједници и социолозима. Штавише, Тркуљине речи су друго лице једне исте приче чији траг се види у претходно наведеним Антонићевим речима и у анализи. Посебно бих нагласио, међутим, последњу реченицу Тркуљиног обраћања у његовом раду „Контроверзе о Мирку Косићу“ (17-92).

Најнепосреднија веза с домаћом социологијом се да препознати у претежном одсуству супстанцијалних истраживања у домаћој социологији и занимању за ефемерна питања. Како је Косић персонификација супстанцијалног истраживања и неко ко учествује у фундирању посебних социолошких дисциплина, а то потврђују одговори на хипотезе овог рада, јасна је потреба за Косићевом социологијом на домаћој социолошкој сцени, а чија сторија њеног настанка и развоја остаје ненаписана без рада који се занима за социолошко дело Мирка М. Косића. Иако Јовица Тркуља према основном образовању није социолог, социолошки је категоријални апарат његовог рада којим се обраћа домаћим социолозима. Наведене речи Јовице Тркуље, утисак је, представљају азбуку грађанске и социолошке писмености.²²⁵ То потврђују његове речи које позивају на озбиљну, аргументовано одмерену и одговорну расправу насупрот досадашњој неуравнотеженој искључивости, једностраности, дисквалификацији, остракизовању, анатемисању, предрасудама, стереотипији, неправди. Заправо, научни приступ не трпи фондус оваквих израза. Јовица Тркуља има право утолико што је приредио зборник *Мирко М. Косић – личност и дело* (2013), зборник који није на унисоном трагу, зборник који је највећма послужио као инспирација овом раду. Значајна је чињеница да сам Јовица Тркуља²²⁶ по основном образовању није социолог, већ је правник који је својим зборником упутио значајан позив социолозима. С друге стране, агенда малочас поменутих израза припада идеологији и идеолошком мишљењу

---

²²⁵ Мишљења сам да је Јовица Тркуља интелектуалац грађанског профила који врло држи до националне интелектуалне прошлости.

²²⁶ Јовица Тркуља, речено је, као правник особито држи до домаће интелектуалне прошлости. Име Мирка Косића није једино сведочанство и показатељ оваквом његовом усмерењу. То потврђују наслови неких од његових дела: *Борбу Тасићу у спомен* (1999), *Миодраг Јовичић о себи и други о њему* (2000), *Прогон интелектуалаца у комунистичкој Србији* (2003), *Спорови око Мирка Косића* (2012), *Злочин над мишљењем – осуда, изгон и рехабилитација Михаила Ђурића*.

као ригидном облику ненаучног сазнања, а дело Јовице Тркуље у том смислу јасан отклон.

Разуме се, текстови Слободана Антонића и зборник Јовице Тркуље нису у колизији. Они ултимативно сведоче о недостатку Косићевог социолошког дела на нашој интелектуалној аванцени. С друге стране, они сертификовано говоре о вредности и научном значају Косићевог социолошког дела. Настојање да се одреди величина прилога, те преимућство доприноса једног од двојице аутора би водили у слепу улицу бесплодне расправе која не доноси корист овом раду, нити овом поглављу рада. Штавише, о томе сведочи и интелектуално поштење обојице аутора. „Осамдесетих година XX века појавили су се у Србији позитивни осврти на поједина дела Мирка Косића из пера истакнутих социолога и економиста: Радомира Лукића, Војина Милића, Милована Митровића, Јована Пејина и др. Упркос томе, личност и дело Мирка Косића су остали прекривени велом заборавља и олакхих дисквалификација“ (Trkulja, 2012: 6).

Такође, сагласио бих се са истим аутором да је први колосални корак на том путу било обележавање 120-годишњице од Косићевог рођења (Trkulja, 2012: 6). Том приликом је у зборнику објављено 14 реферата и прилога, који су инспирисали промишљање о Мирку Косићу као социологу. Резултат таквих појава је и промишљање ове и овакве теме под окриљем домаће социологије. Шта би се, пак, сумарно на концу овог рада могло рећи апропо наслова овог поглавља, а да то не представља тек какву изведбу речи аутора који су навођени у раду?

Утисак је да Косић као социолог није у петој деценији двадесетог века оно што су он и његово стваралаштво били на почетку друге деценије двадесетог века. Утолико се о њему и његовом делу не би могло говорити исто у сваком временском периоду. У троделној периодизацији рани-зрели-позни Косић, стиче се утисак да је наш социолог највеће социолошко зрење бележио тридесетих година двадесетог века. Овакав став бележи и своје рефлексије на Косићево остварење у његовом социолошком стваралаштву.

Напросто, прича о вредности и научном значају Косићевог социолошког дела, не амнестира од интроспекције научни значаја овог рада. Он, пак, није само у томе што је требало да целовитије осветли научно дело једног од главних утемељивача социологије у Србији Ова дисертација је ближе разматрала и проблем узајамног утицаја

социолошких концепција и политичких пракси, анализирајући овај детерминизам на примеру једног истакнутог представника стваралачке интелигенције из прве половине двадесетог века. Несумњиво је да је то допринело социологији сазнања, разуме се, тако и социологији политике, будући да се, утисак је, боље разумела веза између науке о друштву и политици, и друштвене (политичке) акције.

Овде бих у огледалу одреднице социологије сазнања *Sociološkog rečnika* (2007) која ће у извесној мери бити наведена настојао да препознам допринос социолошког дела Мирка М. Косића социологији сазнања. „(1) У ширем смислу, посебна социолошка дисциплина чији посленици истражују најпре на који начин вансазнајне детерминанте, првенствено друштвени чиниоци живота људи као истовремених субјеката и објеката процеса производње или конструкције сазнавања утичу на појаву, језичку артикулацију, облике, структуру, функције, институализацију и организацију, развој, значења и истинитост сазнајних садржаја, процес мишљења; потом, како резултати овог процеса, преовлађујуће идеје и сазнајни садржаји друштвене и индивидуалне свести у оквиру свих врста културних творевина и делатности људи које се у датом простору и времену сматрају знањем, путем свог ширења и примене, утичу на друштвене околности у којима су настали. С обзиром на чињеницу да су се у развоју социологије постепено издвојиле посебне дисциплине специјализоване за испитивање узајамног односа првенствено друштвених околности и идејних садржаја свести у оквиру појединих облика културе и друштвене делатности (религије, морала, науке, образовања, политике, права, привреде итд.), *с.с.*²²⁷ се често схвата (2) у ужем смислу, као испитивање друштвене условљености погледа на свет разних друштвених групација и идеолошког карактера њиховог сазнања првенствено о друштву и историји“ (Mimica, A. i Bogdanović, M., 2007: 564).

Цела дисертација представља готово школски пример значаја социологије сазнања у разматрању социолошког штива нашег социолога. Рад не само да доприноси социологији сазнања, већ и наочаре социологије сазнања представљају неизоставан део погледа на различите аспекте Косићевог социолошког сазнања. Такав утисак је истицан кроз цели рад у различитој форми, али суштински он стаје у речи које су управо наведене. Истовремено, рад представља и својеврсни допринос социологији политике, односно разумевању веза између науке о друштву (и политике) и друштвене (и

---

²²⁷ Одредницу о социологији сазнања за *Sociološki rečnik* је сачинила Вера Вратуша – Жуњић.

политичке) акције. Социолошко дело Мирка М. Косића у том смислу представља егземплар.

Јасно је из данашње перспективе које су вредности и научни значај Косићевог социолошког дела. Посебно је питање, међутим, како су они третирани у домаћој социолошкој заједници. Овој дисертацији никако није наклоњен *режим истине* у науци. Напросто, недвојбен је утисак да Косић није неко кога би требало проучавати бавећи се социологијом. Бројне су индиције оваквог закључка. Један од њих је списак аутора у Зборнику²²⁸ који је више пута у раду поменут. Од укупно 26 учесника научног скупа чији су се радови нашли у зборнику, на њему је било тек 10 социолога. Њихови радови највећма нису центрирани око Мирка Косића као социолога који је упознао домаћу средину с дотадашњим наслеђем социологије као науке, око чињенице да је он први српски школовани социолог који је написао први савремени уџбеник социологије, да је дао одлучујући допринос универзитетској институционализацији и афирмацији социологије у Србији и Југославији.

С друге стране, социолози у зборнику „*Мирко М. Косић – личност и дело*“ највећма нису препознали *In-spiritus* за занимање за Косићеву социологију. Не, радови социолога су били најчешће усредсређени на спорне фрагменте у Косићевој биографији, то није неважно, али такође није неважно да је то често рађено на споран начин и на начин да се најмање говори о Косићевом социолошком делу. Када би се појавио који изузетак, био је ту да потврди поменуто правило. Изнад свега, поменути Зборник дело је правника,²²⁹ а не социолога. И не само то, у домаћој социологији не постоји било шта што би представљало пандан зборнику Јовице Тркуље, а када постоји рад који није тенденциозан, када научно покушава да осенчи социолошко дело Мирка М. Косића, и такав рад је оптерећен причом која најмање има везе са социолошким делом Мирка М. Косића. То је постао усуд који прати свакога ко пише о Косићевом социолошком делу.

10.2 Новинска полемика као сурогат научне вредности и научног значаја социолошког дела Мирка М. Косића

Оно што је, поред осталог, обележило годину научног скупа у Кикинди и што је имало рефлексије и на сам Зборник јесте полемика која је најмање имала везе с науком.

И све је некако имало мање везе с науком и социолошким делом Мирка М. Косића у домаћој социологији. Поменута полемика то белодано потврђује, упркос вредности и научном значају социолошког дела Мирка М. Косића, на којима се инсистира провером хипотеза кроз цели рад, особито кроз ово поглавље рада.

Но, садржај ове полемике је значајан и због тога што потврђује и сликовито упућује малочас наведени *режим истине* у нашој науци. Упориште погледа на ову полемику опет представља Зборник чији се траг осећа кроз целу ову дисертацију. Зборник који није приредио социолог, али је полемику зато започео социолог, разуме се, не на научном скупу, већ у дневном листу *Политика*.²³⁰ Ипак, почетак полемике своје родно тле је имао на састанку Председништва Српског социолошког друштва 14. новембра 2011. године у Новом Саду када је покренута иницијатива да се уведе награда за књигу године из области социологије. „Више чланова Председништва је спонтано предложило да та награда треба да носи име Мирка Косића“ (Тркуља, 2013: 442).²³¹ Предлог је требало да буде разматрана на седници скупштине ССД-а која је заказана за 18. март 2012. године.

Текст којим је отворена полемика у часопису *Политика* је текст Тодора Куљића „Ризична награда“ (*Ко је био Мирко Косић, чије име би требало да носи признање Српског социолошког друштва?*)²³². Заправо, рад је објављен 06. 03. 2012. године, дванаест дана пре заказане седнице скупштине ССД-а, мада је иницијатива покренута више од три месеца раније. То говори да појаву рада не би требало романсирати и одевати је у рухо спонтаности, тим више што је њен аутор врло промишљен и сериозан социолог. У том моменту, доцкан је било за научни рад који би одговарао на питање поменуто насловом овог текста, а прави је моменат био за почетак за памфлетску расправу која ће произвести своју функцију и бити у служби кроз десетак дана на следећој скупштини ССД-а. У том смислу је Куљић поставио питање: „Али ко је био Мирко Косић?“²³³ Најпре, сматрам да одговор на овакво питање не тражи израда

---

²³⁰ Овде није и нипошто не може бити спорно име дневног листа, већ чињеница да је неко мењао академски амбијент за разговор посредством дневне штампе.

²³¹ Реч је о *Прилозима* који су пронашли место у четвртом одељку зборника, а тичу се *Спорова око научног доприноса Мирка М. Косића*, а конкретно, реч је о раду „Полемике о Мирку Косићу у листу „Политика.“

²³³ Као одговор на овај упит може да послужи реторско питање навођење речи фус ноте Јовице Тркуље. Разуме се, у тим тренуцима за ове речи није било места. „Тако, на пример, награда за социологију која носи име Теодора Адорна не би могла да се додељује, јер је овај познати немачки социолог писао музичке критике Гебелсу. Познато је да је држање великог немачког социолога Макса Вебера у току

дисертације, али друга крајност је новински текст, јер као такав носи поједностављења која све стављају у сенку, разуме се, период од 1941–1944. године, те Косићеве активности у то доба. Следи неакадемски дискурс у којем место добијају речи „муљање“, „шумар“, „друг Тито“. Тако се с лакоћом „демистификовао“ цели период од 1941. до 1944. године, период којем би у случају Мирка М. Косића и његових активности у то време требало посебно научно истраживање. Но, да је овај текст Тодора Куљића постигао свој резултат потврђује полемика која је започета у дневном листу „Политика“, полемика у којој је следило још шест одговора, полемика која с обзиром на свој миље одржавања не служи на част науци, па ни социологији. У том духу су били и резултати гласања о називу награде за најбољу књигу из социологије. Наиме, на 18. марта 2012. године су као опоненти да се награда назове по Мирку М. Косићу фигурисала имена следећих социолога: Радомир Д. Лукић, Војин Милић, Вељко Кораћ и, разуме се, Мирко М. Косић. Резултати гласања су били: Војин Милић – 50 гласова; Радомир Д. Лукић – 4 гласа; Вељко Кораћ - 6 гласова; Мирко М. Косић – 1 глас (Антонић, 2013: 414)²³⁴ У овом раду се никако не би смео оспоравати постигнути резултат, али се не може ни спорити атмосфера гласања против назива награде према имену Мирка М. Косића, не толико гласања за име Војина Милића. Коментари, пак, Милована Митровића апропо назива поменуте награде заслужују навођење, али и артикулисање сопственог виђења које ће каналисати мој лични став по овом питању. „Прво, да сам био у прилици да се изјашњавам о награди ССД-а, предложио бих да награда не носи ниједно име: најпримереније признање за добар стручни рад јесте награда стручног удружења. Везивање награде за неко име носи двоструки ризик: да име компромитује награду или, још вероватније, да награда компромитује име“ (Митровић, 2013: 429). Сматрам да је оваква опаска врло смислена, но, тек у симбиози с још једним наводом и његовим коментарисањем дâ се доћи до става по овом питању.

Првог светског рата било било контроверзно. Да не помињемо однос филозофа Мартина Хајдегера, тзв. Хитлеровог лектора, према нацистима и Хитлеру. Постоје две књиге које су се својевремено у малом тиражу појавиле у Немачкој под називом *Немачки социолози у Другом светском рату*, у којима преовладава одмеренији однос према интелектуалцима који су сарађивали са фашистичким режимом или су га подржавали. У сваком случају, то није препрека, још мање разлог, да се одустане од сериозног изучавања и респектовања њиховог дела“ (Тркуља, 2013: 87). Овај рад би ваљало посматрати као сугестију за сериозније испитивање Косићевог социолошког дела које не би било оптерећено сличним неспоразумима. Овде би се, међутим, наводу Јовице Тркуље могло додати име чувеног правника и политичког теоретичара Карла Шмита који је мноо више од Мартина Хајдегера (годину дана био је ректор универзитета у Фрајбургу и отворено је подржавао нацистичку политику) свој ум и репутацију ставио у службу нацистичког режима. Њеово дело до данас није заборављено и о њему се и данас расправља. (Povijest četvrtkom – Carl Schmitt).

„У вези са дилемом Косић или Милић, која је искристалисала у ССД-у, мислим да не би била грешка да награда стручног удружења социолога понесе било које од два имена. Ипак, предност бих дао Милићу јер је у популацији савремених српских социолога његово име познатије и његов утицај много непосреднији, јер је многим био професор од кога су много могли да науче“ (Митровић, 2013: 29).

Сматрам да непосредност и „непосредније“ не представља никакав аргумент. Потенцијално, много ко и шта у перспективи различитих генерација може да буде непосредније. Наиме, вредност и значај не подразумевају непосредност. С друге стране, одсуство назива награде штити од било какве полемике и конотација, а не урушава кредибилитет и достојанство награде. Ово особито вреди за ровите и сазнајно натопљене терене могућих идеолошких конотација. Но, поменути текст у „Политици“ којим се повела расправа у вези с називом за најбољу књигу из социологије је очигледно обавио своју функцију, функцију која није ишла у прилог нашој социологији, те ни самој идеји награђивања.

На акцију Тодора Куљића уследила је реакција Јована Пејина, те његов текст „Мирко Косић социолог и антитоталитариста“. Осим података раније коришћених у овом раду који пишем, Пејин се обраћа Тодору Куљићу са „друг Тодор Куљић“. Исходиште реплике Јована Пејина је у Косићевом антитоталитаризму. Такође, Пејин је инсистирао на уживању великог угледа Мирка Косића у међународним круговима. Расправа је, дакле, почела да добија идеолошки призив који је почео да оставља мало научног у разматрању Косићевог социолошког дела.

Сумирајући расправу на релацији Куљић – Пејин, Миле Мирков је већ у наслову свог текста за ову рубрику наставио на истом тону расправу. Наиме, наслов *Награда са именом колаборационисте* је избрисала из полемике социологију као науку. Овде је и сам Дража Михаиловић назван колаборационистом, апропо раније изнете тезе Косића да је новац слао на територију под контролом Југословенске војске у отаџбини. Нема сумње да је реч о терену важном за научно преиспитивање, али овде је било речи о називу награде најважније књиге из социологије.

У наредном броју часописа „Политика“ се огласио Борислав Милић с радом *Непрецизност једног историчара*. Истичући спорне му моменте из биографије Мирка М. Косића, на пасиван начин је признао колико је потребан дијалог о Мирку Косићу. Мада је предмет полемике социологија, новинска распра коју је покренуо Тодор

Куљић у вези с називом награде за књигу из социологије, Борислав Милић се није бавио социолошким питањима, непрецизношћу историјских података. „Непоуздано је навођење Пејина када је Косић саслушан у Гестапоу. Он сам тврди да је то било 1942. године, а за садржај саслушања каже да је био „управо комичан“ (Милић, 2013: 448). Не може се рећи да су оваква питања ирелевантна, али управо је научни скуп место да се разговара о оваквим питањима, а осим тога, из оваквих новинских спорова ништа не може да се сазна, а најмање о Косићевом социолошком делу које остаје у сенци јалових спорења.

У расправу се изнова укључио Јован Пејин. Наслов његовог текста је гласио „О Мирку Косићу није речено ништа ново“. Заправо, наставља се прича о прецизности, примерице, индикативне по наслов рада су следеће речи: „Видим и једну непрецизност око мађаризованог имена Мирко. Написао је *Fridjes* уместо *Frideš* или мађарског *Frigyes*. Толико о прецизности“ (Пејин, 2013: 449). Сматрам да је прецизност врлина науке, њен епистемолошки принцип, али да је унеколико ирелевантна у наведеном примеру. Свакако је још мање важна као допринос проучавању Косићевог социолошког дела.

Уследио је текст Јовице Тркуље „Позив на дијалог о Косићу.“ Сматрам да је овај рад представљао светиљку у мраку унисоних текстова иницираних ставом против назива награде по имену Мирка Косића. Тркуља нас је подсетио на културу дијалога, да човек није само биће говора, већ и разговора. Напросто, мада то није експлицитно саопштио, Тркуља је послао поруку да се много говори у полемици, али да се мало казује и разговара. Поред кратког описа биографије Мирка Косића, Тркуља је упутио позив на дијалог о Мирку Косићу који би се био одржао 16. и 17. 10. с циљем да се систематски и на мултидисциплинаран начин осветли личност и дело Мирка Косића, Позив упућен стручњацима из области којима се бавио Мирко Косић (Тркуља, 2013: 451). Држим да је смирена реч Јовице Тркуље била потребна нашој науци након какофоније етикетирања коју су обележили текстови у „Политици.“

Напоследку, појавио се текст Димитрија Буквића на самом концу полемике „Социолошко друштво одустало од награде „Мирко Косић“, *Признање ће носити име Војина Милића*. Он се најбоље дâ сумирати речима којима Буквић завршава свој текст. „Војин Милић, по којем је после свега названо признање, према наводима са истог сајта, био је један од твораца програма студија социологије на београдском

Филозофском факултету, на којем је био професор. Предавања је држао и по Европи, објављивао је и чланке у иностраним стручним часописима, учествовао је у раду социолошког удружења, а 1965. је добио Октобарску награду града Београда. Од „ненаучних“ биографских ставки, истиче се да је био учесник Народноослободилачког рата и да је потом био у ЈНА до 1954. године“ (Буквић, 2013: 453).

Дакле, у овој полемици се да тражити својеврсна рефлексија наслова овог поглавља. Најпре, колико је социолога у њој учествовало? То су Тодор Куљић, Борислав Милић и на концу Димитрије Буквић. Јован Пејин је историчар, Јовица Тркуља правник. Одиста су речи Јовице Тркуље показале да ни вера без дела није вера, односно да је под руку његове речи ишло дело које је у тексту најављивао, дело које је завршено едицијом зборника *Мирко М. Косић – личност и дело* (2013). Збиља, Јовица Тркуља је као правник на тај начин покренуо драгоцену ствар по домаћу социологију. Мање је важно што тако нешто није учинио социолог, много веће је питање где су и у којој мери социолози присутни на поменутом скупу. Занимљиво би било почети од оних којих није било у поменутој полемици.

Најпре, ту мислим на социолога Милована Митровића с радом „Мирко М. Косић други пут међу Србима“ (2013), аутора који је из свог пера покренуо причу о Мирку М. Косићу пишући дисертацију *Југословенска предратна социологија* (1982). Вредно је поменути и рад Слободана Антонића „Мирко Косић и социолошко друштво“. Обојица, пак, нису учествовали у поменутој полемици, ваља приметити, а имали су очигледно шта да кажу. То не значи да какву анатему треба стављати на учеснике полемике о којој је било речи. Независно од Тркуљиног зборника, те његовог сурогата у виду новинске полемике не би требало занемарити нити научне радове који су део самог зборника. Конкретно, овде мислим рад Дејана Петровића и Милене Станојевић *Мирко Косић – једна заборављена социологија* (2013), на рад Јова Бакића *Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално опредељење* (2013), социолошкиња Бојана Вукотић библиотекарка и саветник Народне библиотеке Србије написала је рад „Мирко М. Косић као уредник и сарадник часописа *Друштвени живот*“ (2013), Милојица Шутовић „Идеологија и прећутана социологија Мирка Косића“ (2013), Борислав Милић је, пак, написао рад „Мирко М. Косић – живот, идеологија и прећутана наука“ (2013).

Није, дакле, идеја да се овде наводе радови који су већ коришћени у овом раду. У дихотимији Зборник и новинска полемика жели се видети колико су социолози представљали конститутивно ткиво самог Зборника социолошком делу и личности Мирка М. Косића. Конкретно, намера је да се осенчи удео социолошких радова у односу на 21 рад колико их се нашло на научном скупу у Кикинди. Но, питање је и колико је учесника полемике у „Политици“ своје занимање за Косићево социолошко дело подржало учествовањем на научном скупу. То су учинили сви осим Тодора Куљића који је иницирао новинску полемику. Било је и оних социолога који су полемику у новинама заменили научним радом, те учествовањем на поменутом научном скупу. Изнад свих, био је врло присутан Јовица Тркуља са својим научним радом „Контроверзе око Мирка Косића“ (2013) који је њиме реконструисао занемарене биографске аспекте Косићевог породичног живота и његовог најранијег детињства.

Дакле, јасно је да изузетак од режима истине у домаћој социологији представљају дело и активност Јовице Тркуље, али поменути изузетак долази из редова правника, а не социолога. Трагајући за таквом врстом изузетака у реду домаћих социолога долази се до имена двојице социолога, Милована Митровића и Слободана Антонића. Мада нису учествовали у полемици која се водила 2012. у часопису „Политика“, њихови радови као радови социолога су присутни у зборнику *Мирко М. Косић – личност и дело*. Штавише, Милован Митровић је још три деценије пре тога писао о социолошком делу Мирка М. Косића. Јасно је да је у то доба *режим истине* у домаћој социологији био још мање наклоњен социолошком делу Мирка М. Косића.

Милован Митровић је 1979. године одбранио дисертацију пишући о предратној социологији у Југославији. У издању Истраживачког центра ССО Србије је исте године објављено дело *Југословенска предратна социологија* (1982). Композиција књиге је таква да постоје увод, грађанско друштво и социологија, идеологије друштвено-политичких покрета и социологија, појава и развој социологије на југословенским универзитетима, предратна социологија и основни проблеми грађанског друштва, и закључак. Јасно је да је прича о Косићевој социологији ситуирана у оквире поглавља појаве и развоја социологије на југословенским универзитетима. Поднаслов који се односи на Косићеву социологију гласи: „Покушај формалистичке систематизације у теоријској социологији Мирка Косића“ (151–169). Мада је већ било говора о овом Митровићевом раду, нагласио бих акцентом цитата да прича о Косићевом социолошком делу не почиње са израдом ове дисертације, нити је научно коректно

кандидовати своју маленкост за какву авангарду у проучавању ове или било које друге теме за коју се било ко занима.

С друге стране, требало би имати у виду и инспиративни рад Слободана Антонића „Мирко Косић и социолошко друштво,“ рад који је објављен у зборнику *Мирко М. Косић – личност и дело* (2013). Заправо, реч је о својеврсном триптиху који доноси извештај о томе како је Мирко Косић покушао да образује Социолошко друштво (1920–1921), те шта је било пре и после тога. С друге стране, дат је преглед „случаја Мирко Косић“, који се након 2012. године десио у Српском социолошком друштву. Напоследку, аутор даје свој коментар дешавања с Косићем и неке предлоге²³⁵ како српска научна заједница може да се одужи овом великом социологу. Нема спора да су у сазнајном смислу драгоцене два наведена дела рада, али особито бих се задржао на трећем делу рада овог рада Слободана Антонића. У његовом раду се, мада сама појава овог рада представља потврду суморног стања у нашој научној заједници у случају Мирка Косића, налазе елементи и путокази отварања врата изузетку који противуречи поменутом правилу кога се треба ослободити. По изношењу прегледа дешавања око „случаја Косић“ у Српском социолошком друштву, Антонић износи неколико импресија, јер је остајао на фактографском нивоу пишући о тим догађајима.

Међутим, иако је Антонић направио троделну дистинкцију рада, на концу рада истиче нешто што ствара извесну синапсу између првог и трећег дела рада. „Мирко Косић, једноставно, није имао среће са социолошким друштвом. Ни давне 1920, а ни ове 2012. године (Антонић, 2013: 421). Он наводи мноштво узрока којима објашњава ове несрећне задесе. Напросто, они се називу кроз цели овај рад. То су његов оштар карактер, изражена амбициозност. Антонић помиње и оно што кроз овај рад није експлицитно наведено, али се негде у тексту овог рада осећало, а то је да је Косићев политички карактер био недовољно интелигентан. С друге стране, осетно више су изражене његова недовољна лојалност династији и то што је германофоб. Данас, пак, Косић је, морам да кажем, етикетиран као „функционер квислиншког режима“ и „конзервативни социолог“ (Антонић, 2013: 421).

Сматрам да ова дисертација може представљати подстицај за смирење, шире и објективније оцењивање Косићевог социолошког дела. Ово вреди поглавито стога што је у питању квалитативно истраживање. Већ је речено у уводном делу овог рада, а

поновићу да квалитативна истраживања више треба да сугеришу наредна питања него да пружају коначне одговоре (Ђурић, 2007: 316). О томе ће бити више речи на концу рада. Према томе, намера је да овај рад означи почетак ширег и систематичнијег погледа на Косићево социолошко дело. На том путу новинску полемику видим као сурогат онога што су учинили Тркуља приређивањем Зборника и тек неколицина социолога који су узели учешће својим радовима за поменути Зборник.

10.3 Мирко М. Косић као наш најважнији међуратни социолог

Говорити о научном значају и вредности Косићевог социолошког дела, заправо значи говорити о његовом социолошком делу у периоду (1918 – 1919) односно, Косићево социолошко дело компарирати са нашим социолозима које Тодор Куљић позивајући се на Милована Митровића (1982) сврстава у прву генерацију наших социолога (Валтазар Богишић, Сретен Вукосављевић, Радомир Лукић, Слободан Јовановић, Ђорђе Тасић и Мирко Косић). Сем тога, Тодор Куљић о поменутој генерацији социолога пише у свом делу *Социологија генерација* (2009) поредећи генерације социолога не само у Србији, већ и генерације из разних европских земаља (Немачка, Француска, Хрватска) и ваневропских (САД и Кина) земаља. Но, темат дисертације и наслов другог дела овог поглавља јасно упућују да ће овде бити освенчен значај и вредност Косићеве социологије у односу на припаднике прве генерације наших социолога.

Тиме би и упоредни метод био користан за сагледавања значаја социолошког дела Мирка М. Косића, али и појединих социолога у међуратном периоду²³⁶ у Југославији. Упоредни метод је употребљавао још Аристотел, али га у социологију уводи Емил Диркем који разликује три нивоа поређења.²³⁷ Мирко Косић као социолог и његово социолошко дело ће бити поређени, као што је наведено, са првом генерацијом наших социолога којој припада, односно са међуратним југословенским социолозима. Мада сматрам да није ефектно и корисно по друштвену науку користити суперлативне изразе јер њихова употреба има више смисла када је реч, рецимо, о квантитативним

---

²³⁶ С обзиром на старосну доб Валтазара Богишића (1834–1908) упитно је колико се о њему може говорити као о међуратном социологу када се мисли на Први светски рат, односно на Други светски рат.

²³⁷ Постоје три нивоа примене упоредног метода у социологији:

- 1) Кад се упоређују варијетети једне појаве у оквиру једног друштва;
- 2) Кад се једна појава упоређује са другим појавама у другом друштву;
- 3) Кад се упоређују исте или сродне друштвене појаве у разним друштвима уз значајно присуство историјске димензије.

одредница не би било згорег погледати да ли се на неки начин може рећи да је Мирко Косић наш најзначајнији социолог у међуратном периоду? Као својеврсни угаони камен одговора на постављени упит би могао да послужи рад Милована Митровића „Један век српске социологије“ (2012: 9 – 28), али и осврт на прву хипотезу овог рада.

Митровић с правом држи да је прво институционално упориште српске социологије на Правном факултету у Београду, на којем од 1935. постоји Катедра за социологију, те да су српску социологију оснивали српски правници (Митровић, 2012: 11). Не би требало олако схватити ни реч Сретена Вујовића, како стоји у записнику, „поводом датума обележавања 100 година социологије у Србији рекао је да је спорно везивање њеног настанка за име Мирка Косића, поменувши као родоначелника наше социологије Валтазара Богишића (1834–1908)“ (Записник, 2012). Сматрам да је научно коректно поменути име Валтазара Богишића. Штавише, у одељку сајта ССД-а *Великани и прегаоци* Богишићево име и презиме је једно од имена великана наше социологије. Додуше, име Валтазара Богишића је поменуто пре свих имена великана наше социологије. Редослед је очигледно одређивала старосна доб и у том погледу је Богишић имао првенство. Може се рећи да је тако и када је реч о међународним оквирима. Ваља подсетити, Хајнц Маус је у „Краткој историји социологије“ (1962) поред Мирка Косића истакао Слободана Јовановића, Јована Цвијића, али и Валтазара Богишића. Но, посматрајући године Косићевог живота нема сумње да је Косић значајно млађи.

„Слично мишљење о односу не само обичајног него и државног права према социологији имала је група професора Правног факултета, на челу са угледним теоретичарем и историчарем права *Слободаном Јовановићем* (1869 – 1958), који су између два светска рата код нас учинили пионирске кораке у афирмацији социологије као посебне академске науке и социологије права у њеном оквиру“ (Митровић, 2012: 11). Миодраг Јовичић је у делу *Слободан Јовановић – илустрована монографија* (2004) о Слободану Јовановићу писао као о правнику, историчару, политикологу, компаративисти, али и као о социологу. Штавише, године 1937. он је на правном факултету у Београду држао докторандски курс под називом *Формална социологија* и предавања с курса објавио као скрипта. (Јовичић, 2004: 109). Речју, тиме је постао међу првима који су приступили проучавању социологије као науке.

У раду се помиње и Ђорђе Тасић (1892 – 1943) који још непосредније доприноси конституисању социологије као засебне науке у нас (Митровић, 2012: 12). Овом кругу београдских правника – социолога се уз Тасића и Јовановића у истом раду помињу и Тасићев најближи сарадник *Радомир Д. Лукић* (1914 – 1999), али се спомињу и имена *Сретена Вукосављевића* (1881 – 1960), *Вере Ерлих* (1897 – 1980), *Драгослава Тодоровића* (1909 – 1964). „У односу на овај круг београдских правника – социолога, изузетак у међуратној социологији у извесном смислу био је *Мирко Косић* (1892 – 1956) економиста и социолог близак идејама немачке формалне социологије (нарочито Л. Фон Визе)“ (Митровић, 2012: 12).

Мада је овим радом у првој хипотези показано да је Косић и социолог и економиста, прихваћена је хипотеза према којој је Косић пре свега социолог. Могуће је да се чинило како је у сазнајном смислу мање битно да је он пре свега социолог сада је јасно да је Косић за разлику од поменутог круга београдских правника социолога који су пре свега били правници према основном образовању, с друге стране, Косић је био на првом месту социолог, а тек потом економиста. Стога се на трагу таквог поређења припадника прве генерације домаћих социолога се може рећи да је Косић наш најзначајнији међуратни социолог чији се значај огледа кроз овај рад. Понављам, држим да је од овог суперлатива много важније избећи суперлатив скрајнутости Косићеве социологије који води готово до заборава нашег социолога и његовог социолошког дела.

Разуме се, чињеница да је реч о нашем најзначајнијем социологу могла се изводити напросто из сличних навода. „Нема никакве сумње да је Мирко Косић био у теоријском смислу најобавештенији и најобразованији социолог у Краљевини СХС (Југославији) (Бакић, 2013: 375). Цели рад, поред осталог, представља експликацију поменутог Бакићевог става.

11. ЗАКЉУЧАК

„Стање социолошких студија у Југословена“

Наслов овог реферата могао је заправо гласити

„Зашто још у Југославији нема истинске социологије“ јер оно што постоји не прелази границе припремних предавања и прве засаде систематског проучавања друштвених појава код Југословена, односно научног неговања Опште социологије... (Косић, 1934:99).

Рад је започет ултимативним упућивањем на важност и значај научног метода по научно истраживање. Напросто, овде није афирмисан какав идеолошки или догматски поглед на Косићево социолошко дело, већ научни или социолошки осврт на интелектуалну, пре свега социолошку оставштину нашег социолога. У тим омерима посебно место је припало епистемолошким принципима научног истраживања (Milić, 1996: 255). Мада се у раду настојало да се задовоље сви принципи који разликују науку од осталих облика сазнања, на концу рада би ваљало направити особит осврт на систематичност као један од основних принципа научног сазнања. У строго методолошком смислу она представља повезивање појмова, дефиниција исказа у логичну, смисаону целину – теоријски и научни систем. У омерима овог рада бих његову смисаону и логичну целину тражио у сумирању одговора на хипотезе рада, периодизацију Косићевог социолошког дела, те њихову оцену, у истицању значајних налаза рада, погледу унапред и виђењу Косићевог социолошког дела у перспективи *etc.* Поједностављено, раду који садржи увод треба и закључак у дискурсу наратива о систематичности.

Но, занимање за социолошко дело Мирка М. Косића није почело са изградом ове дисертације. Мада се кроз рад настојало да се експлицирају и парафразирају речи аутора који су писали о социолошком делу Мирка М. Косића, држим да их није згорег навести. Штавише, поменута дела нуде општу, али веома важну слику о Косићевој социологији. Дакако, реч је о краћим, сажетим, али ефектним резимеима које бих

навео. Мислим, пре свега, на Зинаиду Голенкову и њено дело (1984), те на дипломски рад Јелене Петровић *Социолошко дело Мирка Косића* (1996). Мада су различити аутори писали о Косићевом социолошком делу, они су у раду поменути кроз критику Косићеве социологије или кроз проверу појединих хипотеза у раду. Како би изгледали краћи наводи онога о чему пишу поменуте ауторке? Чини се да су наводи који следе добри за сумирање слике о социолошком делу Мирка М. Косића.

Зинаида Голенкова о Косићу пише у свом делу *Очерк историји – социологической мысли в Югославији*.²³⁸ Пишући о социологији тридесетих година 20. века у Југославији она констатује да је социологија млада наука, те да не постоји слагање у схватању задатака и функција социологије као науке. Као најзначајнијег представника социологије у том периоду наводи Мирка Косића и истиче га као аутора првог уџбеника из социологије *Увод у општу социологију* (1934), те дела *Проблеми савремене социологије* (1934). Такође, Косића одређује као уредника првог социолошког часописа и да је много учинио да се дефинише и разјасни предмет социологије, њен појмовни апарат и метод истраживања (Голенкова, 1984, 20). Мада се све ово помиње кроз сам рад, није згорег навести и ауторкине речи: „У дефинисању социолошког метода ослањао се на Макса Вебера, одређене одредбе Емила Диркема, а био је под јаким утицајем Леополда фон Визеа. Социологију је дефинисао као науку о друштвеним процесима и односима наглашавајући притом њен емпиријски карактер. Формализам на нивоу апстрактних почетних социолошких категорија употпуњен је психологизмом на специфичном емпиријском нивоу. Он посебно истиче проблем детерминизма и узрочног објашњења у социологији (Голенкова, 1984: 21).

Речи Голенкове, међутим, могу да буду индикативне по дисертацију, односно по њену трећу хипотезу. На који начин? „Буржоаска социолошка наука у Југославији била је тридесетих година под снажним утицајем иностраних школа – англоамеричке, француске, немачке и италијанске.“ (Голенкова, 2022: 30). Мада се у овим речима да наслутити марксистички наратив ауторке, с друге стране, кроз цели рад Голенкове се не да наслутити довођење у везу Косићевог социолошког дела и тоталитарних идеологија, те његових јавних активности за време Другог светског рата. Генерално, Зинаида Голенкова се занима за Косићево социолошко дело, а не за историју и

---

²³⁸ Дело Зинаиде Голенкове на руском језику навођено у овом раду доживело је превод на српски језик. Наиме, у едицији ССД-а рад Голенкове *Прилог историји југословенске социологије* појавило се на српском језику. У омерима превода реч је о странама 29-31.

несоциолошко виђење „преливања“ његове социологије у јавне активности које је вршио за време Другог светског рата. Голенкова се, дакле, бави Косићевим социолошким делом.

Како нас, пак, извештава наша социолошкиња о социологији Мирка Косића у свом дипломском раду? „На коначно обликовање Косићевих теоријских ставова пресудно су утицали најзначајнији социолози тог времена: Леополд фон Визе, Макс Вебер и није занемарљив траг неких основних начела Диркемовог позитивистичког метода. Од Визеа је преузео полазне социолошке категорије одајући му посебно признање за стварање прочишћеног и одређеног појмовног апарата за објашњавање конкретних социјалних процеса и творевина, тј. позитивног система опште социологије. Утицај Вебера је највидљивији у употреби и дефиницији идеалних типова, као и у Косићевом залагању за употребу методе разумевања за социолошко објашњење појава. Диркему савремена социологија по Косићу дугује залагање за ново схватање могућности проучавања друштва помоћу метода којима би се постигла егзактност попут оне у природним наукама“ (Петровић, 1996: 55). Генерално, цели рад пружа значајну слику о социологији Мирка М. Косића, занима се за Косићево социолошко дело. Дисертацијом се хтела направити својеврсна варијација поменутог.

Другачије исказано, намера овог рада је била да представља извесну надоградњу реченог од стране ауторки, али не само њих.²³⁹ Заправо, шта је дисертацијом речено? Цели рад је, пре свега, наслућивао у уводу наговештен одговор о социолошкој релевантности теме која се аксиоматски прихвата, више од тога налаз истраживања разрађен кроз поглавља рада недвосмислено упућује да је реч о вредном и значајном социолошком делу Мирка М. Косића. Мада би неко могао да слути како је у сазнајном смислу мање значајно да ли је Косић социолог или економиста, држим да је одговор на ову хипотезу рада значајан због темата овог рада. С друге стране, тек је о Косићу као пре свега социологу могуће говорити као о нашем најзначајнијем социологу у међуратном периоду, пре свега у односу на наше правнике-социологе. Дакле, не само да је Косић пре свега социолог, већ је он и наш најзначајнији међуратни социолог. Напоследку, али нипошто на крају по значају, радом је дат одговор на трећу хипотезу рада. Симплификована је, такође, теза према којој из Косићевог социолошког дела проистиче његова јавна активност између 1941. и 1944. године. Поједностављено

---

²³⁹ Имају се у виду радови из зборника *Мирко М. косић – личност и дело*, те поједини радови о социологији Мирка М. Косића који су присутни у списку библиографских јединица дисертације.

виђење поменуте релације је Косићево социолошко дело учинило остракизованим. Један од главних намера овог рада се састојала у томе да се упути на неоснованост занемаривања социолошког дела Мирка М. Косића.

Солиднијим гледањем на опус Косићевог социолошког дела су се дале приметити три деонице у Косићевом социолошком списатељству. Подсетио бих, у питању су млади, зрели и позни Косић, односно период од 1910. до 1917. године, те раздобље од 1918. до 1941. године, најзад, у питању је стваралачки опус настао од 1945. до 1954. године. Мада постоје бројни разлози да о сваком од ових раздобља буде говора у суперлативу, пратећи такт рада намеће се утисак да је најважнији период његовог социолошког стваралаштва зрела доб његовог списатељства. Реч је о периоду настанка његова два најзначајнија социолошка дела о којима као о таквима пишу Јовица Тркуља и Слободан Антонић. Конкретно, у питању су дела *Проблеми савремене социологије* (1934) и *Увод у општу социологију* (1934), дела која објављује у Београду.

Другачије исказано, реч је о првом уџбенику социологије у нас и, такође, својеврсној социолошкој ризници која је донела разматрање фондуса важних социолошких појмова. Не само да су поменута дела важна за етаблирање социологије као дисциплине у нас, већ је и Косић с њима добио и донео, поред осталог, битне карактеристике нашег најважнијег социолога у међуратном периоду. Држим да овим делима постаје пре свега социолог. Од овог суперлатива је, међутим, за овај рад значајнији отклон од суперлатива занемарености Косића и његовог социолошког дела.

Ипак, ако је потребно трагати за периодом Косићевог списатељства о којем се у извесном смислу да̂ говорити у категорији суперлатива, с друге стране, не треба занемарити нити прву, а ни трећу деоницу Косићевог списатељства и његовог научног опуса насталог у том периоду. Штавише, упориште за поглавље које се доследно проблемски, а не дескриптивно занима за Косићево социолошко дело, јесте седмо поглавље рада које свој основ проналази у његовим радовима *Пангерманизам* и *Модерна Германија*, у радовима насталим 1912. године или у првој деоници Косићевог списатељства.

Социолошко дело Мирка М. Косића се да̂ посматрати из угла списа насталих на српском, односно немачком језику. И у једном и у другом случају ради се о његовом социолошком делу. Мада би било погрешно применити казуистички уместо холистичког приступа, несолидно би било тек одвојено поредити списе на српском и

немачком језику. Најпре, поред ових, Косић је у списатељству користио и друге језике, мада незнатно. С друге стране, не постоји корелација између периода његовог стваралаштва и употребе конкретног језика. И када постоји таква корелација, она није потпуна. Може бити да еклатантан пример укупности у овом пасусу реченог представља први период Косићевог списатељства. Примерице, године 1912. је као тек двадесетогодишњак написао радове *Модерна Германија* и *Пангерманизам*. С друге стране, 1918. године објављује у Цириху своју докторску дисертацију *Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung*. У другој етапи стваралаштва пише своје најзначајније социолошке радове на српском језику, а у трећој фази списатељства преовладавају радови на немачком језику. Наведени примери потврђују колико није примерено олако говорити суперлативно о једној доби Косићевог стваралаштва која би напросто у потпуности занемарила преостала два периода Косићевог социолошког списатељства, али је под тим условима речено, најзначајнији други период Косићевог социолошког стваралаштва од 1918. до 1939. године.

Поред свега, зашто је скрајнуто занимање за Косићево социолошко дело ан женерал, зашто је оно маргинализовано? Раније је истицано да у свету друштвене збиље и појава нема монокаузалног односа, тек једног узрока који би објашњавао неку појавност. Другим речима, држим да је по среди специфичност друштвеног детерминизма, односно мноштво разлога који су кроз рад навођени у различитим контекстима. Овде бих их сумативно навео.

Најпре, један од разлога може да представља одговор на поменути упит деветог поглавља овог рада. Заправо, реч је о једном плитком и поједностављеном резону према којем је из Косићевог виђења социологије и друштвене теорије следила његова јавна активност (1941–1944). Таква виђења су допринела остракизовању Мирка М. Косића, односно његовог социолошког дела у Србији. Држим да је то, не један од разлога, већ најзначајнији разлог занемарености Косића и његовог социолошког дела.

Такође, ваља подсетити на Антонићево поглавље „Бити социолог: између академских игарија и супстанцијалног истраживања“ (39–69) у његовој књизи *Ђаво, историја и феминизам: социолошке пустиловине*. Један од примера супстанцијалног истраживања је у Косићевом социолошком делу представљен кроз поглавље о предвиђању Великог рата у Косићевим делима из 1912. године, а то су: *Пангерманизам* и *Модерна Германија*. Данас је, пак, много солиднија основа за квалификовање у

академски свет и формално битисање у њему занимање за ефемерне теме него за супстанцијална истраживања. Индиректно, то се односи и на социолошко дело Мирка Косића.

С њим под руку иду, дакако, институционално стасавање социологије у нас у једном марксоликом облику, односно Косићев објективан поглед на марксизам који је доживљаван као антимарксизам, а о чему је у раду било говора. Он се дâ препознати чак и у речима ауторке која иначе врло коректно извештава о Косићевој социологији. „Тридесетих година двадесетог века социологија у Југославији је била млада наука. Још увек су трајале расправе о њеном предмету, методу и односу према другим наукама. Суочена са друштвеним потребама које су превазилазиле њене могућности и озбиљним теоријским и практичним проблемима друштвене стварности, много се ограничавала само на своју идеолошку функцију. Томе је умногоме допринела чињеница да су они који су се бавили социологијом (М. Косић, Д. Томашић, С. Јовановић, А. Госар, Р. Бичанић и други научници) били буржоаски идеолози који су представљали различите политичке струје“ (Голенкова, 1986: 20).

Колико је све поменуто допринело атмосфери отклона од Косића, потврђује већ у овом раду апсолвирана полемика започета у часопису „Политика“ на почетку друге деценије двадесетог века, а која је у раду представљена.

Цели рад је могао бити састављен кроз дескриптивну анализу Косићевог социолошког дела или кроз проблемски приступ Косићевој социологији. Иако се чини да радом преовладава дескриптивни приступ, осим у седмом поглављу, поглавља рада су највећма била у функцији решавања проблема постулираних хипотезама рада. У коначници, радом се хтело почети с крајем осуђивања српског социолога и почети с расуђивањем његовог социолошког дела.

Сасвим на крају, шта се у перспективи може очекивати по питању занимања за тему која је обрађена радом? Не би требало губити из вида чињеницу да је по среди рад који представља квалитативно истраживање. Колико је могуће у тим омерима говорити о закључку илити каквом крају истраживања? У контексту конкретног рада је могуће сумирати резултате истраживања, те у том смислу говорити о закључку. То, међутим, није могуће чинити уколико се изводе коначни закључци. Напросто, то је немогуће чинити. Уосталом, на самом почетку рада је истицано како квалитативна истраживања мање треба да пружају коначне одговоре, а више да сугеришу наредна питања

(Bogdanović, 2007: 316). Дакле, радом се не претендује да се пружи коначни одговори у вези са социолошким делом Мирка М. Косића. Није ово налаз до кога се дошло на концу рада, реч је о нечему што се слутило на почетку рада. Сада постаје сасвим јасно колико је тада речено имало смисла.

Остаје нада да ће ово дело бити донекле покретач односа према Косићевом социолошком делу у супротном смеру, да ће Косићево социолошко дело које је највише било остракизовано и занемарено макар бити више примећено. Не би било нарочите сазнајне вредности да се компарирају на овом месту Косићево социолошко стваралаштво на српском и немачком језику. Много је вредније мислити на оба када се говори о Косићевом социолошком стваралаштву и тиме ће увид бити потпунији. Другачије исказано, холистички приступ његовом списатељству, надам се, почеће да узима место казуистичком који је до сада преовладавао. У том погледу бих заузео еквидистантан став према српском, односно немачком језику у његовом социолошком делу. Оба језика у његовом социолошком опусу јесу једнако значајна у сазнајном смислу, односно у смислу спознаје његовог социолошког дела.

Према томе, намера је да овај рад означи почетак ширег и систематичнијег погледа на Косићево социолошко дело. Разуме се, имајући у виду речено у раду, догађаји из јавног дискурса воде и до аналогича. Једна, међутим, може да се односи на Мирка М. Косића и Милана Кашанина. Имена обојице су одреднице у књизи *Ко је ко у Недићевој Србији (1941–1944)*.²⁴⁰ Више од свега, овде није по среди било какво

---

²⁴⁰ Будући да се рад односи на једно од имена, не би било згорег навести садржај који се у поменутом делу односи на Милана Кашанина.

„Кашанин, Милан М. (Пелмонштор, Бели Манастир, Аустроугарска, данас Хрватска, 21. 2. 1895 – Београд, 21. 11. 1981), књижевник, историчар књижевности и уметности. Отац Никола Поповић и мајка Ана Кашанин нису били венчани. У матичне књиге уведен је под мајчиним презименом Кашанин. Гимназију је завршио у Новом Саду 1914. Студије романске и словенске филологије почео у Будимпешти 1915, али је мобилисан после првог семестра и упућен на фронт где се разболео, те је рат провео у болницама. Од октобра 1918, био је помоћник Пресбира у при Народној управи у Новом Саду. Студије је потом наставио у Загребу, а у Паризу (1919–1923) студирао је историју уметности, компаративну књижевност и руски језик с књижевношћу. Докторирао је 1928. с дисертацијом *Бела црква каранска, њена историја, архитектура и животопис*. Од 1924. до 1927. био је писар Уметничког одељења Министарства просвете, те кустос (1927–1928) и управник Музеја савремене уметности, 1928–1936). Као личност префињене културе био је управник Музеја кнеза Павла 1936–1945, те употпуњавао збирке купујући врхунска дела у Паризу. Пред рат је организовао две велике изложбе: *Италијански портрети кроз векове* (1938) и *Француско сликарство 19. века* (1939). Под окупацијом је уз помоћ барона Рајевца (в.) успевао да сачува многа драгоцене дела српске баштине. Имао је и у то ратно, тескобно време, „своју несумњиву строгост која није трпела ни најмањи неред“, а која је произилазила из његовог стручног и научног ауторитета. Богата лична библиотека с ретким примерцима књига страдала му је у борбама за Београд октобра 1944. После ослобођења био је пензионисан, а у Музеју га је заменио Вељко Петровић. Живео је готово инкогнито у „својој пустињи“, а на културну сцену вратио се тихо као предавач историје

компарирање, већ је у питању један догађај из 2018. године који може да буде наслеђивање преокрета и социолошке, па и шире заједнице у односу према Косићу. Наиме, улица која се од 1948. до 2018. звала Палмотићева добија име Милана Кашанина. Заправо, иницијатива да Милан Кашанин добије улицу у Београду потекла је од библиотеке „Милутин Бојић“, а подржали су је бројни књижевници и јавне личности (Матија Бећковић, Мило Ломпар, Милош Ковић *etc.*).

Сматрам да овај догађај може да представља наговештај стварања нових околности у којима се полако брише траг интелектуално токсичног амбијента, амбијента у којем ће се писати на универзитетском нивоу радови и на предавањима говорити о социолошком делу Мирка М. Косића.²⁴¹ Наиме, Мирко Косић није имао среће са социолошким друштвом ни давне 1920, а ни 2012. године због свог карактера – амбициозног и оштрог, али вероватно и недовољно политички интелигентног (да не направи и контроверзне потезе у каријери) (Антонић, 2013: 421). Тако би се у перспективи код будућих генерација социолога могла очекивати већа свест о научном значају нашег социолога за њену повест и њено институционално етаблирање у Србији. „Остаје нада да ће Косић у неком трећем времену бити смиреније, шире и објективније оцењен, пре свега од стране својих колега социолога“ (Антонић, 2013: 421). Можда ће овај рад у том погледу означава почетак краја лоше среће српског социолога и повеснице домаће социологије.

На концу, овакав рад држим да представља својеврсну реплику на речи Јова Бакића. Он, наиме, сматра како јесте опасно, а учили су представници најмлађе генерације социолога у нас²⁴² „потенцирање само научног ангажмана поменутог социолога услед ослобађања од одговорности за поступке унутар јавне сфере“. (Бакић, 2013: 376). Осим двоје аутора не видим ко се из исте генерације социолога занимао за

уметности и потом директор Уметничке школе (1953–1961). Каријеру је окончао као саветник Галерије фресака (1961–1963). Капитално дело му је *Српска књижевност у средњем веку* (1975). Уређивао је часопис „Уметнички преглед“, покренут 1937, који је по свом профилу имао наглашене европске погледе на уметност и њене домете у прошлости и актуелном тренутку. С кнезом Павлом Карађорђевићем (1893–1976), после његовог прогонства по британском налогу марта 1941, први пут се сусрео у Паризу 1970. То је био сусрет два рафинирана znalца уметности који су отечеству оставили велики духовни легат. Био је ожењен Катарином Љаљом, рођ. Кнежевић, (1898–1985), а имао је четворо деце: Мирка 1921, Ратомира 1923, Павла 1935, и Марину 1937“ (Ђирковић, 2009: 258, 259).

²⁴¹ На првом предавању из предмета Историјске социологије код Слободана Антонића се помиње Мирко М. Косић, његово дело *Модерна Германија и Пангерманизам*, те Косићево виђење да Немачка има „превише“ синова, што ће у споју с милитаристичком и експанзионистичком идеологијом довести до новог великог рата.

²⁴² Петровић, Станојевић, 2012, <http://www.ssd.org.rs/index.php?option=com-content&view=article&id=107:18921956&catid==49:2011> -12-11-16-56-29, 16.. јануар 2013.

Косићево социолошко дело. Заправо, које су се то генерације, па занимале за Косићево социолошко дело? Нужно, то не морају ни да чине, али не видим потребу за својеврсном омертом када је у питању Косићеву социолошко дело. Не сматрам да ће данашње најмлађе генерације социолога доживети какав интелектуални обрат појавом овог рада, али желим да верујем да ће у већој мери макар моћи да чују за првог школованог српског социолога и изразили занимање за његово социолошко дело, да рад неће бити важан, али да макар неће бити неважан у том смислу. Дакле, не бих био сагласан са Бакићевим ставом како је опасно потенцирање Косићевог научног ангажмана, а ослобађање за поступке унутар јавне сфере. Мишљења сам да није његово социолошко дело инспирисало делатности у јавној сфери, већ да су догађања у јавности имала рефлексију на његову делатност. У коначници, знак једнакости у том погледу може да се стави између Косићеве социолошке библиографије и биографије. Ова околност, али не само она чине га међу ретким научним посленицима у нас где би се могао ставити знак једнакости између Косићеве библиографије и његове биографије. Намера рада јесте да Косићево социолошко дело не остане скрајнуто, а да се социолози мање баве када је реч о Косићу питањима која нису социолошка. Радом је учињен изузетак којим ће се настојати за употпуњавањем повеснице домаће социологије ликом и социолошким делом Мирка М. Косића, делом којим повесница неће бити до краја употпуњена, не у оној мери у којој ово квалитативно истраживање неће оставити последњу реч о овој теми, већ ће, надам се, означити почетак нечега што недостаје домаћој социологији. Другачије речено, Косићеве речи са почетка поглавља се могу парафразирати када је у питању место његовог социолошког дела у домаћој социологији, те да ће овај рад представљати почетак краја поменутој правилности.

ИЗВОРИ

Косић, М. (1910) „Ch. Baudelaire“, Сремски Карловци: *Бранково коло* – год. 16, св. 11, стр. 161 – 162.

Косић, М. (1910) „Ch. Baudelaire“, Сремски Карловци: *Бранково коло* – год. 16, св. 29–30, стр. 177–178.

Косић, М. (1910) „Једна модерна немачка драма“, Сарајево – год. 25, бр. 9–10) *Босанска вила*, стр. 172 – 173.

Косић, М. (1911) „Народни дом“, *Српски орао: народни илустровани календар за преступну 1912. годину*; Велика Кикинда: Српска књижара и штампарија Јована Радака, стр. 51 – 52.

Косић, М. (1911) „Хајнеова последња љубав“, Сремски Карловци: *Бранково коло*. – Год. 17, св. 43, 673 – 675.

Косић, М. (1911) „Предлози к реформисању „Летописа“, *Српски глас*, Велика Кикинда, стр. 3.

Косић, М. (2012) *Пангерманизам*, Београд, репринт издања из 1912. стр. 13.

Косић, М. (1912) *Модерна Германија*, Велика Кикинда: издање књижаре Јована Радака, стр. 308.

Косић, М. (1912) „Demetrius Gusti: Ein seminar fuer Soziologie, Politik und Ethik an der Universtaet Jassy“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, стр. 105 – 107.

Косић, М. (1912) „Понтус Фалбек: Неомалтусианизам у односу према расној биологији и расној хигиени“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, стр. 107 – 111.

Косић, М. (1912) „Први музеј на селу основан је ове године у Горњој Шлеској у Забору“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, стр. 113.

Косић, М. (1912) „La vie internationale“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, стр. 112 – 113.

Косић, М. (1912) „Велика школа за комуналну и социјалну администрацију у Келну“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год 87, књ. 288, св 4 (1912), стр. 111 – 112.

Косић, М. (1912) „Vilagkoenyvtar“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 87, књ. 288, св. 4 (1912), стр. 113.

Косић, М. (1912) „Werner Sombart: Die Zukunft der Juden. Leipzig, Duncker et Humbolt“: *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 96 – 99.

Косић, М. (1912) „Victor Auburtin, Die Kunst stribt, A. Langen“, Muenchen, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 99 – 102.

Косић, М. (1912) „Американизирање лајпцишког универзитета“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 104 – 105.

Косић, М. (1912) „Дон Мак – Доналд: Држава и жене“, *Der Strasbuenger, Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 87, књ. 289, св. 5 (1912), стр. 105 – 106.

Косић, М. (1912) „Дезинфекција књига у јавним књижницама“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 87, књ. 290, св. 6 (1912), стр. 98.

Косић, М. (1912) „Збор немачких библиотекара у Минхену“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. Год. 87, књ. 289, св. 6 (1912), стр. 89.

Косић, М. (1912) „Озбиљна реч српским стипендистима“, *Српски глас*, Велика Кикинда. – Год. 6, бр, 17 (20. април /3. мај 1912.) стр. 1.

Косић, М. (1912) „У. С. С. Удружење Срба стипендиста“, *Српство*, Нови Сад. – Год. 3, бр. 93 (19. Мај/1. јун 1912), стр. 5.

Косић, М. (1912) „К стипендском питању“, *Српство*, Нови Сад. – Год. 3, бр. 97 (26 мај/8. јун 1912), стр. 5.

Косић, М. (1912) „Да за радикале не цветају руже“, *Српство*, Нови Сад. – Год. 3, бр. 102 (2/15. јун 1912), стр. 5.

Косић, М. (1912) „Српско-хрватски-словеначки народ“. I, *Бранково коло*, Сремски Карловци. – Год. 18, св. 11 (15. јун 1912.), стр. 321 – 323.

Косић, М. (1912) „Шта може Карловце да буде“, *Српство*, Нови Сад. – Год. 3, бр., бр. 112 (16/29. јун 1912), стр. 4.

Косић, М. (1912) „О стипендском питању“, *Српство*, Нови Сад. - Год. 3, бр. 112 (16/29. јун 1912), стр. 4 – 5.

Косић, М. (1912) „Озбиљна реч српским стипендистима“, *Покрет*, Нови Сад. – Св. 6 (1912), стр. 9 – 11.

Косић, М. (1912) „У. С. С. (Удружење стипендиста Србије)“, *Покрет*, Нови Сад. – Св. 6 (1912), стр. 19 – 23.

Косић, М. (1912) „Теорија и пракса народног просвећивања: Г. Ђ. Грујићу и једномишљеницима“, год. 3, бр. 117, *Српство*, Нови Сад. – Год. 3, бр. 117 (23. јун/6. јул), стр. 4 – 5.

Косић, М. (1912) „Српско- хрватски-словеначки народ“. *II, Бранково коло*, Сремски Карловци. – Год. 18, св. 12 (30. Јун 1912), стр. 366 – 368.

Косић, М. (1912) „Теорија и пракса народног просвећивања: Г. Ђ. Грујићу и једномишљеницима“, *Српство*, год. 3, бр. 122 (30. јун / 13. јул 1912), Нови Сад, стр. 4 – 5.

Косић, М. (1912) „Теорија и пракса народног просвећивања: Г. Ђ. Грујићу и једномишљеницима“ *Српство*, год. 3 бр, 117 (23. јун / 6. јул 1912), Нови Сад, стр. 3.

Косић, М. (1912) „Народни дом“. *Ратар: народни илустровани календар за годину 1913*; Велика Кикинда: Српска књижара и штампарија Јована Радака. Стр. 51 – 52.

Косић, М. (1913) „Проблем социологије“, *Дело*, год. 18, књ. 66, св. 1, Београд.²⁴³

Косић, М. (1913) „Проблем социологије“, *Дело*, год. 18, књ. 66, св. 2, Београд.

Косић, М. (1913) „Организација народног просвећивања“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 292, св. 2 (1913), стр. 1 - 12.

Косић, М. (1913) „Dr. Vilko Andrelić, Sociologija. Đakovo. Tisak biskupijske tiskare.“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 292, св. 2 (1913), стр. 95 – 9.

---

²⁴³ Прештампано у: *Проблеми савремене социологије*.

Косић, М. (1913) „Међународни конгрес за евгенику“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 292, св. 2, стр. 110 – 112.

Косић, М. (1913) „Подела цркве и државе у Сједињеним Америчким Државама“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88., књ. 293, св. 3, стр. 110 – 111.

Косић, М. (1913) „Први задатак великошколаца“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 293, св. 3, стр. 113 – 115.

Косић, М. (1913) „Десетогодишњица мађарског социологијског друштва“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 293, св. 3, стр. 117 – 120-

Косић, М. (1913) „Социална матица у Горици“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 294, св. 4, стр. 107 – 108.

Косић, М. (1913) „Egon Friedells: Ессе поета, S. Fischer“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. - Год. 88, књ. 294, св. 4, стр. 108 – 109.

Косић, М. (1913) „Евгенично законодавство у Америци“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 294, св. 4, стр. 111 – 112.

Косић, М. (1913) „Аугуст Бебел (1849–1913)“²⁴⁴, *Летопис Матице српске*, Нови Сад.- Год. 88, књ. 296, св. 6, стр. 93 – 96.

Косић, М. (1913) „Пети међународни феминистички конгрес у Будимпешти“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 88, књ. 296, св. 6, стр. 96 – 100.

Косић, М. (1913) „Како пишу пољачки листови“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 19, св. 3, стр. 92 – 94.

Косић, М. (1913) „Један документ из немачко-пољачке борбе“, *Бранково коло*, Сремски Карловци. – Год. 19, св. 4, стр. 123 – 124.

Косић, М. (1913) „Из њемачко-пољачке борбе: јунаштво и мучеништво: јунаштво и мучеништво пољске дече (догађај у Вжешњи 20. маја 1901. године)“, *Бранково коло*, Сремски Карловци. – Год. 19, св. 5, стр. 153 – 154).

Косић, М. (1913) „Немци и Пољаци. I, Економска борба“ – год. 19, св. 9 (15. мај 1913), *Бранково коло*, Сремски Карловци, стр. 257–261.

---

²⁴⁴ Некролог

Косић, М. (1913) „О тешкоћама при проучавању културе: (поводом критике „Модерне Германије““, *Дело*, Београд – год. 18, књ. 69, св. 3 (децембар 1913), стр. 418–433.

Косић, М. (1913) „Немци и Пољаци. II, Против језика и народности“, *Бранково коло*, Сремски Карловци“. – Год. 19, св. 10 (30. мај 1913), стр. 291–298.

Косић, М. (1913) „Глосе култури“, *Бранково коло*, Сремски Карловци. – Год. 19, св. 11 (15. јун 1913), стр. 321–323.

Косић, М. (1913) „Немци и Пољаци. III, Организација друштва“ *Бранково коло*, Сремски Карловци. – Год. 19, св. 11 (15. јун 1913), стр. 323–328.

Косић, М. (1914) „Социологија у години 1913.“, *Дело*, Београд. – Год. 19, књ. 70, стр. 119–125.

Косић, М. (1914); „Социологија у години 1913.“, *Дело*, Београд. – Год. 19, књ. 70, св. 2, стр. 293–297.

Косић, М. (1914) „Социологија у години 1913.“, *Дело*, Београд. – Год. 19, књ. 70, св. 3, стр. 448–454.

Косић, М. (1914) „Опадање рађања у светлости науке“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад – год. 89, књ. 297, св. 1, стр. 124–125.

Косић, М. (1914) *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 89, књ. 299, св. 3, стр. 84–86.

Косић, М. (1914) „Politische Bibliothek и Staatsbuergerliche Flugschriften“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 89, књ. 297, св. 1, стр. 124–125.

Косић, М. (1914) „Опадање рађања у светлост науке“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 89, књ. 298, св. 2, стр. 72–75.

Косић, М. (1914) „Словенци: бројеви и рефлексije“, Ниш: *Дело*. – Год. 19, књ. 71, св. 3, стр. 434–439.

Косић, М. (1915) „Словенци: бројеви и рефлексije“, Ниш: *Дело*. – Год. 20, књ. 72, св. 1 (март 1915), стр. 17–21.

Косић, М. (1915) „Наша национална област у садашњој Угарској“, Ниш: *Дело* – Год. 20, књ. 72, св. 3 (април 1915), стр. 126–131.

Косић, М. (1915) „Наша национална област на западу“, Ниш: *Дело* – Год. 20, књ. 72, св. 3. (април 1915), стр. 209–216.

Косић, М. (1915) *О Словенцима*, Ниш: Државна штампарија Краљевине Србије, стр. 42 – (Савремена питања; 15 – 16)

Косић, М. (1918) „Југословени и јадрански проблем“, *Српски лист* – Год. 2, бр. 14, стр. 2.

Косић, М. „Социорафија“ у *Друштвени живот* – социјално-научни часопис, Београд: штампано у штампарији Јована Радака у Великој Кикинди, стр. 25 - 32

Косић, М. (1920–1921) *Друштвени живот*, Велика Кикинда: Штампарија Јована Радака. Год. 2, књ. 4, стр. 341 – 342.

Косић, М. (1920) „Др. Никола Радојчић: Војводина Соколима“, *Друштвени живот*, Београд. – Год. 1, књ. 1, стр. 89 – 92.

Косић, М. (1920) „Jugoslovenska narodna obnova“, *Друштвени живот*, Београд – Год. 1, књ. 1, стр. 96.

Косић, М. (1920) „Franz Oppenheimer: Kapitalismus, Kommunismus, Wissenschaftlicher Sozialismus.“ Berlin–Leipzig 1919, *Друштвени живот* Београд. – Год. 1, књ. 1 (1920), стр. 84–89.

Косић, М. (1920) „Др Милорад Недељковић: Увод у политичку економију“, *Друштвени живот*, Београд. – Год 1, књ. 1, стр. 84–89.

Косић, М. (1920) „Социографија: потреба, постанак и задаће“, *Друштвени живот*, књ. 1, Велика Кикинда: Штампарија Јован Радака, стр. 25 – 32.

Косић, М. (1921) „Грађанска социологија (Civic sociology)“ *Друштвени живот*, Београд. – Год 2, књ. 4..

Косић, М. (1921) „Наш национализам и култура“, *Друштвени живот*, Београд. – Год. 2, књ. 3, стр. 243–248.

Косић, М. (1921) „Социјализација“, *Друштвени живот*, књ. 3, Велика Кикинда, Штампарија Јована Радака. – Год. 2, књ. 3, стр. 268 – 303.

Косић, М. (1921) „Народна економија“, *Друштвени живот*. – Год. 2, књ. 4, стр. 313–315.

Косић, М. (1921) „Маџарска револуција, 1918–19.: социолошки изгледи“, *Српски књижевни гласник*, Београд. – Нова серија, књ. 3, бр. 2, стр. 116–126.

Косић, М. (1921) „Реформа наставе социално-економских наука“, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд. – Књ. 3 (20), коло 2, св. 1, стр. 42–50.

Косић, М. (1922) „Аграрна реформа у Војводини“, *Календар село за 1922. годину*, Београд: Савез земљорадника, стр. 82–84.

Косић, М. (1922) *Социографска упутства за испитивање села*, Научни одсек Матице српске, књ. 2, Нови Сад, стр. 43

Косић, М. (1924) „Народно јединство са гледишта социологије“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 98, књ. 302, св. 1 (октобар 1924) стр. 25–35.

Косић, М. (1924) „Напуштање села“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 98, књ. 302, св. 1 (октобар 1924), стр. 71–76.

Косић, М. (1924) „Аграрне реформе у Румунији“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 98, књ. 302, св. 2. стр. 36–46.

Косић, М. (1924) „Задругарство у Србији“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 98, књ. 302, св. 2, стр. 66–67.

Косић, М. (1924) „Исељеничка политика Сједињених Држава“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 98, књ. 302, св. 3, стр. 78 – 82.

Косић, М. (1924) „Шарл Жид о стамбеном питању“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 98, књ. 302, св. 3, стр. 90–91.

Косић, М. (1924) „Драгиша Лапчевић: О нашим Муслиманима“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 98, књ. 302, св. 3..

Косић, М. (1924) „Идеја прогреса у савременој социологији“, *Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу поводом тридесетогодишњице научног рада од пријатеља и сарадника*, Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, стр. 447–473.

Косић, М. (!924) „Проблеми аграрне реформе“, *Мисао*, Београд. – Год. 6, књ. 14, св. 3, стр. 209–222.

Косић, М. (1924) „Национална и социјална аграрна реформа“, *Мисао*, Београд. – Год. 6, књ. 14, св. 8, стр. 625–631.

Косић, М. (1925) „Аграрна реформа у Чехословачкој“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 99, књ. 303, св. 2, стр. 105–113.

Косић, М (1925) „Англо-саски капитал у Средњој Европи“, *Летопис Матице српске*. – Год. 99, књ. 304, св. 1–2.

Косић, М. (1925) *Летопис Матице српске*, „Галијански рад и кредит у иностранству“, Нови Сад. – Год. 99, књ. 304, св. 1–2.

Косић, М (1925) *Летопис Матице српске*, „Конфернција привредника у Сарајеву“, Нови Сад. – Год. 99, књ. 304, св. 3.

Косић, М. (1925) *Основи економне политике*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, стр. 416.

Косић, М. (1925) *Летопис Матице српске*, „Политика и привреда у Војводини“, Нови Сад. – Год. 99, књ. 306, св. 2–3 (нов – дец. 1925).

Косић, М. (1925) *Летопис Матице српске*, „Привредни послови у Војводини 1925. г.“, Нови Сад. – Год. 100, књ. 307, св. 1–2 (јануар–фебруар 1926).

Косић, М. (1925) „Задаци наше спољне политике“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 99, књ. 303, св. 3 (март 1925), стр. 163–168.

Косић, М. (1925) „Др. Ч. Марковић, Заборав или слобода вољног побачаја“, *Летопис Матице српске*; Нови Сад. – Год. 99, књ. 303, св. (март 1925).

Косић, М. (1925) „Писмо г. д-ра М. Косића“, *Економист*, Београд. – Год. 5, бр. 6, стр. 221–223.

Косић, М. *Српски књижевни гласник*, Београд. – Нова серија, књ. 15, бр. 8 (16. август 1925).

Косић, М. (1925) „Генерација пред стварањем“, *Летопис Матице српске*; Нови Сад – Год. 99, књ. 306, св. 2–3 (нов – дец. 1925).

Косић, М. (1926) „Правни факултет у Војводини“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 100, књ. 38, св. 1–2 (април – мај 1926).

Косић, М. (1926) „Привредна криза и наша економна политика“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – год. 100, књ. 308, св. 1–2 (април – мај 1926), стр. 84–86.

Косић, М. (1927) „Озбиљна реч српским стипендистима“, *Покрет Нови Сад*. – Св. 6, стр. 8 – 10.

Косић, М. (1927) *Привреда Војводине у 1926. години*, Нови Сад: Трговачко-индустријска и занатска комора, стр. 176.

Косић, М. (1928) *Привреда Војводине у 1927. години*, Нови Сад: Трговачко-индустријска комора, стр. 236.

Косић, М. (1928) *Војвођани у Војводини: поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења*, „О привреди Војводине“. – Београд: Удружење Војвођана Србије.

Косић, М. (1928) „Око националне Војводине“. *Српски књижевни гласник* – Нова серија, књ. 24, бр. 2 (16. мај 1928).

Косић, М. (1929) *Савремени економско-политички правци, особито у Средњој Европи*. Нови Сад: Штампарија Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1929) „Две социолошке расправе“, *Српски књижевни гласник* Београд – Нова серија, књ.27, бр. 4, 307–309.

Косић, М. (1929) „Војвођани о Војводини“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад. – Год. 103, књ. 319, св. 2, стр. 304–307.

Косић, М. (1929) „Предратна и послератна омладина“, *Предратна омладина* – Суботица: Градска штампарија, стр. 139–141.

Косић, М. (1930) *Привреда Војводине у 1928. години*, Нови Сад: Трговачко-индустријска комора.

Косић, М. (1930) *Друштвени живот*, Нови Сад: Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1930) „Југословенски национализам“, *Друштвени живот*, Нови Сад. – Бр. 1 (1. фебруар 1930), стр. 1–7.

Косић, М. (1930) „Криза социјалистичке доктрине“, *Друштвени живот*, бр. 2, бр. 3, Нови Сад: Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1930) „Задачи наше аграрне политике и специјални аграрни кредит“, *Друштвени живот*, бр. 2, Нови Сад: Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1930) „Средња Европа или Балканска унија: поводом светске привредне кризе“, *Друштвени живот*, бр. 4, Нови Сад: Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1930) „Око привредно-политичких програма“, *Друштвени живот*, бр. 5, Нови Сад, Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1930) „Проблем вођства (елите)“ бр. 6, *Друштвени живот*, Нови Сад, Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1930) „Трзавице у аграру“ бр 1/ 1930, *Друштвени живот* Нови Сад, Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1930) „Dr. Dragoljub Jovanović, profesor Pravnog fakulteta Beogradskog univerziteta: Agrarna politika“, *Друштвени живот*, Нови Сад – бр. 6 (јул 1930), стр. 69–73.

Косић, М. (1931) *Превирања у светској привреди – криза капитализма?*, Београд: б. и. (првобитно објављено у наставцима у Српском књижевном гласнику).

Косић, М. (1931) „Данашња Италија: поводом књиге Роберта Михелса „Italien von Heute““, *Српски књижевни гласник*, Београд. – Нова серија, књ. 33, бр. 1 (1. мај 1931).

Косић, М. (1932) „Д-р Владан Јојкић: Национализација Бачке и Банате“, *Српски књижевни гласник*, Београд – Нова серија, књ. 35, бр. (1. јануар 1932), стр. 64–66.

Косић, М. (1932) „На прекретници конју[н]ктуре или на раскрсници привредног система?“ *Српски књижевни гласник*, Београд – Нова серија, књ. 35, бр. 3 (1. фебруар 1932), стр. 200–214.

Косић, М. (1932) „Социјално-економске идеје немачких национал-социјалиста“, *Српски књижевни гласник*, Београд – Нова серија, књ. 36, бр. 5 (1. јул 1932.), стр. 365–372.

Косић, М. (1932) „О хришћанском социјализму“, *Српски књижевни гласник* Београд – Нова серија, књ. 37, бр. 6 (1. септембар 1932), стр. 67–69.

Косић, М. (1932) „Око раздужења „аграра““, *Српски књижевни гласник*, Београд – Нова серија књ. 37, бр. 6 (16. новембар 1932), стр. 435–440.

Косић, М. (1933) *Бољшевизам, фашизам и националсоцијализам*, Чачак: Новинарски чланци, Библиотека „Чачански глас“, год. I, св. I – стр. 29.

Косић, М. (1933) „Социолошки и економски основи реформе друштва“, *Српски књижевни гласник*, Београд. – Нова серија, књ. 40, бр. 1 (1. септембар 1933), стр. 44–51.

Косић, М. (1933) „Релационистичка социологија Леополда фон Визеа“, *Српски књижевни гласник*, Београд. – Нова серија, књ. 39, бр. 5 (1. јул 1933), стр. 351–361.

Косић, М. (1933) „Релационистичка социологија Леополда фон Визеа“, *Српски књижевни гласник*, Београд. – Нова серија, књ. 39, бр. 6 (16. јул 1933), стр. 437–444.

Косић, М. (1933) „Др. Сава Д. Обрадовић: највеће повлашћење у трговинским уговорима (докторска расправа), *Српски књижевни гласник*, Београд – Нова серија, књ. 41, бр. 6 (16. март 1934).

Косић, М. (1934) *Предавања из опште социологије одржана на економском течају Коларчевог народног универзитета у зимском и летњем семестру школске 1933–1934. године*, Београд: Народна мисао.

Косић, М. (1934) *Увод у општу социологију*, Нови Сад: штампарија Јовановић и Богданов. - 242 стр.

Косић, М. (1934) *Проблеми савремене социологије*, Београд: Издавачко предузеће „Труд“ А. Д. – 247 стр.

Косић, М. (1934) „Тежње ка новом привредном поретку“, *Чачански глас*, Чачак. Год. 3, бр. 15 (15. април 1934. године).

Косић, М (1934) „Како енглески банкари гледају на привредну ситуацију“. *Српски књижевни гласник*, Београд. – Нова серија, књ. 41, бр. 6 (16. март 1934).

Косић, М. (1936) „Оптимална величина народа“ *Студентске новине*, Београд. – Год. 2, бр. 11 (26. март 1936. године), стр. 5.

Косић, М. (1937) *Хрватско питање и национално јединство*, Нови Сад: Јовановић и Богданов.

Косић, М. (1938) *Наша спољна политика: говори одржани у Народној скупштини приликом дебате о буџету за 1938/39*, Београд: аутор, 1938. – 14. 5 стр.

Косић, М. (1940) „Политичке идеологије и савремена економска теорија“, *Правна мисао*, - Год. 6, бр. 9-10 (септембар – октобар), стр. 417 – 429.

Косић, М. (1949) *Зар опет по старом? Или партиски „прваци“, „колаборатери“, и „бунтовници“*.

Косић, М. (1950) „На историјској раскрсници“ *Држава и друштво* св. 2, *Препород*.

Косић, М. (1950) „Је ли 27. март 1941. плаћен?“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: Народна библиотека Јован Поповић, ССД, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 186 – 187.

Косић, М. (1950) „Мисли“ Адама Прибићевића, *Мирко М. Косић – личност и дело*; Кикинда: Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, ССД, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 187 – 190.

Косић, М. (1950) „Адаму Прибићевићу Ad personam“, *Мирко М. Косић – личност и дело*; Кикинда: Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, ССД, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 190 – 191.

Косић, М. (1950) „Ко је „дрско лагао“ и ко „фалсификовао“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, ССД, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 192 – 193.

Косић, М (1951) *Американски Србобран: српски народни календар* (Питсбург), „Србија и Балканска унија“. – Год. 34 (1951), стр. 82–87.

Косић, М. (1953) „Два света међу нама самима“, *Завичај = Ноте* (Сан Фернандо). – Год. 2, бр. 14 (октобар 1953)

Косић, М. (1953) „Заблуде и замагљивања у нашој политици“ *Завичај = Ноте* (Сан Фернандо). – Год. 2, бр. 14 (октобар 1953).

Косић, М. (1960) Кикинда „Јесам ли ја најжешћи и најдоследнији противник германског империјализма код нас?“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, ССД, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 193 – 194.

Косић, М. (2000) *Издајнички имендан: сведочанство о издаји*, Београд: Друштво Нова искра.

Kosić, M. (1910) „Germanomanija“, *Zvono*, Zagreb.

Kosić, M. (1924) *Noviji tipični pokušaji konstituisanja sociologije*, Založila Juridичина fakultet, Ljubljana. – God. 3 (1923–1924), str. 162–192.

Kosić, M. (1951) *Grobari Jugoslavije: ko je „drsko lagao“?: oko 27. III 1941* – (S. 1: s.n.).

Kosić, M. (1914) „Der Geburtenrueckgang in Uragan“, *Allgemeines statistisches Archive Heidelberg* – Bd. 8, str. 32–45.

Kosić, M. (1914) „Ergebnisse der ungarischen Volks und Berufszaehlung 1910“, *Allgemeines statistisches Archive*, Heidelberg – Bd. 8, str. 32–45.

Kosić, M. (1929) „Naša industrija“, *Jubilarna knjiga državnih železnica Kraljevine Jugoslavije* – Београд: Време, 1929, стр. 299–303.

Kossitsch, M. (1916/1917) „Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschraenkung“, *Allgemeines statistishes Archiv* (Heidelberg) – Bd. 10, ¾, str. 427–483. (репринт 1967), део 1 (427-441), део 2 (442-459), део 3 (460-471), део 4 (472-483)

Kossitsch, M. (1917/1918) „Dissertation der rechts und staatswissenschaften“, Fakultat der Universitaet Zuerich, објављен у *Allgemeines Statistisches Archiv*, 1916/1917.

- Kossitsch, M. (1918) *Die Suedslawenfrage*, Zuerich: Durk Tschopp & Cie, Varlag, 1918.
- Kossitsch, M. (1918) „Die Suedslawen und das Adriaproblem“ *Wissen und Leben*, Zuerich. – Jg. 11, H.11, str. 516–524.
- Kossitsch, M. (1932) „Die soziale Differenzierung der Jugoslawen“, *Koelner Vierteljahreshefte fuer Soziologie* (Wiesbaden). – Bd. 11 (1932/33), str. 3–41.
- Kossitsch, M. (1948/1949) „Aus den Tiefen des Balkans“ *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* (Wiesbaden). – Jg. 1, H. 2 (1949), str. 125–143.
- Kossitsch, M. (1951) „Politische Soziologie“ *in Soziologische Farschung in unserer Zeit*: Herausgegeben von Karl Gustav Specht, Koeln Westde-utscher Verlag, pp. 171–196.
- Kossitsch, M. (1952) „Cliques in der modernen Gesellschaft“, *Die Zeit* (Berlin). – Nr. 49 (4. 12. 1952), str. 230-261.
- Kossitsch, M. (1954) „Nochmals zum Thema: Sozial Zellen“ *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* (Wisbaden). – Jg. 6, H. 1 1954 str. (83–90).
- Kossitsch, M. (1953) „Zellen und Cliques: Erste Vortrag“, *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie* (Wisbaden). – Jg. 5, H.2/3, str. 230-261.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, С. и Станимировић, В. (2012) *Упоредна правна традиција*, Београд: Службени гласник, стр. 341.
- Антонић, С. (2008) *Културни рат у Србији*, Београд: Завод за уџбенике, стр. 7–266.
- Антонић, С. (2012) „Сто година социологије у Србији“, „Уводна реч“, Београд: часопис *Социолошки преглед*, Vol. XLVI (2012), по 1, Посебно издање, стр. 7–8.
- Антонић, С. (2012) *Баво, историја, феминизам: социолошке пустиловине*, Крагујевац – Београд, Библиотека КАРТАГИНА, стр. 195.

Антонић, С. (2013) „Мирко М. Косић и социолошко друштво“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 398–426.

Антонић, С. (2015) *Савремени човек и савремени свет*, Матица српска, <http://www.Youtube.Com/watch?V=8tqUm9kwPhY>.

Базих, Ј., Пешић, М. (2012) *Социологија*, Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену, стр. 373.

Бакић, Ј. (2013) „Мирко Косић и нација: опште идеолошко усмерење, теоријско поимање нације и национално одређење“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 375–397.

Баста, Д. и Аврамовић, С. (2015) *Научно наслеђе Радомира Д. Лукића*, Зборник радова са научног скупа „Научно наслеђе Радомира Д. Лукића“ Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, стр. 528.

Благојевић, О. (1980) *Економска мисао у Србији до Другог светског рата*, Посебна издања, књ. DXXV, Одељење друштвених наука, књ. 84, САНУ, Београд, стр. 997.

Вен, П. (2013) „Историја, социологија, потпуна историја“, у: Љубиша Митровић и Драган Тодоровић, *Историја и социологија: хрестоматија из историјске социологије*, Ниш: Просвета, стр. 17–36.

Видицки, В. (2016) „Настанак, развој и обнова економске социологије“, Београд: Часопис, *Социолошки преглед*, vol. L. No. 4, стр. 571–600.

Војновић, Ж. и Богдановић, М. (2013) „Библиографија објављених радова Мирка М. Косића“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, 475–493.

Вујчић, Н. (2019) *Историја – уџбеник са одабраним историјским изворима за први разред гимназије*, Београд: Фреска, стр. 293.

Вуковић, М. (1927) *Увод у знанствену социологију*, Ковин: Штампариија Р. Оберлајтера.

Вукотић, Б. (2013) „Мирко М. Косић као уредник и сарадник часописа *Друштвени живот*“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, 331–356.

Вулетић, В. (2017) *Социологија*, Београд: Klett, стр. 254.

Голенкова, З. и Нарбут, Н. (2015) *Историја социолошке мисли у земљама централне и источне Европе*, Београд: Завод за уџбенике, стр. 323.

Голенкова, З. (2022) *Прилог историји југословенске социологије*, Београд: ССД, 29-31.

Голенкова, З. Т. (1984) *ОЧЕРК ИСТОРИИ – социологической мысли в Югославии*, Москва: Издателство НАУКА, стр. 20–21.

Гордић, А (2013) „Мирко Косић као социолог и економиста села“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 216-248.

Допис ССД-а поводом најављене реформе наставних планова гимназије, www.ssd.org.rs

Ђорђевић, Ј. (1938) „Социологија и историја“, *Социолошки преглед*, књига I, стр. 285–295.

Ђурић, М. (1971) *Смишљене смутње*, Анали Правног факултета у Београду.

Ђурић, М. (1971) *Уметност*, „Камен раздора“.

Заборављени умови Србије – емисија посвећена Душану Ј. Поповићу, професору историје и првом српском историјском социологу, <https://www.youtube.com/watch?V=ZDianE9JjgM>.

Јарић, И.

Јарић, И. (2014) *Јавни и скривени курикулуми средњошколске наставе социологије – Образовне реформе у Србији (1960 – 2006)*, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.

Јовичић, М. (2004) *Слободан Јовановић – илустрована монографија*, Београд: Библиографски трагови, стр. 207.

Јовановић, И. (2014) „Приказ зборника Мирко М. Косић – личност и дело“, *Социолошки преглед*, Београд: год. XLVIII (јануар – март 2014), бр. 1, 131–133.

Јовановић, И. (2014) „Да ли је Мирко М. Косић предвидео Велики рат?“ *Социолошки преглед*, Београд: год. XLVIII (октобар – децембар 2014), бр. 4, 583–600.

- Јовановић, И. (2018) „Социологија и историја у Косићевом делу: осам деценија касније“, *Социолошки преглед*, vol. LII, (2018), бр. 1, стр. 53–74.
- Јовановић, И.(2022) „Мирко М. Косић без маске“, *Благодарје* број 23, стр. 28 – 30.
- Јовановић, Н. (2016) *Социологија*, Београд: Data status, стр. 255.
- Јовановић, С. (2005) *Примери политичке социологије – Енглеска, Француска, Немачка 1815–1914*, Београд: Просвета.
- Јовановић, С. (1990) *Из историје политичких доктрина – Платон, Макијавели, Берк, Маркс*, Београд: БИГЗ, стр. 444.
- Кубуровић, П. (2013) „Поводом смрти српског социолога (Др Мирко Косић 1892–1956)“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 175–181.
- Лолић, М. (2013) „Скерлићева критика Косићевог схватања Модерне Германије“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 303–310.
- Лолић, М. (2013) „Актуелност Косићевог схватања Пангерманизма“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 311–330.
- Мијатовић, Б. (2013) „Економске идеје Мирка Косића“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 273–300.
- Милић, Б. (2013) „Мирко М. Косић – живот, идеологија и наука“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 207–215.
- Милојевић, М. (2013) „Мирко Косић као универзитетски наставник и друштвени радник“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 129–147.
- Митровић, М. (1974) *Социолошки преглед*, бр. 2–3, Београд: „О потреби преиспитивања нашег социолошког наслеђа“, стр. 351–361.
- Митровић, М. (1980) „Социологија Мирка Косића“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, бр.68/198, Нови Сад, стр. 427–441.
- Митровић, М. (1998) *Социологија села*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 399.
- Митровић, М. и Петровић, С. (2002) *Социологија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 309.

- Митровић, М. (2012) „Један век српске социологије“, *Сто година социологије у Србији*, Свеска 1/2012, *Социолошки преглед*, Vol. XLVI (2012), по. стр. 9–28.
- Митровић, М. (2013) „Косић по други пут међу Србима“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 427–441.
- Момбауер, А. (2013) *Узроци Првог светског рата*, Београд, СЛЮ, стр. 226.
- Мур, Б. (2010) *Друштвени корени диктатуре и демократије*, Београд, Филип Вишњић.
- Нејгел, Е (1974) *Структура науке – проблем научног објашњења*, Београд 1974, НОЛИТ.
- Никић, Ф. (2013) „Др Мирко М. Косић“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду. 182–184.
- Оцић, Д. (2014) „Енциклопедијска мисао и делатност Станоја Станојевића“, *Љетопис српског културног друштва „Просвета“*, Загреб – свезак XIX, стр. 267–296.
- Пејин, Ј. (2013) „Мирко М. Косић и 'јужнословенско питање', *Мирко М. Косић – личност и дело* Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 148–155.
- Петровић, Ј. (1996) *Социолошко дело Мирка Косића*, дипломски рад, Одељење за социологију Филозофског факултета у Београду, стр. 63.
- Петровић, Д. и Станојевић, М. (2013) „Мирко М. Косић – једна заборављена социологија“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 359–374.
- Поповић, Д. (1938) *Социолошки преглед*, Књига I, *Историја и социологија*.
- Рововић, М. (1998) *Зборник радова са XVII научног скупа „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“*, Пријепоље, Дом револуције.
- Скерлић, Ј. (1954) „Један војвођански социолог“, *Писци и књиге V*; стр. 256–262, Београд: Просвета.
- Спиноза, Б. Де (2011) *Кратка расправа о бугу, човеку и његовој срећи*, Београд: Дерета.
- Спичановић, В. (2013) „Доминација геополитике у трећем периоду живота и рада Мирка М. Косића“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду 345–356.
- Стојановић, Б. (2010) *Социологија и економија – између сарадње и нетрпељивости*, Београд: Економски факултет Београд.

Станојевић, С. (1925) *Народна енциклопедија српско – хрватско – словеначка* Нови Сад: Штампарија „Будућност“,

Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића,

Станојевић, М. (2016) *Социологија*, ЛОГОС, стр. 235.

Станковић, В. (2013) „Примена социолошких метода у доступним радовима Мирка М. Косића“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 249–258.

Танацков, М. (2013) „Завичај Мирка М. Косића – Велика Кикинда и Кикинђани“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Кикинда, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 93–120.

Томин, Д. (2013) „Мирко М. Косић у Кикинди – прилози за биографију“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 121–128.

Тривунац, М. (1913) *Босанска вила*, „Модерна Германија“, Сарајево: бр. 11 и 12, стр. 179–181.

Тркуља, Ј. (2013) „Контроверзе око Мирка Косића“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 17–92..

Тркуља, Ј. (2018) „Настанак социолошке периодике у Србији“, *Социолошки преглед*, стр. 24–52.

Ђирковић, С. (2009) *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, Београд, Просвета, стр. 564.

Хемпел, К. (2007) *Филозофија природних наука*, Београд: Плато, стр. 160.

Шајковић, Р. (2004) „Френсис Бекон – Навестилац модерног света (поводом педесетогодишњице смрти)“, *Огледи о нововековној филозофији*; Београд: Институт за филозофију Филозофског факултета, ПЛАТО, стр. 38–54

Шутовић, М. (2013) „Идеологија и прећутана социологија Мирка Косића“, *Мирко М. Косић – личност и дело*, Кикинда: ССД, Народна библиотека Јован Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 259–272.

Ament, Ž (2020) *Strukturalistička analiza kršćanskog koncepta grijeha i „režima istine“*, стр. 179.

Antonić, S. (1995) *Izazovi istorijske sociologije*, Београд: Институт за политичке студије, стр. 327.

- Bernsdorf, Wilhelm. Knospe, Horst. *Beitraege ueber bis Ende 1969 verstorbene Soziologen*. Stuttgart: Enke, 1980.
- Babović, M. (2010) *O dometima i ograničenjima nove ekonomske sociologije kapitalizma*, Beograd: Sociologija, Vol. LII, N1, str. 105.
- Bobić, M. (2007) *Demografija i sociologija veza ili sinteza*, Beograd, Službeni glasnik, str. 249.
- Bogdanović, M. (1993) *Metodološke studije*, Beograd: Institut za političke studije, str. 121–178.
- Bogdanović, M. (2009) *Sociologija u Srbiji (1959–2009) institucionalni razvoj*, Beograd: Službeni glasnik,
- Cvejić, S. (2011) *Društvena određenost ekonomskih pojava*, Beograd: Čigoja štampa.
- Dirkem, E. (2012) *Pravila sociološke metode*, Novi Sad: Mediterran publishing, str. 156.
- Fejgelj, S. (2005) *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, str. 657.
- Fiamengo, A. (1997) *Ogist Kont i Sen Simon*, Zagreb: Filip Višnjić.
- Fišer, F. (1985) *Posezanje za svetskom moći*, Beograd: Filip Višnjić, str. 534.
- Gurwitch G. and Wilbert E. Moore (1945) eds., New York: Philosophical Library.
- Ilić, V. (2006) *Uporedni metod u sociologiji – Verlorene Jahre aus dem Leben eines Soziologen*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka Žarko Zrenjanin, str. 454.
- Janićijević, M. (1984) *Stvaralačka inteligencija u Jugoslaviji u međuratnom periodu*, Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za sociološka istraživanja, str. 293.
- Kuljić, T. (2002) *Prevladavanje prošlosti*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Kuljić, T. (2009) *Sociologija generacija*, Beograd: Čigoja, str. 228.
- Lukić, R. i Pečujlić, M. (1982) *Sociološki leksikon*, Beograd: Savremena administracija, str. 784.
- Ljuboja, B. (2012) „Rasprava o ličnosti i delu Mirka Kosića“ Beograd: *Hereticus – časopis za preispitivanje prošlosti*, Vol. X (2012), No. 3–4, str. 353–356.
- Manić, Ž. (2014) *Analiza sadržaja u sociologiji*, Beograd: Čigoja, str. 319.
- Marko, V. (2004) *Vreme, objašnjenje, modalnost*, Novi Sad: Futura.
- Mausers, H. (1965) *A Short history of Sociology*. London: str. 76ad.
- Mićunović, D. (2010) *Istorija društvenih teorija*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Milenković, P. (2009) *Istorijska sociologija*, Novi Sad: Mediterran Publishing, стр. 341.
- Milić, V. (1989) *Prikaz istorije sociologije*, Beograd.
- Milić, V. (1996) *Sociološki metod*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, стр. 767.
- Milić, V. (1996) *Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije*, Beograd: Katedra Filozofskog fakulteta, стр. 454.
- Mils, R. (1988) *Sociološka imaginacija*, Beograd: Plato.
- Milosavljević, O. (2010) *Savremeni oblici fašizma 1. – Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933–1941*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, стр. 588.
- Mitrović, M. (1982) *Jugoslovenska predratna sociologija*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar, стр. 276.
- Mitrović, Lj. i Todorović, D. (2003) *Sociologija i istorija: hrestomatija za istorijsku sociologiju*, Niš: Prosveta, стр. 309.
- Mimica, A. (1991) *Radikalska sociologija*, Niš: Gradina.
- Mimica A. i Bogdanović, M. (2007) *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike, стр. 697.
- Mimica, A. (1999) *Tekst i kontekst*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, стр. 443.
- Pejić, L. (1986) *Razvoj ekonomske misli u jugoslovenskim zemljama do Prvog i u Jugoslaviji između dva svetska rata*, Beograd: Savremena administracija, стр. 379.
- Pokrajac, S. (2011) *Osnovi sociologije*, Beograd: Mašinski fakultet, стр. 341.
- Poper, K. (2009) *Beda istoricizma*, Beograd: Dereta, стр. 170.
- Popadić, D, Pavlović Z, Žeželj, I. (2018) *Istraživačke alatke – metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*, Beograd: CLIO, стр. 679.
- Prpa, B. (2018) *Srpski intelektualci i Jugoslavija*, Beograd: CLIO, стр. 399.
- Rasel, B. (1962) *Istorija zapadne filozofije*, Beograd: Kosmos, стр. 797.
- Ricer, Dž. (2012) *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Beograd: Службени гласник, стр. 463.
- Sameulson, P. (1969) *Ekonomija – uvodna analiza*, Beograd: Savremena administracija, str. 19.
- Slović, LJ. (1986) *Savremena sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, стр. 193.

- Smit, D. (2001) *Uspon istorijske sociologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, strp. 268.
- Spacić, I. Pešić, J. Babović, M. (2022) *Sociology in Serbia –A Fragile Discipline -*
- Swedberg, R. (2006) *Načela ekonomske sociologije*, Zagreb: Mate D. O. O.
- Swedberg, R. (1997) *New Economic Sociology: What has been Accomplished, What is Ahead?*, Stockholm, Scandinavian Sociological Association.
- Tarner H. Džonatan *Sociologija*, Novi Sad: Mediterran publishing, strp. 221–232
- Šešić, B. (1962) *Logika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Šuvaković (2022) *Hereticus*, No 3-4 ; „Profesor Đorđe Tašć kao antifašista“ 11 - 43
- Šušnjić, Dj. (2007) *Metodologija*, Beograd: Čigoja, strp. 313.
- Tarner, Dž. (2009) *Sociologija*, Novi Sad/Beograd: Mediterran Publishing, strp. 513.
- Trkulja, J. (2012) „Kontroverze oko Mirka Kosića“ Beograd: *HERETICUS – časopis za preispitivanje prošlosti*, Vol. X, No. 3–4. strp. 11–80.
- Veber, M. (2014) *Država – racionalna ustanova države i moderne političke partije i parlamenti*: Novi Sad: Mediterran publishing, strp. 144.
- Vukomanović, M. (2008) *Homo viator (religija i novo doba)*, Beograd: Čigoja štampa, strp. 171.
- Vukosavljević, S. (1962) *Pisma sa sela*, Beograd: Savremena škola, strp. 245.
- Wiese, Leopold von (1956) *Mirko M. Kossitch: 1892–1956*, Soziale Welt: Zeitschrift fuer sozialwissenschaftliche Farschung und Praxis, Jg. /, H ¾, 212–213.

Биографија аутора

Иван (Миодраг) Јовановић је рођен у Београду 02. 03. 1981. године. Основну школу је завршио у Обреновцу 1995/1996. Гимназију у Обреновцу је завршио 1999/2000 године. Филозофски факултет Универзитета у Београду на Одељењу за социологију уписује 2000. године. Основне академске студије је завршио 15. 12. 2008. године. Мастер студије социологије је уписао, такође, на Одељењу за социологију и завршава их исте академске 2011/2012 године. Докторске студије уписује 2016/2017 године. Био је ангажован у настави Филозофског факултета на Одељењу за социологију од 2015. до 2021. године. Радио је као демонстратор на предмету историјска социологија. Предлог теме докторске дисертације на тему *Социолошко дело Мирка М. Косића* је одбранио у фебруару 2019. године.

Од 2009. године ради у Гимназији у Обреновцу као наставник социологије. Био је председник Секције наставника социологије у ССД-у (2011-2012). Он је, пак, водио као наставник социологије ученике и ученице на такмичење из социологије. Његови ученици су два пута освајали прво место на Републичком такмичењу из социологије, односно два пута су били другопласирани на, такође Републичком такмичењу из социологије. У периоду његовог мандата је такмичење ученика средњих школа из социологије уврштено у календар државног такмичења. Поједини од његових ученика су уписивали и завршавали су социологију на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду.

У периоду (2012-2014) је члан Председништва ССД-а. Учествоје на научном скупу *Сто година социологије у Србији* одржаном на Авали 2012. године. Тема његовог научног рада била је „Слободан Јовановић као социолог“. Доцније објављује више приказа књига и радова, те радове о социолошком делу Мирка М. Косића.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора

Иван М. Јовановић _____

Број индекса 1S16-5 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Социолошко дело Мирка М. Косића

_____

_____

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора

Иван М. Јовановић _____

Број индекса

1S16-5 _____

Студијски програм _____

Наслов рада

Социолошко дело Мирка М. Косића
_____

Ментор

проф. др Слободан Антонић
_____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Социолошко дело Мирка М. Косића

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____